

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XVIII
2007 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

MARIN DIACONU, La centenarul nașterii
MARIN DIACONU, Repere biografice și spirituale
TRAIAN HERSENI, Autoprezentare
TRAIAN HERSENI, Curs de sociologie rurală 1939–1940
TRAIAN HERSENI, Istoria sociologiei românești. Sociologia teoretică și de catedră
GEORGETA MARGHESCU, Traian Herseni și vocația transdisciplinarității
LAURA PANĂ, Viziunea sistemică și metodologia structurală în opera lui Traian Herseni
FLORIN MIHĂILESCU, Traian Herseni și logica literaturii
ALEXANDRINA DRAGOMIR, Pentru o teorie a comunicării în comuniune
FLORENȚA LOZINSKY, Traian Herseni în viziunea monografiștilor
MONICA MARINESCU, Traian Herseni – „poligraful” Școlii sociologice de la București
DRAGOȘ GEORGE VORNICU, Studiul culturii și civilizației tradiționale țărănești
SOCIOLOGIA DEVIANȚEI ȘI A PROBLEMELOR SOCIALE
SOCIOLOGI ROMÂNI DE REPUTAȚIE INTERNAȚIONALĂ
SOCIOLOGI STRĂINI DESPRE TRANZIȚIA ROMÂNEASCĂ

EVOCĂRI, ECOURI, RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Secretar general de redacție: dr. Iancu FILIPESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Dan BANCIU; dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; Erich GOODE prof. Universitatea de Stat din New York, Stony Brook; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFESSOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; Katherine VERDERY, prof. univ. dr. docent City University of New York.

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Responsabili de număr: Iancu FILIPESCU și Marin DIACONU

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

Redactor: Ana BORȘ

Tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2007, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@car.ro

Adresa web: www.car.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVII, nr. 1-2 • 2007

TRAIAN HERSENI
CENTENARUL NAȘTERII
18 februarie 1907 – 17 iulie 1980

S U M A R

MARIN DIACONU, La centenarul nașterii	5
MARIN DIACONU, Repere biografice și spirituale	7
1. Cronologia vieții și a operei	7
2. Bibliografie	20

DOCUMENTE INEDITE

TRAIAN HERSENI, Autoprezentare	37
TRAIAN HERSENI, Curs de sociologie rurală 1939–1940	43
TRAIAN HERSENI, Istoria sociologiei românești. Sociologia teoretică și de catedră	71

EXEGEZE

GEORGETA MARGHESCU, Traian Herseni și vocația transdisciplinarității	89
LAURA PANĂ, Viziunea sistemică și metodologia structurală în opera lui Traian Herseni	99
FLORIN MIHĂILESCU, Traian Herseni și logica literaturii	127
ALEXANDRINA DRAGOMIR, Pentru o teorie a comunicării în comuniune	135
FLORENȚA LOZINSKY, Traian Herseni în viziunea monografiștilor	143
MONICA MARINESCU, Traian Herseni – „poligraful” Școlii sociologice de la București	151
DRAGOȘ GEORGE VORNICU, Studiul culturii și civilizației tradiționale țărănești	161

SOCIOLOGIA DEVIANȚEI ȘI A PROBLEMELOR SOCIALE

RADU CONSTANTIN, Sinucidere și grafologie	177
---	-----

SOCIOLOGI ROMÂNI DE REPUTAȚIE INTERNAȚIONALĂ

ANTHONY BEBBINGTON, Michael Cernea (1934–)	187
---	-----

SOCIOLOGI STRĂINI DESPRE TRANZIȚIA ROMÂNEASCĂ

DAVID A. KIDDECKEL, Post-socialist Labor Pains: Fear, Distance and Narrative in the Work Place (Suferințe legate de muncă în post-socialism; teama, distanța și povestirea la locul de muncă)	195
---	-----

EVOCĂRI

Traian Herseni în emisiuni radiofonice	227
1. Traian Herseni despre limbă	227
2. Etica și sociologia literaturii în viziunea lui Traian Herseni	233
3. Traian Herseni și întemeierea filosofică a sociologiei	244

ECOURI

NINA VASILE, <i>Dimitrie Gusti – sociologia și reforma socială</i> , în „Biblioteca Bucureștilor”, 2006, an IX, nr. 4, aprilie, p. 38	253
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

ROBERT JAY LIFTON, <i>America's Apocalyptic Confrontation with the World</i> (Confruntarea apocaliptică a Americii cu lumea), Thunder's Mouth Press/ Nation Books, New York, 2003 (Iulian Alistar); MIRCEA VULCĂNESCU, <i>Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie</i> , ed. îngrijită de Marin Diaconu. București. Ed. Humanitas. 2004 (Manuela Gheorghe)	255
--	-----

TRAIAN HERSENI
(1907–1980)

LA CENTENARUL NAȘTERII

MARIN DIACONU

ABSTRACT

AT ONE HUNDRED YEARS FROM BIRTH

At the beginning of 2007, the "Romanian Sociology Magazine", through a large group of articles and studies, brings homage to Traian Herseni, at the 100th anniversary of his birth on February 18, 2007.

Centenarul este un moment întâmplător (= instituit în timp), când, în chip subiectiv, pe un fond obiectiv-spiritual, ne orientăm predominant atenția către o personalitate culturală reprezentativă ori alta.

Astfel, dincolo și dincoace de centenar, creatorii clasici sunt prezenți în manuale, în tratate, sunt prezentați în cursuri universitare, le cercetăm lucrările, ne înrăuresc propriile creații și lumea cultural-științifică și filosofică devine un cerc crescător, pe umerii uriașilor dinaintea noastră.

În ultimii noștri ani, după Henri H. Stahl (2001) și Mircea Vulcănescu (2004), veni rândul lui Traian Herseni.

Pentru centenarul nașterii lui Traian Herseni, ne-am făcut cale către lumea spirituală a sociologului ardelean și înspre însemnele spirituale, pe care le-a lăsat moștenire, în arhiva familiei, generațiilor viitoare de sociologi.

Din această lume am recuperat și aducem în lumina revistei un fragment dintr-un curs universitar de sociologie rurală, predat în anul școlar 1939–1940 (rămas în formă litografiată), un alt fragment, dintr-o inedită istorie a sociologiei românești, precum și o autoprezentare, din aceeași lucrare, scrisă în perioada 1975–1976.

Pentru analize și comentarii herseniene, am luat în seamă substanțialele studii tipărite în revista noastră, în urmă cu zece ani, și semnate de: Ilie Bădescu, Dumitru Dumitrescu, Gheorghiță Geană, Maria Larionescu și Anton Tabachiu.

Cele din acest număr vor să vină în continuarea celor ce marcau publicistic împlinirea a 90 de ani de la naștere.

Regretăm că n-am reușit să obținem colaborarea câtorva importanți sociologi ai acestui moment sociologic.

Un călduros cuvânt de mulțumire adresăm *Ioanei Herseni*, fiica Sociologului, care păstrează cu venerație arhiva familială și cu aleasă amabilitate ne-a pus la îndemână însemne spirituale perene.

Cu prilejul Centenarului, Societatea Română de Radiofuziune a programat și a realizat patru emisiuni speciale (în 15, 21, 22 și 24 februarie 2007), realizate cu sensibilitate intelectuală și competență profesională de Oana Georgiana Enăchescu, Teodora Stanciu și Constantin Aslam. Invitați au fost criticul și istoricul literar Florin Mihăilescu, profesor la Universitatea din București, și Gheorghiță Geană, antropolog și filosof, profesor la aceeași universitate.

Se află într-o avansată fază de editare *Cursul de sociologie rurală* (1939–1940) și *Istoria sociologiei românești. Sociologia academică*. Ambele lucrări vor apărea la Editura Renaissance (editor: Sorin Alexandrescu Șontea), sub îngrijirea Ioanei Herseni și a lui Marin Diaconu.

TRAIAN HERSENI – REPERE BIOGRAFICE ȘI SPIRITUALE

MARIN DIACONU

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI – BIOGRAPHICAL AND SPIRITUAL REFERENCES

The author presents the personality of the great Romanian sociologist in two sections: 1. his life, including the important moments of his scientific training and of his creative activity; 2. his bibliography, including volumes and articles published during his lifetime as well as the exegetic volumes and articles that various researchers and scholars dedicated to his work.

1. CRONOLOGIA VIETII ȘI A OPEREI

1907 februarie 18 – În satul Iași, comuna Vaida-Recea, jud. Făgăraș (în 2007: jud. Brașov), se naște TRAIAN HERSENI, fiul lui Traian Herseni, agricultor, și al Mariei Herseni, gospodină.

Aprilie 21 – Se naște, în București, Paula Gusty (fiica regizorului Paul Gusty).

Copilăria – în satul natal, unde începe cursurile școlii primare, pe care le continuă la Făgăraș.

1916 toamna – Este înscris la Liceul maghiar de stat din Făgăraș; aici continuă clasele a II-a și a III-a.

1919 toamna – Este înscris la Liceul „Negru Vodă” din Făgăraș, ale cărui cursuri le absolvă în vara lui 1924, cu „foarte bine”.

1924 toamna – Se înscrie la Facultatea de Litere din București.

1925 noiembrie 15 – În „Înfrățirea Românească”, organ al Ligii Apărării Naționale din Cluj, publică articolul *Țara Oltului* (rubrica „Anchete naționaliste”), cu semnătura: T.T. Herseni (din Țara Oltului). (În *Memoriu de titluri și lucrări*, 1935, precum și în lista lucrărilor, alcătuită de Paula Herseni, nu este menționat acest articol).

1926 noiembrie – Se înscrie și la Facultatea de Drept din București.

1927 vara – Participă la campania monografică de la Nereju, jud. Vrancea.

1928 – Absolvă Facultatea de Filosofie și Litere din București, specialitatea principală sociologia, cu teza de licență *Individ și societate*, pregătită sub

îndrumarea științifică a lui D. Gusti. În vremea studiilor universitare, se modelează sub influența profesorilor: D. Gusti, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Mircea Florian, I. C. Petrescu, Tudor Vianu, Nicolae Petrescu.

Iulie–august – Participă la campania monografică de la Fundul Moldovei, jud. Suceava.

În anul școlar 1928–1929 este profesor (suplinitor) de filosofie și drept la Liceul „Gh. Lazăr” din București.

1929 februarie–martie – În „Revista Societății «Tinerimea Română»” (nr. 6–7), publică articolul *Societatea Națiunilor*. În cursul anului, va mai scrie articolele: *Rostul concursurilor noastre* (aprilie); *Sufletul Ardealului. Însemnări de psihologie provincială* (mai–iunie). Colaborarea va continua și în 1930.

Se retrage de la Facultatea de Drept, unde promovează doar examenele pentru anii I și II.

vara – Participă la campania monografică de la Drăguș, jud. Făgăraș.

toamna – Începe să colaboreze la „Societatea de mâine”, „revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice”, care apare la Cluj, sub conducerea lui Ion Clopoțel, cu articolul *Metoda monografică în sociologie* (nr. 16–17, 1–15 septembrie). Până la sfârșitul anului, mai apar articolele: *Ce este monografia sociologică?* (1 noiembrie); *Cum se întocmește o monografie sociologică* (1–15 decembrie). Suita de articole sociologice continuă și în anii următori (până în 1935).

În 1929–1930, studii de specializare în sociologie, la Universitatea din Berlin (cu: Alfred Vierkandt, sociologie; R. Turnwald, etnologie; Eduard Spranger, filosofia culturii și Werner Sombart, științe economice).

1930 – Continuă colaborarea la „Societatea de mâine”, cu articole de teorie și metodologie sociologică: *O nouă direcție în sociologie* (1 februarie); *Muzee de sociologie* (1 martie); *Sociologie românească* (1 iunie); *Problema sociologică a generațiilor* (1–15 august) ș.a.

Începe să colaboreze la „Arhiva pentru știința și reforma socială”, organ al Institutului Social Român (director: D. Gusti), cu studiul *Socialul ca obiect de preocupare științifică în universalitățile germane*.

Se anunță că va colabora la nr. 2, februarie 1930, al revistei „Caiete literare” (număr care n-a apărut).

vara – Participă la campania monografică de la Runcu, jud. Gorj.

1931 – Continuă colaborarea la „Societatea de mâine”, cu câteva articole: *Explicația sociologică* (15 ianuarie; cu mențiunea: „Din lucrarea *Monografia sociologică*, în curs de tipărire”); *Sociologia distanței* (15 februarie – 1 martie); *Sociologia spațiului* (15 martie); *Sociologia vecinătății* (1–15 aprilie); *Distanța socială* (1–15 iunie); *Alte distanțe sociologice* (1–15 septembrie); *O călătorie în evul mediu românesc* (despre Cornova) (octombrie).

vara – Participă la campania monografică de la Cornova, jud. Orhei (Basarabia).

toamna – Este încadrat (neoficial) ca asistent la Catedra de sociologie, etică și politică a Universității din București (șef de catedră: D. Gusti). În anul universitar 1931–1932 conduce seminarul de sociologie generală.

1932 februarie 17 – La Institutul Social Român, prezintă comunicarea *Raportul dintre natură și cultură* (despre cercetarea de la Cornova).

martie 5 – Se căsătorește cu Paula Gusti, absolventă a Facultății de Filologie și Litere din București.

vara – Revine la Drăguș, pentru continuarea cercetării monografice.

În anul universitar 1932–1933 conduce seminarul de sociologie cu tema *Introducere în sociologie* (continuă în anii universitari următori, până în 1935–1936).

Este profesor de etică socială la Școala de Asistență Socială din București.

În masivul volum al „Arhivei pentru știința și reforma socială” (an X, nr. 1–4), publică studiile: *Individ și societate în satul Fundul Moldovei. Cadrul psihologic; Categoriile sociale cornovene și Șapte ani de cercetări monografice*; recenzii la cărți semnate de: C. Rădulescu-Motru (*Vocația ...*), Othmar Spann, Ernest Seidler, I. C. Petrescu, C. Bouglé, precum și necroloage pentru: Daniel Essertier, Harald Höffding; scrie și prezentări de cărți și reviste, la „Buletinul sălii de lectură”.

Colaborează la: „Azi”, „Societatea de mâine”, „Stânga”, „Adevărul literar și artistic”, „Dreptatea”.

1933 aprilie 12 – La Radio București, în cadrul emisiunii „Universitatea Radio”, vorbește despre *Cercetările monografice*.

iunie 27 – La Radio București, rostește conferința *Noile tendințe în sociologia coontemporană*. Textul conferinței se tipărește în „Societatea de mâine” (iulie–septembrie).

Începe să colaboreze la „Viața Românească”, cu articolul *Generație și misiune* (ianuarie–februarie); continuă cu: *Cercetările monografice* (martie și mai) ș. a.

În „Arhiva pentru știința și reforma socială” (an XI, nr. 1–4), publică studiile: *Observații sociologice privitoare la copiii din Drăguș și Dimitrie Gusti. Un sistem de sociologie, etică și politică*, articolul *Sărbătorirea profesorului C. Rădulescu-Motru* și recenzii despre cărți publicate de Pitirim Sorokin, Leopold von Wiese ș.a., precum și un necrolog pentru Rudolf Goldscheid.

Colaborări și la: „Dreptatea”, „Societatea de mâine”, „Azi” (*Ontologia spiritului*; februarie–martie), „Gând Românesc” (*Filosofia timpului pierdut*; iulie–august).

1934 mai – Apare lucrarea *Teoria monografiei sociologice*, cu un amplu studiu introductiv (peste 70 p.), *Sociologia monografică, știința realității sociale*, semnat de D. Gusti. Cu această lucrare se inaugurează seria „Studii și contribuții” a „Bibliotecii de sociologie, etică și politică” (condusă de D. Gusti) (tiraj: 2 000 exemplare).

Semnează recenzii: Stanciu Stoian („Dreptatea”, 8 mai), Oscar Jianu („Gând Românesc”, iunie), Ion Zamfirescu („Adevărul”, 4 iulie), I.-M. Nestor („Curentul”, 13 iulie), Ion Clopoțel („Societatea de mâine”, nr. 4–5, și „Adevărul literar și artistic”, 22 iulie), Vlaicu Bârna („Naționalul”, 23 iulie), Constantin Noica

(„Revista Fundațiilor Regale”, 1 august), Nicolae Bagdasar („Revista de filosofie”, iulie–septembrie), Octavian Iosif („Azi”, octombrie), O. Zăbavă („Revista generală a învățământului”, septembrie–octombrie), Emanoil Bucuța („Boabe de grâu”, nr. 2), Stanciu Stoian („Căminul cultural”, noiembrie), ș.a., precum și numeroase semnalări privitoare la apariție.

În „Revista burgheză” (nr. 1, 5 noiembrie) apare o notă, intitulată *Asistentul de Moftologie de la Facultatea de Filosofie, d-l Traian Herseni*.

Absolvă Seminarul Pedagogic Universitar „Titu Maiorescu” din București, cu nota 9,67.

vara – Se află la Măguri (în Munții Apuseni), într-o cercetare sociologică.

În „Arhiva pentru știința și reforma socială” (an XII, nr. 1–2) tipărește: articole despre *Sărbătorirea oamenilor de cultură* și despre *Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București*, recenzii la cărți scrise de: Iosif I. Gabrea, S. Mehedinți, Tudor Vianu, C. Rădulescu-Motru (*Ideologia statului român*), E. Speranția ș.a.

Începe să colaboreze la „Revista de filosofie” și la „Revista Fundațiilor Regale”; la cea dintâi, cu studiul *Problema sociologiei* și cu recenzii la cărți scoase de Andrei Corteanu, Grigore Tăușan. În „Revista Fundațiilor Regale” scrie despre *Sociologia experimentală, Știința națiunii și o concepție de politică a culturii* (cea a lui D. Gusti).

În „Azi” (octombrie), prezintă *Doi esești și Eugen Ionescu*; cei „doi esești” sunt Emil Cioran și Constantin Noica (toți trei, premiați pentru debut editorial).

Alte colaborări, la: „Azi” (*Metafizica absolutului*; ianuarie), „Gând Românesc”, „Societatea de mâine”, „Credința”, „Blajul”, „Boabe de grâu”.

1935 – Publică un *Memoriu de titluri și lucrări* (datat: 20 februarie 1935), structurat tematic.

Susține doctoratul în filosofie, specialitatea sociologie, cu lucrarea *Realitatea socială. Încercare de onotologie regională*, pregătită sub îndrumarea lui Dimitrie Gusti. Este tipărită în colecția „Biblioteca de sociologie, etică și politică”, Seria A, „Studii și contribuții”, a Institutului Social Român.

Recenzii: Ion Alexandrescu („Revista generală a învățământului”, ianuarie–februarie), Victor Godeanu („Adevărul”, 14 martie), Edgar Papu („Revista de filosofie”, ianuarie–martie), Ion Covrig-Nonea („Blajul”, martie), Oscar Jianu („Gând Românesc”, martie), N. Tatu („Viața Românească”, martie–aprilie), C. Noica („Revista Fundațiilor Regale”, 1 iunie), Mihail Strehăia („Revista de studii sociologice și muncitorești”, iunie) ș.a.

august – Participă la cel de-al XII-lea Congres Internațional de Sociologie de la Bruxelles, cu comunicarea *L'organisation pastorale en Roumanie*. Este proclamat membru asociat al Institutului Internațional de Sociologie.

Conduce o echipă regală studentească la Șanț, jud. Bistrița-Năsăud.

Apare manualul pentru clasa a VIII-a de liceu, *Elemente de sociologie. Cu aplicări la cunoașterea țării și a neamului nostru*, semnat în colaborare cu D. Gusti.

(în total: 9 ediții, până în 1944). Recenzii: Iorgu Stoian („Căminul cultural”, septembrie–octombrie) ș.a.

1936 ianuarie – Apare revista lunară „Sociologie românească”. Începe să colaboreze de la nr. 1, cu *Rostul monografiilor sociologice*; continuă cu: *Mișcarea sociologică în 1935* (ianuarie), *În amintirea lui Ștefan Zeletin* (februarie) și cu vreo 20 de recenzii.

Revista „Arhiva pentru știința și reforma socială” dedică două masive volume lui Dimitrie Gusti, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate didactică universitară. Herseni colaborează cu studiile: *D. Gusti. Un système de sociologie, éthique et politique* și *L'organisation pastorale en Roumanie*.

Conduce Cercul studenților în sociologie de la Facultatea de Filosofie și Litere din București.

Colaborează la: „Anuarul Societății studenților în geografie «Soveja»”, cu studiul *Geografie și sociologie*, la „Vestitorii” (*Știință și Națiune*; 15 martie), „Informații comerciale” (Turnu Măgurele), „Gând Românesc”.

decembrie 15 – În cadrul emisiunii „Universitatea Radio”, citește conferința *Cercetările monografice ale echipelor și institutelor sociale*.

Se înscrie în Mișcarea Legionară (pe care o va părăsi după luptele politice și militare din ianuarie 1941).

1937 septembrie – La cel de-al XIII-lea Congres Internațional de Sociologie de la Paris prezintă o comunicare.

Scrie studii, articole, recenzii pentru „Arhiva pentru știința și reforma socială”, „Sociologie românească”, „Anuarul Societății studenților în geografie «Soveja»”, „Ideea Românească” (director: Paul Costin Deleanu), „Independența economică”, „Buna Vestire” ș.a.

Recenzează peste zece cărți, semnate de: Tudor Vianu, C. Rădulescu-Motru, Traian Brăileanu, Ovid Densusianu, Emilian Vasilescu etc.

În vol. colectiv *Istoria filosofiei moderne, Omagiu prof. Ion Petrovici*, vol. I, îl prezintă pe *Thomas Hobbes*.

Apare broșura *Mișcarea Legionară și muncitorimea* (col. „Caietelor verzi” (recenzată de Dinu Buzdugan, în „Rânduiala”, 22 mai, ș.a.) (ed. a II-a: 1940).

1938 – Colaborează la „Sociologie românească” cu articolele: *Cercetările monografice, de la Drăguș* (iulie–septembrie), *Profesorul Simion Mehedinți* (cu prilejul pensionării; octombrie–decembrie), *Institutul Social Român* (în colab. cu Anton Golopenția; aprilie–iunie) și o recenzie.

În revista „Semne” (Slatina) tipărește *Câteva considerații de antropologie filosofică* (mai).

mai 23 – Este citat ca martor în procesul intentat lui Corneliu Zelea-Codreanu.

1939 – Este numit conferențiar pentru Sociologie rurală.

În anul universitar 1939–1940 predă *Cursul de sociologie rurală* (litografiat; tipărit în 2007).

Colaborează la „Buletinul Serviciului Social”.

1940 octombrie 14 – La Radio București, vorbește despre *Concepția socială a Legiunii* (conferință tipărită în „Însemnări sociologice”, 1 noiembrie).

octombrie – Este numit Secretar General la Ministerul Educației Naționale.

Apare *Sociologie românească. Încercare istorică*. Semnează recenzii la ea: Traian Brăileanu („Însemnări sociologice”, 1 septembrie), Mircea Mateescu („Porunca vremii”, 18 octombrie), Șt. Zissulescu („Revista de filosofie”, iulie–decembrie) ș.a.

Sub direcția științifică a lui D. Gusti și conducerea tehnică a lui Traian Herseni, apare culegerea *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (col. „Biblioteca de sociologie, etică și politică, sub patronajul Institutului de Științe Sociale al României”). Reunește texte semnate de: Traian Herseni, Ion Conea, H. H. Stahl, D. C. Georgescu, Gh. Focșa, Mircea Vulcănescu, Paula Herseni, Ion I. Ionică, Al. Dima, C. Brăiloiu, Anton Golopenția, D. Gusti, I. Chelcea, Florea Florescu ș.a. Lucrarea este însoțită de o amplă bibliografie, alcătuită de Paula Herseni (600 de surse) (altă ed.: 2002).

Se retipărește broșura *Mișcarea Legionară și muncitorimea* (ed. I: 1937).

Colaborează la: „Cuvântul” (septembrie–decembrie, cu articole ideologice), „Însemnări sociologice”, „Cuvântul studentesc”, „Frăția de Cruce”.

1941 ianuarie 19 – Este programat să vorbească la Buzău despre *Lupta Germaniei și a Italiei fasciste pentru instaurarea unei noi ordini europene*.

ianuarie 14 – La Radio București vorbește despre *Satul legionar* (text tipărit în „Cuvântul”, 16 ianuarie).

februarie – Este arestat, odată cu alți legionari.

Lucrarea *Sociologie românească. Încercare istorică* este retipărită în vol. colectiv *Istoria filosofiei moderne, Omagiu prof. Ion Petrovici*, vol. V.

În colecția „Biblioteca de sociologie, etică și politică” apare lucrarea *Probleme de sociologie pastorală*. Recenzii de: N. Mărgineanu („Revista de psihologie”, ianuarie–martie 1942), Șt. Zissulescu („Gândirea”, mai 1942), Mircea Djuvara („Analele Facultății de Drept din București”, ianuarie–iunie 1942).

În aceeași colecție (altă serie) apare studiul *Sociologia rurală* (după ce s-a tipărit în „Revista de filosofie”, ianuarie–iulie).

În „Revista de studii sociologice și muncitorești” (mai) îl prezintă pe *Sociologul Madgearu*.

Colaborează și la: „Axa”, „Cuvântul”.

1942 – Este trimis în Transnistria, pentru a contribui la organizarea Universității din Odesa.

Colaborează la „Sociologie românească” (*Petre Andrei*; nr. 7–12) și la „Buletinul publicat sub îngrijirea Oficiului de studii, documentare și statistică din cadrul Ministerului Afacerilor Interne”.

1943 ianuarie – Este numit profesor titular la Catedra de sociologie națională de la Facultatea de Drept din Cluj, refugiată la Sibiu (Decret-lege nr. 100, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 19, 23 ianuarie).

În „Sociologie românească” (nr. 1–6) prezintă *Publicațiile școalei sociologice de la București*.

În același număr al „Sociologiei românești”, se tipărește *Raport pentru chemarea d-lui Traian Herseni la catedra de sociologia națională, vacantă la Facultatea de drept din Cluj-Sibiu*, semnat de D. Gusti.

1944 iunie–iulie – În „Transilvania” prezintă cartea lui I. Moldovan, *Introducere în etnobiologie și biopolitică*.

decembrie – Este cercetat de Comisiunea de epurație a Universității din Cluj la Sibiu, căreia îi înaintează un *Memoriu*, datat 18 decembrie 1944.

În vol. colectiv *Drăguș, un sat din Țara Oltului, Făgăraș* descrie *Unități sociale*.

1945 martie 8 – Este arestat la Sibiu și adus la București.

După câteva luni de arest, este eliberat și reîncadrat la Universitate.

iulie 19 – Se face o percheziție la domiciliul din București (unde nu este găsit).

Colaborează la „Buletin eugenic și biopolitic” (nr. 5–8), cu studiul *Neam și familie*.

1946 – Sub egida Editurii Clujana din București, apare broșura *Originile sociologiei*.

1947 – În „Buletin eugenic și biopolitic” (nr. 9–12) scrie despre *Ancheta biosociologică*.

Colaborează la „Industrie și comerț”, cu 10 articole despre *Agricultura sovietică*.

În ziarul „Agerpres” publică peste 100 de articole cu tematică economică și socială (semnate: Traian Hariton, T. H. ori nesemnate).

1948 – Colaborează la „Revue Roumaine”, „Revista cooperăției”, „Buletin informativ, științific și administrativ” și la „Agerpres”. Este îndepărtat de la Universitatea din Cluj.

Urmează o suspendare publicistică, până în 1957.

1949 – Este încadrat la Institutul de Igienă din Cluj și face cercetări la Hidrocentrala de la Bicaz, în zonele industriale Maramureș și Reșița.

Se naște, în București, Ioana Herseni, fiică.

1951 mai 4 – Este arestat din nou (preventiv).

mai 5 – Este închis la Jilava.

Urmează interogatorii (3 decembrie ș.a.).

1952 aprilie 3 – Prin decizia penală nr. 1910, este condamnat la 4 ani temniță grea, cu degradare civică pe 4 ani și confiscarea averii.

iulie 11 – Este transferat de la Jilava la Aiud (unde va rămâne până la 1955).

septembrie 2 – I se respinge recursul.

1955 septembrie 29 – Este eliberat din închisoarea de la Aiud.

Ajutat de Miron Constantinescu, este încadrat ca bibliotecar la Institutul de Planificare (A se reține că toți foștii deținuți politici, după eliberare, erau încadrați în locuri de muncă apropiate de profesia de bază și ajutați să reînceapă să scrie și să publice).

1956 – Este încadrat ca cercetător principal la Centrul de Cercetări Antropologice.

1957 – În „Viața Românească” (nr. 7, iulie), împreună cu Mihai Ralea, publică articolul *Curențe ideologice în legătură cu răscoala din 1907*.

În „Revista de psihologie” (nr. 3), îl prezintă pe Nicolae Vaschide (1874–1907), cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea acestuia.

1958 – În vol. colectiv *Cercetări antropologice în Țara Hațegului. Clopotiva* (coordonat de Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu), prezintă *Studiul genealogic al populației*.

1960 – Începe să desfășoare o activitate științifică și publicistică mai ales în reviste de specialitate și de cultură generală; va continua, fără întrerupere, până la moarte.

În „Revista de psihologie” tipărește editorialul *Opera lui V. I. Lenin și psihologia* (nr. 1, nesemnat) și studiile: *Începuturile psihologiei românești și „Antropologia” lui Pavel-Vasici Ungureanu; Problema metodei în psihologia și sociologia succesului; Psihologia populară. Câteva considerații preliminare; Premise istorice la critica psihologiei sociale burgheze franceze de azi*.

Colaborează la „Contemporanul” (și cu pseudonimul M. Neamtu).

1961 – În vol. colectiv *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrâna* (coord. Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu), tipărește studiul *Familia și grupurile genealogice*.

Continuă colaborarea la „Revista de psihologie”, cu studiul *Critica psihologiei sociale burgheze franceze de azi* (nr. 3) și cu articolul *Un simpozion internațional despre aptitudini* (nr. 4).

În colaborare cu Mihai Ralea, publică studiul *Le problème de la méthode dans une psychologie et une sociologie du succès* (în „Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Philosophie-psychologie”) și articolul *O nouă armă de luptă pe frontul ideologic* („Contemporanul”, 19 mai).

1962 – Sub egida Editurii Științifice, apare vol. *Sociologia succesului*, scris în colaborare cu Mihai Ralea. (Traian Herseni semnează cu pseudonimul T. Hariton).

Colaborează la „Revista de psihologie” (nr. 2, 3 și 4) și la „Contemporanul” (*Psihologia sovietică*, nr. 46).

1963 – Colaborează la „Revista de psihologie”, cu studii, articole și recenzii (nr. 1, 2, 3 și 4).

În „Contemporanul” prezintă *Psihologia experimentală* a lui Al. Roșca (nr. 33) și *Psihologia copilului*, cartea Ursulei Șchiopu (nr. 42).

decembrie – În „Viața Românească” (nr. 12) apare articolul *Psihologia socială*, semnat împreună cu Mihai Ralea.

1964 – Continuă colaborarea cu „Revista de psihologie”, în care prezintă *Câteva aspecte ale luptei dintre materialism și idealism în psihologia românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (nr. 2) și publică o recenzie.

Își extinde colaborarea și la: „Cercetări filosofice” (*Opoziția dintre filosofia marxist-leninistă și filosofia burgheză contemporană*; nr. 5; în colab. cu Mihai Ralea), „Lumea” (1 octombrie) și recent înființata „Ramuri” (cu „Cronica ideilor”).

Revine la „Contemporanul”, cu câteva articole (între care și o prezentare a *Școlii sociologice de la București*, semnată împreună cu Tudor Bugnariu) ori recenzii.

1965 – An publicistic intens, cu colaborări la: „Revista de psihologie”, „Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Psychologie”, „Revista de filosofie” (Mihai Ralea și științele umaniste; nr. 3), „Revista muzeelor”, „Progresele științei”, „Ramuri”, „Contemporanul”, „Lumea”, „Scânteia tineretului”, „Tribuna” și la Radio București (simpozionul *Umanismul epocii socialiste*; 6 noiembrie).

Acordă un interviu Galinei Bădulescu, pentru „Ramuri” (15 octombrie).

În „The Roumanian Journal of Sociology” (nr. IV–V) îi apare studiul *Mihai Ralea and the Humanistic Sciences*.

1966 ianuarie 27 – „Scânteia” îl invită la masa rotundă *Forța socială a unui sentiment: prietenia*.

februarie 12 – Este solicitat pentru un Radiosimpozion privitor la *Economia politică și analiza sociologică*. (Vor urma și alte invitații: 3 martie, 20 mai și 22 septembrie).

mai – În „Familia” ține „Cronica sociologică” (și în următoarele luni).

noiembrie – În „Revista de filosofie” apare studiul *Puncte de vedere în sociologia familiei*.

Împreună cu Mihai Ralea (m. 1964), semnează lucrarea *Introducere în psihologia socială* (Editura Științifică).

Colaborează la: „Cultul Patriei” (cu șase articole: *Sociologia industrializării*, *Sociologia agrară a României* ș.a.), „Contemporanul”, „Scânteia tineretului”, „Revista de psihologie”, „Progresele științei”, „Luceafărul” (*Rezolvarea „chestiei țărănești”*, *Sociologia literaturii* etc.), „Ramuri”, „Viața economică”, „Îndrumătorul cultural”, „Presa noastră”, „Viața studentască”, „Flacăra”.

1967 – Colaborează la vol. colectiv *Psihologia socială industrială* (coordonat de Alex. Roșca; Editura Academiei R.S.R.).

În „Familia” continuă cu „Cronica sociologică” (ianuarie–octombrie și decembrie).

În „Îndrumătorul cultural” desfășoară serialul publicistic *Sociologia și psihologia culturii de masă* (ianuarie–decembrie).

Colaborează la: „Revista de pedagogie”, „Contemporanul”, „Amfiteatrul”, „Revista muzeelor”, „Tribuna”, „România liberă”, „Glasul Patriei”, „Flamura Prahovei”.

1968 februarie – În colecția „Mica bibliotecă etică” a Editurii Științifice, apare lucrarea *Sociologie și etică* (tiraj: 6170 exemplare). Recenzii: Stelian Stoica („Revista de filosofie”, nr. 2, 1969); Petre Ghiață („Glasul Patriei”, 1 martie 1971).

Coordonează vol. colectiv *Psihosociologia culturii de masă* (Editura Științifică), la care colaborează: D. Trancă, H. Dona, Pavel Câmpeanu ș.a.

La vol. colectiv *Sociologia militans, I. Obiectul sociologiei*, contribuie cu studiul *Despre clasificarea științelor sociale*.

În „Familia” continuă cu „Cronica sociologică” (ianuarie–noiembrie).

Alte colaborări, la: „Contemporanul”, „Korunk”, „Îndrumătorul cultural”, „Almanahul Scânteia”, „Scânteia tineretului”, „Viața studentescă” (o convorbire cu Ana Blandiana), „Flamura Prahovei”, „Studii și cercetări de antropologie”.

1969 mai 10 – Acordă un interviu pentru revista „Cronica” (nr. 19). Un alt interviu va da pentru „Scânteia tineretului” (6 decembrie).

vara – În colecția „Sinteze sociologice” a Editurii Științifice apare vol. *Prolegomene la teoria sociologică*.

În Editura Academiei R.S.R. apare vol. *Psihosociologia organizării industriale*; îl recenzează Petre Ghiță, în „Glasul Patriei” (10 noiembrie 1970).

Continuă „Cronica sociologică” în „Familia”.

Colaborează la: „Almanahul civilizației” (scos de Editura Științifică), „Revista de pedagogie”, „Progresele științifice”, „Îndrumătorul cultural”, „Femeia”.

1970 – Sub redacția lui Traian Herseni, apare vol. colectiv *Industrializare și urbanizare* (Editura Academiei R.S.R.), la care colaborează: Septimiu Chelcea, Ligia Gherguț, Vasile P. Nicolau, Cătălin Zamfir, Elena Zamfir ș.a.

Colaborează la: „Almanahul civilizației” (*Ingineria socială*), „Almanahul literar”, „Familia” („Cronica sociologică”; ianuarie–decembrie), „Buletinul Comisiei Naționale a R.S.R. pentru UNESCO”, „Korunk”, „România literară”, „Gazeta învățământului”, „Astra” (*Dimensiunea umană a procesului industrial*; iunie), „Îndrumătorul cultural”, „Drum nou” (Brașov; șapte articole și un interviu), „Echinoc” (interviu în nr. 6–7).

1971 – În vol. colectiv *Sociologia militans*, III. *Școala sociologică de la București*, 1, colaborează cu studiile: *Sociologia cogitans*, *Atlasul sociologic*, *Despre monografiile regionale* și *Un proiect de sociologie a României*.

În vol. 2 al aceleiași lucrări colective, Pompiliu Caraioan tipărește amplul studiu *Profesorul Dimitrie Gusti și școala sociologică de la București*, în care prezintă și contribuția substanțială a lui Traian Herseni.

Colaborează la: „Korunk”, „Studii și cercetări de antropologie”, „Tomis”, „Probleme economice”, „Familia” („Cronica sociologică”; ianuarie–decembrie), „Îndrumătorul cultural”, „Cărți noi” (serial *Psihosociologia cărții*).

1972 – Sub redacția lui Traian Herseni, apare monografia *Combinatul Chimic Făgăraș*, la care contribuie și: Ion Petrescu, Boris Zderciuc ș.a.

Colaborează la: „România literară”, „Probleme economice”, „Alma Mater” (interviu; septembrie), „Almanahul dedicat educației părinților”, „Transilvania”, „Familia” („Cronica sociologică”; ianuarie–decembrie), „Îndrumătorul cultural” (serial *Societate, cultură, personalitate*), „Cărți noi”.

1973 vara – Apare volumul *Sociologia literaturii. Câteva puncte de reper* (Editura Univers, col. „Studii”; tiraj: 3 360 exemplare). Cartea a fost redactată în anii 1967–1969 și definitivată în 1971. Recenzii: Doina Grecu („Synthesis”, 1974). Florin Mihăilescu („Viața Românească”, martie 1977).

În colecția „Psyché” a Editurii Științifice i se tipărește cartea *Psihologia lui N. Vaschide* (tiraj: 1 830 exemplare).

Prefătează cartea *Probleme de psihosociologie a educației*, semnată de A. Dicu și E. Dimitriu (Editura Științifică).

Coordonează vol. colectiv *Psihologia colectivelor de muncă (întreprinderea industrială)* (Editura Academiei R.S.R.), la care contribuie și: Elena Cioată, Constantin Zahirnic etc.

Colaborează la: „Almanahul literar”, „Cahiers roumains d'études littéraires”, „Familia” („Cronica sociologică”; ianuarie–decembrie), „Transilvania”, „Îndrumătorul cultural”, „România literară”, „Tribuna României”, „Cronica”.

Se pensionează.

1974 decembrie – În Editura Didactică și Pedagogică (sub egida Ministerului Educației și Învățământului), apare lucrarea *Sociologie industrială* (tiraj: 2 680 exemplare); recenzie: Liviu Antonesei („Dialog”, aprilie 1975).

Continuă „Cronica sociologică” la „Familia”.

Alte colaborări, la: „România literară” (*Sociologia limbii*; 24 octombrie), „Transilvania”, „Scânteia tineretului” (interviu; 21 mai).

1975 ianuarie – Acordă un interviu Aurei Matei Săvulescu, pentru „Amfiteatru”.

primăvara – În colecția „Sinteze sociologice” (îngrijită de Const. Nicuță) a Editurii Științifice, apare lucrarea *Sociologia limbii* (tiraj: 3400 exemplare); recenzie: Gabriel Mardare („Dialog”; martie 1976).

Colaborează la: „Familia” („Cronica sociologică”, ianuarie–decembrie), „Transilvania”.

La solicitarea Comitetului Român de istorie și Filosofia Științei, începe să redacteze, împreună cu Henri H. Stahl, o istorie a sociologiei românești, planificată să apară în cadrul colecției „Istoria științelor din România”.

1976 – Spre sfârșitul anului, în colecția „Studii” a Editurii Univers, apare lucrarea *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară* (tiraj: 3 430 exemplare). Cartea este dedicată Paulei Herseni, soție și colaboratoare, „în semn de dragoste și recunoștință”. Este recenzată de Florin Mihăilescu, în „Viața Românească” (martie 1977).

Colaborează la: „Almanahul educației dedicat părinților”, „România literară”, „Revista de pedagogie”, „Viața Românească” (*Cultura de masă*; aprilie).

Henri H. Stahl și Traian Herseni depun, la Editura Academiei R.S.R., manuscrisul Istoriei sociologiei din România (potrivit înțelegerii convenite în anul trecut). Se fac referate de specialitate; nu se aprobă tipărirea. Lucrarea va apărea în 2001 – partea scrisă de Stahl – și, respectiv, în 2007 – partea elaborată de Herseni.

La rubrica „Insectar” din revista „Limite” (Paris; nr. 22, decembrie), Virgil Ierunca scrie un articol propagandistic: *Sociologul apostat: Traian Herseni*.

1977 – Împlinește 70 de ani.

În revista „Dialog”, George Șerban publică articolul *Traian Herseni la 70 de ani*.

vara – La Editura Dacia din Cluj-Napoca, apare volumul *Forme străvechi de cultură poporană românească*, subintitulat *Studiu de paleogeografie a cetelor de feciori din Țara Oltului* (tiraj: 2 300 exemplare); este dedicat părinților: Maria și Traian

Herseni. Baza documentară o constituie îndeosebi cercetări personale de teren, întreprinse între anii 1928–1938. Recenzii: Iancu Filipescu („Viitorul social”, 1978, nr. 1, ianuarie–martie), Ion Maxim („Viața Românească”, decembrie 1977), Nicolae Bot („Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, 1978).

Colaborează la „Astra”.

1978 – Colaborează la vol. colectiv *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan* (vol. II; apărut la Roma).

Colaborează publicistic la „Orizont” (R.-Vâlcea) și „Revista Fundației Drăgan” (Roma).

1979 – În „Cibinium” (1974–1978), publicat de Muzeul Bruckenthal din Sibiu, apare articolul *Probleme și orientări noi în etnografia românească*.

Colaborează la „Ethnologica” (un studiu și două recenzii) și „Viața Românească” (*Conștiința de sine a României*; noiembrie).

1980 – Apare volumul *Cultura psihologică românească* (Editura Științifică și Enciclopedică, redactor: Dinu Grama). Lucrarea se vrea a fi „mai mult decât o istorie a psihologiei românești”. Este recenzată de Constantin Sălăvăstru („Dialog”, noiembrie–decembrie).

Colaborează la: „Cronica”, „Tribuna României”, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, „Viața Românească” (*Dimitrie Gusti și cultura românească*; aprilie).

iulie 17 – Moare în București. Este înmormântat (în ziua de 19 iulie) în Cimitirul Bellu Catholic (șos. Olteniței, nr. 3–5).

1981 februarie – În colecția „Știința pentru toți” a Editurii Științifice și Enciclopedice, apare postum lucrarea de popularizare *Ce este sociologia?*.

1982 – În „Luceafărul” (6 martie) se publică textul inedit *Constante ale literaturii române*, cu o notă introductivă de Gheorghită Geană. (Titlul dat de Herseni este: *Probleme macrosociologice ale literaturii române*).

primăvara – Apare tratatul *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, cu un studiu introductiv de Achim Mihu. Recenzii: Nicolae Dunăre („Revista muzeelor și monumentelor. Muzee”, 9, 1982), Andrei Marga („Korunk”, martie 1983), Alin Teodorescu („Viața studentască”, 20 aprilie 1983), Ioan Hotico („Tribuna”, 21 aprilie 1983), Vasile Macoviciuc („Luceafărul”, 16 iulie 1983).

1985 – În „Transilvania”, Nicolae Dunăre publică articolul *Vocația de sociolog a lui Traian Herseni*. Va continua cu *Vocația de etnolog a lui Traian Herseni* („Transilvania”, ianuarie 1986).

1996 – În „Manuscriptum” (nr. 1–2) se publică textul inedit *Mircea Vulcănescu* (din istoria sociologiei românești).

1997 februarie – Se împlinesc 90 de ani de la naștere. „Revista românească de sociologie” publică un grupaj, semnat de: Dumitru Dumitrescu, Gheorghită Geană, Maria Larionescu, Anton Tabachiu și Ilie Bădescu.

Editura Grai și Suflet, Cultura Națională scoate cartea *Colinde și obiceiuri de Crăciun. Cetele de feciori din Țara Oltului (Făgăraș)*, cu o prefață de Nicolae Dunăre.

1999 – La Editura Paideia, apare volumul D, Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia. Teorie și metodă*.

2000 – În „Viața Românească” (octombrie–noiembrie) se tipărește textul conferinței radiofonice *Cercetările monografice*.

2001 – Apare ediția a II-a, revăzută, a *Sociologiei literaturii* (Profile Publishing).

La Editura Universității din București, sub îngrijirea lui Paul H. Stahl, apare lucrarea *Gânditori și curente de istorie socială românească* (prima parte a istoriei sociologiei românești; partea a II-a a fost scrisă de Traian Herseni și va apărea în 2007).

2002 – La Editura Universității din București este reeditată lucrarea *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, elaborată sub direcția științifică a lui D. Gusti și conducerea tehnică a lui Traian Herseni. Prefațată de Ioan Mihăilescu, ediția este îngrijită și are o postfață de Septimiu Chelcea și Iancu Filipescu (ed. princeps: 1940). Editorii actuali au adăugat o deosebit de utilă *Notă bibliografică privind autorii*.

2005 aprilie 5 – Moare Paula Herseni, soție. Este înmormântată în Cimitirul Bellu Catolic (șos. Olteniței) din București.

PAULA HERSENI (n. Gusti Schindzielasz, fiica regizorului Paul Gusty, la 21 aprilie 1907, în București) a făcut școala primară în orșul natal, a absolvit Liceul „Regina Maria” (secția clasic-modernă; bacalaureat susținut în 1926). A urmat cursurile Facultății de Filosofie și Litere din București, între 1926–1929, și s-a specializat în limba franceză (licența, 1929: *magna cum laude*). A urmat Seminarul Pedagogic (1930), a susținut examenul de capacitate în 1931 și apoi a făcut o specializare la Paris (1931–1932).

În 1932 s-a căsătorit cu Traian Herseni.

A fost profesoară de limba franceză la gimnaziile bucureștene (1932–1938); apoi a lucrat la Institutul Social Român (1938–1939) și, în continuare, la Fundația Culturală „Regele Mihai” (1939–1940).

Între 1940–1949 este casnică.

Între 1949–1962 este bibliotecară la Institutul de Igienă din București.

Lui Traian Herseni i-a fost colaboratoare apropiată și profesionistă, în pregătirea lucrărilor pentru reviste și edituri.

2007 februarie 15 – În cadrul emisiunii radiofonice „Esențialia” (Radio România Cultural), se citește din *Sociologia limbii* (realizatoare: Oana Georgiana Enăchescu).

21 februarie – În cadrul emisiunii radiofonice „etică, estetică”, Marin Diaconu prezintă *Viziunea etică a lui Traian Herseni* și se difuzează o convorbire cu Florin Mihăilescu, realizată de Teodora Stanciu.

februarie 22 – Oana Georgiana Enăchescu prezintă contribuția lui Herseni în domeniul sociologiei limbii, urmată de lectură (emisiunea „Esențialia. Identitatea spirituală românească prin cuvintele ei fundamentale”).

februarie 24 – Constantin Aslam realizează o convorbire radiofonică, de 45 de minute, cu Gheorghită Geană, pe durata emisiunii „Izvoare de filosofie”.

La Editura Renaissance (editor: Sorin Alexandru Șontea), apar: *Curs de sociologie rurală și Istoria sociologiei românești. Sociologia academică* (ambele, inedite).

În „Viața Românească” va fi tipărit, ca inedit, un capitol din *Istoria sociologiei românești*.

2. BIBLIOGRAFIE

VOLUME

Teoria monografiei sociologice. Cu un studiu introductiv, *Sociologia monografică, știință a realității sociale*, de D. Gusti. București, Institutul Social Român, 1934, 166 p. (Institutul Social Român. Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria A. Studii și contribuții, 1).

Realitatea socială. Încercare de ontologie regională. București, Institutul Social Român, 1935, 174 p. (Institutul Social Român. Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria A. Studii și contribuții, 4).

Elemente de sociologie. Cu aplicări la cunoașterea țării și a neamului nostru. Manual pentru clasa a VIII-a a învățământului secundar. București, Editura Adevărul, 1935, 338 p. (9 ediții, până în 1944). (în colab. cu D. Gusti).

Memoriu de titluri și lucrări. București, Tip. Luceafărul, 1935, 11 p.

Mișcarea legionară și muncitorimea. București, 1937, 31 p. (altă ed.: 1940).

Mișcarea legionară și țărănimea. București, Tip. „Bucovina”, 1937, 32 p. (alte ed.: 1940, 1941).

Curs de sociologie rurală. Rezumat după prelegerile din anul școlar 1939–1940. București, 1940, 396 p. (Universitatea din București, Facultatea de Filosofie și Litere) (litogr.).

Sociologia românească. Încercare istorică. București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, 168 p. (Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, 8) (extras din *Istoria filosofiei moderne*, vol. V, *Omagiu Prof. Ion Petrovici*).

Îndrumări pentru monografiile sociologice. Redactate sub direcția științifică a lui D. Gusti și conducerea tehnică a lui Traian Herseni. București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, 500 p. (Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, 6) (reed.: 2002).

Probleme de sociologie pastorală. București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941, 221 p. (Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, 9).

Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Unități sociale. București, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1944, VIII + 158 p. + 10 pl. (Col. „Biblioteca de sociologie, etică și politică. Sociologia României”, 2).

Originile sociologiei. București, Editura Clujana, 1946, 34 p.

Introducere în psihologia socială. București, Editura Științifică, 1966, 381 p. (în colab. cu Mihai Ralea).

Sociologia succesului. București, Editura Științifică, 1962, 568 p. (în colab. cu Mihai Ralea) (semnată: T. Hariton).

Sociologie și etică. București, Editura Științifică, 1968, 192 p. (Col. „Mica bibliotecă etică”).

Prolegomene la teoria sociologică. București, Editura Științifică, 1969, 200 p. (Col. „Sinteze sociologice”).

Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale. București, Editura Academiei R. S. R., 1969, 260 p. (Academia R. S. R., Institutul de Psihologie).

Sociologia literaturii. Câteva puncte de reper. București, Editura Univers, 1973, 311 p. (Col. „Studii”).

Psihologia lui N. Vaschide. București, Editura Științifică, 1973, 184 p. (Col. „Psyché”).

Sociologia industrială. București, Editura Didactică și Științifică, 1974, 272 p. (Ministerul Educației și Învățământului).

Sociologia limbii. București, Editura Științifică, 1975, 176 p. (Col. „Sinteze sociologice”).

Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară. București, Editura Univers, 1976, 415 p. (Col. „Studii”).

Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului. București, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, 340 p.

Cultura psihologică românească. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, 263 p.

Ce este sociologia? București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 119 p. (Col. „Știința pentru toți”, nr. 136).

Sociologie. Teoria generală a vieții sociale. Studiu introductiv de Achim Mihai. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 660 p.

Monografia sociologică. Rostul, metoda și problemele ei. Cu o prefață de profesorul D. Gusti. București, Editura Institutului Social Român (f. a.), 72 p. (Institutul Social Român. Biblioteca Secției pentru monografiile sociologice).

Colinde și obiceiuri de Crăciun. Cetele de feciori din Țara Oltului (Făgăraș). Prefață de Nicolae Dunăre. București, Editura Grai și Suflet, Cultura Națională, 1997, LXI + 634 p. (Col. „Arcadia”).

Monografia. Teorie și metodă. București, Editura Paideia, 1999, 392 p. (în colab. cu D. Gusti și H. H. Stahl).

Sociologia literaturii. Câteva puncte de reper. Ed. a II-a revăzută. București, Profile Publishing, 2001.

Îndrumări pentru monografiile sociologice. Prefață de Ioan Mihăilescu. Ediție îngrijită și Postfață de Septimiu Chelcea și Iancu Filipescu. București, Editura Universității din București, 2002, XII + 524 p. (Biblioteca Institutului Social Român).

PREFETE

Prefață; în: Adrian G. Negrea, *Teoria sociologică a gospodăriei țărănești*. București, Ed. rev. „Societatea de mâine”, 1936, p. III–V.

Prefață; în: vol. colectiv *Colinde din Transnistria*. Ed. a II-a. Chișinău, Editura Știința, 1994, p. 9–10.

STUDII ÎN VOL. COLECTIVE

D. Gusti: un sistem de sociologie, etică și politică, în *D. Gusti și școala sociologică de la București. Cu un adaus: I. Cuvântări omagiale; II. Cuvântări de masă* (...). București, Institutul Social Român, 1937, p. 95–109.

Thomas Hobbes; în *Istoria filosofiei moderne*, vol. I, *De la Renaștere până la Kant*. București, Inst. de arte grafice „Tiparul Universitar”, 1937, p. 157–188 (Societatea Română de Filosofie) (Omagiu prof. Ion Petrovici) (și vol. separat).

L'élevage du bétail; în: *Nerej, un village d'une région archaïque*. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl, avec une préface par D. Gusti, vol. II, *Les manifestations spirituelles*. Bucarest, Éditeur Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1939, p. 58–138 (în colab. cu L. Bejan, A. Muțiu, I. Oțel și D. Simionescu).

Studiul genealogic al populației; în *Cercetări antropologice în Țara Hațegului. Clopotiva*. Monografie sub îngrijirea lui Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu. București, Editura Academiei R. P. R., 1958, p. 47–65 + 54 scheme genealogice.

Familia și grupurile genealogice; în *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor, satul Bătrâna*. Monografie sub îngrijirea lui Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu. București, Editura Academiei R. P. R., 1961, p. 57–70.

Mediul social-economic și cultural; în *Structura antropologică privită comparativ a satelor Nucșoara și Câmpul lui Neag*. Sub redacția lui Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu. București, Editura Academiei R. S. R., 1966, p. 35–58 (în colab. cu V. V. Caramelea).

Despre clasificarea științelor sociale; în *Sociologia militans*, vol. I. București, Editura Științifică, 1968, p. 23–43.

Coordonate ale culturii de masă; în *Psihosociologia culturii de masă*. București, Editura Științifică, 1968, p. 7–77.

Psihosociologia activității cultural-educative; în *Educația adulților. Cercetare științifică și acțiune culturală*. Referate și comunicări prezentate la simpozionul *Cercetarea științifică și acțiunea cultural-educativă pentru adulți*, organizat de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (...). București, 1968, p. 107–110.

Introducere; Atribuțiile sociologilor uzinali; Încheiere; în *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie*. Coordonator: Traian Herseni. București, Editura Științifică, 1969, p. 7–15, 103–118, 154–166 (Col. „Psyché”).

Metodologia cercetărilor psiholingvistice de la Boldești; în *Sociologia militans*, vol. 2. *Metode și tehnici sociologice*. București, Editura Științifică, 1969, p. 25–55.

„*Introducere*; în *Industrializare și urbanizare. Cercetări de psihoșociologie concretă la Boldești*. Sub redacția lui Traian Herseni. București, Editura Academiei R. S. R., 1970, p. 7–26 (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Psihologie).

Psihologia muncii de conducere; în *Conducerea științifică a întreprinderii*. Coordonator: Ioniță Olteanu. București, Editura Politică, 1970, p. 239–268 (Col. „Biblioteca organizării și conducerii științifice”).

Sociologia cogitans; în *Sociologia militans*, vol. III. Școala sociologică de la București, 1, București, Editura Științifică, 1971, p. 19–63.

Atlasul sociologic; în vol. cit., p. 127–137.

Despre monografiile regionale; în vol. cit., p. 209–222.

Un proiect de sociologie a României; în vol. cit., p. 265–273.

Soziologie des Wirtenwessen in Südosteuropa; în *Von der Agrar- zur Industriegesellschaft sozialer Wandel auf dem Lande in Südosteuropa*. Herausg. Franz Ronnabarger und Gerhard Trich. Darmstadt, Verlag Hoppenstedt et Comp., 1971, p.

Sociologie și geografie; în *Sociologia militans*, vol. V. Sociologie geografică. București, Editura Științifică, 1972, p. 11–58.

Contribuție la psihologia socială a randamentului muncii; în *Psihologia colectivelor de muncă (Întreprinderea industrială)*. Coordonator Traian Herseni. București, Editura Academiei R. S. R., 1973, p. 11–89 (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Psihologie).

Metoda sociologică în știința artei; în *Sociologia în acțiune*, vol. II. Iași, 1973, p. 274–294 (Centrul de sociologie al Universității „Al. I. Cuza” Iași).

Statutul psihologiei sociale; în vol. cit., p. 407–408 („Ancheta noastră”).

Ingineria socială; în *Laboratoarele uzinale de psihologie*. Coordonator: Traian Herseni. București, Editura Științifică, 1974, p. 5–49 *Antropologia literară. O nouă perspectivă în cercetarea artelor verbale*; în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, vol. II, Roma, Editura Nagard, 1978, p. 67–75.

Ecologia socială, culturală, mentală (ecologia specific umană); în *Ecologie umană. Sănătatea populației umane în interdependență cu mediul*. Sub redacția lui M. Barnea și Al. Calciu. București, Editura Medicală, 1979, p. 325–390.

Stanciu Stoian și școala sociologică de la București; în: *Stanciu Stoian și pedagogia contemporană*. București, 1980, p. 71–75.

STUDII, ARTICOLE

Țara Oltului; în „Înfrățirea Românească”, 1925, an II, nr. 2, 15 noiembrie p. 13–14 („Anchete naționale”). Semnătura: T. T. Herseni.

Metoda monografică în sociologie; în „Societatea de mâine”, 1929, an VI, nr. 16–17, 1–15 septembrie, p. 250–251 („Probleme sociale”).

Societatea Națiunilor; în „Revista Societății «Tinerimea Română»”, 1929, an X, nr. 6–7, februarie–martie, p. 31–33.

Sufletul Ardealului; în „Revista Societății «Tinerimea Română»”, 1929, an X, nr. 9–10, mai–iunie, p. 19–22.

Ce este o monografie sociologică?; în „Societatea de mâine”, 1929, an VI, nr. 20, 1 noiembrie, p. 291–292 („Probleme sociale”).

Cum se întocmește o monografie sociologică; în „Societatea de mâine”, 1929, an VI, nr. 22–24, 1–15 decembrie, p. 336–337 („Probleme sociale”).

O nouă direcție în sociologie; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 3, 1 februarie, p. 34–35 („Probleme sociale”).

Muzee de sociologie; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 5, 1 martie, p. 73–74 („Probleme sociale”).

Sociologia comparată a mentalităților; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 7, 1 aprilie, p. 125–126 („Probleme sociale”).

Sociologie românească; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 11, 1 iunie, p. 217–218 („Probleme sociale”).

Sociologia ca știință și metodă; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 12, 15 iunie, p. 237–238 („Probleme sociale”).

Problema sociologică a generațiilor; în „Societatea de mâine”, 1930, an VII, nr. 15–16, 1–15 august, p. 299–300 („Probleme sociale”).

Socialul ca obiect de preocupare științifică în universitățile germane; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1930, an IX, nr. 1–3, p. 263–276.

Explicația sociologică; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 1, 15 ianuarie, p. 9–10 („Probleme sociale”).

x Din lucrarea *Monografia sociologică*, în curs de tipărire.

Sociologia distanței; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 3–4, 15 februarie – 1 martie, p. 77–78 („Probleme sociale”).

Sociologia spațiului; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 5, 15 martie, p. 113–114 („Probleme sociale”).

Sociologia vecinătății; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 6–7, 1–15 aprilie, p. 141–142 („Probleme sociale”).

Distanța socială; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 10–11, 1–15 iunie, p. 247–249 („Probleme sociale”).

Alte distanțe sociologice; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 16–17, 1–15 septembrie, p. 313–314 („Probleme sociale”).

O călătorie în evul mediu românesc; în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 18, octombrie, p. 334–335 („Probleme sociale”).

Despre Cornova.

Dialectica spiritului; în „Azi”, 1932, an I, nr. 5, noiembrie, p. 355–361.

Ontologia vieții sociale; în „Societatea de mâine”, 1932, an IX, nr. 13, 1 decembrie, p. 202–203.

Sociologia păcii înarmate; în „Stânga”, 1932, an I, nr. 6, 18 decembrie, p. 3.

Sociologia faptului divers; în „Stânga”, 1932, an I, nr. 7, 25 decembrie, p. 6.

Individ și societate în satul Fundul Moldovei. Cadrul psihologic; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1932, an X, nr. 1–4, p. 135–158.

Categoriile sociale cornovene. Prezentare de material și schițarea problemei. Relații; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1932, an X, nr. 1–4, p. 528–543.

Șapte ani de cercetări monografice; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1932, an X, nr. 1–4, p. 573–587.

Psiho-sociologia crizei; în „Stânga”, 1933, an II, nr. 10, 15 ianuarie p. 1.

Generație și misiune; în „Viața Românească”, 1933, an XXV, nr. 1–2, ianuarie–februarie, p. 122–125.

Ontologia spiritului; în „Azi”, 1933, an II, nr. 2, februarie–martie, p. 646–650.

Cercetările monografice; în „Viața Românească”, 1933, an XXV, nr. 3, martie, p. 263–264.

Cercetările monografice; Radio București, 12 aprilie 1933, ora 20³⁰–20³⁵ („Universitatea Radio”, Cronică socială).

Cercetările monografice; în „Viața Românească”, 1933, an XXV, nr. 5, mai, p. 236–237.

Noile tendințe în sociologia contemporană; Radio București, 27 iunie, 1933, ora 22⁰⁰–22¹⁵ („Universitatea Radio”).

Conferință tipărită în „Societatea de mâine”, 1933, an X, nr. 7–9, iulie–septembrie, p. 153–155.

Filosofia timpului pierdut; în „Gând Românesc”, 1933, an I, nr. 3–4, iulie–august, p. 113–120.

Comunitățile de muncă; în „Dreptatea”, 1933, an VII, nr. 1821, 15 octombrie, p. 1, 2 („Probleme de învățământ”).

Spiritualitate și politică; în „Azi”, 1933, an II, nr. 3, octombrie, p. 756–758.

Metafizică și sociologie (I–II); în „Gând Românesc”, 1933, an I, nr. 8, decembrie p. 402–409; an II, nr. 1–2, ianuarie–februarie, 1934, p. 68–73.

Observații sociologice privitoare la copiii din Drăguș; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1933, an XI, nr. 1–4, p. 51–93.

Dimitrie Gusti. Un sistem de sociologie, etică și politică; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1933, an XI, nr. 1–4, p. 210–220.

Sărbătorirea profesorului C. Rădulescu-Motru; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1933, an XI, nr. 1–4, p. 297–299.

Metafizica absolutului; în „Azi”, 1934, an III, nr. 1, ianuarie p. 883–890.

Problema sociologiei; în „Revista de filosofie”, 1934, vol. XIX, nr. 1, ianuarie–martie, p. 13–36.

Analiza structurală a societății; în „Societatea de mâine”, 1934, an XI, nr. 4–5, aprilie–mai, p. 67–71.

Sociologia spiritului; în „Azi”, 1934, an III, nr. 3, mai, p. 1075–1081.

Doctorul Ygrec și sociologia monografică; în „Credința”, 1934, an II, nr. 149, 5 iunie, p. 3, 4.

Timpul social; în „Blajul”, 1934, an I, nr. 6, iunie, p. 249–252.

Sociologie experimentală; în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, an I, nr. 8, 1 august, p. 430–437 („Cronici”).

Cercetarea monografică a satului Măguri; în „Gând Românesc”, 1934, an II, nr. 7–8, iulie–august, p. 455–457 („Cronica sociologică”).

Doi esești^x și Eugen Ionescu; în „Azi”, 1934, an III, nr. 4, octombrie, p. 1262–1268 („Cronica literară”).

^xCei „doi esești” sunt Emil Cioran și Constantin Noica.

Stâna din Munții Făgărașului; în „Boabe de grâu”, 1934, an V, nr. 6, [9 noiembrie] p. 336–359.

Știința națiunii; în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, an I, nr. 12, 1 decembrie p. 592–602.

O concepție de politică a culturii; în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, an I, nr. 12, 1 decembrie, p. 680–687 („Cronici”).

Spiritul normativ; în „Blajul”, 1934, an I, nr. 12, decembrie, p. 521–526.

Sociologia contemporană; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1934, an XII, nr. 12, p. 96–128.

Sărbătorirea oamenilor de cultură; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1934, an XII, nr. 1–2, p. 185–187.

Orientări sociologice; în „Societatea de mâine”, 1934, an XI, nr. 12, decembrie, p. 200–201.

Integrare în istorie; în „Gând Românesc”, 1935, an III, nr. 1, ianuarie, p. 29–35

Natură și cultură. Cadrul cosmologic în monografia sociologică; în „Societatea de mâine”, 1935, an XII, nr. 1, ianuarie, p. 3–6.

„Clubul husarilor”; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an XII, nr. 3–4, 1925, p. 437–461.

Rostul monografiilor sociologice; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 1, ianuarie, p. 10–17.

Conferințele profesorului D. Gusti în străinătate; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 1, ianuarie, p. 43–44.

Chestionar privitor la grupările de copii; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 1, ianuarie, p. 53–54.

Mișcarea sociologică în 1935; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 1, ianuarie, p. 57–62.

În amintirea lui Ștefan Zeletin; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 2, februarie, p. 22–24.

Știință și Națiune; în „Vestitorii”, 1936, an I, nr. 1, 15 martie, p. 5, 6.

Consecințele psihologice ale sociologiei copilului; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 3, martie, p. 20–22.

Stâni nerejane; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 7–9, iulie–septembrie, p. 12–24.

Metabolismul social (I–II); în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 7–9, iulie–septembrie 1936, p. 62–66; nr. 10, octombrie, p. 36–39.

Plan de lucru pentru cercetarea moralității satești; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 7–9, iulie–septembrie, p. 84–85.

Gospodăria țărănești din Nereju; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 11, noiembrie, p. 7–21.

Ceata feciorilor din Drăguș; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 12, decembrie, p. 1–14.

Cercetările monografice ale echipelor și institutelor sociale; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 12, decembrie, p. 36–38.

Geografie și sociologie; în „Anuarul Societății Studenților în Geografie Soveja”, 1936, an VIII, 22 p. (extras).

D. Gusti. Un système de sociologie, éthique et politique; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1936, an XIII, vol. I, *Omagiu profesorului D. Gusti. XXV de ani de învățământ universitar (1910–1935)*, p. 225–241.

L'organisation pastorale en Roumanie; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1936, an XIII, vol. I, *Omagiu profesorului D. Gusti. XXV de ani de învățământ universitar (1910–1935)*, p. 242–256.

Câteva lămuriri în legătură cu cercetările monografice; în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 1, ianuarie, p. 23–25.

Profesorul D. Gusti; în „Independența economică”, 1937, an XX, nr. 1, ianuarie, p. 29–31 („Buletinul ideilor și faptelor”).

Voința socială; în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 4, aprilie, p. 145–149.

Câteva considerații în legătură cu înțelegerea sociologică; în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 7–8, iulie–august, p. 269–275.

Cum „reflectează” și se „îndoește” D. C. Amzăr; în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 7–8, iulie–august, p. 331–339.

Congresul Internațional de Sociologie de la Paris; în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 7–8, iulie–august, p. 376. Semnătura: T. H.

Câteva date privitoare la o cârciumă țărănească; în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1937, an XV, nr. 1–2, p. 138–156.

Câteva considerații de antropologie filosofică; în „Semne”, 1938, an II, nr. 8, mai, p. 2.

Institutul Social Român; în „Sociologie românească”, 1938, an III, nr. 4–6, aprilie–iunie, p. 281 („Însemnări”) (în colab. cu Anton Golopenția). Semnătura: T. H., A. G.

Cercetările monografice de la Drăguș; în „Sociologie românească”, 1938, an III, nr. 7–9, iulie–septembrie, p. 412–413 („Însemnări”). Semnătura: T. H.

*Profesorul Simion Mehedinți**; în „Sociologie românească”, 1938, an III, nr. 10–12, octombrie–decembrie, p. 572–573 („Cronici”).

* Cu prilejul retragerii sale de la Universitate.

Societatea ca agent geografic; în „Anuarul Societății Studenților în Geografie «Soveja»”, 1937–1938, an X–XI, p. 91–97.

Problema țărănească în statul național-legionar; în „Cuvântul”, 1940, an XVII, nr. 5, 18 octombrie, p. 1.

Concepția socială a Legiunii; în „Însemnări sociologice”, 1940, an IV, nr. 5, 1 noiembrie, p. 5–9.

Cucerirea orașelor; în „Cuvântul”, 1940, an XVII, nr. 29, 11 noiembrie, p. 1, 2.

Seleționarea elitelor; în „Cuvântul”, 1940, an XVII, nr. 40, 22 noiembrie, p. 1, 2.

Satul legionar; conferință la Radio București, 14 ianuarie, 1941, ora 20⁴⁵–21⁰⁰; tipărită în „Cuvântul”, 1941, an XVIII, nr. 91, 16 ianuarie, p. 3, 11.

Sociologul Madgearu; în „Revista de studii sociologice și muncitorești”, 1941, an VIII, nr. 28, mai, p. 35–36.

Sociologia rurală; în „Revista de filosofie”, 1941, vol. XXVI, nr. 1–2, ianuarie–iunie, p. 26–55.

Sociologie și administrație; în „Buletin publicat sub îngrijirea Oficiului de studii, documentare și statistică (Ministerul Afacerilor Interne)”, 1942, nr. 3, aprilie, p. 469–476.

Funcționalism și integralism. Răspuns d-lui N. Mărgineanu; în „Revista de psihologie”, 1942, an V, nr. 2, aprilie–iunie, p. 232–236 („Discuții”).

Petre Andrei; în „Sociologie românească”, 1942, an IV, nr. 7–12, iulie–decembrie, p. 562–565.

Publicațiile școlii sociologice de la București; în „Sociologie românească”, 1943, an V, nr. 1–6, ianuarie–iunie, p. 343–350 („Bibliografie, Supliment I”).

Neam și familie; în „Buletin eugenic și biopolitic”, 1947, vol. XVIII, nr. 5–8, p. 77–86.

Ancheta bio-sociologică; în „Buletin eugenic și biopolitic”, 1947, an XVIII, nr. 9–12, p. 184–195.

Curente ideologice în legătură cu răscoala din 1907; în „Viața Românească”, 1957, an X, nr. 7, iulie, p. 124–135 („Cronica ideilor”) (în colab. cu Mihai Ralea).

Nicolae Vaschide; în „Revista de psihologie”, 1957, an III, nr. 3, iulie–septembrie, p. 7–23.

Opera lui V. I. Lenin și psihologia; în „Revista de psihologie”, 1960, an VI, nr. 1, ianuarie–martie, p. 7–16. Nesemnăt.

Începuturile psihologiei românești și „Antropologia” lui Pavel-Vasici Ungureanu; în „Revista de psihologie”, 1960, an VI, nr. 1, ianuarie–martie, p. 117–129.

Un bilanț falimentar al sociologiei americane; în „Contemporanul”, 1960, nr. 13 (703), 25 martie, p. 7. Semnătura: M. Neamțu.

Problema cercetărilor sociologice concrete; în „Contemporanul”, 1960, nr. 20 (709), 13 mai, p. 7.

Problema metodei în psihologia și sociologia succesului; în „Revista de psihologie”, 1960, an VI, nr. 2, aprilie–iunie, p. 7–17 (în colab. cu Mihai Ralea).

Cercetări științifice operative; în „Contemporanul”, 1960, nr. 28 (747), 8 iulie, p. 7.

Psihologia populară. Câteva considerații preliminare; în „Revista de psihologie”, 1960, an VI, nr. 3, iulie–septembrie, p. 27–48.

Premise istorice la critica psihologiei sociale burgheze franceze de azi; în „Revista de psihologie”, 1960, an VI, nr. 4, octombrie–decembrie, p. 59–86.

O nouă armă de luptă pe frontul ideologic; în „Contemporanul”, 1961, nr. 20 (1962), 19 mai, p. 7 (în colab. cu Mihai Ralea).

Critica psihologiei sociale burgheze franceze de azi; în „Revista de psihologie”, 1961, an VII, nr. 3, iulie–septembrie, p. 441–469.

Un simpozion internațional despre aptitudini; în „Revista de psihologie”, 1961, an VII, nr. 4, octombrie–decembrie, p. 675–679.

Le problème de la méthode dans une psychologie et une sociologie du succès; în „Revue Roumaine de sciences sociales, Série Philosophie-psychologie”, 1961, tome V, p. 37–48.

Aportul cronicarilor la dezvoltarea psihologiei românești; în „Revista de psihologie”, 1962, an VIII, nr. 1, ianuarie–martie, p. 57–79 (în colab. cu N. Radu).

Critica aspectelor psihologice ale sociometriei; în „Revista de psihologie”, 1962, an VIII, nr. 3, iulie–septembrie, p. 409–418.

Psihologia sovietică; în „Contemporanul”, 1962, nr. 46, noiembrie, p. 7.

Psihologia socială marxist-leninistă (Câteva indicații și interpretări bibliografice); în „Revista de psihologie”, 1962, an VIII, nr. 4, octombrie–decembrie, p. 557–563.

Despre limitele și izvoarele cercetărilor de istoria psihologiei românești; în „Revista de psihologie”, 1963, an IX, nr. 1, ianuarie–martie, p. 115–131.

În memoria doctorului Iuliu Barasch; în „Revista de psihologie”, 1963, an IX, nr. 2, aprilie–iunie, p. 311–315.

Opera psihologică a unui mare neurolog. La centenarul nașterii lui Gh. Marinescu; în „Revista de psihologie”, 1963, an IX, nr. 3, iulie–septembrie, p. 447–459 (în colab. cu Ion Mânzat).

Mihai Ralea, profesorul. Cu prilejul împlinirii a 40 de ani de activitate didactică; în „Revista de psihologie”, 1963, an IX, nr. 4, octombrie–decembrie, p. 545–548. Nesemnat.

Câteva aspecte ale luptei dintre materialism și idealism în psihologia românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; în „Revista de psihologie”, 1964, an X, nr. 2, aprilie–iunie, p. 115–122.

Codificarea științelor sociale și obsesia descoperirilor; în „Contemporanul”, 1964, nr. 32 (1930), 7 august, p. 7.

Mihai Ralea și estetica filosofică; în „Contemporanul”, 1964, nr. 39 (1937), 25 septembrie, p. 7.

Școala sociologică de la București; în „Contemporanul”, 1964, nr. 42 (1940), 16 octombrie, p. 7 (în colab. cu Tudor Bugnariu).

Opoziția dintre filosofia marxist-leninistă și filosofia burgheză contemporană; în „Cercetări filosofice”, 1964, tom XI, nr. 5, [septembrie–octombrie], p. 585–595 (în colab. cu Mihai Ralea).

Personalitatea în lumea contemporană; în „Ramuri”, 1964, an I, nr. 3, octombrie, p. 18.

„*Personologia*” sau *știința personalității*; în „*Ramuri*”, 1964, an I, nr. 4, noiembrie, p. 20.

Probleme filosofice ale educației; în „*Ramuri*”, 1965, an II, nr. 1 (6), ianuarie, p. 14.

Condiție filosofică și orizont social; în „*Ramuri*”, 1965, an II, nr. 2 (7), februarie, p. 12.

Sensul filosofic al tinereții; în „*Ramuri*”, 1965, an II, nr. 3 (8), 23 martie, p. 16 („Cronica ideilor”).

Conștiința individuală și conștiința socială; în „*Revista de psihologie*”, 1965, an XI, nr. 1, ianuarie–martie, p. 49–58 (în colab. cu S. Marcus și A. Tabachiu).

Mihai Ralea și științele umanistice; în „*Revista de filosofie*”, 1965, tom 12, nr. 3, mai–iunie, p. 351–363.

Mihai Ralea and the Humanistic Sciences; în „*The Roumanian Journal of Sociology*”, IV–V, [1966], p. 122–135.

Une page d'histoire de la psychologie: Nicolae Vaschide; în „*Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Psychologie*”, 1965, tome 9, no. 1, p. 93–108.

Muzeul, fenomen de conștiință socială; în „*Revista muzeelor*”, 1965, an II, nr. 3, p. 228–232.

Tendințe noi în psihologia socială; în „*Progresele științei*”, 1965, nr. 6, iunie, p. 181–187.

Psihologia socială, azi. Cercetări fundamentale; în „*Contemporanul*”, 1965, nr. 41 (991), 8 octombrie, p. 8.

Perspective noi pentru dezvoltarea sociologiei; în „*Luceafărul*”, 1966, an IX, nr. 1 (192), 1 ianuarie, p. 7.

Cunoașterea Patriei; în „*Glasul Patriei*”, 1966, an XI, nr. 5 (368), 10 februarie, p. 1.

Spiru Haret și școala misionară; în „*Contemporanul*”, 1966, nr. 8 (1011), 25 februarie, p. 9.

Probleme de sociologie școlară; în „*Contemporanul*”, 1966, nr. 11 (1014), 18 martie, p. 9.

Sociologia industrializării; în „*Glasul Patriei*”, 1966, an XI, nr. 9 (372), 20 martie, p. 1, 3.

Psihologia socială industrială; în „*Revista de psihologie*”, 1966, tom XII, nr. 1 [ianuarie–martie], p. 107–116.

Sociologia agrară a României; în „*Glasul Patriei*”, 1966, an XI, nr. 12 (375), 20 aprilie, p. 1, 2.

Sociologia literaturii, I. Geneză și definiție; în „*Luceafărul*”, 1966, an IX, nr. 17 (208), 23 aprilie, p. 6.

Sociologia literaturii, II. Tematică și orientare; în „*Luceafărul*”, 1966, an IX, nr. 18 (209), 30 aprilie, p. 6.

Etapă împlinirilor; în „*Glasul Patriei*”, 1966, an XI, nr. 15 (378), 20 mai p. 1, 3.

Muzeul Satului (1936–1966). Originea ideii; în „Viața economică”, 1966, nr. 21 (145) 27 mai, p. 6–7.

Sociologia... sociologiei; în „Familia”, 1966, an II, nr. 5 (9), mai, p. 10 („Cronica sociologică”).

Dincolo de „frontierele sociologiei”; în „Familia”, 1966, an II, nr. 6 (10), iunie, p. 10 („Cronica sociologică”).

Actualitatea sociologiei; în „Familia”, 1966, an II, nr. 7 (11), iulie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Sociologia actualității; în „Familia”, 1966, an II, nr. 8 (12), august, p. 10 („Cronica sociologică”).

Sat și oraș; în „Familia”, 1966, an II, nr. 9 (13), septembrie, p. 6 („Cronica sociologică”).

Cunoștințe sociologice necesare activistului cultural; în „Îndrumătorul cultural”, 1966, nr. 10, octombrie, p. 60–63.

Școala Gusti; în „Familia”, 1966, an II, nr. 10 (14), octombrie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Dimitrie Gusti, profesorul; în „Viața studentescă”, 1966, an XI, nr. 37, 12 noiembrie, p. 3.

Puncte de vedere în sociologia familiei; în „Revista de filosofie”, 1966, tom 13, nr. 11, [noiembrie], p. 1339–1350.

Bilanț 1966; în „Familia”, 1967, an III, nr. 1 (17), ianuarie, p. 6 („Cronica sociologică”).

Metoda biografică și psihologia socială a omului contemporan; în „Amfiteatru”, 1967, an II, nr. 1 (13), ianuarie, p. 207 (în colab. cu Elene Cioată și Ligia Gherguț).

Psihosociologia organizării; în „Contemporanul”, 1967, nr. 5 (1060), 3 februarie, p. 8.

Comparații utile; în „Familia”, 1967, an III, nr. 2 (18), februarie, p. 8 („Cronica sociologică”).

„Muzee sociologice”; în „Revista muzeelor”, 1967, an IV, nr. 2, p. 147–151.

Dimitrie Gusti, „Pagini alese”; în „Glasul Patriei”, 1967, an XII, nr. 12 (411), 20 aprilie, p. 2.

Sociologia organizării; în „Familia”, 1967, an III, nr. 4 (20), aprilie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Sociologul, azi; în „Familia”, 1967, an III, nr. 5 (21), mai, p. 5 („Cronica sociologică”).

Psihologia socială industrială; în „Familia”, 1967, an III, nr. 6 (22), iunie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Personalitatea în socialism; în „Îndrumătorul cultural”, 1967, an XX, nr. 6, iunie, p. 44–45.

(Serial: *Sociologia și psihologia culturii de masă*, ianuarie–octombrie, 1970).

Petrolişti; în „Familia”, 1967, an III, nr. 7 (23) iulie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Sociologia învăţământului superior; în „Familia”, 1967, an III, nr. 8 (24), august, p. 4 („Cronica sociologică”).

Conducerea industrială; în „Familia”, 1967, an III, nr. 9 (25), septembrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Sociologia cogitans; în „Familia”, 1967, an III, nr. 10 (26), octombrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Planificare şi învăţământ; în „Familia”, 1967, an III, nr. 12 (28), decembrie, p. 7 („Cronica sociologică”).

Moralitatea succesului; în „Scânteia tineretului”, 1968, an XXIV, nr. 5806, 21 ianuarie, p. 1, 5.

Bilanţ 1967; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 1 (29), ianuarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

C. Rădulescu-Motru (100 de ani de la naştere); în „Contemporanul”, 1968, nr. 6, 9 februarie, p. 8.

Organizarea ştiinţei; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 2 (30), februarie, p. 6 („Cronica sociologică”).

A vezetés lélektana (Psihologia conducerii); în „Korunk”, 1968, an XXVII, nr. 2, februarie, p. 177–184.

Specific şi universal; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 3 (31), martie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Artă şi societate; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 4 (32), aprilie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Unităţi ştiinţifice; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 5 (33), mai, p. 4 („Cronica sociologică”).

Sensul unei generaţii; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 8 (36), august, p. 4 („Cronica sociologică”).

Unitatea politică; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 9 (37), septembrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Studiul opiniei publice; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 10 (38), octombrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Személat (Personologia); în „Korunk”, 1968, an XXVII, nr. 10, octombrie, p. 1436–1442.

Noi profesii industriale; în „Familia”, 1968, an IV, nr. 11 (39), noiembrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Civilizaţie şi cultură. 164 de înţelesuri; în „Almanahul civilizaţiei”, 1969, p. 13–17.

Bilanţ 1969; în „Familia”, 1969, an V (105), nr. 1 (41), ianuarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Structuralismul; în „Familia”, 1968, an V (105), nr. 2 (42), februarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Știința comparativă a educației în lumina sociologiei; în „Revista de pedagogie”, 1969, an XVIII, nr. 2, februarie, p. 121–127.

Filosofia științei; în „Familia”, 1968, an V (105), nr. 3 (43), martie, p. 8 („Cronica sociologică”).

Existențialismul; în „Familia”, 1968, an V (105), nr. 4 (44), aprilie, p. 7 („Cronica sociologică”).

Sociotehnica; în „Familia”, 1968, an V (105), nr. 5 (45), mai, p. 4 („Cronica sociologică”).

Organizarea industrială; în „Familia”, 1968, an V (105), nr. 6 (46), iunie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Ingineria socială; în „Almanahul civilizației”, 1970, p. 109–111, *Lenin și sociologia*; în „Familia”, 1970, an VI (106), nr. 3 (55), martie, p. 6 („Cronica sociologică”).

Dimensiunea umană a procesului industrial; în „Astra”, 1970, an VI, nr. 6 (49), iunie, p. 4.

Specificul românesc; în „Familia”, 1970, an VI (106), nr. 8 (60), august, p. 8 („Cronica sociologică”).

Actele de decizie; în „Familia”, 1970, an VI (106), nr. 12 (64), decembrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Bilanț 1970; în „Familia”, 1971, an VII (107), nr. 1 (65), ianuarie, p. 6 („Cronica sociologică”).

Umanism industrial; în „Familia”, 1971, an VII (107), nr. 2 (66), februarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Trebuie și aspirații; în „Familia”, 1971, an VII (107), nr. 7 (71), iulie, p. 5, 7 („Cronica sociologică”).

Sociologia; în „Tomis”, 1971, an VI, nr. 7 (61), iulie, p. 3.

Ideologie și construcție socială; în „Familia”, 1971, an VII (107), nr. 8 (72), august, p. 4 („Cronica sociologică”).

Rostul intelectualității; în „Familia”, 1971, an VII, nr. 9 (73), septembrie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Omul industrial; în „Familia”, 1971, an VII (107), nr. 10 (74), octombrie, p. 8 („Cronica sociologică”).

Sociologie și previziune; în „Tomis”, 1971, an VI, nr. 11 (65), noiembrie, p. 4

Antropologie socială, psihologie socială, sociologie; în „Studii și cercetări de antropologie”, 1971, an VIII, nr. 2, p. 227–231.

Bilanț 1971; în „Familia”, 1972, an VIII (108), nr. 1 (77), ianuarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Antropologia uzinală; în „Familia”, 1972, an VIII (108), nr. 6 (82), iunie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Ce este sociologia literaturii; în „Familia”, 1972, an VIII (108), nr. 7 (83), iulie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Moartea artei?; în „Familia”, 1972, an VIII (108), nr. 10 (86), octombrie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Știința viitorului; în „Familia”, 1972, an VIII (108), nr. 11 (87), noiembrie, p. 4, 16 („Cronica sociologică”).

Tendențe interdisciplinare; în „Familia”, 1973, an IX (109), nr. 2 (90), februarie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Individ și societate; în „Transilvania”, 1973, an II, nr. 4, aprilie, p. 53–54 („Cultură”).

Morfologia socială; în „Familia”, 1973, an IX (109), nr. 5 (93), mai, p. 10 („Cronica sociologică”).

Societate, cultură, personalitate; în „Transilvania”, 1973, an II, nr. 7, iulie, p. 50–51 („Cultură”).

Sociologie și istorie; în „Familia”, 1974, an X (110), nr. 1, ianuarie, p. 6 („Cronica sociologică”).

Sociologia istorică; în „Familia”, 1974, an X (110), nr. 3, martie, p. 4 („Cronica sociologică”).

Civilizația agrară; în „Transilvania”, 1974, an III, nr. 5, mai, p. 44–45.

Civilizația industrială; în „Transilvania”, 1974, an III, nr. 7, iulie, p. 42–43.

Civilizația socialistă; în „Transilvania”, 1974, an III, nr. 8, august.

Sociologia economică; în „Familia”, 1975, an XI (111), nr. 3, martie, p. 5 („Cronica sociologică”).

Sociologia culturii; în „Familia”, 1975, an XI (111), nr. 5, mai, p. 6 („Cronica sociologică”).

Sensul existențial al romanității noastre; în „Transilvania”, 1975, an IV, nr. 5, mai, p. 68–69.

Politologia; în „Familia”, 1975, an XI (111), nr. 8, august, p. 5 („Cronica sociologică”).

Dinamica sensurilor; în „Familia”, 1975, an XII (112), nr. 2, februarie, p. 7 („Cronica sociologică”).

Pentru un om nou; în „Familia”, 1976, an XII (112), nr. 10, octombrie, p. 10 („Cronica sociologică”).

Orașele de mâine; în „Familia”, 1976, an XII (112), nr. 12, decembrie, p. 10 („Cronica sociologică”).

Otlul în conștiința românească; în „Orizont”, 1978, an XI, nr. 1833, 4 august, p. 1, 4.

Conștiința de sine a României; în „Viața Românească”, 1980, an XXXIII, nr. 4, aprilie, p. 80–82.

Dimitrie Gusti și cultura românească; în „Viața Românească”, 1980, an XXXIII, nr. 4, aprilie, p. 80–82.

Constante ale literaturii române; în „Luceafărul”. Text inedit, 1982, an XXV, nr. 10, 6 martie, p. 8; cu o prezentare de Gheorghită Geană.

Mircea Vulcănescu (1904–1952); în „Manuscriptum”, 1996, an XXVII, nr. 1–2, (102–103), [ianuarie–iunie], p. 130–133.

Text inedit, publicat de Marin Diaconu.

Cercetările monografice; în „Viața Românească”, 2000, an XCV, nr. 10–11, octombrie–noiembrie p. 126–129 („Restituiri”). Text îngrijit, notă introductivă și note de Marin Diaconu.

Conferință radiofonică rostită în seara zilei de 12 aprilie, 1933.

DESPRE

Stoian, Stanciu, *Monografia sociologică. Traian Herseni, „Teoria monografiei sociologice”* (...); în „Dreptatea”, 1934, an VIII, nr. 1989, 8 mai, p. 1, 2.

Noica, Constantin, *Sociologie monografică românească*; în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, an I, nr. 8, 1 august, p. 419–428 („Cronici”).

Papu, Edgar, *Traian Herseni, „Realitatea socială (...)”*; în „Revista de filosofie”, 1935, vol. XX, nr. 1, ianuarie–martie, p. 90–91.

Noica, Constantin, *O remarcabilă încercare sociologică*; în „Revista Fundațiilor Regale”, 1935, an II, nr. 6, 1 iunie, p. 678–681 („Cronici”).

Gusti, D., *Considerații în legătură cu un concurs universitar. Documente și propuneri pentru modificarea legii și regulamentului*; în „Sociologie românească”, 1936, an I, nr. 3, martie, p. 1–9.

Brăileanu, Traian, *Traian Herseni, „Sociologie românească. Încercare istorică”* (...); în „Însemnări sociologice”, 1940, an IV, nr. 1, 1 septembrie, p. 30–31 („Revista cărților”).

Djuvara, Mircea, *Traian Herseni, „Probleme de sociologie pastorală”* (...); în „Analele Facultății de Drept din București”, 1942, an IV, nr. 1–2, ianuarie–iunie, p. 375–376 („Recenzii”).

Stoica, Stelian, *„Sociologie și etică”*; în „Revista de filosofie”, 1969, tom 16, nr. 2, februarie, p. 273–276.

Caraioan, Pompiliu, *Profesorul Dimitrie Gusti și școala sociologică de la București*; în vol. colectiv *Sociologia militans*, vol. IV. *Școala sociologică de la București*, 2. București, Editura Științifică, 1971, p. 35–151 (special, p. 130–134).

Mihăilescu, Florin, *„Literatură și antropologie”*; în „Viața Românească”, 1977, an XXX, nr. 3, martie, p. 62–64.

Filipescu, Iancu, *Traian Herseni, „Forme străvechi de cultură poporană românească”* (...), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, în „Viitorul social”, 1978, an VII, nr. 1 ianuarie–martie, p. 191–192 („Recenzii...”).

Stahl, Henri H., *Traian Herseni (1907–1980). O evocare*, în „Viitorul social”, 1980, an IX, nr. 4, octombrie–decembrie, p. 698–704.

Stahl, Henri H., *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. București, Editura Minerva, 1981, passim.

Dunăre, Nicolae, *Vocația de sociolog a lui Traian Herseni*; în „Transilvania”, 1985, an XIV, nr. 10, octombrie, p. 44–45 („Cronica socială”).

Dungaciu, Dan, *Traian Herseni sau valențele neîmplinirii. Încadrări sociologice și antropologice*; în vol. colectiv *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*. București, Editura Metropol, 1996, p. 173–210.

Dumitrescu, Dumitru N., *Herseni Traian*; în vol. colectiv *Sociologi români. Mică enciclopedie*. București, Editura Expert, 2001, p. 249–253.

„Revista română de sociologie”, 1997, an VIII, nr. 1–2, ianuarie–aprilie:

Costea, Ștefan, *Sociologie și istoria sociologiei în opera lui Traian Herseni*, p. 3–8;

Dumitrescu, Dumitru, *Repere ale personalității și operei lui Traian Herseni*, p. 17–22;

Geană, Gheorghiță, *Exemplaritatea unui destin*, p. 31–35;

Larionescu, Maria, *Ontologia regională a lui Traian Herseni*, p. 9–15;

Tabachiu, Anton, *Traian Herseni – omul*, p. 27–29;

Voicu, Constantin, *Traian Herseni – contribuții la dezvoltarea psihologiei românești*, p. 23–26.

NOTĂ

Pentru alcătuirea listei de față, de un mare folos mi-a fost *Bibliografia scrierilor lui Traian Herseni*, realizată de Traian Herseni și Paula Herseni, cu completările curente ale Ioanei Herseni.

M. D.

AUTOPREZENTARE

TRAIAN HERSENI

ABSTRACT

SELF-REPRESENTATION

Unique text, written in 1977–1978, reproduced from *The History of Romanian Sociology*, part II, *Theoretical and Academic Sociology* ch. VIII, *The Sociological School in Bucharest* (currently in printing at Renaissance Publishing House, Bucharest).

Traian Herseni (n. 1907). Fiind vorba despre mine însumi, nu pot emite nicio judecată de valoare, dar pot face unele constatări și chiar mărturisiri cu privire la rolul pe care l-am avut în cadrul școlii sociologice de la București și la înrăurirea acestei participări asupra activității mele științifice.

Ca și Mircea Vulcănescu, care, în afară de D. Gusti, C. Rădulescu-Motru și Petre Andrei, m-a influențat, dintre gânditorii români, cel mai mult, încă de pe băncile de liceu, pe atunci mai ales sub înrăurirea lui Vasile Conta, pe care îl citisem în întregime – m-am îndreptat spre ontologie și teoria cunoașterii, în plus spre axiologie, „culturologie” și „literaturologie”, dar fără nicio coloratură teologică sau religioasă. Am fost „convertit” la *sociologie* de D. Gusti și cercetările monografice de teren, care mi-au format convingerea „tonifiantă” că nu numai științele naturale și tehnice, dar și cele sociale și culturale pot fi utile într-o măsură tot atât de mare colectivităților umane, progresului istoric.

Am fost asistentul profesorului D. Gusti, apoi conferențiar de sociologie rurală pe lângă aceeași catedră și profesor de sociologie națională (sociologia României) la Facultatea de Drept din Cluj¹. Paralel am funcționat și în cadrul Institutului Social Român, în calitate de referent științific, apoi, urmând evoluția acestei instituții de științe sociale: director al cercetărilor sociologice, șeful biroului de cercetări sociologice etc². După 1948–1949 am funcționat ca șef de secție pentru

¹ Vezi detalii în: Traian Herseni. *Un proiect de sociologie a României*, în *Sociologia militans*, vol. III, 1971, p. 265–273. În cadrul acesteia, m-a interesat în chip deosebit sociologia administrației de stat. Vezi: T. Herseni, *Sociologie și administrație*, în „Buletinul Oficiului de Studii al Ministerului Afacerilor Interne”, 1942, nr. 3. Problema a fost preluată cu succes și dezvoltată până la capăt, cu rezultate remarcabile, de Mihai T. Oroveanu, în *Introducere în știința administrației de stat*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975.

² În această calitate, am organizat și coordonat lucrarea colectivă *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, redactată sub direcția științifică a d-lui prof. D. Gusti și conducerea tehnică a d-lui Traian Herseni, de Biroul cercetărilor sociologice din Institutul de Științe Sociale al României, București, I. S. R., 1940 (496 p.), și am îngrijit apariția volumelor din monografia sociologică *Drăguș, un sat din Țara Oltului* (1940–1945).

sociologia sanitară în Institutul de Igienă și Sănătate Publică din Cluj, apoi ca șef de secție pentru psihologia socială sau psihosociologie în Institutul de Psihologie al Academiei, la București, perioadă în care am colaborat de aproape cu directorul lui din acea vreme, cu Mihai Ralea, și am format un colectiv de cercetare în domeniul psihologiei sociale industriale și al organizării științifice a muncii (psihosociologie organizațională)³.

Dacă este să-mi aplic mie însumi procedeul folosit în prezentarea celorlalți sociologi, adică de a căuta chiar în scrierile mele mai vechi o expunere a gândurilor și intențiilor mele științifice de atunci, m-aș referi în special la teza mea de doctorat din 1934, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (tipărită în 1935, în editura Institutului Social Român).

Dacă în primele mele articole și în prima mea broșură: *Monografia sociologică* (1930), ediție de seminar, dezvoltată apoi în *Teoria monografiei sociologice* (1934), am prezentat mai mult punctul de vedere al lui D. Gusti, cu unele interpretări și adaptări personale inevitabile, în teza de doctorat, pregătită la Universitatea din Berlin, sub influența neohegelienilor (E. Spranger, Theodor Litt, N. Hartmann, H. Freyer) și a fenomenologilor și existențialiştilor (E. Husserl, dar mai ales Max Scheler și Martin Heidegger), am încercat să dezvolt o poziție personală, fără a ieși din cadrele generale ale sociologiei gustiene. În orice caz, în această direcție, mă găseam mai aproape de Mircea Vulcănescu decât de D. Gusti, deși, din păcate, Vulcănescu însuși n-a ajuns niciodată să-și dezvolte ideile de acest gen până la capăt⁴.

Scriam în fruntea tezei mele de doctorat: „...Trebuie să amintim faptul că ea (teza) face parte dintr-un șir sistematic de preocupări și, prin urmare, pentru înțelegerea deplină a presupuzițiilor și consecințelor ei, ca și a locului de cunoaștere pe care-l ocupă în cadrul problemelor legate de sociologie, nu e fără de folos să se aibă în vedere gândul nostru întreg, realizat numai fragmentar în lucrările de până acum, dar cuprins, ca situație logică și ca năzuință de înfăptuire, în *programul nostru de lucru*”. Am expus apoi acest program, pe care-l consideram valabil pentru acea epocă, indicând și lucrările realizate în cadrul lui. Îl reproducem mai jos, într-o formă prescurtată, dar cu indicații bibliografice (în note), privind și înfăptuirile ulterioare, până în anii 1948–1949.

Scriam atunci: „Pornim de la constatarea că sociologia este o știință realizată în foarte multe școli și curente și, prin urmare, cunoașterea ei nu este posibilă decât

³ Cu Mihai Ralea am scris, în afară de diferite articole în „Viața Românească”, „Revista de filosofie”, „Contemporanul” etc., *Sociologia succesului* (1962), prima carte cu acest titlu de la noi, după reforma învățământului superior din 1948–1949, apoi *Introducere în psihologia socială* (1966), iar cu colectivul la care m-am referit: *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie*, București, Editura Științifică, 1969; *Laboratoarele uzinale de psihosociologie*, București, Editura Științifică, 1974; *Industrializare și urbanizare. Cercetări de sociologie concretă la Boldești*, București, Editura Academiei, 1970; *Combinatul chimic Făgăraș* (1922–1972), Sibiu, 1972; *Psihologia colectivelor de muncă (Întreprinderea industrială)*, București, Editura Academiei, 1973; etc.

⁴ Cf. Mircea Vulcănescu, *Teoria și sociologia vieții economice* (cit. supra), 1932, p. 215.

pe cale *istorică*. Niciun tratat pur sistematic nu ne poate înfățișa sociologia întreagă – el exprimă tot numai punctul de vedere al unei școli sau direcții sociologice. În sociologie nu putem pătrunde decât prin mijlocirea istoriei. În afară de această situație, restrânsă mai mult la disciplinele filosofice, se adaugă faptul că, în orice știință, tradiția este condiția însăși a progresului. Numai continuând, în ce are ea trainic, opera înaintașilor, putem nădăjdui să contribuim la dezvoltarea științei. Din nou se impune cunoașterea înfăptuirilor sociologice care ne precedează. Și anume, se cere o cercetare a rădăcinilor sociologiei și a constituirii ei ca știință. (...) Apoi credem necesară o istorie a sociologiei contemporane, de la constituirea ei ca știință aparte până în zilele noastre. E vorba mai ales de sociologia jumătății a doua a veacului trecut și de sociologia veacului nostru...⁵. În sfârșit, pentru noi se mai cere o cercetare amănunțită a sociologiei românești, pentru a vedea întru cât se poate întemeia o tradiție științifică națională⁶. Prin cercetarea critică a stadiului istoric în care se află sociologia, trecem pe nesimțite la problemele *sistematice* ale ei, anume la *problema realității sociale, a constituirii sociologiei ca știință autonomă, și a studiilor directe de sociologie* (subl. în orig.).

Obiectul sociologiei, realitatea socială, nu este o existență pipăibilă, încât contestarea și reducerea ei la altă realitate (cea mecanică, biologică sau psihică) se face cu foarte mare ușurință, deși cu foarte puține temeiuri. De aceea, cea dintâi sarcină sistematică a sociologiei este înfățișarea realității sociale ca o *regiune existențială* proprie, cercetarea omului, a culturii și a societății, în ce au ele specific. Preocuparea aceasta, întru cât privește existența, este de natură *ontologică*, întru cât privește numai un despărțimând al existenței, este de natură *regională*⁷.

Obiectul singur nu asigură însă întotdeauna constituirea unei științe. O regiune existențială este studiată, de regulă, de către o grupă întreagă de științe. În cazul societății, ea nu revine numai sociologiei, ci științelor sociale. De aceea, se impune o cercetare de *teoria științei*, ca să se stabilească locul pe care îl ocupă sociologia în sânul celorlalte discipline, așadar, să se stabilească unghiul ei propriu de vedere, din care privește realitatea socială⁸.

⁵ Mă refeream la studiul nostru, *Sociologia contemporană*, din „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1934, an XII, nr. 1–2. Problema a fost reluată ulterior și amplificată în *Elemente de istoria sociologiei* (curs, în parte tipărit), București, 1938.

⁶ Citam studiul nostru, *D. Gusti. Un sistem de sociologie, etică și politică*, din „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1933, an XI, nr. 1–4, (publicat apoi și în l. franceză), după care au urmat diferite articole tot despre D. Gusti, dar și despre C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, Petre Andrei, N. Madgearu etc. Și, în fine, cartea *Sociologia românească. Încercare istorică*, din 1940.

⁷ În afară de teza de doctorat, problema unei „ontologii regionale” a societății și culturii m-a preocupat în diferite articole și studii, ca: *Ontologia vieții sociale*, în „Societatea de mâine”, 1932, an IX, nr. 13–14; *Ontologia regională a societății*, în aceeași revistă, 1933, an X, nr. 3–4; *Ontologia spiritului*, în revista „Azi”, 1933, an II, nr. 2; *Socialul ca spirit obiectiv*, în „Societatea de mâine”, 1933, an X, nr. 12; *Metafizică și sociologie*, în „Gând românesc”, (Cluj), 1933, an I, nr. 8; etc.

⁸ Aminteam studiul nostru: *Problema sociologiei*, din „Revista de filosofie”, 1934, nr. 1, întregit apoi prin studiile: *Geografie și sociologie*, în revista „Soveja”, 1936, an VII; *Curs de sociologie rurală*, 1939–1940 (Universitatea din București, litografiat, 396 p.); *Sociologia rurală*. București, I. S. R., 1941; etc.

Odată sociologia constituită, se ridică, în chip firesc, ~~problema cunoașterii~~, în sens restrâns. Raportul dintre subiect și obiect nu este același în științele sociale ca în științele naturale. Dacă n-ar fi decât legătura existențială dintre subiectul cunoscător și obiectul de cunoscut, întrucât cercetătorul de știință socială face parte constitutivă din realitatea socială pe care o studiază, încă deosebirea ar fi hotărâtoare. Cunoașterea sociologică cere altă *teorie* decât a științelor nesociale (problema trăirii, a experienței, a înțelegerii etc.). Tot la cunoaștere putem socoti și mijloacele de cercetare, de unde nevoia unei *metodologii sociologice*⁹.

Abia după lămurirea acestor probleme, cu un caracter desigur filosofic (ontologic, de teoria științei și de teoria cunoașterii), dar necesare logic și integrate organic în problematica totală a sociologiei, ne putem socoti stăpâni pe știință și putem trece la cercetarea propriu-zisă a realității sociale. De astă dată, e vorba de studiul societății așa cum se găsește ea în realitate, adică de cercetarea științifică și directă a unităților concrete de viață socială¹⁰.

Notăm că ordinea aceasta a problemelor privitoare la sociologie este de natură *logică*, nu *temporală*. Practic, putem să dăm precădere uneia din probleme sau să ne ocupăm de ele în altă ordine, dar, numai după ce am săvârșit toate aceste operații, sociologia dobândește o conștiință de sine deplină¹¹.

În cadrul școlii sociologice de la București, în sensul ei cel mai larg cu putință, mi-am asumat chiar de la început sarcina de a scrie cât mai multe despre ea, despre concepția, planurile, activitățile și realizările ei, deci am fost un fel de „propagandist” al ei, răspândind bineînțeles nu neapărat ceea ce a fost, ci numai ceea ce am înțeles sau am acceptat și regândit din această mișcare¹¹. Am ajuns astfel să cunosc și să „explicitiez” mai ales sistemul de gândire teoretică al lui D. Gusti, uneori atât de amănunțit, încât am avut posibilitatea să contribui, chiar la

⁹ Am indicat: *Teoria monografiei sociologice*, București, I. S. R., 1934; studiile: *Sociologie experimentală și Știința națiunii*, din „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, nr. 8 și 12, după care a urmat expunerea diferitelor metode și tehnici de cercetare, strânse apoi, împreună cu altele, inedite, în *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, din 1940 (cit. *supra*): *Îndreptar pentru sociogramele școlare* (Laboratorul de psihologie experimentală al Universității din București), 1940; etc.

¹⁰ Publicasem, până la acea dată: *Individ și societate la Fundul Moldovei, Categoriile sociale cornovene, Observații sociologice privitoare la copiii din Drăguș*, apărute în „Arhiva pentru știința și reforma socială, 1932–1933, și *Stâna din Munții Făgărașului*, în revista „Boabe de grâu”, 1934, nr. 6, iar ulterior: *Probleme de sociologie pastorală*, București, Ed. I. S. R., 1941; *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș); Unități sociale*, București, I. S. R., 1944; etc. (vezi lista completă în lucrarea *Din publicațiile școlii sociologice de la București*, cit. *supra*).

¹¹ Amintim numai câteva din prima perioadă: Traian Herseni, *Metoda monografică în sociologie; Ce este o monografie sociologică; Cum se întocmește o monografie sociologică?; O nouă direcție în sociologie; Sociologie românească; Sociologia ca știință și metodă* – toate în revista „Societatea de mâine”, 1929, an VI, și 1930, an VII; etc.

îndemnul și cu consimțământul lui, la dezvoltarea unora dintre aspectele teoriei sociologice gustiene, considerate, pe atunci, ca fundamentale¹².

După 23 August 1944, am făcut parte dintre intelectualii de formație veche, care și-au însușit marxism-leninismul și am publicat, de pe această nouă poziție, numeroase lucrări sociologice, psihologice și culturologice¹³. Deci, sub raport teoretic, m-am desprins de școala sociologică de la București, dar am păstrat de la ea atașamentul față de cercetările de teren, ca și bogata ei experiență metodologică și tehnică de investigație, care a însemnat un pas decisiv nu numai în dezvoltarea sociologiei românești, dar și în propria mea orientare și activitate științifică.

¹² Numai cu titlu de exemplu: Traian Herseni, *Explicația sociologică*, în „Societatea de mâine”, 1931, an VIII, nr. 1; *Sociologie experimentală*, în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, an I, nr. 8; *Știința națiunii*, în aceeași revistă, 1934, an I, nr. 12; *Voința socială*, în revista „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 4; *Câteva considerații în legătură cu înțelegerea sociologică*, în revista „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 7–8; etc.

¹³ Vezi: Traian Herseni, *Sociologie și etică*, București, Editura Științifică, 1968; *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura Științifică, 1969; *Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale*, București, Editura Academiei, 1969; *Soziologie des Hirtenwesens in Südosteuropa*, Darmstadt, Verlag Hoppenstedt, 1971; *Sociologia literaturii*, București, Editura Univers, 1973; *Sociologie industrială*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974; *Sociologia limbii*, București, Editura Științifică, 1975; *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară*, București, Editura Univers, 1976.

CURS DE SOCIOLOGIE RURALĂ 1939–1940

TRAIAN HERSENI

Rezumat și editat de Mircea Bărbulescu, Cornel Irimie și C. Popescu-Ulmu

ABSTRACT

RURAL SOCIOLOGY COURSE 1939–1940

Unique text. Lectures from the course *Rural Sociology*, held at the Bucharest University during the academic year 1939–1940.

The lectures present: the sociological issue of the Romanian village, from D. Gusti's point of view. Main themes: the object and method of sociology; social frameworks and manifestations; social processes in the Romanian village.

CÂTEVA LĂMURIRI

Cursul de sociologie rurală al d-lui conf. Traian Herseni n-a fost stenografiat, încât nu putem pune la dispoziția studenților decât un rezumat, menit să-i călăuzească în pregătirea examenelor. Din fericire, dl conf. T. Herseni a binevoit să ne dea notele de la curs, încât rezumatul de față prezintă toate garanțiile de exactitate.

După instrucțiunile afișate din vreme, materia de sociologie rurală pentru examenele din iunie și octombrie 1940 constă nu numai din cursul pe care îl publicăm, ci și din problemele discutate la seminar, anume: a) studiile din revista „Sociologie Românească”, 1937, anul II, nr. 2–3 (februarie–martie), de la p. 49 până la p. 119; b) o carte de sociologie rurală românească din bibliografia dată la seminar, la alegere (cei care au urmat seminarul vor fi examinați din lucrarea de seminar). Aceasta este materia absolut obligatorie. Studenții care vor să se specializeze în sociologie sau să obțină note mari trebuie să pregătească și câteva lucrări de sociologie din bibliografia dată la curs (tot la alegere). Pentru înțelegerea exactă a sociologiei rurale, studenții trebuie să cunoască sistemul de sociologie al d-lui prof. D. Gusti, iar pentru completare, lucrările monografice ale școlii de la București.

Editorii

PRELEGerea I

Conferința de sociologie rurală la Universitatea din București a fost creată de curând. Cursul a fost inaugurat la 11 ianuarie 1940, din pricina concentrărilor pe zonă. Cu acest prilej, dl conf. Traian Herseni a adus mulțumiri publice d-lui ministru al Educațiunii Naționale, prof. Petre Andrei, pentru că a binevoit să-i încredințeze conferința de sociologie rurală, și d-lui prof. D. Gusti, pentru sprijinul acordat în întreaga carieră științifică și universitară. Prelegerea inaugurală se va publica integral.

Cursul de sociologie rurală din anul acesta (și, dacă va fi nevoie, și cel din anul viitor, în continuare) tratează: *problema sociologică a statului românesc*, în spiritul școlii sociologice de la București (mai ales sistemul d-lui prof. D. Gusti). Anume:

1. Ce este sociologia rurală?
2. Metodele sociologiei rurale;
3. Monografia sociologică;
4. Cadrul cosmic al statului românesc;
5. Cadrul lui biologic;
6. Cadrul istoric;
7. Cadrul psihic;
8. Manifestările economice ale statului românesc;
9. Manifestările lui spirituale;
10. Manifestările juridice;
11. Manifestările politice;
12. Unități și relații sociale sătești;
13. Procese sociale în satul românesc.

La seminar se tratează: *sociologia rurală românească*, în special cercetările de teren publicate în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială” și revista „Sociologie Românească”, amândouă, organe ale Institutului Social Român, iar în prezent ale Institutului de Științe Sociale al României.

1. Orientarea sociologiei spre problemele rurale este relativ nouă. Apariția și dezvoltarea sociologiei rurale nu sunt însă întâmplătoare. Preocupările de sociologie rurală apar în epoca modernă, pretutindeni unde viața agrară se găsește în conflict cu alte forme de viață economico-socială. Cât timp activitatea agrară decurgea după formele vechi, de pildă, cele feudale, ea nu era luată în seamă de știință. Clasele sociale erau structurate după tipare străvechi, bine statornicite, încât viața agrară părea tuturor ca o formă firească, chiar dacă ne lipsesc numeroase mărturii despre starea deosebit de grea în care se găsea în timpul acesta țărănimea.

Cu dezvoltarea capitalismului modern, agricultura n-a mai putut ocoli faza unor transformări adânci. Vechea clasă a nobilimii de moșie, a nobilimii agrare, a fost desființată treptat, prin dezvoltarea burgheziei bazate pe comerț, industrie și finanțe și unită pe plan politic în chip organic cu liberalismul. Cu desființarea privilegiilor și promovarea noilor idei de egalitate și libertate, s-au tăiat rădăcinile de viață ale boierimii de slujbă și moșie, dar s-a chemat la o nouă viață socială pătura cea mai vigoasă din vechea societate agrară, țărănimea.

La început, țărănimea a fost alături de burghezime și deci împotriva boierimii asupritoare, pentru triumful liberalismului. Ea a obținut, pe calea aceasta, eliberarea de șerbie și stăpânirea în deplină proprietate a pământurilor pe care le-a lucrat veacuri de-a rândul pentru alții. Partea din țărănime care a fost liberă din toate vremurile a câștigat și ea, la început, pe urma noului cadru economic și politic liberalist.

După ce lupta împotriva vechilor stări s-a încheiat cu biruința burghezimii și a țărănimii, tovărășia temporală dintre acestea a luat și ea sfârșit. Statul liberal, născut din nevoi capitaliste, n-a putut sprijini în chip egal burghezimea și țărănimea. Cea din urmă a fost trecută pe planul al doilea. Pe de altă parte, capitalismul pătrundea tot mai adânc în toate sectoarele vieții sociale și provoca transformări adânci și în domeniul agrar. Industria și agricultura au ajuns, astfel, nu o singură dată, în conflict. Vom vedea amănunțit, în cursul de sociologie rurală, de ce natură au fost aceste conflicte atât cu vechile stări, cât și cu cele noi.

De reținut acum că luptele țărănimii împotriva acestor stări, pentru a-și asigura o viață mai bună, au dus la așa-zisa „chestiune rurală” sau, cu termenul mai potrivit pentru România, „chestiunea țărănească”, chestiune care a devenit deosebit de însemnată, din motive ușor de înțeles, pentru viața de stat și deci pentru acțiunea de guvernământ. După interesul cercurilor politice, pentru chestiunea rurală, a urmat, în chip firesc, interesul cercurilor științifice, din nevoia unor soluții raționale, întemeiate pe cunoașterea exactă a realităților. Astfel, s-a ivit, alături de o politică agrară practică, o politică agrară științifică, iar din aceasta s-a desprins sociologia rurală, cu ajutorul sociologiei generale, care există mai de mult, ca o încercare de cercetare științifică a realității sociale rurale sub toate aspectele ei.

Nu numai sociologia rurală, dar și sociologia în genere, cel puțin după unii din istoricii doctrinelor sociale, își datorește apariția ei ca știință evoluției moderne a societăților occidentale. Până la dezvoltarea societății burgheze în sânul statului feudal, statul și societatea constituiau fețele aceleiași realități, ca o unitate organică de viață. Cu apariția societății burgheze și adversitatea ei față de statul feudal, cele două fețe nu mai apar strâns legate una de alta, ci mai degrabă ca două realități aparte. Dacă înainte, știința statului, politica, se ocupa în chip firesc și de societate, în noua situație, în care societatea apare desprinsă de stat, chiar potrivit acestuia, devine necesară o nouă știință, știința societății. În chipul acesta s-a ivit în vremurile moderne sau, mai exact, s-a desprins, din vechea știință a statului (politica), o nouă știință, știința societății sau sociologia.

Sociologul german Hans Freyer, care susține, alături de alții (W. Sombart, C. Brinkmann, H. Proesler etc.), teoria aceasta despre originile sociologiei, crede chiar că, după înlăturarea conflictului modern dintre societate și stat, cu dobândirea unei noi unități de viață, în care societatea și statul se vor întregi armonios, sociologia își va fi încheiat menirea și se va contopi din nou cu politica.

Părerea aceasta pare a fi exagerată. Cum vom vedea și când vom lămurii situația sociologiei rurale ca știință, condițiile sociale sau istorice înrăuresc apariția și dezvoltarea științelor, dar ele, odată apărute, se supun în chip necesar unor

principii de natură logică, prin care se structurează ca un domeniu relativ autonom. Poate să fie adevărat că sociologia n-a apărut decât în momentul istoric în care obiectul ei, societatea, s-a desprins de stat, dar odată această diferențiere făcută, sociologia poate, prin examinarea critică neconținută a presupuzițiilor sau condițiilor ei de natură socială, să se dezvolte independent de acestea.

Cu diviziunea muncii științifice, care a făcut cu puțință progresul cunoștințelor științifice din vremea noastră, este greu de crezut că sociologia se va mai confunda vreodată cu politica. Cele două științe, desigur, foarte înrudite, corespund unor rosturi diferite, neatârinate, cel puțin de acum încolo, de raporturile schimbătoare dintre societate și stat. Sociologia rămâne știința realității sociale, realitate pe care ea o cercetează așa cum a fost înfăptuită până acum, pe când politica este știința statului sau a acțiunii politice și deci cercetează mijloacele prin care realitatea socială poate fi transformată în raport cu un ideal social (prof. D. Gusti).

Trebuie să se recunoască însă că originile sociale ale unei științe înrăuresc de aproape începuturile acesteia și că abia în faza de maturitate, de conștiință critică a lor, științele se desprind de aceste înrâuriri. Constatarea aceasta se adevărește și în cazul sociologiei rurale, știință încă de început, care n-a izbutit până acum să se desprindă complet de influența factorilor sociali și politici, din care pricină va trebui să mai facă eforturi serioase până ce va câștiga o structură pur științifică, adică teoretică.

Într-adevăr, sociologia rurală, ivită, cum am văzut, din nevoi sociale și de stat, are până azi câteva trăsături pe care trebuie să le examinăm critic, dacă nu vrem să continuăm o stare de fapt lipsită adeseori de temeiuri logice.

1. Sociologia rurală (cu foarte puține excepții, pe care le vom înfățișa cu alt prilej, în cursul de istoria sociologiei rurale) are un *caracter practic*, urmărește adică îmbogățirea, înălțarea sau progresul vieții agrare.

Într-un manual american de sociologie rurală (*Rural Social Science*, de G. A. Lundquist și C. B. Moore, 1929) se afirmă: „Cunoașterea fără acțiune este lipsită de folos, iar acțiunea fără cunoaștere este primejdioasă. Toate națiunile democratice, care tind să stabilească justiția și echitatea, trebuie să înțeleagă că nici o îmbunătățire sinceră nu poate veni de la democrație, dacă oamenii nu pricep ei înșiși principiile după care aceste îmbunătățiri au fost săvârșite. Acest fapt a fost accentuat consecvent și dezvoltat logic, pe măsură ce aceste probleme au fost înfățișate”. În afară de aceasta, rostul învățământului sociologic rural e să pregătească „ingineri sociali experți, a căror funcțiune va fi să inspire și să conducă activitățile sociale în comunitățile rurale”.

Aceeași atitudine o găsim într-unul din cele mai răspândite tratate de sociologie rurală din America, al pionierului H. B. Hawthorn (*The Sociology of Rural Life*, 1926): „O civilizație rurală și o populație țărănească ar trebui să se clădească pe pământul rodnic al Americii. (...) Dar o civilizație e mai mult decât un drum pavat, o rețea de lumină electrică, hambare și silozuri; ea este o societate

omenească superior organizată și adânc ajustată, compusă din indivizi, grupuri, instituții, legate împreună prin asemănări, tradiții, activități cooperatoare și încheată prin forțele sociale...”; prin urmare, „sociologia dezvoltă planuri pentru clădirea unei mai bune civilizații rurale”.

Situația aceasta îl îndreptățește pe unul din marii sociologi rurali contemporani ai Americii, Carle C. Zimmerman, să afirme că: „De la primul până la ultimul, sociologii rurali au arătat o înclinare spre problema evaluării etice a comportamentului rural. (...) Sociologia rurală nu a încercat să construiască întâi o știință nomografică a societății sau un corp al legilor sociale, ci a scris despre societatea rurală, cu ideea de a scoate în evidență practicile nepotrivite și de a sugera reforme sociale” (*The Trend of Rural Sociology*, în *Trends in American Sociology*, eds. G. A. Lundberg, R. Bain and N. Anderson, 1929).

2. Sociologia rurală se ocupă de prezent și de viitorul apropiat. Ea nesocotește, de cele mai multe ori, istoria agrară și marile preocupări de viitor. Trăsătura aceasta se înțelege ușor, după cele arătate cu privire la orientarea practică a sociologiei rurale. Însemnat pentru o reformă socială este să se cunoască exact stările actuale și să se dea indicații pentru schimbările imediat necesare. Trecutul îndepărtat, în măsura în care a lăsat urme în prezent, se cercetează în cuprinsul acestuia, încât o cercetare istorică a lui nu este de mare folos. De aceea, considerațiile istorice ocupă un loc foarte mic în tratatele obișnuite de sociologie rurală.

Tot așa, viitorul îndepărtat, întrucât nu constituie o preocupare a omului de acțiune socială, ci numai a visătorilor sociali, pentru care cei dintâi au manifestat întotdeauna un vădit dispreț, cu toate că nu o dată ei au fost anticipatorii marilor reforme, preocupă foarte puțin pe sociologii rurali.

Firește, nu trebuie să se piardă din vedere faptul, asupra căruia vom reveni pe larg, că sociologia rurală s-a dezvoltat mai ales în America, țară care a trecut prin prefaceri agrare și în general tehnice și economice foarte adânci, încât trecutul istoric constituie mai mult un obiect de curiozitate sau uneori de cultură generală, decât un mijloc absolut necesar pentru înțelegerea realităților sociale prezente.

Un alt mare sociolog rural american, pionier și el al acestei discipline, sau, cum am spune în limbaj european, întemeietor, John Morris Gillette, spune, în tratatul său clasic *Rural Sociology* (ed. I, 1922; ed. III, 1936): „Viața agrară de acum un veac pare foarte îndepărtată de cea de astăzi și noi ne dăm seama de faptul că trăim într-o epocă diferită de aceea. Schimbări atât de mari au avut loc în viața rurală în cursul unui veac, încât putem numi cu adevărat tranziția o revoluție agrară. Dacă asemuim viața de fermă din zilele noastre cu cea de odinioară – în ce privește casele și hambarele, mașinile și uneltele, întinderea și caracterul fermelor, natura recoltelor și proviziilor, frecvența și calitatea drumurilor, ușurința transporturilor și comunicațiilor, apropierea și frecvența piețelor, preocuparea de locuințe, unelte casnice, ca sobe și mașini, cantitatea muncilor casnice brute și a industriilor casnice, sistemul de educație publică, poșta zilnică, mulțimea de ziare și periodice, ca și în alte privințe –, ne vom da seama că a avut loc o revoluție”.

3. Sociologia rurală are un caracter național sau, mai exact, un caracter regional. Fiecare țară își răsfrânge în sociologia rurală problemele ei agrare specifice. Și faptul acesta este ușor de explicat. Din moment ce sociologia rurală se îndreaptă spre reforme în domeniul agriculturii, ea n-are nici puțină să depășească marginile unui stat, pentru că numai în cuprinsul acestuia propunerile ei pot avea o oarecare eficacitate. De altfel, fiecare stat a încurajat cercetările de sociologie rurală numai în cadrele proprii, în vederea acțiunii politice în curs de desfășurare. Înțelegem de ce un manual menit să introducă pe cititor în problemele de sociologie rurală, cum este, de pildă, cel al lui Charles Russell Hoffer, *Introduction to Rural Sociology* (ed. 1936), se ocupă exclusiv de Statele Unite ale Americii.

Prin urmare, sociologia rurală, așa cum o găsim îndeobște în zilele noastre: 1) are un caracter practic; 2) se ocupă mai ales de realitatea socială prezentă, și 3) are un caracter regional. Se înțelege de ce există atâtea sociologii rurale, câte țări agrare au ajuns până acum la conștiința de sine și de ce știința aceasta are origini și dezvoltări diferite. Fiecare țară agrară, în momentul în care și-a dat seama, în decursul dezvoltării ei, de ivirea unei chestiuni agrare, adică de prezența unei crize sociale în structura ei, a dezvoltat, din nevoi specifice, o sociologie rurală.

Diferențierea pe țări a sociologiei rurale nu însemnează însă că știința aceasta e lipsită de orice unitate. Unitatea sociologiei rurale se păstrează prin a) obiectul de aceeași natură; b) prin metodele întrebuintate; c) prin rezultatele generale, care interesează toate țările; d) prin ascendentul câștigat de unele țări, care reușesc să impună modelul lor de a săvârși știința și altor țări.

a) Obiectul sociologiei rurale este pretutindeni de aceeași esență: fenomenul agrar sau, mai exact, toate manifestările omenești legate de agricultură. În termenii școlii de la București, spunem că sociologia rurală se ocupă cu realitatea socială agrară. Față de termenul de sociologie țărănească, potrivit în mare măsură pentru o țară ca a noastră, sau cel de sociologie agrară, cu o aplicare mai generală, s-a impus termenul de sociologie rurală, ca fiind cel mai cuprinzător.

Biserica, școala, primăria, cârciuma etc. dintr-un sat nu sunt țărănești, nici agrare, totuși ele sunt factori de cea mai mare importanță pentru viața satului și sociologia nu le poate nesocoti. Ceva mai mult: o instituție socială organizată de stat într-un sat se deosebește simțitor de același gen de instituție organizată la oraș. Instituțiile acestea, dacă nu sunt țărănești sau agrare, sunt însă instituții rurale. Cum termenul de rural cuprinde atât termenul de țărănesc sau de agrar, cât și celelalte realități sociale din cuprinsul unui stat sau legate de agricultură, știința realităților sociale legată de agricultură a adoptat numele de sociologie rurală.

Când spunem că obiectul sociologiei rurale este fenomenul agrar în toată complexitatea lui, ne gândim nu numai la agricultori (țărani, fermieri, moșieri, întreprinderi agricole de stat etc.) și la instituțiile sociale din cuprinsul unui stat (școală, biserică, cooperativă, bancă populară, cămin cultural etc.), ci și la activitatea statului sau a altor instituții și unități sociale, în legătură cu agricultura:

politica agrară a statului, legislația agrară, comerțul cu cereale, camerele agricole etc., fără de care realitatea socială rurală nu poate fi pe deplin lămurită.

b) Metoda științifică este aceeași pentru sociologia rurală de pretutindeni. Sociologia rurală este în primul rând *sociologie*, sociologie specializată într-o ramură, mai restrânsă, a vieții sociale, în viața rurală. De aceea, spre deosebire de celelalte științe cu caracter agrar, cum sunt economia agrară, dreptul agrar etc., sociologia rurală se ocupă de viața socială rurală sub toate aspectele ei, ca unitate socială.

Obişnuim să spunem și că sociologia se ocupă, față de științele sociale particulare, de societatea ca totalitate sau ca întreg. Afirmatia aceasta nu trebuie înțeleasă însă în sensul că sociologia cercetează absolut toate fenomenele sociale, până în cele mai mici amănunte ale lor, căci în cazul acesta sociologia ar repeta munca celorlalte științe sociale sau n-ar fi decât o enciclopedie a lor. Totalitate sau întreg înseamnă aici unitate și deci sociologia nu repetă cercetarea fenomenelor economice, spirituale, juridice sau politice, ci urmărește interdependența lor, în măsura în care sunt desfășurarea de viață a uneia și aceleiași unități sociale, adică a unui grup de oameni care trăiesc laolaltă. Științele sociale particulare nesocotesc interdependența diferitelor manifestări sociale, precum și legătura lor cu unitatea socială.

Procedeeul sociologic, în ce privește societatea omenească în genere, rămâne valabil și în domeniul sociologiei rurale, în ce privește obiectul ei mai restrâns. Sociologia rurală de pretutindeni urmărește viața omenească legată de agricultură ca unitate, în interdependența îndoită a manifestărilor sociale între ele și a acestor manifestări, ca unitățile și organizațiile sociale. Prin aceasta, sociologia introduce în studiul fenomenelor sociale un punct de vedere realist, care duce la o depășire simțitoare a științelor particulare, chiar în cercetarea fenomenelor de care se ocupă și aceasta.

Omul economic real este altceva decât abstracția *homo oeconomicus*, care stă la baza economiei politice. Omul real nu ascultă numai de rațiunea economică, din care pricină nici nu realizează o activitate economică pură, ci o activitate complexă, în care economia ne apare îmbinată cu activități de altă natură, cum sunt cele morale, juridice, religioase, politice etc.

Tot așa, omul real nu ascultă numai rațiunea juridică, așa cum presupune dreptul că procedează *homo juridicus*, ci se supune rațiunii complexe, prin care se exprimă întreaga lui personalitate, și care cumpănește toate interesele lui deopotrivă. Cum procedează de fapt omul unui anumit loc și unui anumit timp pe țărâm economic sau pe țărâm juridic și care sunt condițiile care lămuresc acest procedeu, nu stă nici în puterile economiei politice, nici în puterile dreptului să ne spună. Este o problemă de sociologie.

Problema aceasta cade mai ales în sarcina sociologiei diferențiale, din care face parte și sociologia rurală, având să urmărească viața specifică sub toate laturile ei, de pildă, a omului de la țară, țăran, fermier, funcționar etc. Din pricina aceasta

sociologia rurală are pretutindeni un caracter* mai puțin prohunțat decât sociologia generală, bazându-se pe numeroase cercetări de teren. Larga întrebuintare a observației directe, sub toate formele ei posibile, este unul din caracterele cele mai răspândite ale sociologiei rurale, potrivit din punct de vedere metodologic.

c) Unitatea sociologiei rurale se asigură și prin rezultatele obținute ori de câte ori acestea sunt valabile pentru mai multe țări. Faptul se întâmplă destul de des, din pricină pe care nu le putem înșira decât în parte. Structurile agrare ale diferitelor țări sunt uneori foarte asemănătoare, în care caz se înțelege de la sine că un adevăr stabilit pentru una are valoare și pentru cealaltă. Fenomenele agrare, ca toate fenomenele existente, au, în afară de trăsăturile lor particulare, ivite din împrejurări locale, și trăsături generale, comune fenomenelor agrare de pretutindeni, însă cel puțin o parte din adevărurile stabilite despre un fenomen social concret au și o valoare generală. Faptul că fenomenele agrare sunt fenomene sociale și fenomene omenești mărește și mai mult puțința generalizării rezultatelor obținute prin cercetarea lor.

d) În sfârșit, unele țări câștigă întâietate și în științele cu caracter regional și impun modelul lor și rezultatele științifice și altor țări. În sociologia rurală, este cazul Statelor Unite ale Americii de Nord. Sociologia rurală apare azi ca o știință preponderent americană. Nicio altă țară din lume nu poate sta alături de America, în această privință. De aceea, va trebui să înfățișăm, pe scurt, situația sociologiei rurale americane, ca treapta cea mai înaintată a științei care ne preocupă, ca să înțelegem situația și posibilitatea de dezvoltare a sociologiei rurale în genere. În comparație cu sociologia rurală americană, vom înțelege mai precis și problemele sociologiei rurale românești, care constituiesc obiectul cursului de față.

BIBLIOGRAFIE

1. BOIES, HAWTHORN HORACE, *The Sociology of Rural Life*, The Century Co., New York and London, 1929.
2. BRINKMANN, C., *Versuch einer Gesellschaftslehre*, München und Leipzig, 1919.
3. FREYER, HANS, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*, Leipzig und Berlin, 1930.
4. GILLETTE, JOHN MORRIS, *Rural Sociology*, Third Edition, Macmillan, New York, 1936.
5. HERSENI, TRAIAN, *Elemente de istoria sociologiei*, 1938 (ediție de universitate).
6. HOFFER, CHARLES RUSSELL, *Introduction to Rural Sociology*, Revised Edition, Farrar and Rinehart, New York, 1936.
7. KOLB, J. H. and DES BRUNNER, EDMUND, *A Study of Rural Society*, Houghton Mifflin Company, Boston-New York etc., 1935.
8. LUNDQUIST, GUSTAV A. and MOORE, CLYDE B., *Rural Social Science*, Ginn and Company, Boston-London etc. 1929.
9. PROESLER, HANS, *Die Anfänge der Gesellschaftslehre*, Erlangen, 1935.

* speculativ (omisiune în original).

10. SOMBART, WERNER, *Die Anfänge der Soziologie* (în *Erinnerungsgabe für Max Weber*, I. Bd, München und Leipzig, 1923).
11. STAHL, H. H., *Piedici mai vechi în alcătuirea unei sociologii românești* (în „Sociologie Românească”, 1937, an II, nr. 1, ianuarie).
12. * *Trends in American Sociology*, edited by George A. Lundberg, Real Bain and Nels Anderson, Harper and Brothers, New York and London, 1929.

PRELEGAREA IV

Din cele tratate până acum reiese clar că, chiar dacă ne-am propune să mărginim sociologia rurală românească la problema vieții țărănești de la noi, tot n-am putea primi ca model sociologia rurală americană în felul în care s-a dezvoltat până acum.

Într-adevăr, lămurirea vieții țărănești de la noi cere:

1) să studiem viața rurală din cele mai vechi timpuri, împreună cu înrăuirile suferite de la vecini. Viața țărănească de azi este în mare parte produsul istoriei, chiar continuarea unor forme străvechi de viață;

2) cum trecutul istoric al țării noastre nu poate fi studiat complet, din lipsă de documente, nu putem reconstitui dezvoltarea vieții agrare de la noi decât cu ajutorul studiilor comparative. Datele istoriei noastre trebuie întregite cu elemente împrumutate din istoria țărilor înrudite și cu studiul societăților agrare mai puțin evoluat din prezent, începând cu cele mai primitive. Societățile agrare prezente, care se găsesc în diferite faze de evoluție, reprezintă – după cum s-a observat mai demult – tot o față a istoriei, de astă dată desfășurată în spațiu;

3) în sfârșit, trebuie să studiem soarta fenomenului rural în toate țările capitaliste care s-au găsit odată în faza noastră, pentru a stabili calea optimă a evoluției viitoare a țării noastre. Experiența altor state, mai înaintate în unele privințe decât noi, ne va scuti, dacă ținem seama din vreme de ea, de multe greșeli, care nu se dovedesc necesare în evoluția popoarelor.

Prin urmare, chiar dacă am vrea să lămurim științific numai viața țărănească de la noi și încă sociologia rurală va trebui să urmărească realitatea rurală în toată întinderea ei istorică și etnografică, de la formele ei cele mai primitive la cele mai evoluat. După cum am văzut, necesitatea aceasta corespunde cu natura teoretică a științei europene. În concepția europeană, o știință nu se poate mărgini la o singură țară, decât dacă vrea să rămână o disciplină empirică sau concretă, fără pretenția niciunei generalizări sau tipologii. Sociologia însă este o știință teoretică, generalizatoare.

Precum sociologia este știința societății în genere, sociologia rurală este știința realității sociale agrare sub toate formele ei, adică din toate timpurile și din toate locurile. Nu negăm posibilitatea unor științe de concret sau de individual, cum sunt etnografia sau istoria, dar sociologia s-a constituit ca o știință de generalizare, de aceea, nu se poate restrânge la studiul unei singure țări.

În principiu, așa se prezintă lucrurile. În fapt, diviziunea muncii științifice impune, de cele mai multe ori, oamenilor de știință să cerceteze, cel puțin în sensul de cercetare directă, realitățile sociale din propria lor țară. Cerința aceasta este cât se poate de firească, pentru că:

1. țara proprie este mai la îndemâna cercetătorului decât o țară străină. Ușurința aceasta nu trebuie niciodată nesocotită;

2. țara proprie poate fi cercetată în condiții științifice mai bune. Un rol hotărâtor îl joacă aici limba, apoi posibilitatea unor observații de lungă durată, atât de natură exterioară, cât și prin participare. O mulțime din greșelile care au stânjenit dezvoltarea științelor de teren (etnografie, folclor etc.) au purces din întrebuițarea de interpreți și din observațiile făcute în treacăt, în decursul călătoriilor de studii;

3. studiile acestea sunt folositoare nu numai științei, ci și neamului din care cercetătorul face parte. E firesc deci ca ele să atragă mai mult decât cele de interes pur științific.

Diviziunea aceasta a muncii științifice în domeniul sociologiei rurale nu îndreptățește însă fărâmițarea unității ei ca știință. Sub forma ei întregă, ca preocupare unitară, sociologia rurală se ocupă cu realitatea agrară de pretutindeni. De aceea, cel puțin în operele de sinteză, trebuie să se țină seama și de cercetările făcute în alte părți, pentru a stabili adevărurile valabile pentru un câmp cât mai întins de fapte.

Ca să ne dăm seama, cel puțin în linii mari, de domeniul întreg al sociologiei rurale, e destul să aruncăm o privire asupra evoluției fenomenului agrar.

Câteva precizări preliminare:

- agricultura n-a existat din primele timpuri ale omenirii;
- ea nu este nici astăzi o ocupație a tuturor popoarelor;
- înăuntrul aceluiași popor, agricultura nu este o ocupație a tuturor celor care fac parte din el.

Agricultura este o achiziție relativ târzie a civilizației. După toate probabilitățile, paleoliticul (epoca pietrei cioplite) n-a cunoscut decât culegerea rădăcinilor, plantelor fructelor și animalelor mici din natură, apoi vânătoarea și pescuitul. În neolitic (epoca pietrei lustruite), apar păstoritul și agricultura.

După cei mai mulți etnologi și istorici ai civilizației, agricultura a fost descoperită de femei. Afirmația aceasta se întemeiază pe diviziunea muncii după sex, la mai toate popoarele primitive. În timp ce bărbații se ocupă cu vânătoarea, care cere și forță fizică mai mare, precum și curaj, femeile culeg plante hrănitoare. Probabil că, scuturând din întâmplare sămânța plantelor în jurul colibelor, femeile au observat că pot obține plantele necesare hranei și pe calea aceasta, și astfel a luat naștere cea dintâi formă a agriculturii. La început, nu s-a întrebuițat decât un băț ascuțit ca instrument de lucru în agricultură, apoi sapa și târnăcopul. În faza aceasta, agricultura se dezvoltă alături de vânătoare, încât rămâne tot o ocupație a femeilor. Abia când s-a descoperit plugul și s-au întrebuițat animalele domestice

pentru munca pământului, agricultura, devenită o ocupație principală, cu o tehnică mai anevoioasă de lucru, a trecut în sarcina bărbaților.

Agricultura, la început, n-a însemnat mare lucru, dar, încetul cu încetul, a înlocuit vechile îndeletniciri omenești și a dat naștere la o nouă civilizație, de o treaptă mai înaltă decât cea din faza culegerii, a vânătorii și a pescuitului. Agricultura a favorizat primele așezări statornice și, prin aceasta, trecerea de la nomadism la viața sedentară. Pe calea aceasta, cel puțin după unii istorici, agricultura stă la baza proprietății private, a claselor sociale și chiar a statului.

Citim într-o carte de mare răspândire (Will Durant, *Histoire de la civilisation*, trad. Ch. Mourey, vol. I, 1937): „Vânătorii și păstorii n-aveau deloc nevoie să stăpânească pământul în chip personal, dar, când viața agricolă a devenit viața normală, s-a observat în curând că pământul era mult mai bine lucrat, că randamentul său era mai mare, când produsul recoltelor revenea în întregime familiei care le-a obținut prin munca ei îngrijită. Prin urmare – deoarece există o selecție naturală a instituțiilor și a ideilor, la fel cu a organismelor și a grupărilor – trecerea de la vânătoare la agricultură a adus transformarea proprietății tribale în proprietate familială și celula «proprietate privată» a devenit unitatea economică productivă prin excelență. (...) Agricultura, care a zămislit civilizația, a dus nu numai la proprietatea privată, ci și la sclavie. În comunitățile curat vânătoarești, sclavia era necunoscută, pentru că femeile și copiii erau de-ajuns pentru munca gospodăriei. (...) Progresele agriculturii și inegalitatea înăscută a ființelor umane au dus la întrebuițarea celor slabi social de către cei tari social. Într-o zi, învingătorii au observat că, în război, prizonierul cel mai de preț este prizonierul viu. Din acel moment, masacrele și canibalismul s-au micșorat și sclavia a început să se dezvolte. (...) Încetul cu încetul, datorită agriculturii și sclaviei, prin jocul diviziunii muncii și al deosebirilor înăscute dintre indivizi, egalitatea relativă, care domnea în societatea primitivă, a fost înlocuită prin inegalitate și prin împărțirea pe clase. (...) Instituția moștenirii a procurat, celor care stăpâneau mai mult, o nouă ocazie de a-și asigura superioritatea, transformând astfel societăți odinioară omogene într-un labirint sinuos de clase și de caste. Bogații și săracii au devenit din ce în ce mai conștienți de bogăția și de sărăcia lor și de prăpastia care se deschidea între ei; lupta de clasă a început să străbată istoria ca un fir roșu și statul s-a ivit, instrument absolut trebuincios pentru a servi de arbitru între clase, pentru a ocroti proprietatea, pentru a face războiul și pentru a organiza pacea”.

Tabloul acesta istoric, chiar dacă este, în unele privințe, exagerat, pune în lumină însemnătatea agriculturii pentru dezvoltarea civilizației.

În orice caz, agricultura, odată descoperită, și-a impus treptat avantajele și a dat naștere societăților și civilizațiilor agrare. Civilizația egipteană, civilizația romană, civilizația europeană medievală și jumătate din statele europene de azi, între care și România, au un vădit caracter agrar. Nu ne poate deci surprinde afirmația unui scriitor francez (Gaston Roupnel, *Histoire de la campagne française*, 1932) că „civilizația apuseană este strict rurală. Orașele au fost

întemeiate târziu. Ele păstrează forma și fizionomia materială a obârșiei lor rustice. Ele au rămas multă vreme sub înrăurirea obiceiurilor rurale”.

Cu dezvoltarea capitalismului modern, vechea societate agrară a fost înlocuită, în multe țări, cu societatea burgheză (industriași, negustori, financieri). Totuși, agricultura nu este desființată. La început, ea păstrează un sector al ei, foarte puțin influențat de capitalism, mai târziu însă, agricultura este mecanizată și vechea gospodărie rurală este transformată într-o întreprindere capitalistă, asemănătoare cu întreprinderile industriale. În faza ultimă, civilizația rurală este înlocuită treptat cu civilizația orășenească, încât fenomenul rural își pierde caracterele lui originale și se contopește în fenomenul burghez sau capitalist.

Sectoare puternice agrare, alături de cele burgheze capitaliste, care, firește, se influențează reciproc, găsim în Franța, în Italia și, într-o măsură mai mică, în Anglia și Germania. O agricultură puternic industrializată și orășenizată găsim în Statele Unite ale Americii. În sfârșit, agricultura cea mai adânc transformată, în sensul capitalismului de stat, ca întreprinderi care nu mai au nimic țărănesc și nimic rural, o găsim în Rusia Sovietică. Cazul acesta extrem este deosebit de interesant pentru sociologia rurală, pentru că fixează în chip lămurit limita preocupărilor ei științifice.

Rusia Sovietică a impus mai întâi, în domeniul agriculturii, exploatarea întreprinsă în comun de muncitorii asociați, numită *kolhoz*. În principiu, pământul aparține asociației. Asociații pun tot avutul lor laolaltă, imobile, inventar, numerar etc., afară de locuințe. Remunerația fiecăruia este fixată după numărul de ore de lucru efectuat și după natura muncilor.

Statul sovietic nu s-a mulțumit însă cu ea și tinde să o înlocuiască cu exploatarea agricolă de stat numită *sovhoz*. Acestea sunt exploatații uriașe și sunt proprietatea exclusivă a statului. Lucrătorii din cadrul lor sunt proletari agricoli, plătiți pentru munca lor la fel ca muncitorii din fabrici. De altfel, întrebuințarea tractoarelor și a mașinilor agricole dă oarecum caracterul de fabrică acestor întreprinderi. Ele poartă titlul semnificativ de „uzine de grâu” (după: A. Garrigou-Lagrange, *Production agricole et économie rurale*, 1939).

Agricultura a străbătut deci trei faze principale:

1) o fază de început, în care apare ca o îndeletnicire lăaturalnică, anexă a vânătorii sau a păstoritului. În faza aceasta, agricultura are mai mult o însemnătate tehnică și economică;

2) o fază principală, în care agricultura devine îndeletnicire principală. De astă dată, ea determină întreaga viață socială și manifestările ei, producând nu numai o tehnică și o viață economică agrară, ci și o societate și o civilizație agrară;

3) o fază de sfârșit, în care agricultura devine din nou o îndeletnicire de importanță secundară, anexă, de astă dată, a capitalismului. Agricultura este redusă treptat la o formă de întreprindere economică, locul societății și civilizației agrare fiind luat de societatea și civilizația burgheză sau de capitalism de stat.

Sociologia rurală trebuie să urmărească fenomenele agrare din toate aceste trei faze (sau, dacă nu le considerăm istoric, le vom zice tipuri), stăruind, firește, asupra societăților și civilizațiilor agrare. Se înțelege de la sine că, în momentul în care agricultura va fi absorbită în producția capitalistă și nu va mai determina nicio formă originală de viață socială sau de civilizație, sociologia rurală va fi lipsită de actualitate și de obiect viu sau prezent de cercetare, rămânând doar o știință preocupată de lămurirea trecutului.

Deocamdată însă, mai există societăți și civilizații agrare foarte dezvoltate, chiar sub forma lor cea mai apropiată de origine, de societăți și civilizații țărănești, încât sociologia rurală își păstrează semnificația de actualitate și caracterul de știință de teren. Dacă nu pierdem din vedere că unele țări, cum este de pildă Germania, caută să-și refacă agricultura și țărănimea în curs de dispariție sub presiunea industrialismului și că altele, cum este chiar România, s-ar putea să se convingă despre imposibilitatea industrializării în faza actuală de concurență capitalistă și imperialistă – și deci despre necesitatea menținerii agriculturii –, ne dăm seama că sociologia rurală este încă departe de a pierde legătura cu realitatea socială vie și cu interesele vitale ale popoarelor.

Iată ce înțelegem prin sociologia rurală: știința evoluției fenomenului agrar și, mai ales, știința evoluției și formelor societăților și civilizațiilor agrare. Problema centrală a sociologiei rurale o constituie societatea și civilizația țărănească. În forma aceasta, de știință a țărânimii sub toate aspectele ei de organizație, dezvoltare și manifestare, sociologia rurală capătă o însemnătate cu totul deosebită, mai ales în România, țară de organizație, civilizație și cultură țărănească.

Să nu uităm însă că sociologia rurală, oricât ar fi de însemnată pentru noi, este o știință care se găsește cu totul la început. Dacă vrem să fie folositoare, trebuie s-o facem folositoare de acum încolo, prin eforturi unite și susținute. De aceea, ne-ar părea bine dacă sociologia rurală ar găsi o largă înțelegere printre studenții români. Cel puțin în România, știința aceasta nu este o preocupare stearpă, ci poate să însemneze însăși conștiința de sine științifică a țării, din care să izvorască marile îndrumări spre viitor.

BIBLIOGRAFIE

1. CAPITAN, L., *La préhistoire*, Payot, Paris, 1931.
2. DE MORGAN, JACQUES, *L'Humanité préhistorique* (col. „L'Évolution de l'Humanité”), La Renaissance du Livre, Paris, 1924.
3. DURANT, WILL, *Histoire de la civilisation*, vol. I, trad. Ch. Mourex, Payot, Paris, 1937.
4. GARRIGOU-LAGRANGE, ANDRÉ, *Production agricole et économie rurale*, Libr. Gén. de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1939.
5. HOCART, A. M., *Les progrès de l'homme*, trad. G. Montandon, Payot, Paris, 1935.
6. ROUPNEL, GASTON, *Histoire de la campagne française*, B. Grasset, Paris, 1932.
7. SARTIAUX, FÉLIX, *La civilisation*, A. Colin, Paris, 1938.

PRELEGAREA VI

Am arătat că procedeul care îmbină în sociologia rurală toate modalitățile observației este monografia sociologică. Sociologia rurală nu poate fi înțeleasă pe deplin ca știință de teren fără cunoașterea acestei metode.

Monografiile sociale au fost săvârșite pentru prima oară pe scară întinsă în Franța, de către Frédéric Le Play (1806–1882), inginer de mine, care a făcut apoi școală și a provocat o mișcare monografică în mai toate țările civilizate. Le Play a fost însărcinat de guvernul francez să întreprindă, între 1830 și 1848, o anchetă asupra metalurgiei. Prima concluzie la care a ajuns a fost că factorul hotărâtor în producția economică este muncitorul. A studiat deci familiile de muncitori, în special bugetul acestora. În 1855, a publicat opera sa mare despre *Muncitorii europeni*, iar în 1864, concluziile practice ale cercetărilor sale: *Reforma socială în Franța*.

Metoda monografică inaugurată de Le Play a fost continuată și perfecționată de numeroși elevi și adepți, până în zilele noastre. Pe plan metodologic și teoretic, trebuie amintiți mai ales trei dintre continuatorii săi: Henri de Tourville, care a întocmit, sub numele de *Nomenclatură*, un plan de lucru, care cuprinde mai toate fețele unei familii muncitorești, nu numai bugetul; Edmond Demolins, care a încercat un sistem de clasificare a tipurilor sociale după criterii geografice, un vast sistem de geografie socială; și, mai de curând, Paul Descamps, care a formulat, pe baza cercetărilor monografice, posibilitatea unei sociologii experimentale.

Elevii și adepții lui Le Play s-au grupat în jurul a două publicații, după cum au pus accentul pe teorie sau pe practică: „Știința socială” și „Reforma socială”.

Cei de la „Știința socială” au mărit planul de cercetare, încercând să studieze cât mai multe aspecte ale realității. Cercetarea de odinioară a bugetului a fost astfel simțitor depășită.

Cei de la „Reforma socială” au extins cercetările de la familie la alte unități sociale, cum sunt atelierul, fabrica, satul, orașul, regiunea și chiar țara.

Monografiile sociale au fost cultivate într-o măsură destul de mare și în România. Trebuie să distingem însă, la noi, două linii de dezvoltare: una științifică, de specialitate – alta de bunăvoință și diletantism. Linia aceasta ultimă, mai puțin interesantă pentru noi, a fost inaugurată pe la sfârșitul veacului XIX și dezvoltată de atunci cu multă perseverență, mai ales de intelectualii satelor, învățători și preoți, care s-au simțit obligați, deși lipsiți de cele mai multe ori de o pregătire de specialitate, să întocmească monografia satului în care și-au desfășurat activitatea. Monografiile acestea, mănuite cu spirit critic, constituie totuși izvoare prețioase de informație, în lipsă de altele mai bune, pentru sociologia rurală românească.

Linia științifică a cercetărilor monografice, privitoare la realitățile agrare de la noi, a fost inaugurată de Ion Ionescu de la Brad, unul dintre cei mai temeinici oameni de știință ai veacului XIX românesc. În urma lui Ion Ionescu de la Brad au rămas trei monografii de județ: *Agricultura română din Județul Dorohoi* (1866), *Agricultura română din Județul Mehedinți* (1868) și *Agricultura română din Județul Putna* (1869).

Ion Ionescu a întocmit monografiile acestea în calitate de „inspector general de agricultură”, executând prevederile ordonanței domnești din 28 noiembrie 1864. Articolul 3 din această ordonanță dispune: „Fiecare inspector va fi dator a face o inspecție generală de șase luni pe an, spre a se putea cunoaște toate izvoarele de avuție ale țării, toate îmbunătățirile ce sunt de făcut în deosebitele localități și toate încurajările ce urmează a se da particularilor care se silesc a face să prospere economia țării”. Articolul 5 prevede: „Pe lângă inspecțiile generale, inspectorii vor fi datori a face, în fiecare an, și descrierea unuia din județele ce i se va însemna. Acest studiu se va face din punct de vedere agricol, comercial, industrial și statistic și va cuprinde deosebitele îmbunătățiri ce vor trebui introduse în fiecare din aceste ramuri”.

Măsura aceasta a statului, luată după legea de desființare a clăcășiei și împărțirea moșiilor între foștii boieri, care primeau o parte, și foștii clăcași, care primeau două părți din pământurile de cultură, folosite mai înainte în devălmășie, este deosebit de semnificativă pentru originea sociologiei rurale românești. Ea dovedește, ca pretutindeni, că știința aceasta s-a ivit din nevoi practice, fiind strâns legată de prefacerile sociale.

Inițiativa cercetărilor monografice de județ, deși aparține statului, nu diminuează meritul lui Ion Ionescu, unul foarte mare. El nu este la prima cercetare, întrucât a publicat și mai înainte studii de teren privitoare la agricultură, fără nicio obligație oficială. El și-a îndeplinit obligația oficială cu multă râvnă și pricepere, fiind pe deplin conștient de însemnătatea acestor cercetări și având o pregătire științifică deosebit de temeinică.

În sfârșit, Ion Ionescu de la Brad a căutat și a izbutit în mare parte să redea nu numai aspectul economic, ci cât mai multe din aspectele vieții rurale românești.

Ion Ionescu de la Brad scrie, în fruntea celei dintâi monografii a lui: „Pentru ca să pot face acest studiu, am fost silit a merge din sat în sat și a observa pretutindenea și pământul, și oamenii, și mijloacele lor de exploatare, și de existență, și de câștiguri”. Iată indicate, pe scurt, și obiectul, și metoda sociologiei rurale.

Un alt moment important în istoria sociologiei rurale românești a fost prilejuit de Expoziția Generală Română din 1906, în cadrul căreia s-a ținut Întâiul Congres Român de Științe Sociale. În vederea acestui congres, s-a alcătuit un chestionar privitor la starea socială a săteanului, trimis tuturor primarilor din comunele rurale, prin Ministerul de Interne, precum și diriginților școlilor rurale, direct prin Comisariatul Expoziției. S-au primit, în total, 4858 chestionare completate, care sunt tot atâtea monografii sumare de sate.

Apelul lansat atunci este foarte instructiv. El spune, între altele: „Ne lipsea o lucrare de sinteză, care să oglindească starea noastră necesară socială din prezent. Noi pe noi înșine nu ne cunoaștem. Chestiunea populației rurale ne interesează pe toți deopotrivă; totuși, tot ce s-a spus până în prezent asupra-i nu s-a întemeiat, în cele mai multe cazuri, decât pe generalizări mai mult sau mai puțin fericite”. Materialul rezultat din această vastă anchetă a fost prelucrat și publicat de

G. D. Scraba în lucrarea *Starea socială a săteanului*, 1907, care cuprinde patru mari capitole: I. Populație și locuințe; II. Alimentație și stare sanitară; III. Starea economică; IV. Starea morală, culturală și socială.

Față de Ion Ionescu de la Brad, ancheta din 1905 n-are decât meritul că este foarte întinsă și a cules deci un material din toate colțurile țării de atunci; ca metodă, este însă mult inferioară, pentru că a înlocuit cercetarea directă a omului de specialitate cu chestionarul trimis unor oameni lipsiți de orice pregătire științifică. Totuși, monografiile acestea, făcute după un chestionar întocmit de specialiști și prelucrate tot de către specialiști, sunt superioare monografiilor rurale făcute de diletanți, fără supravegherea oamenilor de știință.

În afară de monografiile franceze inaugurate de Le Play și de cele românești, pornite de Ion Ionescu, există și alte tipuri de monografii sau de cercetări sociologice de teren. Amintim, dintre acestea, sociografia, întrebuințată pentru prima oară de R. Steinmetz, răspândită apoi în Germania, și cercetările americane numite *survey*, când au un caracter de generalitate, și *case-study*, când se mărginesc la cercetarea amănunțită a unei singure realități.

Tipul cel mai desăvârșit de monografie sociologică, din câte s-au formulat până acum, se datorește școlii sociologice de la București, fapt recunoscut și peste hotare.

Stăruim asupra monografiei sociologice, așa cum este concepută de școala de la București, pentru că metoda aceasta are un mare succes de la o vreme în țara noastră și deci s-ar putea ca mulți dintre studenții în sociologie să fie puși o dată în situația de a întreprinde cercetări la sat.

Cercetările monografice ale școlii de la București au fost inaugurate în 1925 de Seminarul de Sociologie al Universității din București, după ce au fost formulate cu mult înainte (1910) de profesorul D. Gusti. Ele au fost continuate apoi de Institutul Social Român și astăzi constituie programul principal al Institutului de Științe Sociale al României. Fundația Regală „Principele Carol” a întreprins, anii aceștia, monografii satești prin căminele culturale și echipele studențești. Ministerul Sănătății a întreprins, de asemenea, monografii rurale cu caracter sanitar. Ministerul de Interne, de curând, a impus primăriilor rurale întocmirea unor monografii sumare. În sfârșit, *legea de organizare a Frontului Renașterii Naționale* trece, de asemenea, în program monografiile științifice pentru cercetarea nevoilor și stărilor locale.

Monografia sociologică este, prin urmare, o metodă adoptată la noi atât de cercurile științifice, din nevoi de cunoaștere, cât și de stat și instituțiile politice și culturale, din nevoi de reformă. În condițiile acestea, este foarte important de știut, mai ales pentru cei care se dedică sociologiei rurale, ce anume este o monografie sociologică.

Școala de la București pornește, în formularea monografiei sociologice, de la critica amănunțită a monografiilor făcute anterior la noi sau în străinătate, de către alte cercuri științifice.

Monografiile de tip mai vechi sunt incomplete. Ele nu cercetează unitatea socială din toate punctele de vedere, încât lasă la o parte aspecte uneori foarte importante pentru știință. Ele sunt prea sumare, în sensul că se mărginesc la aspectele generale ale realității sociale, fără o cercetare amănunțită a ei. Ele, mai toate, au tendințe de reformă, sunt făcute în vederea acțiunii practice, încât se bazează pe un plan îngustat simțitor, față de cercetarea teoretică, și rezultatele lor sunt adeseori falsificate de concepția politică a cercetătorilor.

Cele mai multe dintre ele au un caracter descriptiv, se mulțumesc să arate starea de fapt, fără încercarea de a urmări geneza și condițiile de producere a faptelor. Ele se mărginesc la studiul unor cazuri răzlețe, fără urmărirea metodică a unei ipoteze de lucru, ceea ce le scade din valoarea științifică, chiar dacă au o valoare practică locală. Ele sunt întocmite după planuri de cercetare foarte variate, încât rezultatele lor nu sunt comparabile și deci nu pot fi întrebuințate științific pe o scară mai largă.

Toate defectele acestea ale monografiilor rurale, săvârșite înainte de școala sociologică de la București, purced din lipsa unui sistem sociologic, care să le călăuzească și să facă posibile prelucrarea și întrebuințarea științifică a datelor culese.

Școala de la București caută să înlăture neajunsurile înfățișate. Monografia sociologică, în concepția ei, trebuie să cerceteze o unitate socială din toate punctele de vedere, atât ca structură, cât și ca manifestare. Ea trebuie să fie o cercetare amănunțită, din care pricină nu poate fi înfăptuită de un singur cercetător, ci numai de o echipă, care să cuprindă în sânul ei mai multe categorii de specialiști.

Monografia sociologică trebuie să aibă exclusiv tendințe teoretice, să realizeze sociologia ca știință a realității sociale, lăsând în sarcina reformatorilor sociali să folosească datele ei cum cred de cuviință. Ea trebuie să fie o metodă explicativă; deci, în afară de studiul manifestărilor, va trebui să urmărească și condițiile sau cadrele, precum și voința socială, care împreună formează determinismul social.

Monografia sociologică cercetează cazuri concrete, dar nu se mărginește la ele, ci urmărește generalizarea prin inducție și comparație, pentru a stabili tipologia și principiile generale. Ca să îndeplinească în mod științific programul acesta, monografia sociologică a școlii de la București este călăuzită de sistemul de sociologie al profesorului D. Gusti, încât se îndepărtează de simpla culegere de fapte, pentru a fi o metodă științifică de cercetare, în vederea teoriei sociologice.

Monografia sociologică însemnează, prin urmare, cercetarea științifică de teren a unei singure unități sociale. Ea îmbină sintetic toate modalitățile observației, afară de cele indirecte. În sociologia rurală românească, monografia sociologică se aplică în cercetarea satului, ca unitatea socială cea mai caracteristică a vieții țărănești și cea mai potrivită ca întindere pentru observație – apoi, în cercetarea regiunilor etnice, cum sunt țările mici (Țara Hațegului, a Oltului, a Oașului, a Loviștei etc.), care formează țara mare. E bine să se studieze mai întâi un sat, ca o cercetare de sondaj, apoi regiunea din care face parte satul, pentru a urmări aria de răspândire a fenomenelor.

Ceea ce caracterizează monografia sociologică a şcolii de la Bucureşti şi constituie originalitatea ei faţă de procedeele similare din altă parte este, mai ales, sistemul de sociologie, care constituie planul ei de lucru, şi o tehnică foarte dezvoltată de cercetare, rezultată dintr-o experienţă de teren de 15 ani. De aceea, ca să se înţeleagă pe deplin monografia sociologică, va trebui să expunem sistemul de sociologie al şcolii de la Bucureşti şi tehnica monografică.

BIBLIOGRAFIE

1. BUREAU, PAUL, *Introduction à la Méthode Sociologique*, Bloud et Gay, Paris, 1926.
2. CHELCEA, ION, *Literatura monografică a satelor noastre şi problemele în legătură cu studiul satului românesc*, „Ardealul”, Cluj, 1933.
3. DEMOLINS, EDMOND, *La Science Sociale depuis Frédéric Le Play, classification sociale* (fasc. 10 şi 11.). *Repertoire des répercussions sociales* (fasc. 41 şi 42, din „Science Sociale”).
4. DEMOLINS, EDMOND, *Comment la route crée le type social*, 2 vol., Firmin Didot, Paris.
5. DESCAMPS, PAUL, *La Sociologie expérimentale*, Marcel Rivière, Paris, 1933.
6. DE TOURVILLE, HENRI, *La Science Sociale est-elle une science?* („La Science Sociale”, 1886).
7. DE TOURVILLE, HENRI, *Histoire de la formation particulariste*, Didot, Paris.
8. ELMER, MANUEL C., *Technique of Social Surveys*, ed. III, Jesse Ray Miller, Los Angeles, 1927.
9. GUSTI, D., *op. cit.*
10. HEBERLE, RUDOLF, *Soziographie* (art. în *Handwörterbuch der Soziologie*, publ. de Alfred Vierkant, Enke, Stuttgart, 1931).
11. HERSENI, TRAIAN, *Teoria monografiei sociologice*, 1934.
12. KIRKPATRICK, E. L., *The Case Study of the Farm Family as a Method of Rural Research* (în *Publications of the American Sociological Society*, vol. XXIII).
13. LE PLAY, FR., *Les ouvriers européens. Études sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe*, 1855 (ed. II, 1877).
14. LE PLAY, FR., *La Réforme Sociale en France, déduite de l'observation comparée des peuples européens*, 1864 (ed. VII, 1877).
15. NICULESCU-VARONE, G. T., *Monografiile oraşelor, comunelor şi mănăstirilor din România Intregită* (bibliografie) 1855–1938, Tip. Universul, Bucureşti, 1939.
16. REDJIELD, ROBERT, A. TEPOZTLAN, *Mexican Village*, The University of Chicago-Illinois, ed. 1931.
17. ROUX, PAUL, *Précis de science sociale. Méthode et enquêtes*, Giard et Brière, Paris, 1916.
18. ROUX, PAUL, *Monographie d'une commune rurale de l'Auvergne* („Science Sociale”, fasc. 96).
19. STAHL, HENRI H., *Monografia unui sat. Cum se alcătuieşte, spre folosul căminului cultural*, ed. II, Fundaţia Culturală Regală „Principele Carol”, Bucureşti, 1939.
20. VIGNES, M., *La Science Sociale d'après les principes de Le Play et de ses continuateurs*, 2 vol., Giard et Brière, Paris, 1897.
21. VON WIESE, LEOPOLD, *Das Dorf als soziales Gebilde*, Ducker und Humblot, München u. Leipzig, 1928.
22. * *Nerej. Un village d'une région archaïque*. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl, 3 vol., Institut de Sciences Sociales de Roumanie, Bucarest, 1939.

PRELEGerea XXXVIII

Discuţiile sociologice de la noi nu s-au dus numai în legătură cu dezvoltarea de fapt a României moderne, ci şi în legătură cu posibilităţile ei de dezvoltare în viitor. Pe la începutul veacului nostru, socialiştii, mai ales Gherea, au încetăţenit şi

în publicistica românească ideea marxistă despre fatalitatea evoluției sociale de la feudalism, adică de la societatea agrară, la societatea capitalistă, industrială, spre societatea socialistă. Poziția aceasta a fost însă viguros atacată de agrarienii români, ducând la o adevărată concepție sociologică despre evoluția specifică a țărilor agrare contemporane. Amintim, pentru valoarea lor științifică, concepția lui Constantin G. Stere și a profesorului Madgearu.

Ne referim la studiul lui Stere, *Social-democratism sau poporanism?*, apărut în revista „Viața Românească”, în 1907 și 1908. Stere a fost cel mai documentat adversar al marxismului din România. El se întreabă care sunt împrejurările concrete ale vieții noastre sociale, care impun poporanismul și înlătură social-democratismul? Stabilește, ca răspuns, patru fapte: 1) caracterul social al populației; 2) gradul de dezvoltare economică; 3) situația națională; 4) raportul de putere din punct de vedere internațional.

Populația României este în marea ei majoritate țărănească. La noi, nu există, ca în Occident, un proletariat industrial numeros. În țările industriale, elementul activ fiind proletariatul industrial, chestiunea agrară poate fi subordonată rezolvării problemei industriale și țăranimea poate juca un rol mai mult sau mai puțin pasiv. În țările agricole, clasele muncitoare sunt reprezentate, în majoritate covârșitoare, prin țăranime, interesele acestora trebuie trecute pe planul întâi, chestiunea țărănească fiind singura problemă, în aceste împrejurări, care se impune spre rezolvare societății și statului.

Dar, dacă România va pierde caracterul de țară agricolă și țărănească, prin dezvoltarea fatală a industriei mari, prin industrializare? Stere crede că evoluția socială nu poate fi identică pentru toate țările și pentru toate popoarele. De la comunismul primitiv, în care trăiesc încă, de pildă, eschimoșii din Nordul Americii, și până la o țară ideală a capitalismului modern, ca Anglia, înaintea noastră se desfășoară în spațiu toată istoria socială a omenirii, cu toate fazele ei intermediare.

Și însuși acest fapt de coexistență a unor stări sociale atât de deosebite, într-o epocă în care rapiditatea și frecvența comunicațiilor fac cu neputință izolarea îndelungată de feluritele înrăuriri din afară pentru orice popor, ne arată cât de absurdă este credința că un popor rămas în urmă trebuie să treacă prin toate fazele de dezvoltare a înaintașilor săi. Dacă n-ar fi decât saltul săvârșit sub ochii noștri de Japonia (și noi putem adăuga astăzi exemplul Rusiei), încă ar fi îndeajuns pentru a dovedi că, în situația actuală a raporturilor mondiale, pentru o țară determinată se pot suprima multe stări intermediare, care erau inevitabile în progresul popoarelor din Apusul european, și astfel se poate modifica adânc, până la infinit, după infinita varietate a stărilor sociale, mersul însuși al evoluției sociale. De aici rezultă că fiecare țară, pentru a-și croi calea spre progresul social, trebuie să studieze condițiile ei proprii. Numai acest studiu poate servi de bază științifică pentru programele și reformele sociale.

Dar gradul de dezvoltare economică a României nu numai că nu face inevitabilă, dar nu face nici cel puțin cu puțință industrializarea ei. Industriile mari

cer debușeuri, piață internă și, mai ales, externă. Fără piață externă, nu poate fi mare industrie modernă, nu poate urma industrializarea societății și deci nici proletariatul industrial.

Viitorul industriei mari în România atârână de posibilitatea de a avea debușeuri străine, de a-și asigura piața externă. Piețe străine nu se pot deschide însă pentru industria unei țări decât pe două căi: 1) prin forță: prin cucerirea de colonii, prin asigurarea, cu ajutorul tratatelor internaționale, încheiate totdeauna pe baza raporturilor reale de putere, a „zonelor de interese”, de „protectorate” etc.; 2) prin superioritatea economică, aceea care să permită biruința pașnică, prin concurență liberă, a produselor altor țări. După Stere, amândouă căile acestea sunt închise pentru România și deci, în faza actuală de dezvoltare, în raport cu dezvoltarea capitalismului apusean, industrializarea ei este imposibilă. România nu poate urma dezvoltarea industrială a Europei apusene.

Acesta este aspectul pur economic al problemei. Pentru o concluzie definitivă, trebuie să se țină seama și de problemele de ordin național, cultural și politic, pentru care poporul românesc e nevoit să găsească o soluție potrivită cu împrejurările concrete. „Pentru nicio grupare etnică – scrie Stere – nu e cu putință un rol activ în progresul omenesc, o contribuie la tezaurul civilizației omenesti, decât dacă ea se constituie ca națiune, dezvoltându-și însușirile spiritului său propriu, geniul său național; astfel, ea rămâne condamnată la sterilitate, la o imitație de forme goale, fără reală viață intelectuală, fără putere creatoare ... Pentru noi nu există cultură decât în forma noastră națională, nu există viață chiar, decât în această formă”.

Problema aceasta națională nu poate fi însă dezvoltată cu doctrine de import. România trebuie să-și făurească singură doctrinele. Stere cere „program pentru popor și nu popor pentru program” – adevăr care astăzi s-a impus în mai toate țărâmurile.

Profesorul V. N. Madgearu reia discuția aceasta în cartea *Agrarianism, capitalism, imperialism*, cu subtitlul *Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, apărută în 1936.

Teza fundamentală susținută de prof. Madgearu o constituie ideea că evoluția agriculturii urmează calea ei proprie și, deci, țările agrare, cu o ordine economică deosebită de cea capitalistă, au o linie aparte de dezvoltare. Nu există nicio indicație care să îndreptățească așteptarea că evoluția socială, cel puțin în această parte a lumii, va urma liniile teoriei marxiste.

În Rusia, ca și în tot Răsăritul Europei, sociologul, cu privirea deschisă asupra realităților sociale – scrie prof. Madgearu – descoperă existența unui mediu social agrar țărănesc, care implică dezvoltarea unei ordini economice deosebite de ordinea economică a capitalismului. Dacă se desparte harta Europei printr-o linie, care pornește de la Baltica și coboară înspre Adriatica, toată întinderea dinspre răsăritul ei este alcătuită din țări a căror organizație socială este dominată de economiile rurale țărănești. În toate aceste părți ale lumii, forma tipică de

organizare economică este economia familială sau semi-familială, care nu lucrează cu salariați. Este deci timpul ca, fără balastul teoriilor economice clasice sau marxiste, care își au obârșia într-un mediu social-economic cu o structură deosebită, să se cerceteze realitatea agrar-țărănească din răsăritul Europei.

Tradiția, care există în știința economică contemporană de la David Ricardo, de a socoti regimul economic actual exclusiv capitalist trebuie părăsită (după cum au demonstrat-o și economiștii agrari ruși, în frunte cu A. Ciaianov). În toate țările agrare, modul de producție dominant nu este cel al economiei capitaliste, ci cel al economiei familiale, care nu întrebuintează salariați. Aceste economii familiale țărănești au o concepție cu totul diferită despre profit și o organizație de exploatare deosebită. Categoriile științei economice clasice, profitul economiei capitaliste: salariul, profitul, renta etc. nu se regăsesc în economia familială țărănească, iar încercarea de a interpreta fenomenele ei vitale cu ajutorul lor, dă greș (greutățile de aplicare a schemei marxiste în evoluția țărilor agrare au fost puse în lumină și de unii gânditori socialiști, ca David, Vandervelde etc.).

Discuțiile acestea științifice, care pot înrăuri și reformele sociale sau orientarea generală a statului, nu sunt lipsite de folos și nici de actualitate. De dezlegarea care se dă acestor probleme de sociologie istorică (studiul evoluției noastre sociale) depinde, într-o largă măsură, adică atât cât desfășurarea evenimentelor sociale este în funcție de străduințele oamenilor, dezvoltarea României de mâine. Știința poate fi de folos pe calea aceasta operei de reconstrucție, pe care o încearcă statul românesc din zilele noastre. Vom relua problema mai târziu, la studiul proceselor și tendințelor de evoluție din societatea românească.

BIBLIOGRAFIE

1. DAVID, EDUARD, *Sozialismus und Landwirtschaft*, ed. II, Quelle und Meyer, Leipzig. 1922.
2. MADGEARU, V. N., *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, București, 1936.
3. RĂDULESCU-MOTRU, C., *Românismul* (cit.).
4. STERE, C. G., *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept. Studiu sociologic și juridic*, 1897.
5. STERE, C. G., *Social-democratism sau poporanism?* (în „Viața Românească”, 1907 și 1908).
6. TSCHAJANOW, ALEXANDER, *Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau*, trad. Fr. Schlömer, Paul Parey, Berlin, 1923.
7. VANDERVELDE, E., *Le Socialisme et l'Agriculture*, 1906.

PRELEGAREA XXXIX

Școala sociologică de la București a întreprins ea însăși cercetări privitoare la cadrul istoric al satului românesc. În privința aceasta, trebuie să stăruim mai ales asupra contribuției lui H. H. Stahl. Orientat spre problemele de istorie socială a

satului românesc, cu tendința unei sociologii a organizațiilor străvechi de viață sătească, H. H. Stahl a încheiat, pe acest tărâm, o teorie proprie, care trebuie să fie cunoscută de toți studenții în sociologia rurală (se vor citi, în special, articolul *Organizarea socială a țărănimii* din *Enciclopedia României*, vol. I, și studiul *Le problème du village archaïque roumain*, din fruntea monografiei *Nerej*, cit.).

H. H. Stahl pornește de la constatarea că documentele sunt cu totul neîndestulătoare pentru a lămuri trecutul satului românesc, pentru că viața lăuntrică a acestuia, fiind neatârnată de legăturile cu statul sau cu boierii, era anonimă, reglementată de obiceiuri nescrise, fără interes pentru cei din afară. De aici, nevoia de altă metodă, pe care Stahl o găsește în cercetarea sociologică a formelor sociale străvechi, care s-au păstrat în viața socială actuală, întipărite în organizația teritorială, în organizarea comunității, în obiceiurile economice și juridice etc. Metoda aceasta a fost întrebuințată cu folos și în Franța, de Marc Bloch, R. Dion ș.a. Stahl a studiat pe aceeași cale trecutul satului românesc și a ajuns la câteva concluzii foarte însemnate. Stahl și-a legat numele de cercetarea satelor de răzeși, în special a satelor din Vrancea, dar răzeșia este socotită ca un fapt general și, deci, studiul ei însemnează o contribuție la lămurirea unei părți însemnate din istoria socială.

După cum am amintit, satul românesc a fost studiat, înainte de H. H. Stahl, de numeroși istorici. Aceștia au adoptat, în ce privește originea satelor, teza de natură biologică, genealogică, pe care o susțin și sătenii. Pornind de la faptul că multe sate românești sunt „umblătoare pe bătrâni” – adică își împart moșia în părți egale după „bătrânii care au întemeiat satul”, iar locuitorii actuali își calculează drepturile pe baza genealogiei, după treapta de descendență din acești bătrâni –, istoricii cred că satele au fost întemeiate de o familie sau de mai multe familii înrudite și locuitorii actuali descind într-adevăr din ele. H. H. Stahl susține că „teoria originii biologice a satului de răzeși este illogică și nu poate fi verificată istoric”.

În primul rând, nu toate satele românești sunt umblătoare pe bătrâni, nu toate au cunoscut devălmășia proporțională; unele, cum sunt cele din regiunea străveche a Vrancei, n-au cunoscut decât devălmășia absolută.

Stahl distinge mai multe tipuri de cete răzășești (după sistemul de proprietate): sate devălmașe în chip absolut, cete pe cote părți egale, cete pe cote părți inegale, cete pe cote părți inegale negenealogice, cete genealogice exprese, cete genealogice latente, tipologie pe care o vom discuta amănunțit la unitățile sociale.

Așadar, o parte din sate nu umblă pe bătrâni. H. H. Stahl crede apoi că ceata devălmașă absolută este forma străveche de organizare a satului românesc și este anterioară celorlalte, în sensul că din ea a purces forma umblătoare pe bătrâni, cu diferitele ei varietăți.

Trecerea de la ceata devălmașă absolută la satul umblător pe bătrâni s-a făcut din pricina următorilor factori:

1) progresul tehnicii agricole, care a determinat creșterea treptată a rentabilității pământului. Odată cu înaintarea tehnicii agrare, pământurile devin roditoare an după an, fără să mai fie nevoie a le lăsa, spre odihnă, în țelină. Putința unei proprietăți private se naște astfel;

2) saturația demografică, ce a dus la ținerea privată sub forma împărțirii pământurilor de cultură. Odată cu înmulțirea populației, de la un anumit grad de saturație demografică a pământurilor, se naște și dorința unei proprietăți depline. Ținerile private nu se mai constituie vremelnice și după libera inițiativă a fiecărui cetățean în parte, ci pe temeiul unei hotărâri a obștei, care împarte pământuri, statornic, către cetățenii săi. Se împart pământurile supuse cultivării, nu întreg câmpul moșiei;

3) jocul natalității, care a dus la inegalitatea economică a familiilor cu descendenți puțini față de cele cu descendenți numeroși. Simplul joc al nașterilor și morților, în sânul neamurilor, constituite și ele pe temeiul unei devălmășii familiale (care, până în ziua de astăzi, dăinuiește foarte puternică pe tot întinsul țării), produce un dezechilibru biologic între grupările omenești alcătuitoare ale satului: unele neamuri sunt mai bogate în membri, altele mai sărace. Acestea aduc după sine o inegalitate economică, o sărăcie relativă a celor cu descendenți numeroși, față de bogăția relativă a celor cu descendenți puțini. Două categorii sociale se nasc deci în sânul răzășiei: chiaburii, satisfăcuți cu starea de lucruri, și sârmanii, nemulțumiți.

Odată împărțirea pământurilor de cultură și inegalitatea economică apărute, procesul acesta de disoluție a cetei devălmășe continuă în chip necesar. Chiaburii cer drepturi proporționale și în pădure, izlaz etc., rămase devălmășe, și obțin adeseori acest lucru. Pentru organizarea devălmășiei pe cote părți proporționale, se cere însă o normă juridică potrivită. Aceasta a fost împrumutată din dreptul familial obișnuit, anume genealogia, care de astă dată însă este fictivă, un instrument juridic, tehnică de calcul, nu o realitate.

H. H. Stahl aduce, în sprijinul tezei sale, argumentul că spițele de neam sunt adeseori ajustate după lungi lupte, adăugând sau tăind câte o ramură întreagă. Fenomenul biologic al spiței face loc unui fenomen pur juridic. Fiecare neam e reprezentat printr-un moș sau un bătrân. După lungi tatonări, se fixează definitiv numărul acestor bătrâni. H. H. Stahl dă ca exemplu orașul Câmpulung, care abia la jumătatea veacului XIX a introdus în spița de neam pe cel de al 42-lea bătrân, după îndelungată judecată. Legenda etiologică se naște apoi și netezește toate asperitățile acestei operațiuni. Cercetătorii pot apoi cădea victima acestei legende. Iar consemnarea ei în „documente” îngăduie istoricilor exegeți să nu se mai îndoiască de „adevărul” ei.

Prin urmare, genealogia din dreptul sătesc este o ficțiune juridică și satul umblător pe bătrâni nu arată originea, ci disoluția formelor vechi de viață sătească. Știind aceste lucruri – afirmă H. H. Stahl –, putem aprecia dezvoltarea socială a țării în trecut, pornind de la analiza morfologică a răzășiilor noastre. Oriunde vom întâlni un sat umblător pe bătrâni, vom ști precis că o diferențiere socială se născuse, că o clasă de chiaburi ajunsese stăpânitoare, că vechile forme arhaice fuseseră demult întrecute. Și, cum aceste sate umblătoare pe bătrâni apar încă de la începuturile descălecărilor, suntem siliți, pe temeiul unor considerații sociologice, să împingem cu multe secole înainte de descălecarea viața așezată a satelor românești.

În ce privește satele de clăcași, H. H. Stahl crede că ele au avut aceeași organizație lăuntrică pe care au avut-o și cele de răzeși, de unde reiese că într-o vreme anumite ele au fost una.

BIBLIOGRAFIE

1. BLOCH, MARC, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris, 1931
2. DION, ROGER, *Essai sur la formation du paysage rural française*, Arrault, Tours, 1934.
3. ROUPNEL, GASTON, *Histoire de la campagne française*, Grasset, Paris, 1932.
4. SION, JULES, *Notes sur la notion de civilisations agraires* (în „Annales Sociologiques”, 1937, Série E, Fasc. 2, Alcan, Paris).
5. STAHL, H. H., *Organizarea socială a țărănimii* (în *Enciclopedia României*, vol. I)
6. STAHL, H. H., *Le problème du village archaïque roumain* (în *Nerej. Un village d'une région archaïque*, 3 vol., cit.).
7. STAHL, H. H., *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej* (în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, an VIII, nr. 4, și an IX, nr. 1-3).
8. STAHL, H. H., *Vatra satului Cornova* (în „Arhiva ...”, 1932).
9. STAHL, H. H., *L'organisation collective du village roumain* (în „Arhiva ...”, 1933).

PRELEGerea XL

Ne mai rămâne, pentru a înfățișa, cel puțin în linii mari, problemele cadrului istoric, să arătăm și aspectele lui de teren, în cuprinsul mai restrâns al unui sat sau al unei regiuni, în decursul cercetărilor monografice. Ce anume se urmărește și cum se procedează în cercetarea monografică directă a unei unități sociale (cum este satul) și care pot fi foloasele teoretice ale acestor cercetări?

Câteva discuții sunt necesare. Un sat poate fi cercetat și de istorici din punct de vedere al specialității lor, încât trebuie să vedem mai întâi ce deosebire există între cercetarea istorică și cercetarea sociologică a trecutului. Deosebirea poate să fie de interes, de metodă și, în genere, de orientare științifică, dar poate fi, într-o oarecare măsură, și de obiect.

Istoria se ocupă și se interesează de trecut, de ce a fost odinioară; sociologia se ocupă de prezent. Deosebirea aceasta, în aparență foarte clară, nu lămurește totuși pe deplin raporturile exacte dintre cele două științe. Istoria nu se ocupă de prezent, dar sociologia este interesată deopotrivă de prezent și de trecut. Aceasta, în două sensuri. Formele de viață socială de odinioară interesează, pe de o parte, în sine, ca tipuri de viață socială, ca și cum le-am găsi în prezent. Pe de altă parte, formele trecute ale vieții sociale interesează sociologia și în măsura în care condiționează formele sociale prezente. Se adaugă un interes pentru transformarea însăși, pentru trecerea de la o fază la alta, pentru tipurile de evoluție socială sau treptele de dezvoltare.

Deosebirea apar în legătură cu metoda și orientarea științifică. Istoria urmărește să reconstruiască trecutul pentru el însuși; sociologia are nevoie de acest trecut numai ca material pentru operațiile ei științifice ulterioare. Istoria, după cum am mai avut prilejul să amintim, este o știință de unic, de individual, pe când sociologia urmărește repetițiile și este o știință de generalizare. Sociologia întrebuințează materialul istoric, o dată pentru tipologia formelor de viață socială, apoi pentru tipologia formelor de evoluție și tipurilor de condiționare a vieții sociale prin trecutul său.

Ca metodă de teren, istoria se mărginește, de cele mai multe ori, la urmele materiale sau documentele scrise, păstrate din timpurile trecute, și încearcă, pe baza lor, să reconstituie stările de altă dată. Uneori strânge și amintirile oamenilor bătrâni despre vremurile apucate de aceștia și tradițiile orale transmise din vechime. Sociologia se interesează și ea de toate acestea. În cadrul unei monografii satești, se strâng, sau, cel puțin, se copiază, toate documentele scrise, care se mai păstrează pe la săteni sau în arhivele bisericii, primăriei etc. —, documente privitoare nu numai la organizația satului sau la evenimentele publice, ci și contracte, chitanțe, acte de dării, testamente, hotărnicii, pomelnice, recensăminte, inventare etc. Dacă pentru istoria politică nu ne putem aștepta să găsim într-un sat prea multe documente, pentru istoria socială și mai ales pentru istoria agrară, tocmai aici le găsim pe cele mai multe.

Sociologia nu se mulțumește însă cu atât. Trecutul nu lasă numai urme moarte, rămășițe din vremurile de altădată, ci se prelungește el însuși în prezent, în nenumărate chipuri. Foarte puține din elementele civilizației satești sunt creații recente, majoritatea sunt forme străvechi, transmise din generație în generație, prin tradiție, și care continuă să dăinuiască multă vreme. Tradiția face parte integrantă din viața prezentă, dar, prin aceasta, ea nu este mai puțin o supraviețuire din trecut, încât sociologia o poate cerceta și o cercetează efectiv la manifestările sociale, dar în aceeași măsură studiul ei poate lămuri și problemele de cadru istoric.

Sociologia distinge, la cadrul istoric, ce este nou în manifestările unui sat și ce este vechi, păstrat din alte vremuri. Supune apoi unei analize speciale toată partea de viață socială păstrată din trecut, încât, spre deosebire de istorie, care se mărginește la rămășițe, sociologia întreprinde studiul trecutului pe viu, din cercetarea directă a vieții sociale prezente.

Distingem aici și o deosebire de metodă, și o deosebire oarecare de obiect. Monografia sociologică nu nesocotește aportul istoriei, dar lărgeste simțitor problema și căile de cunoaștere.

Culegerea documentelor într-un sat, copierea și, mai ales, interpretarea și întrebuințarea lor științifică este treabă de specialist, pe care foarte puțini sociologi o pot săvârși. De aceea, se impune colaborarea unui istoric de specialitate, colaborare înlesnită și chiar necesară, prin caracterul de metodă colectivă al monografiilor sociologice, asupra căruia am stăruit.

Monografia sociologică urmărește, la cadrul istoric, trei probleme principale, de egală însemnătate pentru știință.

1. *Formele vechi de viață socială.* În cadrul unei monografii sătești se urmărește ce se cunoaște, ce s-a păstrat în documente și ce dăinuiește în prezent din viața de altădată a satului. Trecutul satelor românești nu este pretutindeni același. El diferă într-o largă măsură după regiuni. Starea și organizația țăranimii a fost, în multe privințe, diferită în Ardeal, în Muntenia, în Moldova, în Basarabia etc. – diferență care merge uneori până la unitățile politice mai mărunte, la vechile țări sau ținuturi, cum sunt Vrancea, Maramureșul sau Țara Oltului. Supuse la regimuri politice diferite, e firesc să găsim deosebiri între diferitele părți ale țării.

Chiar în aceeași regiune, satele s-au diferențiat după categoriile sociale din sânul sătenilor. Satele de răzeși cu o largă autonomie sunt deosebite de satele de clăcași, dependenți de moșie și de un stăpân. Locuitorii liberi ai satelor n-au fost nici ei de un singur fel; vom întâlni, pe lângă răzeși sau moșneni, și alte categorii, ca mazili, dvoreni (în Basarabia), grăniceri (în Transilvania și Banat) etc. Clăcașii la rândul lor se deosebeau, după cum am văzut, în mai multe categorii și erau supuși adeseori la regimuri diferite, după cum erau domnești, mănăstirești sau bisericești și, nu o dată, după cum a arătat George Maior, chiar după fiecare boier în parte.

În sfârșit, în cazuri foarte numeroase, apar satele mixte, de moșneni și clăcași etc., în care viața lăuntrică a fiecărei categorii se complică simțitor cu relațiile dintre categorii.

Toate deosebirile acestea trebuie urmărite cu multă grijă, pentru că numai prin cercetările de acest fel se poate stabili starea reală a satului vechi românesc, simplificată adeseori în chip arbitrar de istorici, când se mărginesc la studiul documentelor păstrate prin întâmplare și culese cu totul parțial.

2. *Lămurirea prezentului prin trecut.* Am spus că partea cea mai mare a vieții sociale prezente dăinuiește de mai demult și întreaga viață a unei unități sociale este condiționată, pe lângă alte cadre, și de cadrul istoric. Multe din trăsăturile și elementele vieții sătești din prezent le putem înțelege și lămuri fără raportarea la trecut, mai ales în cazurile în care condițiile lor de producere se păstrează și ele, dar cele mai multe și-au schimbat forma de la origine, sub influența nenumăraților factori istorici, încât nu le putem explica pe deplin decât raportându-le la stările anterioare.

Nu putem înțelege numai din analiza stărilor de astăzi de ce, de pildă, în materie economică, descendenții foștilor iobagi din Ardeal au o stare mai bună, averi mai întinse, decât descendenții foștilor „boieri” (țărani liberi). Deosebirea are rădăcini istorice. Iobagii în Ardeal au fost împrăștiți la 1848, când s-a stricat iobăgia, cu toate pământurile pe care le lucraseră înainte, în stare de șerbie, pe când boierii și-au pierdut treptat averile, prin conflictele dese cu stăpânirea și nobilimea.

Tot așa, nu putem înțelege, în materie culturală, din analiza stărilor de astăzi, de ce descendenții foștilor „grăniceri” sau românii uniți din Ardeal se înfățișează, în multe privințe, superiori celorlați țărani, de altă origine socială sau confesiune.

Diferența nu poate fi lămurită decât tot pe cale istorică, din împrejurarea că regimentele de graniță susțineau școli, într-o vreme în care preocuparea aceasta era o excepție și că, după desființarea regimentelor de graniță, fondurile rămase în urma lor au permis să se țină mai departe școlile. În ceea ce-i privește pe uniți, de asemenea, sprijiniți de statul austro-ungar din motive politice, au putut să țină mai multe școli confesionale decât românii ortodocși.

În materie de folclor, cum vom vedea la manifestările spirituale, astăzi se stăruiește tot mai mult asupra originii cărturărești a unor părți însemnate ale lui. Multe din colindele, din orațiile de nuntă etc., care ne apar astăzi ca manifestări specific țărănești și ne fac să presupunem sau să le socotim de-a dreptul ca produse populare sunt de fapt de origine cărturărească și nu pot fi lămurite în chip științific dacă nu ținem seama de influența mănăstirilor, a cărților religioase etc.

În regiunile în care mănăstirile dăinuiesc și astăzi, înrăurirea lor asupra vieții spirituale a satelor este mai ușor de cercetat. Există însă regiuni, de pildă, Țara Oltului, în care nu mai găsim azi nici o mănăstire, cu toate că odinioară ele erau extrem de numeroase și, se înțelege, influența lor asupra regiunii a fost covârșitoare. Urmele acestor influențe le găsim în multe din manifestările actuale și, fără îndoială, în folclor, dar nu le mai putem lămuri decât pe cale istorică.

Întâmplările de acest fel sunt nenumărate pe întreg cuprinsul țării și cercetările de cadru istoric trebuie să le urmărească cu multă grijă și cu de-amănuntul.

3. *Evoluția socială.* Nu e de-ajuns să cercetăm formele vechi ale vieții sătenești și înrăuririle lor asupra celor prezente, ci trebuie să urmărim și legăturile evolutive dintre ele, fazele și treptele străbătute, să determinăm, cu alte cuvinte, evoluția socială a satului. Cercetarea aceasta e ușurată considerabil prin metoda comparativă, dacă urmărim în paralel satele din diferitele părți ale țării, pentru că, nu o dată, ele ne înfățișează în spațiu momentele variate de dezvoltare sau evoluție.

Am amintit, la cadrul cosmic, însemnătatea sistemelor de exploatare a hotarului sătenești, de la două la patru sau mai multe tarlale, sisteme care indică evoluția satului de la starea pastorală la starea agrară, și care deci trebuie urmărite, din unghiul acesta special de vedere, și la cadrul istoric. La fel, câmpurile deschise, și cu împărțiri regulate, păstrate până astăzi în folosința obștească a satului, câmpurile deschise, dar cu împărțiri neregulate și, în sfârșit, câmpurile cu locuri închise, în ținere privată absolută – sisteme economice, juridice și sociale întâlnite și la noi, și în Franța, și în multe alte părți – pot să însemneze nu numai o diferență de peisaj agrar, ci și momente diferite de evoluție, care trebuie cercetate și la cadrul istoric.

În sfârșit, satele în întregime se pot găsi în stare de formație, în stare de disoluție, după diferitele tipuri de evoluție, cum e cazul multora din satele românești, care își schimbă adânc structura, dizolvându-și formele vechi sau închegând altele, în proces de orășenizare, ceea ce trebuie de asemenea cercetat atât la cadrul istoric, când e vorba de întâmplări începute mai demult, cât și la procesele

și tendințele sociale, când e vorba de începuturi de schimbare pe care le putem surprinde în prezent.

Cercetările monografice sunt menite să adâncească și cunoașterea istorică a țării, în sensul acesta nou, sociologic. Dar și aici, ca în cercetarea tuturor fenomenelor sociale, pentru a fi siguri de cele mai bune rezultate științifice, trebuie să păstrăm necontenit legătura cu teoria, cu tot ce se petrece în câmpul sociologiei și al științelor învecinate cu ea, nu numai pentru a îndruma cercetările, ci și pentru a înălța rezultatele acestora din nou pe planul teoriei. Numai așa sociologia rurală depășește culegerile de fapte și rămâne știință cu adevărat.

BIBLIOGRAFIE

1. Întreaga bibliografie de la prelegerea XXXIX.
2. CARTOJAN, NICOLAE, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. București, Casa Școalelor, 1929; vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
3. CONSTANTINESCU, N. A., *Planul unei monografii de istorie locală (pentru sate)*, Asociația română de monografii istorice „Prof. N. Iorga”. București, 1935.
4. GUSTI, D., Comunicările la Academie despre monografia sociologică (cit.).
5. HERSENI, TRAIAN, *Teoria monografiei sociologice* (cit.).
6. MAIOR, GEORGE, *Politica agrară la români* (cit.).
7. STAHL, H. H., *Tehnica monografiei sociologice* (cit.).
8. STAHL, H. H., *Monografia unui sat* (cit.).

Text îngrijit de Simona-Grazia Dima
și Mircea Diaconu

ISTORIA SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI
Partea a II-a
SOCIOLOGIA TEORETICĂ ȘI DE CATEDRĂ

TRAIAN HERSENI

SOCIOLOGIA LA NOILE UNIVERSITĂȚI: CLUJ ȘI CERNĂUȚI

ABSTRACT

THE HISTORY OF ROMANIAN SOCIOLOGY

PART II

THEORETICAL AND ACADEMIC SOCIOLOGY

Unique text, Chapter VII of the work *The History of Romanian Sociology*, written in 1977–1978, for the collection “The History of Science in Romania,” published by Editura Academiei R.S.R.

It presents the sociological views developed by: Virgil I. Bărbat, C. Sudețanu, George Em. Marica (Cluj), Eugeniu Speranția (Oradea), Traian Brăileanu, Leon Țopa and C. Athanasiu (Cernăuți).

After the 1918 Union, other two Romanian universities were founded, one in Cluj and the other in Cernăuți, each having a sociology and ethics department which meant that the potential of Romanian sociology was doubled.

Virgil I. Bărbat (1879–1931). Catedra de la Cluj a fost ocupată de Virgil I. Bărbat, care, din păcate, n-a ocupat-o decât până în 1931, când a decedat, în urma unei boli necruțătoare. El este una din figurile cele mai luminoase ale învățământului universitar românesc, prin devotamentul său față de catedră și cultură, prin generozitatea și cultura ideilor sale. Cei care nu l-au auzit niciodată vor înțelege greu influența lui excepțională, simpatia și prețuirea cu totul deosebite de care s-a bucurat printre studenți și printre cei care au asistat la conferințele sale publice. Ca mulți dintre marii profesori ai universităților românești (Titu Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, N. Titulescu, Vasile Bogrea, Istrate Micescu ș.a.), Virgil Bărbat a preferat să vorbească, nu să scrie. Totuși, el nu a fost un orator, ci mai mult un vorbitor (termenul cel mai potrivit e cel francez: *causeur*), obișnuit să stea de vorbă cu ascultătorii, fără nici un formalism. Evident, preferința aceasta pentru activitatea

orală s-a exercitat în detrimentul generațiilor ulterioare, al sociologiei românești în general, ca fenomen de cultură durabilă. Soția sa, Corina V. Bărbat, a publicat, în „Anuarul Universității din Cluj”, 1931–1932, lista unor manuscrise rămase pe urma lui V. Bărbat, dar ele, nevăzând lumina tiparului nici până azi, nu pot fi decât menționate, fără puțința unei aprecieri istorice sau valorificări științifice. Trebuie deci să ne mărginim la puținele scrieri sociologice publicate de V. Bărbat¹.

Virgil Bărbat a fost unul dintre întemeietorii și conducătorii „Extensiunii universitare” de la Cluj, care a desfășurat, între cele două războaie mondiale, o activitate foarte intensă și importantă de răspândire a științei și culturii în mase, fiind una din organizațiile cele mai ridicate și mai înaintate de acest gen din întreaga țară. De asemeni, orientarea politică a lui V. Bărbat a fost consecvent democratică, nu numai în direcția generalizării drepturilor politice, atât la bărbați cât și la femei, dar și a ridicării mulțimilor la cultura necesară pentru exercitarea efectivă a acestor drepturi. De altfel, marea lui vocație nu a fost „sociologia generală” sau „teoria sociologică”, ci „sociologia culturii”, a culturii sub formele ei vii, în plină desfășurare, capabilă să asigure oamenilor o treaptă mai înaltă de viață. De fapt, după V. Bărbat, întreaga sociologie este definită ca știința culturii, sociologia și culturologia fiind, pentru el, același lucru.

V. Bărbat și-a început activitatea publicistică în 1911, cu două lucrări, editate în țară: *Naționalism sau democrație?* (Socec, București) și în străinătate: *Nietzsche. Tendances et problèmes* (Rascher et Comp. Zürich și Leipzig). A publicat apoi: *Imperialismul american. Doctrina lui Monroe* (București, Cartea Românească, 1920), *Extensiunea universitară* (Cluj, 1926), *Premisele umane ale culturii moderne* (Cluj, 1928), *Dinamism cultural* (Cluj, 1929), *Exproprierea culturii* (Cluj F. A.) etc. A tradus și a prefăcut: Ch. Eliot, *Religia viitorului* (Brăila, 1921).

Spre sfârșitul vieții, a întemeiat și a condus, ajutat de George Em. Marica, „Revista de sociologie. Teoria și practica culturii”, din care n-au apărut decât câteva numere (1931, I, 1–4). Publicația aceasta este foarte prețioasă și pentru că, probabil la cererea studenților și a colaboratorilor săi, V. Bărbat a publicat în cadrul ei o expunere succintă, dar foarte clară, a gândirii sale științifice, sub titlul: *Sociologia. O schiță istorică și o definiție*, cu următoarele subtitluri: *Cadrul problemelor sociologice; Evoluția problemelor pre-sociologice; Problemele sociologiei*². Materialul acesta merită deci o atenție specială, cu atât mai mult cu cât el indică apariția unor noi surse de documentare pentru sociologia românească, după cele mai vechi, franceze, dar mai ales germane, de astă dată cele anglo-americane.

„Sociologia nu este un accident în viața spirituală a omenirii – susține V. Bărbat – ea nu este (...) o modă, un capriciu, invenția câtorva oameni (...) Sociologia, zice americanul Albion Small, este rezultanta întregii munci spirituale de până acum, produsul inevitabil al gândirii filosofice, istorice, politice,

¹ Vezi și I. E. Naghiu, *Viața și opera lui Virgil Bărbat. Note biografice și bibliografice*: în „Sociologie românească”, 1938, III, 4–6, p. 258.

² „Revista de sociologie” (Cluj), 1931, I, 4, p. 23–34.

economice și psihologice din trecut. (...) Începuturile sociologiei se confundă cu primele încercări ale omului de a filosofa asupra vieții lui; iar problemele ei vor dura atâta timp cât omul își va pune întrebări relativ la natura și rostul existenței lui culturale". În vremurile mai vechi, dominate de modalitatea magico-religioasă, problemele social-umane erau ridicate, dar soluționarea lor nu era științifică, deci nu avea un caracter sociologic. „În vremurile noastre însă – afirmă V. Bărbat –, fenomene, care aveau în ochii oamenilor un caracter mistic sau numai în parte rațional, tind să fie încadrate cu totul în știință. Momentul acesta corespunde cu acela al apariției sociologiei”.

Cu alte cuvinte, sociologia a apărut în momentul în care oamenii au devenit capabili să se desprindă de misticism, pentru a privi fenomenele și problemele social-umane în chip rațional și a le căuta o soluție tot rațională. Cu propriile cuvinte ale lui V. Bărbat: „Sociologia apare atunci când omul începe să privească de-a lungul timpurilor cu ajutorul rațiunii lui și atunci când el se simte destul de tare spre a încerca să domine, cu ajutorul acestei rațiuni, vremea și istoria neamului omenesc”.

Sociologia nu are un cadru temporal restrâns, ea se referă la întreaga dezvoltare a omenirii, adică îmbrățișează „nu numai prezentul, ci și tot trecutul omenirii și într-o măsură și tot viitorul ei, trecutul fiind hrana cea mai bogată a prezentului, iar acesta fiind mare și rodnic cu adevărat numai prin lumina dată de ideal, adică de tabloul înfăptuirilor viitoare. Nodul care leagă între ele cele trei momente, în zilele noastre, este conștiința de sine a omenirii, care cercetează trecutul spre a învăța, nu cu dispreț sau cu supunere, și scrutează viitorul spre a planui, iar nu spre a executa un ordin fără bază rațională”.

Tot atât de vast este și cadrul spațial al sociologiei. „Până acum, omenirea a gândit mai mult fragmentar, după regiuni, în cadrul cărora au luat naștere tipuri deosebite de civilizații”. Acum, câmpul acestor preocupări se extinde la întreaga omenire, nu numai din trecut, dar și din prezent, deci în întreaga ei temporalitate și spațialitate. Timpurile moderne sunt primele care au ajuns la concepția clară a unității întregii omeniri, scoțând în relief „elementele comune ale omenirii de pretutindeni”. Abia în momentul acesta s-au ivit condițiile necesare pentru constituirea unei sociologii științifice. Mai precis, pasul hotărâtor pentru ivirea sociologiei „va fi făcut atunci când omenirea, după ce comparase, pe de o parte, diferitele culturi care apăruseră și muriseră de-a lungul vremurilor și, pe de altă parte, culturile existente și variate, din diferite părți ale pământului zilelor noastre, se va întreba care este, la urma urmelor, unitatea de măsură și de judecată a acestor culturi și care este, prin urmare, esența oricărei culturi și drumul care să o poată duce pe a noastră la o prosperitate cât mai durabilă”.

V. Bărbat încearcă deci ceea ce se numește uneori o „sociologie a sociologiei”. El este un adept al universalismului, dar nu și al cosmopolitismului. „Astăzi ideea de omenire implică pe aceea de națiune, de masă totală, ea nefiind decât o sumă în care fiecare component are dreptul de a aduce contribuția vieții

sale întregi”. El acordă o importanță deosebită Ligii Națiunilor, care demonstrează, deși încă imperfect, că „unitatea de astăzi a lumii are în spatele ei omenirea întreagă, cu toate ideile și interesele ei”.

Situația aceasta, care este fără îndoială nouă, expresia vremurilor contemporane, reclamă o cunoaștere tot mai completă a omenirii, care să ușureze coexistența tuturor popoarelor, proprietatea lor solidară. „Știința care se ocupă cu apariția și condițiile de funcționare ale culturii umane este forțată, prin urmare, și de masele omenirii de pretutindeni, care își reclamă acum dreptul lor la viață și la cultură, să accepte acest (...) cadru al obiectului ei: pământul întreg, cu toate năzuințele culturale ale tuturor locuitorilor lui”.

Sociologia este deci, după V. Bărbat, știința umanității din toate timpurile și toate locurile, în ceea ce are ea mai de valoare, în cultura ei; sau, mai precis, sociologia este știința culturii sub toate formele ei temporale și spațiale. Deci, un program vast, care, probabil, depășește puterile de cuprindere ale unei singure științe, dovadă dezvoltarea vertiginoasă, alături de sociologia civilizațiilor și culturilor, a antropologiei culturale, cu numeroase ramuri specializate (antropologie economică, politică, juridică, religioasă, lingvistică, artistică, literară, educațională etc.), dar, în principiu, poziția este consecventă cu premisele de la care pornește V. Bărbat.

Sociologia a fost concepută inițial (de către întemeietorii ei) ca „știința societății”, dar, după V. Bărbat, „un individ sau un popor nu pot fi judecați decât prin ceea ce produc, prin manifestările lor extreme; aceste manifestări însă nu pot fi decât ceea ce sunt fie individual, fie poporul în chestiune. Acesta este veșnicul cerc în care se învârtesc filosofii referitoare la cultură; filosofii s-au oprit când la o latură, când la cealaltă, când la exteriorul, când la interiorul acestui lucru, unic totuși, cultura umană, de care abia sociologia se va putea ocupa ca de un tot indivizibil”.

În decursul vremurilor, omenirea a oscilat între aceste două extreme: valoarea lucrurilor făcute de om și valoarea omului, „timpurile noastre fiind cele dintâi în care amândoi termenii (...) sunt îmbrățișați într-o egală apreciere”. Evident, este vorba de o simplă tendință, pentru că, în general, s-a acordat și se acordă încă o valoare mult mai mare lucrurilor făcute de om (piramidelor, tehnicii, operelor de știință și de artă, cetăților, războaielor, imperiilor etc.), decât oamenilor care le-au făcut. V. Bărbat arată foarte pe larg cât de greu s-a ajuns la descoperirea „valorii pe care o are, pentru om, guvernarea prin popor și libertatea gândirii. Abia în vremurile cu totul recente, când s-a eliberat de misticism și a pus stăpânire pe tehnica mașinistă și știința exactă, omul ajunge „la conștiința (deplină) că el este începutul tuturor lucrurilor umane și orânduitorul lor”, ceea ce a făcut ca viața să câștige nemăsurat „în siguranță și bunăstare”.

La început însă, accentul s-a pus pe omul individual, izolat de legăturile lui firești cu ceilalți oameni. Abia secolul XIX pune capăt acestui individualism excesiv, trecând pe primul plan „societatea”, privită de astă dată ca „izvor a tot ce este uman, iar știința cea nouă a sociologiei își va lua drept misiune studiul acestei

noi realități, care va fi studiată când dintr-un unghi, când din altul, când din punct de vedere al intelectului, când din acela al legăturilor ei cu biologia etc". După V. Bărbat însă, „Sociologia, considerată ca «știință a societății», a avut (...) părțile ei slabe, principiale. Felurile anterioare de a pune problema umană nu despărteau niciodată omul de revendicările lui culturale. Felul contemporan de a privi «umanitatea» a socotit că poate face din studiul acesteia, independent de orice noțiune de valoare, obiectul unei științe speciale. Rezultatele au fost șovăielnice, din mai multe puncte de vedere. Termenul de «societate» este, pe de o parte, prea vag și nu poate fi prins într-un studiu cu adevărat științific, iar atunci sociologii, spre a preciza obiectul științei lor, aleargă de la acest termen la unul opus lui, anume la acela de «individ» și viceversa. Pe de altă parte, atunci când el este precizat, se alunecă, în genere, pe nesimțite, în domeniul altor științe, ca istoria, etnografia, filosofia dreptului, psihologia socială și așa mai departe, rezultatul final fiind acum că mulți gânditori serioși au putut contesta existența unei științe distincte, numită sociologie”.

Totuși, după V. Bărbat, situația aceasta nu este fără ieșire. Obiectul sociologiei și deci definiția ei se desprinde din însăși evoluția umanității. Aceasta, fără „creația umană”, este o simplă abstracție. „Sociologia va avea drept misiune să precizeze noțiunea astfel completată, începând prin a fixa diferența dintre «omul» considerat ca ființă culturală, și omul-animat, de la care el a pornit, și terminând prin a fixa caracterele esențiale ale culturii. Ea va trebui să studieze, apoi, care sunt condițiile de dezvoltare ale omului cultural, sau, mai pe scurt, ale culturii și, în fine, să prindă direcția, adică idealul acestui proces nou din univers”.

În concluzie, după V. Bărbat, „Sociologia este știința celei mai vechi preocupări omenești, *știința creației umane*” (subl. ns., T. H.). Cu toate acestea, sociologia nu a evoluat în sensul dorit de V. Bărbat, ea a rămas până azi *știința societății*, iar pentru studiul culturii s-a conturat, pe lângă antropologia culturală amintită mai sus, o știință aparte, culturologia și chiar o ramură specială a sociologiei, sociologia culturii.

Orice societate are de rezolvat probleme culturale, dar problemele societății nu se reduc la cele culturale, nici chiar în sensul larg ce li s-a acordat de V. Bărbat, de „creații umane”, adică ceea ce sociologia actuală numește „operă de civilizație”.

Omul este o ființă creatoare – de unde termenul recent de *homo creator*, utilizat de unii antropologi culturali –, dar viața lui nu se reduce la activități creatoare, ci cuprinde alte multe aspecte, „necreatoare”, dar prin aceasta nu mai puțin însemnate. Ne referim în special la răspândirea și generalizarea în mase a creațiilor, ca și la activitățile desfășurate pentru conservarea și utilizarea lor. Rămâne însă un merit necontestat al lui V. Bărbat de a fi atras atenția asupra însemnătății culturii pentru înțelegerea societății omenești și de a fi făcut din ea o preocupare sociologică de prim ordin.

Dacă se are în vedere concepția lui V. Bărbat despre umanitate și cultură, se înțelege mai precis și importanța pe care a acordat-o, cum am văzut, chiar de la

începutul activității sale publicistice, lui Friedrich Nietzsche. În interpretarea lui V. Bărbat, care, firește, este discutabilă, Nietzsche reprezintă, în lupta veche pentru „autonomia creației umane”, un punct culminant. Teoria supraomului tinde spre o „înălțare tot mai mare a rasei (umane) deasupra animalului”, iar teoria „răsturnării valorilor” ar însemna o „readaptare a principiilor noastre morale, sociale și culturale, în genere, la necesitățile sistemului de viață strict omenesc, atitudini care formează oarecum și axa discuțiilor unei sociologii înțelese ca știință a culturii”.

Aceeași concepție despre umanitatea creatoare, care este, incontestabil, o realitate, dar și o valoare, l-a determinat pe V. Bărbat să scrie, în 1912, îndată după întoarcerea dintr-o călătorie făcută în America, lucrarea despre *Imperialismul american*, publicată, din cauza războiului, abia în 1920; în care analizează, de pe poziții sociologice profund umaniste, politica internă (exterminarea în masă a băștinașilor, persecutarea populației de culoare etc.) și externă (subjugarea economică a țărilor hispano-americane, folosirea bogăției și a puterii în relațiile internaționale în interese proprii etc.), pentru a conchide că nu este posibilă o dezvoltare plenară și pașnică a omenirii decât prin lichidarea colonialismului și imperialismului. Toate popoarele și toți oamenii de pe pământ au dreptul la viață și fără recunoașterea acestui drept nu este cu puțință o dezvoltare reală a omenirii. Cel puțin prin unele din aceste opinii, V. Bărbat este de o actualitate incontestabilă.

Traian Brăileanu (1882–1947). Catedra de sociologie și etică a Universității românești din Cernăuți a fost deținută, de la înființare până la desființare, deci între cele două războaie mondiale, de Traian Brăileanu. În prima parte a activității sale didactice și științifice, el s-a ținut departe de orice politică militară, încât a reușit să elaboreze unele lucrări valoroase, mai târziu însă s-a pus în slujba fascismului, ceea ce a înrăurit negativ și activitatea sa științifică. Aceeași soartă a avut-o revista scoasă de el, „Însemnări sociologice”, care, de altfel, nu a apărut decât câțiva ani (1936–1940). Ne vom ocupa deci mai mult de scrierile sale din prima perioadă, orientate mai mult spre știință decât spre politică.

Primele scrieri ale lui T. Brăileanu sunt *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței* (Cernăuți, 1912), *Die Grundlegung zur einen Wissenschaft der Ethik* (Wien und Leipzig, 1919). Mai târziu a publicat: *Politica* (Cernăuți, 1928), *Statul și comunitatea morală* (Cernăuți, 1926), *Sociologia și arta guvernării* (Cernăuți, 1937), *Teoria comunității omenesti* (București, ed. I și II, 1940) etc. Pentru dezvoltarea sociologiei românești, sunt însemnate mai ales: *Introducere în sociologie*, 1923, și *Sociologia generală*, 1927. Ele pornesc de la filosofia lui Vasile Conta, pe care o continuă prin transpunerea și dezvoltarea ei într-un sistem personal și modern de sociologie. T. Brăileanu este unul dintre publiciștii care au evidențiat aspectele sociale ale gândirii lui V. Conta³.

³ Vezi, în special, studiul său *Filosofia socială a lui Vasile Conta*, în „Revista de pedagogie” (Cernăuți), 1932, II.

„...Ceea ce constituie originalitatea și genialitatea lui Conta – scrie Traian Brăileanu – este distincțiunea între forme evolutive și forme neevolutive, o chestiune de importanță fundamentală pentru problema sociologică și care nu-și poate găsi, după părerea mea, o soluțiune mai nimerită de cum e cea dată de Conta”⁴. E vorba despre raporturile dintre „sistem” și „elementele” sale, așa cum le-a conceput Conta, și care îl ajută pe T. Brăileanu să emită o teorie originală în sociologie.

„Sistemul, cum este organismul viu sau orice alt sistem, poate fi analizat până la cele mai mici elemente, dar nicidecum noi nu vom putea explica sistemul prin părțile sale, noi nu vom putea compune un sistem din elementele combinate de noi. Orice sistem vom constitui, lui îi va lipsi lucrul esențial, pe care-l poate dobândi numai în contact cu alte sisteme, și care este autonomia. Procederea de la elemente la sistem ne va da totdeauna un mecanism, nicidecum un organism”⁵.

După T. Brăileanu, majoritatea doctrinelor sociologice au nesocotit acest adevăr, crezând că pot construi societatea din elementele ei. „Adevărul e tocmai invers: însușirile individuale sunt explicabile prin analiza comunității în care se naște și trăiește individul”. Individul dispăre într-un sistem, pe care T. Brăileanu îl numește „comunitatea omenească”. „Raporturile interindividuale, prin care se explică fenomenele «nașterii», dezvoltării și «morții» individului, formează obiectul științei etice, care, în acest fel, ar forma partea întâi, critică, a filosofiei sociale. În partea a doua, ar trebui continuată cercetarea de la punctul dispariției individului în comunitate. În acest punct, separațiunea biologică și psihică a individului, autonomia sa, care are o mare importanță reală pentru individul-sistem în raport cu indivizii-sisteme, devine o iluzie, o nerealitate, o ficțiune. Înaintea noastră se ridică altă realitate: comunitatea”. De unde, definiția sociologiei ca „știință despre raporturile intercomunitare”⁶.

Așadar, după Traian Brăileanu, individul și comunitatea sunt sisteme autonome, care revin spre cercetare eticii și sociologiei. Sociologia nu se ocupă de individ, ci de comunitate. El elimină deci „opozitia dintre individ și societate”, prin recunoașterea autonomiei individului și prin conceperea societății ca un sistem ireductibil la indivizii componenți. Comunitatea nu poate fi explicată nici prin raporturile interindividuale, nici prin asocierea de indivizi, ci prin „diferențierea originară de țesuturi sociale”⁷. De aici, ipoteza: *Societatea este un sistem autonom sau o formă evolutivă*⁸.

Societatea este considerată ca „un organism”, un sistem, caracterizat prin echilibrul forțelor din care este compus. Părțile acestea nu sunt însă reprezentate de indivizi, ci de „țesuturi sociale, în stare să creeze, pentru adaptarea societății la

⁴ Traian Brăileanu, *Introducere în sociologie*, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 18. Subliniat în original.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁷ T. Brăileanu, *Sociologia generală*, p. 23.

⁸ *Ibidem*, p. 28.

mediul împrejmuitoar, organele necesare menținerii echilibrului⁹”. Faptul elementar al societății omenești nu este un agregat omogen de indivizi, ci *diferențierea în sexe și vârste*, din care s-a dezvoltat ulterior societatea complexă. „Toate formele sociale nu sunt decât variații ale raporturilor între țesăturile biologice, adică între sexe și vârste”¹⁰. Structura fundamentală e dată de la început și ea nu se poate schimba: „O anumită rasă ori varietate biologică umană, constantă într-un mediu constant va da același tip social”.

Variațiunile tipurilor sociale, după T. Brăileanu, pot fi deci reduse la înrâuririle unor factori externi, care acționează asupra structurii sociale, fie în mod direct, fie prin mijlocirea tipului biologic dependent de ele¹¹. Diferențierile sociale pot fi reduse deci la cauze externe. „Între aceste cauze sau forțe externe îl găsim și pe individ, care, în acțiunea sa, îi imprimă societății omenești caracterul specific, deosebit de caracterul societăților animale”¹².

Individul înrăurește mediul ce-l împresoară și deci și mediul social, prin modul în care interpretează fenomenele supuse observației sale. Raportul dintre individ și societate este conceput deci altfel decât în doctrinele sociologice curente. „Dacă facem sociologie și năzuim a explica fenomenele sociale, raportul între societate și individ este unul dintre multele raporturi posibile între societate și totalitatea mediului cu care stă societatea în contact, iar dacă facem psihologie individuală, va trebui să ținem seama și de faptul că individul trăiește și în societate, deci, pe lângă contactul său cu obiectele moarte, cu animalele, cu oamenii săi etc., vom avea să analizăm și efectele contactului său cu sistemul social”¹³.

Rosturile sociologiei și problemele ei se deduc, după aceste considerații, în chip strict logic, mai mult normativ și programatic decât constatativ. „Sociologia generală trebuie să ne dea conceptul lămurit al comunității omenești ca sistem autonom, ca formă evolutivă” și are de descoperit și fixat toate legile sociale întemeiate pe principiul cauzalității generale¹⁴. Dacă se urmăresc efectele înrâuririlor mediului ambiant asupra societății și se studiază structura acesteia în condițiile în care se găsește, se dobândesc legi sociale statice. Dacă se urmăresc efectele acțiunii societății asupra mediului sau funcțiile societății, se dobândesc legi sociale dinamice.

Traian Brăileanu precizează că „nicicând nu sunt date, în timp și spațiu, aceleași condițiuni, același complex de forțe, astfel că, în mod necesar, fiecare societate își va avea caracterul ei individual, unic. Prin compararea, în timp și spațiu, a complexelor de forțe care acționează asupra sistemului social, se vor putea fixa, cu privire la structură, tipuri sociale, fie ca faze de dezvoltare ale aceleiași societăți, fie ca varietăți de forme sociale”.

⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰ *Ibidem*, p. 61. Subliniat în original.

¹¹ *Ibidem*, p. 62.

¹² *Ibidem*, p. 63.

¹³ *Ibidem*, p. 70.

¹⁴ *Ibidem*, p. 73–74.

La fel, societatea fiind o formă evolutivă, modul ei de acțiune va depinde de faza de dezvoltare în care se găsește la un moment dat; ea nu va acționa decî nicicînd într-un mod identic. „Prin compararea felului de comportare a societăților în diferitele faze de dezvoltare în care se află, putem dobîndi tipuri sociale dinamice. Legile sociale generale, statice și dinamice, vor putea fi fixate din sinteza celor două puncte de vedere, întrucît fenomenele sociale pot fi considerate ca fiind produse de sistemul social, fie prin schimbarea structurii sale (a raportului între părțile sale constitutive), fie prin acțiunea societății asupra mediului (prin schimbarea structurii mediului ambiant)”¹⁵.

În cuprinsul staticii sociale, T. Brăileanu susține principiul după care „structura unei societăți va fi determinată de înrîurirea mediului ambiant, deci ea va fi expresia adecvată a acțiunii mediului ambiant asupra societății”. De unde concluzia că, în funcție de forțele, care acționează asupra comunității, se poate stabili „tipul social structural”. Astfel, mediul ambiant ca totalitate („sistemul cosmic”) determină familia (comunitatea biologică diferențiată în sexe și vârste). Forțele fizice (climatul, poziția geografică, structura și configurația solului) determină „semințele (varietățile antropologice)”. Flora și fauna determină genurile de viață (culegători, pescari, vânători, păstori, agricultori). Forțele politice („comunitățile străine”) determină formarea statelor, pentru asigurarea autonomiei. Individul determină comunitățile juridice, adică o ordine socială sau legi, care să înlesnească și să asigure viața comună și colaborarea pașnică.

În cuprinsul dinamicii sociale, care are de fixat funcțiile comunității, rezultatele acțiunii ei asupra mediului, T. Brăileanu stabilește „funcțiunile sociale desprinse de acțiunea mediului ambiant” și „sistemele create prin funcțiunea societății”. Astfel, „educația creează tipul psihic individual (adaptat la ordinea socială)”. Politica, la rîndul ei, creează „statul identic cu națiunea” (sistemul social autonom, adaptat la mediul internațional). Economia și industria creează „sistemul social autarhic” (adaptat la mediul biologic și fizic). În sfîrșit, religia, iar mai târziu știința, creează „cosmosul corespunzător ordinii sociale”¹⁶.

Din unele puncte de vedere, concepția aceasta este foarte „modernă”, mai ales prin accentul pe care-l pune pe sistem, structură, funcțiune etc.; din alte puncte de vedere, ea este însă de mult depășită. În nici un „sistem” părțile componente nu dispar, ci se situează ca „subsisteme”. Cu atît mai puțin dispar indivizii într-o comunitate; aceasta nu-i poate „dizolva”, nici chiar în concepția „organicistă”, după cum nici celulele nu dispar în țesuturi și organe și nici țesuturile și organele nu dispar în organism. Subordonarea structurală și funcțională a părților față de întregul care le cuprinde este altceva, dar, oricum am privi lucrurile, individul (adică omul în carne și oase) este ultima componentă a comunității, fără de care aceasta n-ar putea nici să ia naștere, nici să dăinuiască și să se dezvolte.

¹⁵ *Ibidem*, p. 75.

¹⁶ *Ibidem*, p. 236.

Ideea vechilor sisteme de filosofie socială, după care orice formă socială este în fond o asociație, confirmată și de cercetările de fitosociologie și sociologie, este inatacabilă, fără a însemna că asociațiile umane se constituie pe bază de convenție sau contract. Pe de altă parte, „comunitatea”, care pare a fi o formă primară sau originară, de viață socială, una și aceeași cu „comuna primitivă” din sociologia marxistă, nu este singura formă de viață socială. Cu cât societatea este mai dezvoltată, mai diferențiată, cu atât apar și alte forme de asociație, de natură necomunitară. Nici chiar societatea comunistă de mâine, în măsura în care ne putem da seama de natura ei, nu va avea vreo asemănare esențială cu „comuna primitivă”, chiar dacă cele două „societăți” reprezintă capetele de dezvoltare ale uneia și aceleiași realități social-istorice.

Ideea că, independent de celelalte forme de viață socială, comunitatea continuă să existe și să joace un rol însemnat în viața omenească, a fost și este încă susținută de mulți sociologi și psihologi sociali (F. Tönnies, Ch. H. Cooley, C. H. Mead, Gaston Richard etc.), dar tot mai puțini dintre ei acceptă ideea că societatea, fie ea și numai comunitatea, ar fi un „organism”, evident nu un „mecanism”, ci un „sistem” cu trăsături ireductibile la alte sisteme coexistente (casnice, geografice, biologice, ecologice etc.).

Rămâne însă perfect valabilă, cel puțin după părerea mea, teza lui Traian Brăileanu, dezvoltată pe temeiul filosofiei lui Vasile Conta, că „societatea este un sistem autonom sau o formă evolutivă”, în sensul că deține un dinamism propriu (autodinamism) și este o realitate caracterizată prin dezvoltare (de la trepte inferioare, elementare, apar trepte tot mai înalte, mai complexe, într-o înlănțuire logică, obiectivă).

Eugeniu Speranția (1888–1972). Academia de Drept din Oradea a fost printre primele instituții de învățământ superior românesc, în afară de facultățile de filosofie, în care s-au predat cursuri regulate și componente de filosofie. Ele au fost ținute de Eugeniu Speranția. Academia de Drept din Oradea, contopită cu Facultatea de Drept din Cluj, a acceptat să preia cursul de sociologie deodată cu profesorul E. Speranția, pentru care s-a creat o catedră de enciclopedia și filosofia dreptului, în titulatura căreia s-a adăugat „sociologia generală”. Mai târziu, s-a înființat o nouă catedră de sociologie la aceeași facultate, cu titulatura de „sociologie națională” (sociologia României), ocupată de Traian Herseni.

E. Speranția a fost un publicist fecund și multilateral, cu o bogată activitate, nu numai în domeniul disciplinelor filosofice și judiciare, dar și în cele estetice, artistice, literare, dovedind, în toate, un simț deosebit – de finețe, nu numai de erudiție – pentru frământările și problemele spirituale umane. Poziția aceasta l-a ferit de tentațiile vremii, reușind să se mențină departe de orice activități ostile oamenilor, în cadrele unui umanism luminat și generos. În sociologie însă, el a fost antrenat spre o concepție foarte puțin realistă, de constructivism mental, cu accente puternice de spiritualism și idealism.

E. Speranția și-a început activitatea publicistică în 1912, cu lucrarea *Apriorismul pragmatic*, dar și-a desfășurat activitatea didactică și științifică principală mai ales între cele două războaie mondiale. Din lucrările lui sociologice – singurele care ne interesează aici –, amintim: *Tradiția și rolul ei social. Studiu de sociologie biologică* (Oradea, 1929), *Factorul ideal. Studii sociologice și aplicări la viața noastră națională* (Oradea, 1929), *Fenomenul social ca proces spiritual de educație* (Oradea, 1929), *Curs de sociologie generală. Partea I. Teoriile determinismului social. 1930–1931*. Note luate la prelegeri de studenții Toma V. Ștefănescu, Tiberiu Popovici și I. Târângă. Facultatea de Drept din Oradea (Oradea, 1932), *Problemele sociologiei contemporane* (București, 1933), *Perspectiva istorică în viața socială, în cultură și în educație* (București, 1939) și lucrarea masivă, care a completat un gol în literatura sociologică românească: *Introducere în sociologie*. Tomul I. *Istoria concepțiilor sociologice*. Tomul II. *Principiile fundamentale ale sociologiei* (în total, 772 p., Cluj, 1938 și 1939, cu o nouă ediție, în 1943), la care se mai poate adăuga studiul *Resorturile sociologice ale evoluției umane*. A mai publicat, în zilele noastre, și alte lucrări, dar ele sunt de domeniul esteticii, poeziei etc.

„Viața socială – scrie Eugeniu Speranția – e interacțiunea conștiințelor. Participăm la viața cu adevărat socială exclusiv prin ființa noastră spirituală. Contactul nostru material ține de mecanică, de fizică, de chimie sau de fiziologie, dar nu de sociologie. Măinile și picioarele noastre nu fac parte din lumea socială, și nici n-o pot ajunge vreodată; numai stările noastre psihice o pătrund, în măsura în care se comunică de la o conștiință la alta. Atitudinile psihice care rămân subiective, care nu exercită nici o acțiune obiectivă asupra altor conștiințe, sunt sociologicește inexistente. Conștiințele diverse, ca energii diferite, puse în contact și acționând unele asupra altora, constituie o sinergie asemănătoare aceleia la care se reduce organismul fiziologic. Și dintr-unul și din cealaltă nu fac parte decât acele elemente, care se înfățișează ca energii și care exercită o acțiune. Reprezentări, idei, credințe, sentimente, aprecieri, aspirații, deciziuni, iată principalele elemente constitutive ale organismului social; toate sunt de aceeași natură și origine: toate sunt spirituale. Ele se determină reciproc, fiecare pe toate și toate pe fiecare”¹⁷.

Sociologia trebuie să se ocupe de „factorul ideal”, de „masa sau sistemul valorilor circulante”. „Factorul ideal al vieții sociale – scrie Eugeniu Speranția – poate (...) să fie studiat separat, abstracție făcând de influențele sale reciproce cu factorul antropologic, individual și gregar”. Realitatea „factorul ideal” este însă de natură pur socială, el nu există decât „socialmente” și tot ce există „socialmente” trebuie să-l conțină. Factorul ideal este considerat astfel ca „realitatea centrală a vieții sociale”¹⁸. Și E. Speranția ajunge, pe calea aceasta, să schițeze liniile mari ale unui sistem de sociologie a „factorului ideal”, menit să ia locul filosofiei culturii.

¹⁷ Eugenia Speranția, *Tradiția și rolul ei social*, p. 104.

¹⁸ E. Speranția, *Problemele sociologiei contemporane*, p. 27.

Cele trei chestiuni speciale, ~~care~~ trebuie elucidate pentru deplina înțelegere a vieții sociale – susține Speranția –, sunt: 1. problema culturii în general, a esenței și a structurii ei, a alcătuirii și transformărilor ei. În termenii săi, e problema „factorului ideal” sau „axiologic”, problema „simplexiei” și a corelațiilor reciproce ale „valorilor circulante”; 2. problema repercusiunii „factorului ideal” asupra celui antropologic; problema dirijării și modificării manifestărilor individuale, prin acțiunea „factorului ideal”. Aceasta constituie, pe de o parte, problema „civilizației” (ca educație a grupului) și, pe de alta, a „educației” (civilizația individului); 3. problema influenței exercitate de către particularitățile raselor și de alți factori bio-fiziologici asupra „factorului ideal” (asupra structurii, naturii, nașterii și evoluției lui). Apoi: repercusiunile împrejurărilor materiale asupra civilizației și educației, deci asupra fizionomiei grupelor sociale. Tot aici intră acțiunea „individului omenesc”, prin particularitățile sale psihologice și fiziologice, asupra vieții sociale (rolul „geniului”, al „inventatorului”, al „propagandistului” etc.)¹⁹.

Ideile acestea, care, în forma expusă, reprezintă o simplă schiță sau numai un program, au fost dezvoltate ulterior în lucrarea *Principiile fundamentale ale sociologiei* (1939), cea mai de seamă și mai originală scriere sociologică a lui Eugeniu Speranția, în sensul că în ea își încheagă pe deplin sistemul de *sociologie axiologică*.

„Viața socială – scrie E. Speranția – (...) nu se poate concepe în mod adecvat dacă nu se țin în seamă: *motivațiile* pe care oamenii le dau actelor lor, dacă nu se ține în seamă caracterul *internațional* al acestor acte, *semnificația* (sau sensul) ce se atribuie lucrurilor, precum și *valoarea* lor. *Intenție, motivație, semnificație și valoare* sunt atribute exclusiv ale conștiinței și tot ce e conștient le presupune²⁰”. Se adaugă faptul că „indivizii cu adevărat sociali trebuie să-și *atribuie* unii altora intenții, motivații, semnificații și aprecieri²¹”.

Realitatea socială nu există, după E. Speranția, decât dacă e gândită, știută de cei care participă la ea²². „Societatea e un fapt care se petrece în gândire. Existența ei e «idee». Deci, sociologia trebuie să plece de la gândire și nu poate exista decât ca o prelungire și aplicare a epistemologiei²³. De aici, definiția rezumativă: *Lumea socială este lumea valorilor circulante care în manifestările lor caracteristice reciproce se comportă în mod analog cu ființele lor caracteristice*²⁴. „O biologie cu totul specială a acestui tip de *viață derivată* sau de viață sublimată din alte vieți rămâne de făcut; ea are să comenteze condițiile de naștere și filiație, condițiile de răspândire și de adaptare, de luptă și de conjuncție, de mutație și de selecție, de dominanță și recesivitate ale acestor entități vii care sunt valorile circulante²⁵”.

¹⁹ *Ibidem*, p. 27–28.

²⁰ E. Speranția, *Introducere în sociologie*, tom. II, p. 297. Subliniat în original.

²¹ *Ibidem*, p. 498.

²² *Ibidem*, p. 500.

²³ *Ibidem*, p. 501.

²⁴ *Ibidem*, p. 516. Subliniat în original.

²⁵ *Ibidem*, p. 515

Sociologia, astfel concepută, se desface în două părți: dinamica socială (forțe, elemente, condiții) și statica socială (eficiențe și entități sociale). Dinamica socială se ocupă de „goana după valori”, înțeasă ca două tendințe: 1. „conformizarea” cu valorile sau însușirea lor și 2. „expansiunea valorilor” sau propagarea lor²⁶. În cadrul comunicării valorilor, E. Speranția acordă o importanță deosebită sugestiei, pe care o reduce la trei tipuri principale: „gestul deictic, gestul verbal (expresia verbală) și constrângerea”²⁷.

Valorile duc, astfel, la o ierarhie socială: „Orice grup își organizează, automat și spontan, o elită”. Aceasta are trei particularități funcționale: „1. ea e centrul de creațiune și emisiune a valorilor circulante (...); 2. ea e propulsoarea circulației valorilor, deci centru al forțelor cohezive; 3. ea e factor determinant al modurilor de comportament, deci și factor al fizionomiei grupurilor”²⁸. Caracteristicile elitei sunt: 1. preferința pentru preocupările spirituale și subordonarea celor de ordin animal; 2. încrederea în spiritualitate (încrederea în spirit și în creațiunile lui, credința în preeminența spiritului); 3. încrederea în propriile puteri spirituale.

În ceea ce privește conținuturile sau elementele circulante, Speranția distinge două tipuri: cultura și civilizația. Planul culturii constă în finalități și motive: 1. nevoia conștientă a apărării vieții; 2. nevoia comunicării intermentale; 3. nevoia de a ști; 4. nevoia de frumos; 5. nevoia normei de conduită față de altul; 6. nevoia de justiție; 7. aspirația spre absolut. Planul civilizației constă în valori realizate, semnificații și mijloace: 1. tehnica (industrială etc.); 2. limbajul; 3. știința; 4. arta; 5. moravurile; 6. dreptul; 7. religia – corespunzătoare nevoilor culturale²⁹.

În perspectiva dinamicii sociale, viața socială presupune: 1. spiritualitate; 2. credința în spiritualitate; 3. comunicativitate; 4. adopțiune subiectivă a valorilor exogene; 5. normativitate uniformizată și 6. ierarhia persoanelor³⁰.

Statica socială se ocupă de grupul social, de instituție și de persoană. „Un grup social este sinergia conștientă a unor comportamente personale (adică a comportamentelor mai multor persoane), sub acțiunea unui total organic de valori circulante”³¹. Întovăărișirile de oameni iau naștere prin puterea gândurilor pe care le schimbă între ei și care-i leagă unii de alții. Schimbul de gânduri hotărăște purtarea și faptele întregii „întovăărișiri omenești”³².

Grupurile sociale sunt extrem de numeroase; deci, E. Speranția încearcă o tipologie „genetică și analitică” a lor. După cum „socialitatea decurge din unele condiții de gregaritate sau creează o gregaritate nouă, există două feluri de grupuri

²⁶ *Ibidem*, p. 543.

²⁷ *Ibidem*, p. 552.

²⁸ *Ibidem*, p. 565.

²⁹ *Ibidem*, p. 607.

³⁰ *Ibidem*, p. 634.

³¹ *Ibidem*, p. 643.

³² *Ibidem*, p. 646.

sociale”, denumite, în termeni consacrați de F. Tönnies: *comunități* și *societăți*. Însă, deosebit de acest proces „spontan sau primar”, după E. Speranția, grupele sociale pot lua naștere și prin procese secundare, adică prin „derivație din alte formațiuni preexistente”.

El distinge, în formarea secundară sau derivativă a grupurilor sociale, patru faze: „*a.* adeziunea (spirituală) disjunctivă (formarea de grupe gregare noi din cauza divergenței spirituale într-un grup vechi); *b.* adeziunea (spirituală) conjunctivă (formarea unui grup gregar nou prin convergența spirituală a mai multura); *c.* coeziunea (gregară) conjunctivă (convergență spirituală din cauza aglutinării gregare); *d.* coeziunea (gregară) disjunctivă (formarea dispersivă de grupuri mici în divergență spirituală din cauza segregățiunii)³³”.

După condițiile constitutive, grupurile sociale pot fi clasificate în: *1.* agregățiuni spațiale și *2.* grupuri de contiguitate ideală. În sânul celor dintâi, deosebește „aglomerările exogene”, în care factorul sufletesc se formează după constituirea „turmei”, fiind exterior și eterogen față de împrejurarea care i-a dat prilejul să se constituie, și „aglomerările endogene”, în care factorul sufletesc este chiar cauza directă a întâlnirii spațiale dintre indivizi: forța de agregățiune pornește din viața lăuntrică.

Aglomerările exogene sunt de trei feluri: *1.* instabile, accidentale; *2.* periodice; *3.* stabile³⁴. Aglomerările endogene sunt tot de trei feluri: *1.* trecătoare; *2.* intermitente; *3.* permanente³⁵. A doua mare categorie de grupări sociale (cele de contiguitate ideală), care nu comportă conviețuirea și contiguitatea spațială, ci exclusiv raporturi intermentale, cuprinde trei variante posibile: *a)* contiguitatea ideală, întemeiată pe conștiința similarității; *b)* contiguitatea ideală datorită convergenței teleologice (a acelorași interese sau scopuri) și *c)* cea care rezultă din conștiința de comunitate axiologică³⁶.

Ultimele probleme de care se ocupă Eugeniu Speranția în lucrarea sa de sociologie axiologică sunt instituția și persoana. Instituția e definită ca o „sinteză de funcțiuni sociale, sub norme fixe, în vederea unor scopuri sau tendințe definite³⁷”. În afară de stabilirea legăturii dintre ființele omenești individuale, procesul social duce la sinteze de acțiuni sau funcțiuni sociale, la instituții.

Personalitatea este, ca și instituția, „un produs și un organ social” și este definită ca „identitatea conștientă și voluntară progresivă a elui cu sine însuși, în toate împrejurările³⁸”. Personalitatea presupune: *1.* un total de acte intenționate, coordonate între ele; *2.* coordonarea actelor e datorită convergenței lor spre un scop general sau spre un total sistematic de scopuri; *3.* coordonarea și unitatea actelor ce

³³ *Ibidem*, p. 298–299.

³⁴ *Ibidem*, p. 711–712.

³⁵ *Ibidem*, p. 716.

³⁶ *Ibidem*, p. 727.

³⁷ *Ibidem*, p. 784.

³⁸ *Ibidem*, p. 759.

constituie fondul și esența personalității decurge din norme fixe³⁹. Societatea nu urmărește nici un scop cu mai multă perseverență și cu mai arzătoare dorință decât „afirmarea și valoarea personalității omenești”. Într-o formulare lapidară: „personalitatea este spiritul”⁴⁰.

Înțelegem de ce Eugeniu Speranția, care pornește, în speculațiile lui sociologice, de la „factorul ideal”, își încheie sistemul axiologic cu teoria personalității, adică a celei mai de seamă valori omenești. Sistemul acesta se dovedește de o desăvârșită consecvență logică. Autorul lui a tras toate consecințele posibile din premisa fundamentală a sistemului său de sociologie, anume că societatea înseamnă „factor ideal”, „sistem de valori circulante”. Prin aceasta, sociologia lui Eugeniu Speranția lasă la o parte o mulțime de probleme definitiv încetățenite în sociologie, dar, în schimb, adâncește cu mult folos capitolul sociologiei privitor la circulația valorilor și efectele lor asupra vieții omenești.

O critică a sociologiei profesate de Eugeniu Speranția, mai ales de pe pozițiile sociologiei marxiste, este foarte ușor de făcut, încât într-un fel ea nici nu merită să fie făcută. A afirma, de pildă, că „mâinile și picioarele noastre nu fac parte din lumea socială” înseamnă a elimina din societate, împotriva tuturor evidențelor, de dragul „sistemului”, dar spre paguba „adevărului științific”, toți muncitorii manuali, de toate categoriile, circulația, transporturile, armatele etc., adică marea majoritate a membrilor societății, a elimina în același timp uneltele, instrumentele, mașinile, tehnica în general, activitățile economice de producție, sistemele de apărare și expansiune etc.

Sociologia nu poate fi redusă la studiul „factorului ideal” sau al „sistemului valorilor circulante”, pur și simplu pentru că realitatea socială cuprinde, în mod perfect perceptibil, numeroși alți „factori”, dintre care fundamentali, în sensul că fără ei nici o societate nu este viabilă, sunt mijloacele și relațiile de producție, structura economică a societății, care au un caracter material, nu spiritual, în orice caz real, nu ideal. Dar, din moment ce există „factori ideali” sau „sisteme ale valorilor circulante”, tot atât de incontestabile, sociologia științifică nu le poate ignora. Meritul lui Eugeniu Speranția este de a fi atras atenția cercetătorilor asupra acestor probleme și de a fi încercat o primă tratare sistematică și documentată a lor.

Constantin Sudețeanu (1885–1960). După moartea lui V. Bărbat, catedra de sociologie a Universității din Cluj a fost suplinită, apoi ocupată, în calitate de titular, de C. Sudețeanu, până la desființarea ei. Din punct de vedere administrativ, venirea lui C. Sudețeanu după V. Bărbat a fost o continuitate, dar, din punct de vedere științific și chiar didactic, a fost o discontinuitate. C. Sudețeanu n-a avut nici pregătirea, nici talentul lui V. Bărbat, totuși a fost un „dascăl universitar” corect, sânguinos și iubit de studenți. Scrierile lui, de orientare pozitivistă, au mai mult un caracter de popularizare: *Introducere în sociologia lui Auguste Comte* (Arad,

³⁹ *Ibidem*, p. 759–760.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 767.

1925), *Opinia publică* (Cluj, 1935), *Durkheim și doctrina școalei sociologice franceze* (Cluj, 1936) etc. Ele au servit și studenților săi ca lectură suplimentară pentru examene. Un merit deosebit al lui C. Sudețeanu este traducerea cărții lui Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice* (București, 1924), care a contribuit, fără îndoială, la formarea unei culturi sociologice în țara noastră. Traducerea aceasta a fost reeditată, cu aceleași rezultate bune, sub îngrijirea lui Ioan Mihăilescu, în zilele noastre (București, Editura Științifică, 1974), încât este vorba de un efort care continuă să rodească.

George Em. Marica. Adevăratul continuator al lui V. Bărbat la Universitatea din Cluj, apoi în diferite institute de cercetare este G. Em. Marica, fostul său asistent și colaborator. Acesta și-a început activitatea de specialitate cu două lucrări remarcabile de istoria sociologiei, sociologia cunoașterii și sociologia culturii: *Emile Durkheim. Soziologie und Soziologismus* (Jena, 1931), teza sa de doctorat la Köln (cu L. Von Wiese) și *Problema culturii moderne în sociologia germană* (București, 1935), în care înfățișează, în spirit analitic și critic, cu luări personale de poziție, sistemele de gândire ale lui F. Tönnies, G. Simmel și Max Weber.

Ulterior, interesul lui Marica pentru cercetările de sociologie s-a diversificat foarte mult, dacă nu neapărat în direcții teoretice, în orice caz, în privința temelor abordate și a metodelor de cercetare, cum se poate vedea chiar și numai din titlurile lucrărilor sale din această perioadă de mijloc: *Conducerea la copii* (Cluj, Ed. Institutului de Psihologie, 1942), *Încercare de definiție a satului* (Cluj-Sibiu, 1942), *Despre patrie* (Sibiu, 1942), *Satul ardelean. Premisele cercetării lui sociologice* (extras din revista „Saeculum”, 1944, II, 2), *Psihosociologia mahalalei* (Cluj, 1945), *Fenomenul tradiției* (Cluj, 1946), *Conceptul de social* (Cluj, 1946), *Satul ca structură psihică și socială (Curs de sociologie rurală, litografiat, 2 vol., 1948, pe care nu-l cunoaștem decât din surse bibliografice)* etc. După desființarea catedrelor de sociologie, în 1948–1949, G. Em. Marica s-a dedicat unor studii de istoria gândirii social-politice românești, mai ales din Transilvania (G. Bariț, T. Cipariu, S. Bărnuțiu, revista „Foaie pentru minte, inimă și literatură”) și unor cercetări sociologice concrete, încă nepublicate.

Este de remarcat, în special, „convertirea” lui G. Em. Marica la cercetările sociologice de teren, care s-a făcut, pe cât ne putem da seama, sub dubla influență a școlii sociologice de la București, exercitată direct, asupra intelectualilor din întreaga țară, și indirect, prin intermediul catedrei și seminarului de sociologie de la Köln, conduse de L. von Wiese, care a inițiat astfel de cercetări⁴¹, după ce a vizitat, în 1926, catedra și seminarul de sociologie de la Universitatea din București, conduse de D. Gusti, luând cunoștință nemijlocită de cercetările monografice românești⁴².

⁴¹ L. von Wiese, *Das Dorf als soziales Gebilde*, Köln, 1928.

⁴² Vezi o prezentare succintă, dar călduroasă și corectă a acestui sociolog român în revista „Transilvania” (Sibiu), 1975, nr. 11: *George Em. Marica, sociolog al culturii*, de Gheorghe Cordoș, p. 44–45.

Leon Țopa (n. 1912). Un alt sociolog „convertit” la cercetările sociologice de teren, de astă dată sub influența directă și exclusivă a școlii sociologice de la București, este Leon Țopa, doctor în filosofie și litere, fost asistent pe lângă catedra de sociologie și etică a Universității din Cernăuți. El a participat la numeroase cercetări monografice, în echipe conduse de D. Gusti, T. Herseni, H. H. Stahl etc., începând cu cele desfășurate în 1938 în zona Humorului din județul Suceava. Marea atracție a lui Leon Țopa nu a fost însă sociologia rurală, ci *sociologia urbană*. El a fost membru al Școlii române din Roma (1936–1938), în cadrul căreia a făcut studii temeinice în istoria antică, în special de istorie socială și politică romană, deci cu privire la o strălucită civilizație orășenească⁴³. A scris mai târziu o foarte valoroasă lucrare în acest domeniu, prima de la noi: *Sociologia urbană. Introducere istorică, sistematică și bibliografică*, pentru „Biblioteca de sociologie, etică și politică” îngrijită de D. Gusti (București, 1948)⁴⁴.

După desființarea universității românești din Cernăuți, Leon Țopa a funcționat, tot ca asistent, pe lângă catedra de sociologie din București, până în 1948–1949, când s-au desființat toate catedrele de sociologie din țară. A activat apoi la catedra de metodologie a Institutului de Prevederi Sociale, iar din 1963 încolo, este încadrat ca cercetător principal la Institutul de Științe Pedagogice (în prezent, Institutul de Cercetări Pedagogice și Psihologice).

În afară de preocupările sale de sociologie urbană, Leon Țopa a fost preocupat constant de cultura de masă, în general de probleme din domeniul educației sociale (familie, tineret, asistență socială, urbanizare, autoeducație, instituții de răspândire a cunoștințelor etc.)⁴⁵. A făcut și în acest domeniu investigații încă din 1935, în cadrul unor „universități țărănești”, încercând să determine „conceptul de cultură a poporului ca sinteză de valori trăite, formative, apte să promoveze diversificarea activităților sociale”. Preocupările acestea l-au dus, în anii din urmă, la lucrări foarte valoroase de sociologie pedagogică, „sociologia educației permanente” etc.⁴⁶, reușind să contribuie în chip substanțial la lărgirea domeniului teoretic și aplicativ al sociologiei românești.

Constantin Athanasie (1897). Tot la Universitatea din Cernăuți s-a format ca cercetător în domeniul științelor sociale și colonelul Const. Athanasie (originar

⁴³ Vezi: Leon Țopa, *La Relazione tra la forma di governo e l'organizzazione militare romana – da Gracchi ad Augusto*; în „Ephemeris Dacoromana”, 1940, vol. IX.

⁴⁴ Vezi, pe linia aceluiași preocupări, și: Leon Țopa, *Probleme și cercetări de sociologie urbană*, ca și *Investigații de sociologie industrială*, amândouă în *Sociologia militans*, vol. III, București, Editura Științifică, 1971; *Problemele sociale ale muncitorilor din construcții*, în vol. colectiv *Procesul de urbanizare al R. S. România. Zona Slatina–Olt*, București, Editura Academiei, 1970.

⁴⁵ L. Țopa și colab., *Tineretul și familia. Coordonatele principale ale pregătirii tineretului pentru viața de familie* (1970); *Colaborarea școlii cu familia elevilor de clasa I*, (1974); *Development of Criteria and Procedures for the Evaluation of School Curricula in the Perspective of Lifelong Education*, Hamburg, 1975; etc.

⁴⁶ Vezi: Leon Țopa și T. Trușter, *Sociologia pedagogică*, București, Editura Științifică, 1971; Leon Țopa, *Sociologia educației permanente*, București, Editura Științifică, 1971; Leon Țopa, *Sociologia educației permanente*, București, Editura Științifică, 1973.

din Brăila, în prezent general în retragere, la Bucturești), doctor în filosofie, specialitatea principală: *sociologia*. El a desfășurat, între cele două războaie mondiale, o foarte vie și valoroasă activitate de psihologie și mai ales de psihotehnică militară⁴⁷, dar, în același timp, de sociologie și pedagogie⁴⁸, care încă nu sunt evaluate la justa lor valoare⁴⁹. Unul din meritele deosebite ale lui C. Athanasiu este de a fi publicat prima revistă militară românească, până azi singura, care a avut în subtitlu și *sociologia*: „Spirit militar modern. Revista de psihologie, pedagogie, sociologie și etică” (1938–1942), în plus, scoasă pe cheltuială proprie. În anii din urmă, C. Athanasiu a publicat mai ales lucrări de psihologie socială și pedagogie, tot militară⁵⁰.

Text îngrijit de Simona-Grazia Dima
și Marin Diaconu

⁴⁷ Vezi, de exemplu: C. Athanasiu (apoi Atanasiu), *Psihotehnica în armatele străine* (1936), *Psihotehnica în armata română* (1938), *Psihologia și pedagogia ordinului* (1940), *Conștiința militară* (1940), *Recrutul* (1941) etc.

⁴⁸ C. Athanasiu, *Raționalizarea serviciului militar*, Cernăuți, 1934; *Națiunea armată și armata de profesioniști* (1935); *Raționalizarea în armată* (1936); *Patriotism și ideal* (1939); *Birocratismul în calea raționalizării muncii* (1940); *Ideologie și război* (1940); *Literatură și dinamism* (1940); etc.

⁴⁹ *Psihologia* de Alex. Roșca și Marian Bejat, București, Editura Academiei, 1976 (cap. *Istoria științelor în România*) abia dacă îl amintește, fără a da nici o indicație asupra activității și scrierilor sale. Cum se poate vedea din lucrarea *Raționalizarea serviciului militar* (cit. *supra*), C. Athanasiu, pentru a verifica valoarea testelor psihologice în armată, a executat o amplă aplicare a lor (la o întreagă divizie) etc. De altfel, faptul semnalat nu constituie o excepție.

⁵⁰ Vezi, de exemplu: C. Atanasiu, *Incursiuni în psihologia luptei*, București, Editura Militară, 1974; *Din însemnările unui veteran*, București, Editura Militară, 1975; etc.

TRAIAN HERSENI ȘI VOCAȚIA TRANSDISCIPLINARITĂȚII

GEORGETA MARGHESCU

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI AND THE VOCATION OF TRANSDISCIPLINARITY

Generally understood as an expression of the necessity to go beyond the limits of scientific disciplines, transdisciplinarity has represented in the last decades an alternative to the fragmentation and specialization of knowledge, which are often excessive. Showing a faithful availability for an open theory, Traian Herseni has proved an authentic vocation for transdisciplinarity. What this article proposes is to identify, in Traian Herseni's creation and activity as a researcher, the relevant aspects from the perspective of the theoretical and methodological support of a transdisciplinary approach at the level of social science in particular and of social and humanistic sciences in general.

Poate, uneori, în evaluarea contribuției unui gânditor, mai relevantă decât opera sa este deschiderea pe care aceasta o realizează, ceea ce sugerează și prefigurează. O operă bine articulată și având consistența a ceva definitiv și încheiat poate stârni admirația unui lucru bine făcut, pe care-l contempli, îl respecti și îl prețuiești, dar care nu te implică, ci, dimpotrivă, s-ar putea chiar să te inhibe. Nu este cazul operei *deschise*, care te stimulează și te provoacă la un proces de re-semnificare, tocmai prin ceea ce nu este spus apăsător și cu aparență – și, nu rareori, cu pretenția – definitivului, ci doar sugerat, schițat, intuit, prefigurat. Este și cazul, credem, al operei lui Traian Herseni, cel care, de altminteri, în capitolul final al lucrării pe care a gândit-o drept rezultat al nevoii de a recapitula și sistematiza cunoștințele acumulate în 50 de ani de activitate didactică, științifică și publicistică – *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale* – precizează, cât se poate de clar, că din demersul său a rezultat „o teorie generală de natură *deschisă* sau *foarte deschisă*”¹. Or, tocmai această disponibilitate pentru deschidere se află la originea a ceea ce am putea numi vocația lui Traian Herseni pentru transdisciplinaritate.

Sociologia românească și Școala sociologică de la București sunt, fără îndoială, „cadre” fundamentale ale creației lui Traian Herseni, dar „manifestările” acestea sunt mult mai bogate și diversificate. În *Cuvânt înainte* la lucrarea amintită

¹ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 512.

mai sus, el alătură sociologiei, psihologia socială, antropologia culturală, etnografia, folcloristica. Sociologul Traian Herseni este întregit, așadar, de intelectualul cu o remarcabilă vocație a transdisciplinarității. Înțeleasă, în sens larg, drept expresie a necesității depășirii limitelor dintre disciplinele științifice, transdisciplinaritatea – a cărei necesitate este afirmată de către Herseni, dar nu și argumentată explicit – își face vizibile efectele la nivelul modului în care acesta concepe sociologia în contextul cunoașterii științifice contemporane. Experiența dobândită în cadrul Școlii sociologice de la București, precum și formația filosofică a lui Herseni au avut, credem, un cuvânt hotărâtor în această deschidere transdisciplinară, care se regăsește constant în opera sa, rezultat al cercetării realizate într-un dublu palier: sociologic și, respectiv, cel al unor discipline considerate drept complementare. Ne-au reținut însă atenția două probleme, în care perspectiva transdisciplinară este vădită: statutul disciplinar al sociologiei și raporturile sale cu alte discipline. Modul în care Traian Herseni abordează și elucidează aceste probleme ni se pare exemplar: refuzând să se cantoneze pe pozițiile unei înțelegeri partizane și părtinitoare a sociologiei și argumentând necesara deschidere a acesteia către celelalte discipline socio-umane, cercetătorul român propune o abordare, pe care o definește drept interdisciplinară, dar care se vadește a fi, din perspectiva actuală, transdisciplinară.

Considerarea concepției lui Herseni referitoare la problemele amintite se cuvine a fi precedată de câteva precizări lămuritoare cu privire la **înțelesul transdisciplinarității**.

Diferențierea modernă a procesului cunoașterii științifice a avut drept rezultat ceea ce Basarab Nicolescu a considerat a fi un big-bang al disciplinelor și specializărilor². Orice entitate, care apare experienței umane drept unitară, este fragmentată în obiecte disciplinare multiple și ireductibile unele la altele. Ca urmare a multiplicării explozive a categoriilor și obiectelor și, în consecință, a disciplinelor, se pierde, potrivit lui Edgar Morin, orice urmă a unui principiu comun, fiecare disciplină atomizându-se în ramuri, domenii, capele, ale căror postulate epistemologice sunt divergente. Are loc ceea ce Basarab Nicolescu caracterizează drept un proces de babelizare, exponenții diverselor și numeroaselor specializări nu se mai înțeleg între ei și nici cu cei din afara comunității științifice. Este evidentă nevoia stringentă de a crea „punți”, care să permită comunicarea între diferitele discipline și specializări și, respectiv, refacerea unității cunoașterii.

Această nevoie s-a manifestat încă de la mijlocul secolului trecut și soluțiile promovate au fost pluridisciplinaritatea și interdisciplinaritatea. Cea dintâi constă în studierea simultană a unui obiect dintr-una și aceeași disciplină, de către mai multe discipline, cu metodele care le sunt specifice. Interdisciplinaritatea încearcă, la rândul-i, să reîmbine, să reunească fragmentele rezultate din explozia disciplinară, printr-un transfer de metode dintr-o disciplină într-alta. Există o trăsătură comună pluridisciplinarității și interdisciplinarității: deși ambele depășesc

² Basarab Nicolescu, *Transdisciplinaritate. Manifest*, Iași, Editura Polirom, 1999.

limitele disciplinare, finalitatea lor rămâne înscrisă, potrivit lui Nicolescu, în cadrul cercetării disciplinare. De aici și incapacitatea de a atinge scopul vizat: refacerea unității cunoașterii. Este explicabilă, așadar, căutarea unui alt principiu unificator, al unei coerențe epistemologice, care să permită cuprinderea diverselor discipline din același punct de vedere. Transdisciplinaritatea este alternativa la pluridisciplinaritate și interdisciplinaritate.

Apărut, în urmă cu trei decenii, în lucrările lui Jean Piaget, Edgar Morin și Eric Jantsch, conceptul de transdisciplinaritate a fost inventat tocmai din nevoia depășirii reale a granițelor interdisciplinare. Transdisciplinaritatea s-a impus, în ultimele decenii, ca o nouă paradigmă. Ea privește, așa cum indică prefixul *trans-*, ceea ce se află în același timp între discipline și înăuntrul diverselor discipline, precum și dincolo de orice disciplină (Nicolescu). Ceea ce o deosebește radical de pluridisciplinaritate și interdisciplinaritate este finalitatea sa, care depășește granițele disciplinare, vizând înțelegerea lumii în integralitatea ei, pe temeiul refacerii unității cunoașterii. De remarcat faptul că transdisciplinaritatea nu se opune pluridisciplinarității și interdisciplinarității, ci, dimpotrivă, valorifică cercetarea disciplinară, depășind-o însă și integrând-o într-o perspectivă totalizatoare – premisă a reunificării cunoașterii.

Abordarea, pe care ne permitem s-o definim transdisciplinară, a problemei statutului disciplinar al sociologiei și al relației sale cu alte discipline, și-a precizat contururile, în timp, pe măsura adâncirii și extinderii ariei cercetării științifice de către Traian Herseni. Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra câtorva dintre aspectele cele mai relevante ale acestui proces de cristalizare a **premiselor unei abordări transdisciplinare**.

Formația filosofică a lui Traian Herseni a avut, fără îndoială, un rol semnificativ în structurarea concepției acestuia cu privire la posibilitatea sociologiei ca știință, problemă în vederea rezolvării căreia Herseni se delimitează de factualism și empirism, evidențiind relevanța metafizicii pentru sociologie. Identificăm, în această poziție de principiu, o **premisă** extrem de importantă a cristalizării unei perspective transdisciplinare, într-un studiu din tinerețe, publicat în revista clujeană „Gând Românesc” cu titlul *Metafizică și sociologie* (1933), în care Traian Herseni se apleacă asupra surselor filosofice ale sociologiei. În contextul reliefării „raporturilor epistemologice și gnoseologice dintre metafizică și sociologie”, el remarcă faptul că „empirismul, într-un anumit sens, este potrivit sociologiei ca știință”, în vreme ce „metafizica o fundamentează și o face posibilă”³. Este motivul pentru care va lua „atitudine, de la înălțimea unei temeinice pregătiri epistemologice și metodologice”, împotriva „unor tendințe empiriste, factologice, sociografice (...) existente în cadrul curentului care apoi a fost denumit Școală...”⁴. Această atitudine este întărită de o serie de precizări făcute

³ Traian Herseni, *Metafizică și sociologie*, în „Gând Românesc”, 1933, an I, nr. 8, p. 409.

⁴ Achim Mișu, *Studiu introductiv* la vol. Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, ed. cit. p. 11.

în cadrul prezentării modului de întocmire a unei monografii sociologice: „Dacă ar fi să ascultăm sfaturile metodologice ale anumitor teoreticieni radicali, realitățile sociale trebuie cercetate cu ochiul nud, străin de orice sistem sau cunoaștere anterioară. (...) Unii au cercetat satul fără nici un plan scos din vreun sistem sociologic. Să spunem lucrurilor pe nume: n-au făcut mare ispravă. Le-au scăpat o sumedenie de lucruri. N-au știut ce anume să cerceteze, din ce punct de vedere”⁵. Putem remarca, în consecință, conexiunea dintre modul de soluționare a unei probleme de principiu – raportul sociologiei cu filosofia – și implicațiile sale metodologice – evaluarea empirismului și factualismului.

Se cuvine remarcată concordanța dintre gând și faptă, punctele de vedere formulate în plan teoretic fiind puse în act în cercetarea științifică și în lucrările rezultate. Sociolog „înclinat și hotărât să recunoască și să sublinieze rolul teoriei în cercetare”⁶, Herseni s-a opus factualismului și empirismului atât în planul cercetării științifice – vezi, în acest sens, contribuția pe care a avut-o, în cadrul Școlii sociologice de la București, în fundamentarea teoretică a cercetării monografice, prin lucrările *Teoria monografiei sociologice* (1934) și, respectiv, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1935), cât și în cel didactic –, ca titular al seminarului de *Sociologie generală*, pe care îl preia, la revenirea din Germania, de la Mircea Vulcănescu, precum și al seminarului pregătitor pentru toți studenții anului I, având ca temă *Enciclopedia științelor sociale*.

Disocierea de empirism nu semnifică nici pe departe promovarea teoretizării facile și nici subaprecierea importanței unei pregătiri temeinice și riguroase. În acest sens, este semnificativă observația referitoare la faptul că pentru mulți – juriști, economiști, psihologi, pedagogi, oameni politici – sociologia a devenit o modă și „ei se simt obligați să facă sociologie”, în condițiile în care „sociologia nu se mai învață, nu se mai cunoaște, sociologia se poartă”⁷.

Modul de înțelegere a statutului disciplinar al sociologiei reprezintă o a doua premisă favorizantă a conceperii relațiilor dintre sociologie și alte discipline în spirit transdisciplinar. Înțelegerea temeiurilor concepției herseniene privitoare la statutul disciplinar al sociologiei impune precizarea modului în care acesta, în virtutea convingerii că știința trebuie întemeiată nu numai gnoseologic, ci și ontologic, „decupează” obiectul sociologiei. Punctul de pornire îl reprezintă identificarea în societate a unei „regiuni fenomenale (dacă nu și existențiale) autonome”⁸. Ea este examinată, de către Herseni, dintr-o dublă perspectivă:

– prin relația dintre întreg și parte, societate și individ, relație care joacă un rol cheie atât în definirea obiectului sociologiei, cât și în clasificarea teoriilor

⁵ Traian Herseni, *Cum se întocmește o monografie sociologică?* în „Societatea de mâine”, 1929, anul VI, nr. 22–24, decembrie, p. 336.

⁶ Achim Mihai, *lucr. cit.*

⁷ Traian Herseni, *Petre I. Ghiață, Eseuri de sociologie*, în „Gând Românesc”, 1933, an I, nr. 5, p. 221.

⁸ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, ed. cit. p. 233.

sociologice. El precizează, în 1980: „Noi înșine am încercat mai de mult⁹ o clasificare a teoriilor sociologice în funcție de un criteriu pe care-l socotim și azi fundamental, cel al modului în care este rezolvată problema de bază a oricărei sociologii, a raporturilor dintre *individ și societate*”¹⁰. Societatea și individul sunt structuri ontologice diferite, dar corelative, care funcționează și se dezvoltă pe baza principiului interacțiunii;

– prin structura complexă, „trinitară” a acestei regiuni fenomenale: „nu există societate omenească fără o cultură și nici cultură fără o societate omenească și, de asemenea, nu există nici societate, nici cultură fără oameni care să le constituie și să le creeze, să le dea realitate: trinitatea societate, cultură și personalitate este de fapt una și aceeași realitate sub trei fețe diferite, care numai împreună fac o realitate propriu-zisă: realitatea socio-culturală a oamenilor”¹¹.

Definirea sociologiei drept „știință a societății în totalitatea ei”¹² este rezultanta adoptării acestei duble perspective. Este afirmat caracterul complex al vieții sociale, dar și, deopotrivă, integralitatea sa, expresie a interacțiunilor dintre individ și societate, cultură-personalitate-societate: „Sociologia studiază conexiunile dintre diferitele părți ale societății, modul în care coexistă și coactivează, modul în care formează împreună un tot sau un sistem, pe principiul binecunoscut că *totalitatea nu se reduce la suma părților*, ea constituie întotdeauna un plus sau o sinteză, ireductibilă la ele, în măsură să le definească, să le restructureze și să le determine ca atare”¹³.

Problema statutului disciplinar al sociologiei nu poate fi lămurită pe deplin fără diferențierea acesteia de celelalte discipline. Concepția cu privire la această relație o găsim expusă începând cu primele lucrări, cum ar fi, de pildă, lucrarea de doctorat *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1935), unde sociologia este definită drept „studiu al întregurilor sociale, care să lămurească rostul fiecărui element în sânul totalității”¹⁴. Ea se ocupă cu „societatea ca atare (...), societatea ca societate”¹⁵, în timp ce „celelalte științe, care se ocupă cu realitatea socială, desprind și analizează aspecte parțiale ale acestei realități. (...) Sociologia este studiul generalului”¹⁶. În lucrările care au urmat, el revine și întărește această modalitate de definire a sociologiei, bunăoară, în *Despre clasificarea științelor sociale* (1972), unde delimitează obiectul sociologiei – societatea ca atare, așa cum este ea cu adevărat, realitate complexă și multinivelară,

⁹ Referirea este la Traian Herseni, *Sociologie contemporană*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1934, an XII, nr. 1–2, p. 96–128.

¹⁰ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, ed. cit. p. 96.

¹¹ *Ibidem*, p. 580.

¹² Traian Herseni, *Ce este sociologia?*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 8.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, 1935, p. 141.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144.

¹⁶ *Ibidem*, p. 141.

deci ca totalitate (societatea ca societate) – de obiectul comun al științelor sociale particulare, „fenomenele sociale: „Spre deosebire de științele sociale particulare, care studiază doar una din părțile integrante ale societății (economia, politica, dreptul, morala, religia, filosofia, știința), sociologia este unica știință care are ca obiect de cercetare societatea ca atare, în toată complexitatea și generalitatea ei”¹⁷.

Să remarcăm, în concluzie, faptul că preocuparea constantă pentru elucidarea problemei statutului sociologiei și a raportului său cu alte științe sociale, în special cu alte științe socio-umaniste, în general, precum și coerența concepției rezultate și prezentate de-a lungul timpului în diverse lucrări și devenită premisă a angajării concrete a lui Herseni în procesul cercetării în domeniul sociologiei, dar și în cel al unor discipline socio-umane înrudite¹⁸, evitând în mod consecvent cantonarea în granițele „convenționale” ale unei anume discipline, au reprezentat elementele constitutive ale unui cadru teoretic și metodologic, favorabile structurării unei abordări de tip interdisciplinar și transdisciplinar.

Traian Herseni ne oferă, în *Cuvânt înainte* la lucrarea *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, reperele necesare înțelegerii surselor și conținutului **abordării transdisciplinare** a cunoașterii socio-umane. Afirmând apartenența sa la Școala sociologică de la București și subliniind înrăurirea *hotărâtoare* asupra formării sale științifice, el precizează că a preluat și a dezvoltat, „adeseori independent, ideea unității ontologice a științelor social-umanistice, în sensul că, indiferent de statutul lor epistemologic și strategiile metodologice, ele studiază sau analizează una și aceeași realitate”¹⁹. Este o mărturie relevantă privitoare la sorgintea concepției integraliste a lui Herseni asupra vieții sociale, cu urmările de rigoare asupra modului de înțelegere a raportului dintre sociologie și alte științe sociale.

În examinarea acestuia, gânditorul român pleacă de la constatarea celui *big bang* disciplinar, despre care vorbesc astăzi exponenții transdisciplinarității. În formele ei moderne de știință autonomă pe deplin încheată, „sociologia este prinsă în procese tot mai active de diferențiere și diviziune interioară”, a căror urmare rezidă în faptul că „sociologia are un număr tot mai mare de ramuri, cum sunt: sociologia generală, sociologia domestică (a familiei), sociologia economică, politică, administrativă, juridică, culturală, sociologia religioasă, a artei, a literaturii, a cunoașterii, a științei, a educației, urbană, rurală, națională, internațională etc. Dintre acestea, unele s-au divizat și mai departe, cazul de exemplu al sociologiei economice: sociologie industrială, agrară, comercială,

¹⁷ Traian Herseni, *Despre clasificarea științelor sociale*, în vol. colectiv *Obiectul sociologiei. Sociologia militans*, I, București, Editura Științifică, 1968, p. 27.

¹⁸ Sunt semnificative, în acest sens, cercetările realizate în cadrul Centrului de cercetări antropologice al Academiei și contribuțiile rezultate, integrate în monografiile clasice ale antropologiei românești: *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor, satul Bătrâna*, coord. Șt. M. Milcu și H. Dumitrescu, București, Editura Academiei, 1961, și *Structura antropologică a satelor Nucșoara și Câmpu lui Neag*, coord. Șt. M. Milcu și H. Dumitrescu, București, Editura Academiei, 1966.

¹⁹ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, ed. cit. p. 32.

financiară, fiscală ș. a. m. d.”²⁰. Procesul este departe de a se fi încheiat; dimpotrivă, se remarcă faptul că el se desfășoară plenar mai ales în zilele noastre și se manifestă printr-o „segmentare neîncetată a acestei discipline”, prin apariția de noi și noi ramuri, cele mai multe cu tendința de a se constitui ca discipline independente sau cvasiindependente²¹.

Aceeași diversificare disciplinară se regăsește, în general, la nivelul științelor „social-umanistice”. Herseni evaluează această diversificare disciplinară derutantă drept o expresie a complexității obiectului lor de cercetare: societatea. Studiind însă una și aceeași realitate, științelor social-umanistice le este caracteristică „unitatea ontologică”²². Delimitările granițelor interdisciplinare nu rezultă, potrivit lui Herseni, nici din nevoi ontologice, nici din nevoi gnoseologice, „ci exclusiv din neputința practică a oamenilor de știință de a studia realitatea socială în toată complexitatea ei”²³. Herseni admite că aceste delimitări au avut un rol istoric vrednic de reținut, în sensul că au contribuit într-o largă măsură la constituirea sociologiei ca știință autonomă, dar, pe de altă parte, precizează că ele n-au nicio însemnătate teoretică și „pot fi oricând modificate sau chiar anulate, fără nicio pagubă gnoseologică”²⁴. În consecință, Herseni consideră frontierele dintre științe „(...) ca simple convenții, impuse de necesitățile practice ale muncii de cercetare, ale unei organizări mai raționale și mai eficiente a eforturilor colective de cunoaștere”²⁵.

Justificate istoric – întrucât au permis constituirea disciplinelor științifice autonome – și practic – răspunzând unor necesități ale diviziunii cercetării științifice –, granițele interdisciplinare pot nu doar dispărea fără niciun neajuns gnoseologic, ci chiar ar trebui să fie depășite, pentru a se cuprinde obiectul – societatea – în integralitatea sa. Acestei nevoi îi răspunde „tendința modernă de a unifica cercetările științifice, fie multidisciplinar și transdisciplinar, fie interdisciplinar, ceea ce duce, în ultimă analiză, la desființarea granițelor dintre științe”²⁶. El merge chiar mai departe, susținând că „în principiu, pentru studiul științific al societății, ar trebui să existe o singură știință, indiferent care ar fi numele ei”²⁷.

Să remarcăm radicalizarea poziției lui Herseni; de la afirmarea caracterului convențional al granițelor și a faptului că acestea nu au întemeiere ontologică sau gnoseologică, ci sunt izvorâte din necesități practice, la afirmarea posibilității de dispariție a lor fără pagube teoretice și, în fine, la afirmarea necesității existenței unei singure științe a societății, indiferent care i-ar fi numele (deși trebuie

²⁰ *Ibidem*, p.45.

²¹ *Ibidem*, p. 171.

²² *Ibidem*, p. 32.

²³ *Ibidem*, p. 41.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 32.

²⁶ *Ibidem*, p. 41.

²⁷ *Ibidem*.

recunoscut faptul că Herseni n-a scăpat tentației de a privilegia sociologia, atunci când apreciază că „orice cercetător din domeniul științelor sociale (istoric, economist, jurist, culturolog), care depășește granițele sectorului său de activitate, pentru a se ocupa de toate aspectele și corelările problemei abordate, **termină prin a face sociologie**²⁸). Un rol semnificativ în acest proces de clarificare teoretică l-au avut, fără îndoială, experiența de monografist și, deopotrivă, de cercetător de teren în domeniul etnografiei și antropologiei culturale.

O concretizare a acestei concepții referitoare la granițele interdisciplinare găsim în analiza triadei societate – personalitate – cultură, obiect de cercetare al sociologiei, istoriologiei și culturologiei. Acestea „își dispută sarcina de a teoretiza toate cunoștințele existente cu privire la societate, cultură și personalitate. Tustrele sunt preocupate de toate fazele de viață socio-culturale, din toate timpurile și toate locurile, dar sociologia pune accentul pe societate, culturologia pe cultură sau civilizație, în timp ce istoriologia pune accentul pe evenimente și pe epoci”²⁹. O atare considerare a conexiunii sociologiei cu istoriologia și culturologia, în procesul de cercetare a aceluiași obiect, îi permite lui Herseni ca, indirect, să adâncească definirea sociologiei în relație cu „regiunea existențială autonomă”, care este obiectul său de studiu: societatea. În fapt, se vedește că această autonomie este precară, societatea co-existând, co-ființând într-o triadă indisociabilă, într-o totalitate, cu personalitatea și cultura. Conștiința complementarității și a integralității realității sunt premisele discursului lui Traian Herseni despre interdisciplinaritate, ca și, de altfel, ale adepților contemporani ai transdisciplinarității.

Aducerea în prim-plan a integralității nu semnifică eludarea sau ignorarea complexității și poliformismului vieții sociale. Acestea au determinat multiplicarea „oglinzilor” în care societatea este reflectată și a vorbi despre faptul că, în principiu, în studiul științific al societății ar trebui să existe o singură știință echivalează cu a afirma necesitatea refacerii unității de perspectivă a cunoașterii. Dacă acestei complexități a realului îi răspunde pluralitatea abordărilor, integralității îi răspunde refacerea unității cunoașterii.

Această poziție de principiu, referitoare la integralitate și, corolarul său, unitatea cunoașterii, este întărită prin examinarea concretă a conexiunilor dintre diversele demersuri constitutive ale sociologiei și, respectiv, dintre științele socio-umane. Ea reliefează un fapt, care, după cum am văzut, are o mare relevanță transdisciplinară: finalitatea nu rămâne înscrisă în cercetarea disciplinară, ci rezidă în înțelegerea complexității, a totalității. Astfel, referindu-se la sociologie, Herseni subliniază că „ceea ce caracterizează demersul sociologic este totdeauna raportarea la realitatea socială globală, la ansamblul societății din care fenomenele respective fac parte. Sociologia nu elaborează, de exemplu, o teorie economică sau o teorie a culturii, pentru a lămuri economia sau cultura *în logica lor internă* (subl. ns., G. M.), ci pentru a stabili *conexiunile cu societatea* (subl. T. H.), cu *logica*

²⁸ *Ibidem*, p. 32.

²⁹ *Idem*, *Ce este sociologia?* ed. cit. p. 14.

totalității (subl. ns., G. M.), deci în interdependență și interacțiune cu celelalte activități sociale existente”³⁰.

Adoptând o perspectivă holistă, integrală, susținând necesitatea unui demers care să facă posibilă cunoașterea întregului, a totalității, Traian Herseni elaborează un model transdisciplinar, a cărui dimensiune definitorie este integralitatea. El aplică acest model în examinarea raportului sociologiei cu variatele discipline sociologice, a raportului sociologiei cu diferitele științe socio-umane, dar și a raportului etnografiei cu disciplinele etnografice. Asupra analizei acestui din urmă raport ne vom opri în continuare, dată fiind relevanța sa pentru concepția lui Herseni despre tendințele divergente de autonomizare și, respectiv, de integrare a disciplinelor științifice. Ea face obiectul unui studiu – *Probleme și orientări noi în etnografia românească* – care a apărut în revista „Cibinium” (1979).

Potrivit lui Herseni, constituirea etnografiei drept o disciplină autonomă a fost precedată de o etapă în care „orientarea generală comună a științelor sociale și umane românești” a fost „de esență etnografică”, manifestându-se prin prezența constantă, începând cu secolul XVIII, a preocupării pentru problema autodefinirii noastre ca popor³¹. Profesionalizarea etnografiei – realizată în perioada interbelică – a dus la „fărămițarea” treptată a preocupărilor, cu tendințe spre „autonomie”: folcloristica, știința artei populare, etnopsihologia s-au desprins treptat de etnografie. În etnografia românească contemporană, Herseni constată prezența a două tendințe: „una spre specializare, până la cele mai înguste sectoare posibile” (specialiști în textile, în port, icoane etc); alta spre o „integrare treptată a cercetărilor, nu numai în sens multidisciplinar, ci și interdisciplinar, chiar transdisciplinar, de îmbinare continuă a analizei cu sinteza, spre o cercetare (...) a poporului în întregimea lui, sub toate aspectele caracterizante”³². Un astfel de studiu se impune întrucât fenomenele studiate de către etnografie nu pot și nu trebuie să fie izolate de totalitate, de „întregul complex social-istoric al societăților”³³.

Se poate obiecta însă, observă Herseni, că, în condițiile în care etnografia studiază popoarele în toată complexitatea lor, ea riscă să-și piardă identitatea și să se dizolve în alte științe, precum, bunăoară, istoria, sociologia sau antropologia culturală. Herseni răspunde la această obiecție posibilă nu prin „decuparea” unui obiect exclusiv de cercetare al etnografiei, ci prin precizarea perspectivei specifice – una transdisciplinară – din care etnografia îmbrățișează „complexul social-istoric al societăților”: „niciuna dintre științele invocate, precizează el, nu se ocupă de popoare ca atare, ca realități etnice”³⁴.

Concepția lui Herseni privitoare la cunoașterea socio-umană contemporană în general, și, respectiv, statutul disciplinar al sociologiei și la relațiile acesteia cu

³⁰ Idem, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, ed. cit. p. 32.

³¹ Idem, *Probleme și orientări noi în etnografia românească*, în „Cibinium”, 1979, p. 25.

³² *Ibidem*, p. 27.

³³ *Ibidem*, p. 31.

³⁴ *Ibidem*, p. 32.

științele socio-umane, în special, ne oferă argumente consistente care să ne permită punerea ei sub semnul transdisciplinarității.

Definind sociologia drept știință a „societății ca societate”, Herseni inițiază un demers al cărui punct final ar putea fi constituit de afirmarea necesității unei științe unice care să studieze viața socială, indiferent ce nume ar purta aceasta – fie el și *sociologie*, de ce nu? Ea va fi fost posibilă doar în urma unui demers care să fi depășit granițele multiplelor discipline rezultate din *big bang*-ul disciplinar, ale căror contribuții la elucidarea fragmentară a unei realități unice și unitare să fi fost integrate și depășite, prin cuprinderea lor într-o perspectivă totalizatoare, integratoare. Efortul constant de a ieși din ceea ce este desemnat drept „închidere disciplinară” este evident, nu doar la nivelul definirii raporturilor sociologiei cu disciplinele sociologice, ci și la cel mai general, al raporturilor sociologiei cu științele socio-umane în general. Răspunzând acestei nevoi de a ieși din închiderea disciplinară, modelul propus de Traian Herseni întru înțelegerea acestor raporturi, având drept caracteristică fundamentală evaluarea „legitimității” diverselor discipline în dependență de asumarea unei finalități, care să nu rămână înscrisă în cercetarea disciplinară propriu-zisă, ci să vizeze clarificarea totalității, întregului, este, credem, un model transdisciplinar.

VIZIUNEA SISTEMICĂ ȘI METODOLOGIA STRUCTURALĂ ÎN OPERA LUI TRAIAN HERSENI

LAURA PANĂ

ABSTRACT

SYSTEMATIC VISION AND STRUCTURAL METHODOLOGY IN THE WORK OF TRAIAN HERSENI

This study indicates those sources of Traian Herseni's work that directed his thought towards systematic vision and structural methodology, with an emphasis on the long process of synthesizing his sociological view. The latter is mentioned and characterized in the concluding part of the work. The study reveals, through actual references, which relate to the whole of the sociologist's work, the main aspects of his systemic view, as well as the multi-dimensional character and the multi-layered unfolding of his preoccupations, which lead to the construction of his general theory on social life. The study presents the philosophical dimension of the author's creation, based on the exploration of permanent themes in his researches.

Traian Herseni, unul dintre cei mai importanți exponenți ai culturii sociologice din România, este un permanent reper intelectual, iar opera sa reprezintă o sursă de cunoaștere actuală, o ilustrare a condițiilor de elaborare și de validare a unui ansamblu de criterii specifice de evaluare, ca și un punct de plecare al constituirii unui nivel aspirațional pentru generații succesive de profesioniști în științe socio-umane, din comunitatea de cercetare românească.

Complexul teoretico-metodologic al savantului român se formează de-a lungul întregii sale biografii intelectuale și are ca sursă ansamblul orientărilor teoretice și întreaga diversitate a abordărilor metodologice caracteristice culturii contemporane. La rândul lor, rezultatele cercetărilor concrete la care a participat, teoriile sociologice pe care le-a împărtășit sau pe care le-a elaborat, ca și construcțiile sale metateoretice, au contribuit la fondarea sau dezvoltarea unor domenii sau școli sociologice și pot fi considerate realizări memorabile în istoria sociologiei românești.

1. SURSE FILOSOFICE ALE CONCEPȚIEI SOCIOLOGICE A LUI TRAIAN HERSENI

Deși, chiar în determinarea obiectului sociologiei, Herseni pleacă de la opoziția aporetic-sistematic, considerând că, în cel de-al doilea caz, însăși alegerea

problematicii trebuie făcută din punctul de vedere al sistemului, el își propune să pună fundamentele unei gândiri sociologice sistematice¹.

O expresie a concepției sale sistemice este și faptul că, în evidențierea celor două „direcții” principale, pe care le distinge în preocupările sociologice, cercetătorul propune denumirea de integralism, pentru a desemna diversele orientări, între care și cele socialiste sau colectiviste, cele două abordări teoretice opuse devenind astfel integralismul și individualismul.

Prezentarea, pe care sociologul o face variantelor celor două tendințe (mecanicism, contractualism, psihologism și relaționism, în cazul individualismului, respectiv naturalism, istoricism, sociologism și universalism, în cadrul integralismului), este ea însăși o performanță sistematizatoare și, totodată, o premisă a unei viziuni sistemice.

Această viziune este prefătată, la Traian Herseni, de o perspectivă sintetică. În continuarea descrierii analitice a celor două tipuri de orientări amintite, el identifică și curente sociologice, care încearcă să dea o rezolvare sintetică a uneia dintre problemele considerate de el ca fundamentale pentru disciplina profesată, cea a raporturilor dintre individ și societate.

Apreciind că, între acestea, noologismul, deși are dreptate să susțină că, în cadrul culturii, sunt cuprinși individul și societatea, într-o unitate superioară, nu indică și fundamentele necesare explicării acestei realități, Traian Herseni evidențiază avantajele opțiunii teoretice fenomenologice, în versiunea sa sociologică², aceea care poate argumenta pe deplin valabilitatea tezei centrale a sociologiei noologice.

Precizarea autorului, conform căreia el împrumută termenul de „ontologie regională” din fenomenologie, este de natură să sugereze intenția sa de a-și continua studiile prin descrierea fidelă a realității sociale, din perspectiva propriilor preocupări. Aprecierea sa, ce pornește de la viziunea lui Husserl, conform căreia diferitele regiuni ale existenței nu pot fi gândite cu ajutorul acelorași categorii³, denotă că savantul român și-a subsumat cercetările acestei opțiuni teoretice.

În stabilirea coordonatelor sistemului său sociologic, Traian Herseni explorează și temeiurile filosofice ale explicării existenței sociale furnizate de către existențialism, apelând mai ales la aspecte ale concepției lui Heidegger, gânditorul care „a generat întorsătura existențială a filosofiei fenomenologice” și care a marcat decisiv specificul existențialismului ca filosofie socială, arătând că esența omului este chiar existența sa.

Traian Herseni îl urmează deci pe Heidegger, atunci când, în *Realitatea socială*, întreprinde analiza existențială a vieții sociale. În acest context, el

¹ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, Seria A – Studii și contribuții, 1935, p. 12.

² *Ibidem*, p. 22.

³ *Ibidem*, p. 11.

consideră, totodată, în manieră fenomenologică, că „societatea ne este dată în chip nemijlocit, nu ca un dat al cunoașterii, ci ca un dat al trăirii conștiente”. Ca urmare, el își definește, pentru început, propria atitudine științifică drept „sociologie fenomenologică”⁴.

Menționăm însă că, la sfârșitul excursului său teoretico-metodologic din aceeași lucrare, gânditorul român își autonomizează și își precizează poziția teoretico-metodologică, optând pentru determinarea rezultatului cercetărilor sale ca ontologie sociologică.

Evidențierea explicită a scăderii entuziasmului său față de orientarea fenomenologică în cercetarea fenomenelor sociale apare, între altele, în cadrul lucrării sale *Sociologie*, unde Herseni își delimitează construcția teoretică nu numai de curentele individualiste sau de cele integraliste anterioare, ci și în raport cu cele care, în viziunea sa, le depășesc, cum ar fi direcția de studiu deschisă de noologism și fenomenologism⁵. Practic însă, el își îndeplinește crezul fenomenologic prin faptul că situează toate fenomenele sociale reale în contextul lor specific, de la cel geografic, la cel istoric⁶.

Din același punct de vedere, el subliniază, în continuare, componenta spirituală a fenomenului social, dar, integrând teze fundamentale ale sociologiei materialiste, precizează că, dacă „societatea este privită ca o realitate de esență spirituală, ca un complex de reprezentări și idei colective sau ca un sistem de relații intermentale, sociologia operează, de fapt, cu ideile autorilor despre societate și nu cu societatea ca realitate”.

Afilierea sa la orientarea existențialistă rămâne, în schimb, constantă, până la sfârșitul biografiei sale intelectuale, la fel ca și atenția acordată poziționării sale în orchestra abordărilor teoretice și a opțiunilor metodologice. Astfel, în profesiunea sa de credință, cuprinsă în introducerea la *Sociologie*⁷, Traian Herseni menționează importanța analizei existențialiste pentru evidențierea „rolului și semnificațiilor pe care le are societatea pentru oameni”.

Plecând de la teza fundamentală a existențialismului, atât de concis exprimată de Heidegger și citată de Traian Herseni⁸, acesta din urmă precizează că existența umană este existență socială, adică co-existență. În consens cu această apreciere, sociologul consideră, pe urmele lui Max Weber, că *sociologia este una dintre științele acțiunii umane, știința acțiunilor orientate către alți oameni*⁹ (subl. ns., L. P.).

În opinia lui Herseni, comunitatea umană înseamnă mai ales conviețuire spirituală¹⁰. Autorul dezvoltă această teză pe parcursul unui întreg capitol din

⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵ Idem, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 514 și 519.

⁶ *Ibidem*, p. 541.

⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁸ Idem, *Realitatea socială ...*, p. 27.

⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 32.

lucrarea citată, capitol intitulat *Semnificația ideală a vieții sociale*, capitol, după părerea noastră, dintre cele mai izbutite și mai ilustrative pentru două dintre caracteristicile înrudite ale creației sale: capacitatea aplicării la domeniul social a modelelor filosofice și îmbinarea viziunii abstracte cu ilustrarea concretă a realității sociale.

Proiectul științific, teoretic și metodologic, al lui Traian Herseni a fost, atât la începuturile carierei sale profesionale, cât și în faza deplinei maturități și productivități, perfect racordat la tendințele teoretice și opțiunile metodologice ale vremii, pe care le-a integrat succesiv în cercetările sale și căroră, uneori, le-a consacrat întregi direcții de preocupare. Observăm, totodată, că premisele teoretice și metodologice ale lucrărilor sale de specialitate erau multiplu fundamentate.

2. VIZIUNEA SISTEMICĂ ȘI METODOLOGIA STRUCTURALĂ ÎN CREAȚIA LUI TRAIAN HERSENI

În timp ce sociologul își deriva atitudinea teoretică, în principal, din orientarea filosofică fenomenologică, el își subsuma cercetările unei viziuni sistemice, respectiv unei metodologii structurale. Astfel, dacă Herseni acceptă și aplică teza lui Husserl, conform căreia structura existenței diferă de la o regiune existențială la alta¹¹, el afirmă, în continuare, că există o structură comună a tuturor regiunilor existenței, reflectată în structura formală a științelor¹². Cercetătorul menționează, totodată¹³, ideea formulată de G. E. Becher și aflată în consens cu cele precedente, după care știința însăși este un corp unitar de cunoștințe sistematice probate.

Aceeași viziune sistemică, nu speculativă, ci evidențiată prin contribuții concrete, o manifestă Herseni atunci când întregește opera sa sociologică prin *Sociologia limbii* și *Sociologia literaturii*, iar preocupările sale psihologice prin *Sociologia succesului*. Vom folosi, de asemenea, prilejul de a argumenta caracterul sistemic al concepției sociologului despre cultură, prin contribuții ale sale în câteva științe „culturologice” (în propria sa expresie), cum ar fi etnografia sau antropologia literară.

Lucrarea sa, *Cultura psihologică românească*, ilustrativă pentru același caracter sistemic al concepției sale despre cultură, demonstrează și vocația sa sintetizatoare, de data aceasta împlinită prin îmbinarea preocupărilor sistematice și istorice. Această carte este și expresia capacității, deseori dovedite de Herseni, de a-și îndeplini riguros obligațiile instituționale, pe fondul urmăririi consecvente a proiectelor profesionale personale.

¹¹ *Ibidem*, p. 11.

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ *Ibidem*, p. 9.

Semnificativ pentru opțiunea metodologică a sociologului este faptul că, rezumând analiza sa teoretico-metodologică desfășurată pe parcursul întregii sale lucrări *Realitatea socială*, el începe tocmai prin explicitarea și aplicarea metodologiei structurale, corelată, desigur, cu viziunea sa despre realitatea socială, denumită ontologie socială, care dă și titlul celui de-al cincilea capitol al lucrării.

Sociologul înfățișează „realitatea structural-funcțională și obiectiv-spirituală a societății”¹⁴, făcând, astfel, o sinteză a rezultatelor asimilate ale direcțiilor de cercetare structuraliste, fenomenologice și noologice studiate. În viziunea sa, însăși nașterea societății se produce atunci când, peste viețuire, se adaugă conviețuirea, care face necesare ordinea vieții duse împreună și planul de orânduire a vieții în comun, ca și un sistem unitar de raporturi.

Structura reprezintă, în această viziune, o totalitate de tipare, în care se construiește viața comunităților. El precizează chiar că „societatea începe cu structura”, iar aceasta este „principiul și posibilitatea conviețuirii”¹⁵.

Potrivit lui Herseni, structura este o realitate funcțională, ea reprezintă raporturi, nu substanțe. Structura este, în același timp, formă interioară, plan de construcție, nu materie, nici material¹⁶. Realitatea socială este materialul uman orânduit structural, consideră el. Prin structură, în opinia sa, realitatea se funcționalizează¹⁷.

Tocmai „datorită structurii, societatea este o realitate funcțională”¹⁸, afirmă Traian Herseni, care va continua să studieze realitatea socială după acest principiu, cu toate că, de pildă, în lucrarea sa de teorie sociologică generală, el va reproșa structuralismului faptul că accentuează rolul structurilor sociale, pe care le identifică, nu o dată, cu sistemul social¹⁹.

Această apreciere critică, prilejuită de o delimitare a concepției sale sociologice de alte viziuni, între care și funcționalismul și relaționalismul, este întemeiată pe numeroase considerații analitice asupra diverselor opțiuni metodologice, chiar din același volum²⁰, unde se discută, în mod expres, raportul dintre structuralism și funcționalism.

Rămâne convingătoare și extrem de sugestivă teza sa din *Realitatea socială*²¹, conform căreia societatea, „fiind structură, orânduiește și-și integrează atât viața spirituală, cât și activitățile...”. Mai mult, Herseni arată că societatea „face posibilă prin structura ei apariția spiritului, pentru că oferă un plan de obiectivitate...”, iar „viața obiectivă a spiritului este ceea ce numim cultură...”²².

¹⁴ *Ibidem*, p. 130.

¹⁵ *Ibidem*, p. 131.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 132.

¹⁹ *Idem*, *Sociologie ...*, p. 517.

²⁰ *Ibidem*, p. 126–127.

²¹ *Idem*, *Realitatea socială ...*, p. 133.

²² *Ibidem*, p. 134.

Considerăm că ilustrarea cea mai elocventă a viziunii sistemice elaborate de Traian Herseni și a metodologiei structurale folosite de el poate fi identificată în teoria sa privind raporturile dintre individ și societate, formulată în cadrul mai larg al analizei sistemului sociocultural.

Societatea reprezintă, în viziunea sa, un întreg cu proprietăți și funcții ireductibile la cele ale indivizilor care o alcătuiesc.

Fenomenul social rezultă însă nu din anihilarea și uniformizarea indivizilor, ci apare prin asocierea, cooperarea și solidarizarea lor, în cadrul unor colectivități, prin integrarea lor în relații și activități specifice.

Evidențiind sistemul de relații dintre individ și societate, sociologul precizează că, în fond, „este vorba de ceea ce se numește în mod curent *structură socială*, de modelul sau tiparul după care se modelează și se orientează indivizii și își desfășoară viața pe plan social”²³.

Fiecare individ constituie o entitate de sine stătătoare, dar capabilă de a participa la acțiuni comune, de a se identifica în mod liber cu o comunitate umană, de a se manifesta activ în cadrul ei și în favoarea ei²⁴.

Corelația individ-societate este surprinsă cu exactitate descriptivă și sintetizată la nivel teoretic, în construcția sociologică a lui Traian Herseni, care evidențiază diversele forme și multiplele niveluri ale acestui raport, deci caracterul complex al interacțiunii dintre unitatea, respectiv totalitatea socială. Teoria sa în legătură cu acest subiect include următoarele aspecte:

1. individul uman poate exista numai în societate, iar societatea există numai prin indivizi;

2. societatea nu este reductibilă la totalitatea indivizilor, după cum nu poate fi identificată nici cu un organism;

3. atât societatea, cât și individul sunt realități complexe;

4. din cauza complexității individualității umane și ca urmare a multiplicității, varietății și dinamismului relațiilor interumane, se poate considera că individul reprezintă un mediu pentru ceilalți indivizi²⁵, într-un mod oarecum similar altor entități exterioare lor.

2.1. Analizând raportul individ-societate, în opinia lui Herseni, de fapt raportăm individul singular la ansamblul indivizilor care alcătuiesc societatea, studiind deci, în fond, relația unei entități cu ea însăși, cu elementele sale componente, inclusiv relațiile dintre aceste elemente.

Societatea și individul există, funcționează și se dezvoltă numai împreună, fiindcă numai împreună alcătuiesc o entitate propriu-zisă, precizează sociologul.

Considerăm esențiale două teze în evidențierea concepției lui Herseni despre raportul individ – societate și în analiza viziunii sale sistemice.

²³ Idem, *Sociologie ...*, p. 516.

²⁴ *Ibidem*, p. 514.

²⁵ *Ibidem*, p. 243.

social-istoric determinat, spre ceea ce am putea numi general-uman,^{*} universal-uman sau etern-uman.

Relația societate-individ prezintă particularități, în funcție de epoca istorică, natura sistemului social, determinările concrete ale vieții sociale.

În antichitate, de exemplu, cum arată Foustel de Coulange, individul nu reprezenta unitatea socială, aceasta era un grup uman variabil ca mărime și durată (cum ar fi ginta). Individul nu reprezenta nimic în afara acestui grup. Cetatea, ca reuniune a unor astfel de unități sociale, era relativ izolată de exterior, străinii aveau acces cu greu, iar cetățenii aveau dreptul s-o părăsească numai în condiții bine determinate. În același timp, cea mai grea pedeapsă, mai grea decât moartea, era excluderea din cetate, exilul.

O societate poate fi calificată drept superioară, în opinia noastră, nu atunci când este alcătuită dintr-un număr mare și eterogen de indivizi, ci când reprezintă un ansamblu de personalități cooperante. Dacă o colectivitate este dezorganizată, iar indivizii nu recunosc legitimitatea unor interese, scopuri și idealuri comune, dacă ei nu acționează în vederea realizării acestora, însăși realizarea ființei umane este orientată către scopuri minimale, limitate la imediat și utilitare.

În acest caz, valoarea vieții individuale scade, în dublu sens:

– omul orientat numai spre astfel de interese și scopuri devine ușor de determinat din exterior, poate fi „revendicat”, „însușit”, „cumpărat”, în cele mai diferite scopuri și interese, care nu întotdeauna sunt și propriile sale interese;

– dacă lumea spirituală a individului este mărginită și săracă, dacă acesta nu are și conștiința „bogăției” spirituale, atunci viața și lumea îi pot apărea la un moment dat (de exemplu, odată cu pierderea unora dintre scopurile exterioare) ca fiind lipsite de interes sau de sens.

În aceste condiții, valorile primare tind să fie supraevaluate, în detrimentul valorilor culturale. Chiar personalitatea corect orientată în raport cu sine și cu societatea poate fi afectată, întrucât, uneori, în aceleași condiții, ea nu se poate impune prin propria valoare, ci, eventual, prin intermediul altor valori.

În discutarea raportului individ-societate, Herseni pune în mișcare un sistem argumentativ complex, sistemul de raporturi avut în vedere fiind el însuși deosebit de complicat.

Pe de o parte, individul nu poate exista decât în societate: individul solitar este una dintre utopii sau ucronii. Pe de altă parte, societatea nu este creatoare prin

* În acest sens, despre Platon sau Petre Andrei, despre Michelangelo sau Brâncuși, despre Shakespeare sau Eminescu, despre Poincaré sau Coandă se poate spune că reprezintă, fiecare, „un om pentru eternitate”. Toți aceștia își depășesc timpul istoric, devin *permanențe culturale*, într-un sens foarte concret: nu are importanță când și unde s-au născut, nu vor muri niciodată, vor fi mereu cu noi și cu toți oamenii viitori. Așa se explică faptul că acești creatori sunt astăzi chiar „mai mari” decât ceea ce ei au creat propriu-zis, opera lor înglobând și tot ceea ce generațiile ulterioare le-au atribuit, în virtutea faptului că, pe de o parte, s-au regăsit în creațiile respective și au încercat să se explice prin intermediul lor și, pe de altă, întrucât le-au adăugat dimensiuni și trăsături proprii atât epocii lor, cât și personalităților lor creatoare.

ea însăși, ci doar prin calitățile și activitățile indivizilor componenți²⁶; progresul ei este condiționat, în toate planurile, de participarea creatoare a indivizilor.

O altă teză de bază a concepției lui Traian Herseni, cea după care atât societatea cât și individul sunt realități complexe și interdependente, merită a fi susținută și argumentată în continuare.

Structura internă a sistemului personalității cuprinde structuri biogene și structuri psihogene*. Zestrea nativă de însușiri psihice ale individului (structuri intelective, afective, volitive) include calități cu origine naturală, dar care sunt dezvoltate, afirmate și recunoscute în plan social. Ca date înăscute, ele întemeiază unicitatea și originalitatea individului, iar ca însușiri cultivate, se formează conform unor standarde și răspund unor necesități sociale.

Unele cercetări psihologice arată că, de fapt, nici chiar aptitudinile, talentele nu sunt înăscute, ci reprezintă doar predispoziții, premise naturale. Ele se formează în procesul complex de educație:

- într-un mediu specific;
- prin solicitarea lor în activități specifice;
- printr-o formă de educație specializată.

În același spirit, unele cercetări disting între inteligența de tip I, nativă, și inteligența de tip II, cultivată, educată, prin prisma cunoștințelor contemporane, a nevoilor actuale și de perspectivă ale activității umane. Dezvoltarea științelor și acțiunea socială impun, de exemplu, în zilele noastre, cunoștințele și structurile de gândire de tip matematic și, în general, dezvoltarea inteligenței abstracte, ca și a inteligenței tehnice.

Memoria, talentul, caracterul pot fi înțelese și drept complexe de însușiri care integrează, în structurarea și funcționarea lor, multiple aspecte ale psihismului uman, se manifestă în atitudini, comportamente, acțiuni și definesc principalele coordonate ale personalității în existența și acțiunea socială.

În acest context, evidențiem că Traian Herseni precizează, rafinează și dezvoltă însăși concepția sa despre sociologie de-a lungul întregii sale biografii profesionale. Ne-am propus să evidențiem acest aspect al profesionalismului său și prin ansamblul perspectivelor din care savantul privește statutul sociologiei, aspecte sintetizate în multiple definiții date acestei discipline.

Pe lângă cele două definiții ale sociologiei, deja menționate, definiții alese dintre multele amintite sau formulate de sociolog, pentru a ilustra importanța sau specificul temelor reprezentative pentru creația sa, este cazul să evidențiem, în acest loc, definiția propusă de el²⁷, conform căreia „sociologia este nu numai știința organizațiilor și instituțiilor sociale, ci, în același timp, știința oamenilor, a puterii lor de creație”.

²⁶ Traian Herseni, *Sociologie ...*, p. 243.

* Ambele tipuri de structuri reprezintă premise și condiții ale dezvoltării personalității.

²⁷ Traian Herseni, *Sociologie ...*, p. 262.

Plecând de la două premise importante, și anume, că omul se dezvoltă în societate, iar dezvoltarea socială cuprinde și dezvoltarea omului²⁸, Herseni întreprinde și un studiu de istorie sociologică sau de sociologie istorică. Această întreprindere a sa prezintă, în același timp, caracteristici ale viziunii și metodologiei sistemice. Astfel, analizând evoluția societăților, începând cu cele primitive, sociologul descrie succesivele complexe socioculturale constituite și evidențiază apariția, respectiv dezvoltarea trăsăturilor definitorii ale societății umane²⁹. Mai concret, cercetătorul pune în evidență structura complexului sociocultural primitiv, urmărește evoluția acesteia de-a lungul celor patru mari perioade istorice distinse de el, ca și diferențierile complexului sociocultural în cadrul diverselor culturi.

Pe acest fond, cercetătorul ilustrează continuitatea, ca și formele actuale ale unor reprezentări psihosociale privitoare la componente structurale ale complexului sociocultural. Autorul semnalează, de pildă, diversitatea unor reprezentări umane ale luminii, corelarea acestora cu manifestări ale unor însușiri ce țin de natura umană, ca și plasticitatea unor expresii lingvistice care le sunt consacrate³⁰. Este subliniată, de asemenea, însemnătatea psihologică a achizițiilor specifice primelor două revoluții socioculturale³¹.

Avem prilejul să evidențiem, în acest context, preocupările psihologice ale lui Herseni, care, de-a lungul vieții sale intelectuale, a urmat, cu intermitențe, dar cu o vocație sistemică, expresie a unității intereselor sale de cunoaștere, și această cale de acces la o viziune de ansamblu asupra vieții sociale ca întreg, iar dintr-o perspectivă metateoretică, și asupra cercetării sociale ca sistem al științelor. Amintim, în acest sens, faptul că Herseni a conceput și publicat, în 1980, *Cultura psihologică românească*, precum și o *Introducere în psihologia socială* (1966), în colaborare cu Mihai Ralea.

Menționăm, în acest context al preocupărilor psihologice, un aspect semnificativ pentru întregul mod de gândire și pentru ansamblul metodologic practicat de Traian Herseni. Dimensiunea psihologică a dezvoltării umane și sociale este evidențiată de autor prin folosirea unor studii referitoare la suportul neurofiziologic al aspectelor psihologice luate în considerare. Astfel, el explică nivelul dezvoltării sociale a primilor antropieni prin arhitectura lor cerebrală (de notat aici consecvența folosirii terminologiei sistemice)³² sau ilustrează evidența uniformității relative a tehnologiilor atribuite paleoantropienilor, prin unitatea mentală constituită pe temeiul unei similitudini de structură neurofiziologică și psihică, specifică unui grad mai redus de inventivitate³³.

²⁸ *Ibidem*, p. 263.

²⁹ *Ibidem*, p. 272.

³⁰ *Ibidem*, p. 273.

³¹ *Ibidem*, p. 272, 274.

³² *Ibidem*, p. 272.

³³ *Ibidem*, p. 276.

Consecvent în urmărirea evoluției diverselor componente ale structurii complexelor socioculturale, Herseni evidențiază dimensiunea nonmaterială a acestora și la nivelul societăților istorice, în cazul cărora precizările se referă nu la infrastructura neurofiziologică sau la structura psihosocială, ci la suprastructura spirituală a vieții sociale, dintre aspectele spirituale, el insistând, în contextul civilizațiilor sclavagiste, mai ales asupra celor ideologice³⁴, fiind evidențiat, în acest sens, rolul unor arte și cel al religiei.

Caracterizând, din acest punct de vedere, perioada capitalistă a societății civilizate, Herseni evidențiază apariția sociologiei capitalismului³⁵, subliniind contribuțiile lui K. Marx și F. Engels în acest sens³⁶, referindu-se apoi³⁷ la dezvoltarea științelor sociale, inclusiv a sociologiei. Ca ilustrare a relațiilor genetice dintre activitățile și structurile materiale, respectiv spirituale, ale societății, sociologul arată că, în această perioadă, au fost restructurate într-un sens capitalist „toate domeniile culturale și spirituale: învățământul, știința, artele, filosofia, morala, literatura ș. a. m. d.”³⁸.

Sociologul încadrează societatea socialistă între *societățile instruite*, evidențiind că, în cadrul acesteia, s-a produs o adevărată „revoluție școlară și culturală”. Eliminarea decalajului dintre cei puternici și cei slabi, din punct de vedere social, politic și cultural, este considerată o altă caracteristică a acestui tip de societate, în care, consideră el, se micșorează toate inegalitățile *artificiale* dintre oameni³⁹ și se desființează diferențele dintre cele *două lumi sociale* distincte, instituite și accentuate prin ambele forme de organizare socială precedente.

Referindu-se la perspectiva sistemică și consecințele sale asupra viziunii sociologice, Elena Zamfir arată că adoptarea acestei perspective în cercetarea socială face posibilă atât evidențierea aspectelor esențiale ale sistemelor studiate, cât și surprinderea multiplicității și diversității relațiilor prin care se manifestă aceste aspecte⁴⁰. Autoarea relevă, de asemenea, că regulile metodologiei structurale orientează cercetarea spre observarea nu numai a stabilității, ci și a transformărilor, în raporturile dintre corelate, ca și spre descrierea atât a relațiilor de succesiune, cât și a celor de simultaneitate⁴¹.

Este menționat, de asemenea, raportul dintre modelul abstract de tip sistemic, cu caracteristicile sale esențiale, și marea varietate de modele teoretice

³⁴ *Ibidem*, p. 470, 474.

³⁵ Considerăm demn de amintit aici faptul că C. Rădulescu-Motru scrie, la rândul său, *Psihologia capitalismului*, acesta fiind unul dintre elementele ce ilustrează demersurile, uneori intențional concertate, ale intelectualității interbelice, de a construi un corp unitar și coerent al cunoașterii sociale românești.

³⁶ *Ibidem*, p. 498.

³⁷ *Ibidem*, p. 501.

³⁸ *Ibidem*, p. 504.

³⁹ *Ibidem*, p. 511.

⁴⁰ Elena Zamfir, *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală, Sinteze sociologice*, București, Editura Științifică, 1975, p. 33, 34.

⁴¹ *Ibidem*, p. 33, 35.

structuraliste și funcționaliste sau structural-funcționaliste⁴². Având în vedere și aceste aspecte, găsim o expresie complexă a viziunii sistemice și a metodologiei structurale a lui Herseni, în ceea ce vom numi *pluridimensionalitatea* cercetărilor sale sociologice, care poate fi completată, cum am văzut deja, cu multiplicitatea și interdisciplinaritatea preocupărilor sale, studiul de ansamblu al operei sale putând creiona imaginea unei viziuni sociale integrale.

3. PLURIDIMENSIONALITATEA VIZIUNII SISTEMICE ȘI A ABORDĂRII STRUCTURALE A VIEȚII SOCIALE LA HERSENI

Vom evidenția, în continuare, diversitatea perspectivelor din care Herseni studiază sistemul social și multiplicitatea fenomenelor sociale investigate de el, ca premisă a elaborării unei teorii generale a vieții sociale. Următorul pas (partea a treia a lucrării noastre) va consta în evidențierea modului în care pluridimensionalitatea cercetărilor sale sociale, pornită și din proiectul său de ontologie socială, se finalizează (tot) în aspecte filosofice ale concepției sale sociologice, generalizată în lucrarea care finalizează ansamblul preocupărilor sale profesionale.

Pluridimensionalitatea intereselor sale sociologice, ilustrată prin lucrări generale sau speciale, de la *Teoria monografiei sociologice*, *Sociologie experimentală și știința națiunii* sau *Prolegomene la teoria sociologică*, până la *Sociologia industrială*, *Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale* sau *Sociologia limbii*, *Sociologia literaturii* și *Sociologia succesului*, îl propune pe Herseni pentru un loc în enciclopedia științelor sociale, după cum soliditatea temeiurilor teoretice ale cercetărilor sale, evidențiată, de pildă, în *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, îl recomandă pentru o poziție semnificativă în cadrul filosofiei sociale românești.

Preocupările sociologice de început ale lui Traian Herseni, în egală măsură teoretice și concrete, se înscriu în programul Institutului Social Român, după cum aflăm din propriile mențiuni, dar și din excelentul documentar sociologic despre școala sociologică a lui D. Gusti, alcătuit de M. Diaconu. În această lucrare, sunt evidențiate, în ordine cronologică, aspecte ale activității institutului, de la cercetările teoretice și practice, până la programele oferite studenților pentru organizarea vieții universitare, ca și comunicările cercetătorilor la congresele internaționale de sociologie sau participarea lor la programele culturale și la elaborarea politicilor culturale ale guvernului. Aflăm, tot de aici, că șeful școlii a dat aproximativ aceeași „temă” lui Traian Herseni și Mircea Vulcănescu, pentru pregătirea susținerii examenului de licență în filosofie, tema fiind cea a raportului dintre individ și societate.

⁴² *Ibidem*, p. 37.

I. S. R. reformulează problematica monografiei satului românesc, care avea o anumită tradiție în cercetarea românească și pe care o relansează în 1923⁴³. Cercetarea este pregătită inclusiv în cadrul Seminarului de sociologie condus la universitate de către D. Gusti, asistat de G. Vlădescu-Răcoasa, iar rezumarea activităților din prima campanie va fi făcută în 1932 de Traian Herseni, care menționează succesiunea activităților de cercetare, începând cu ședințele de pregătire metodică, respectiv teoretică, și continuând cu dezbaterile asupra rezultatelor cercetării monografice. Sunt incluse însemnările făcute de Mircea Vulcănescu despre aceeași cercetare și este menționată lista participanților, din care se vede că în ea erau cuprinși profesori, absolvenți și studenți ai facultății. Autorul cărții, M. Diaconu, indică lucrările concepute și publicate de către participanții la cercetare, operațiune repetată în cazul tuturor campaniilor monografice întreprinse până în 1933. Completitudinea și acuratețea acestei lucrări fac de dorit publicarea celui de-al doilea volum, referitor la următorii ani de activitate ai Școlii.

Unele dintre însemnările lui Herseni, cuprinse în același volum, ne dau și un indiciu al sursei câtorva dintre tezele formulate de el în *Realitatea socială*. Astfel, viitorul sociolog reproduce nu numai ritmul și succesiunea activităților, ci și atmosfera de pregătire a primei campanii de cercetare monografică și câteva dintre ideile care o însufleteau. Este menționată, între acestea, ideea că, pentru a fi înțeleasă, realitatea socială trebuie trăită nemijlocit de către cercetător, ca și aceea conform căreia cercetarea socială și rezultatul ei fac parte din realitatea socială.

Se poate observa, din conținutul documentelor prezentate în volumul citat, că ISR, (continuator al ASRS, formată în 1918)⁴⁴, avea un mare număr de secții, un program concret și atribuții bine stabilite, ca și activități în care erau antrenate, de asemenea, diverse categorii de cercetători formați sau în curs de formare, între care putem descoperi, cu emoție, numele multor personalități de mai târziu. Amintim, în acest context, că, în conformitate cu lucrarea citată⁴⁵, este creată, în 1923, și Secția de studii feminine a ISR, care își propune, de asemenea, un program de prelegeri, dezbateri și chiar de cicluri de studii, pornind de la teme stabilite pentru fiecare an.

Rezultate ale unor cercetări concrete, ca *Individ și societate la Fundul Moldovei*, *Categorii sociale cornovene*, *Observații sociologice cu privire la copii din Drăguș* sau *Stâna din Munții Făgărașului*, dau seama de caracterul aplicat al contribuțiilor lui Traian Herseni la grupurile de științe sociale pe care le-a practicat, în conformitate cu crezul său, exprimat în *Realitatea socială*: „...o știință singură nu poate cerceta un astfel de domeniu al realității, ci grupuri de științe”⁴⁶. Reprezentativă pentru același crez al său este și aprecierea, prezentă în aceeași carte, conform căreia, „problema realității sociale coincide cu problema sociologiei”.

⁴³ M. Diaconu, *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Documentar sociologic*, București, Editura Eminescu, 2000, p. 103.

⁴⁴ M. Diaconu, *op. cit.*, p. 111.

⁴⁵ *Ibidem*, 105.

⁴⁶ Traian Herseni, *Realitatea socială* ..., p. 7.

apreciere formulată și explicitată de autorul nostru la trei niveluri distincte: metateoretic, teoretic și concret.

Vom evidenția caracterul pluridimensional al cercetărilor lui T. Herseni, în mod concret, prin referiri la aspecte ce țin de studiul sociologic, psihologic și antropologic al *relațiilor sociale*, al *acțiunii* și al *limbajului acțiunii*, al diverselor forme ale *practicilor inițiatorii*, precum cele instructive și educative, de asemenea, la subiecte legate de *tehnică*, dar și la altele privitoare la *cultură* și, în cele din urmă, la *viitor*.

Între temele care ilustrează nu numai caracterul concret, ci și pe cel divers orientat al studiilor lui Herseni, notăm preocuparea sa de a urmări evoluția anumitor tipuri de relații sociale, prezente în toate formele de organizare socială, atenția sa fiind des reținută de acele categorii de relații care s-au modificat puțin de-a lungul epocilor istorice. Dintre aceste tipuri de relații, la rândul nostru, ne oprim asupra unora care au divizat și încă divizează societatea în două mari culturi distincte, având componente mai ales etice, estetice, religioase, dar aflate în legătură cu infrastructura lor biotică, psihică și socială.

Relațiile istorice dintre cele două principale categorii sociale, diferențiate inițial numai biologic, sunt analizate în mai multe planuri și cu mai multe prilejuri, pe parcursul cărora sociologul evidențiază, dintr-o perspectivă științifică exemplară, esența, ca și manifestările specifice și evoluția istorică, a raporturilor sociale, bazate la început pe diferențe naturale, prelungite apoi în diferențe artificiale.

Pornind de la constatarea, mai generală și mai neutră, că femeile nu au avut nicăieri și niciodată aceeași situație cu a bărbaților, omul de știință precizează, situându-se, în același timp, la antepenultimul nivel conceptual posibil, acela al modelului social global, că toate marile civilizații istorice au fost și sunt construite și întreținute deopotrivă de femei și bărbați, dar „civilizații întregi, inclusiv cele moderne, au fost elaborate de bărbați, exclusiv după nevoile, înclinațiile, opiniile și gusturile lor”⁴⁷.

Prezentând varietatea formelor în care este instituită, practică și manifestată inegalitatea dintre principalele două mari categorii sociale, de altfel, astăzi, în general, egale ca număr de membri, Traian Herseni constată că aceasta este rezultatul exercitării unei specii de putere, în condițiile în care, „în tot decursul istoriei, orice om care deține o putere oarecare manifestă, cu foarte puține excepții, tendința de a se folosi cât mai larg și mai intens de ea, până la unele abuzuri evidente”⁴⁸.

Aceste tipuri de relații, izvorâte dintr-unul din aspectele inegalității naturale a indivizilor, sunt urmărite de sociolog cu diverse mijloace, inclusiv psihologice, etnologice sau politologice. De asemenea, ele sunt înfățișate în toate epocile istorice sub aspecte ale lor, ce țin de libertatea vieții politice sau afective, ca și de

⁴⁷ Idem, *Sociologie* ..., p. 522.

⁴⁸ Idem.

formele lor de manifestare. Astfel, Herseni opinează că, dintr-o perspectivă statistică, „«masculinitatea» conducerii este o adevărată lege a numerelor mari”, iar, dacă în toate timpurile numeroși bărbați au iubit și au ocrotit femeile, însă numai pe ale lor și pe cele din comunitățile proprii⁴⁹, în același timp le-au situat și le-au menținut pe poziții inferioare, s-au folosit de ele și și-au asigurat avantaje foarte importante de pe urma lor.

O coordonată permanentă a cercetărilor sociologice ale lui Traian Herseni o reprezintă studierea *acțiunii umane*. Cum am menționat deja, una dintre concepțiile sociologice din care el și-a derivat perspectiva teoretică este cea a lui Weber, cercetătorul citând, în *Realitatea socială*, precizarea acestuia, conform căreia însuși obiectul sociologiei este acțiunea.

Viziunea sistemică a sociologului poate fi evidențiată și în acest caz, și anume, prin faptul că el folosește o tipologie a acțiunilor sociale. Din sistemul acțiunilor sociale fac parte, în concepția sa, unele tipuri de acțiune menționate, de pildă, în capitolul concluziv din *Sociologie*⁵⁰, cum ar fi: activitățile tehnico-economice, politico-juridice și spirituale.

Aceeași abordare sistemică este prezentă și în studiul diverselor componente structurale ale acțiunii, prilej cu care Herseni evidențiază scopurile, valorile orientative, condițiile și mijloacele disponibile, ca și eficiența acțiunii umane în diversele epoci istorice. El studiază, de asemenea, unele forme, inclusiv instituționale, de activitate, subliniind, între altele, caracteristicile activităților de conducere tipice diverselor contexte istorice.

Una dintre concretizările notabile ale preocupărilor sale, pentru teoria sociologică a acțiunii, este și cea consacrată raportului dintre limbaj și acțiune, în cartea sa, *Sociologia limbii*. În contextul studierii funcțiilor sociale ale limbii, însăși comunicarea verbală este înțeleasă ca acțiune⁵¹. De asemenea, Herseni prezintă opinia unor autori, conform căreia limba este un sistem de acțiuni sau un sistem de modele de acțiune⁵².

Referindu-se la funcția conativă a limbii, subliniată de Jakobson, sociologul arată că „primii oameni au vorbit pentru a-i face pe ceilalți să desfășoare anumite acțiuni”⁵³. El afirmă chiar că funcția limbii de a determina acțiuni poate fi primordială. În același context se face și observația că „semantica socială a limbii poate fi (...) cu totul alta decât semantica lingvistică”⁵⁴.

Dezvoltând teoria sociologică a limbii înspre funcția metalingvistică a acesteia, importantă pentru sociologia limbii întrucât exprimă atitudinea culturală a vorbitorilor față de propria lor limbă, Herseni consacră un capitol special acestei problematici, explicațiile sale fiind ilustrate prin referiri la limba română.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 523.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 518, p. 5.

⁵¹ T. Herseni, *Sociologia limbii, Sinteze sociologice*, București, Editura Științifică, 1975, p. 113.

⁵² *Ibidem*, p. 60.

⁵³ *Ibidem*, p. 117.

⁵⁴ Idem, *Sociologia limbii*, p. 119.

Apreciind că „domeniul cel mai direct afectat de apariția limbii (...), care, într-o anumită măsură, este chiar produsul său, (...), este cel al spiritului”⁵⁵, sociologul identifică o nouă funcție a limbii, funcția noologică⁵⁶, prin care se naște și se dezvoltă, în opinia sa, tot ceea ce este legat de spiritul uman.

Autorul *Sociologiei limbii* urmărește și evoluția funcției limbii în raport cu acțiunea. Arătând, în principiu, că funcțiile sociale ale limbii sunt determinate, în primul rând, de activitățile sociale care se desfășoară cu ajutorul ei⁵⁷, sociologul evidențiază⁵⁸ că, la început, formele de vorbire făceau parte integrantă din acțiune, erau scurte, expresive, încărcate emoțional, însoțite de gesturi și precedate, urmate sau însoțite de acțiuni.

Traian Herseni acordă o atenție constantă activităților constitutive complexului sociocultural și tratează în mod concret diversele tipuri de activități, acordându-le un loc diferențiat, în funcție de rolul lor în diverse perioade sau împrejurări sociale. De pildă, procesul și caracteristicile învățării umane sunt intens studiate în numeroase pagini consacrate sociogenezei, în timp ce, în capitolele consacrate societăților instruite, sociologul vorbește despre „practicile inițiatorii”, în formele lor metodice și controlate, ca și în alte forme instituționalizate, dar care nu servesc decât declarativ scopuri sociale generale.

Multiplele forme ale educației și învățării sunt evidențiate, cu referire la toate etapele evoluției istorice, fiind analizate diferitele funcții ale acestora, în raport cu diverse alte tipuri de activități, relații și procese sociale⁵⁹. Cercetarea acestui aspect al relațiilor dintre grupurile de vârstă este folosită pentru aprofundarea studiului relației individ-societate, desfășurat de Traian Herseni pe parcursul întregii sale opere, dar și pentru concluzionarea în privința unora dintre formele permanente de divizare a vieții sociale⁶⁰.

Herseni spune, în acest sens, de pildă, că asociațiile secrete au reprezentat mijloace de asigurare a dominației unui număr restrâns de bărbați adulți asupra tuturor celor neinițiați, mai ales asupra femeilor și a copiilor, *ideologia* acestor organizații secrete referindu-se la tot ceea ce era declarat secret, fără o justificare reală⁶¹. Aceste asociații sunt însă, în principal, mijloace de câștigare a puterii politice sau forme de presiune politică asupra conducătorilor.

Formele istorice ale ideologiei, înțeleasă într-un sens cuprinzător, de ansamblu al ideilor legate de interese economice sau de strategii politice, dar și de o succesiune de forme de justificare a puterii reprezentanților sexului privilegiat asupra celui considerat dependent și asupra descendenților lor⁶², sunt menționate de

⁵⁵ *Ibidem*, p. 141.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 134.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 157–158.

⁵⁹ *Idem*, *Sociologie ...*, p. 527.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 524 ș. a.

⁶¹ *Ibidem*, p. 527.

⁶² *Ibidem*.

către Traian Herseni drept componente definitorii ale tuturor societăților istorice, începând cu civilizațiile antice diferențiate social. Sunt evidențiate forme de propagare și de inculcare ale ideologiei prin idei artistice, doctrine morale sau organizații religioase⁶³, caracteristice diverselor sisteme socioculturale.

În descrierea componentelor structurale ale complexelor socioculturale, Herseni acordă o importanță considerabilă evidențierii aspectelor tehnice ale diferitelor niveluri de structurare ale societății, care iau naștere prin relațiile societății cu natura, prin relațiile dintre grupuri, organizații și instituții. Diversele grupuri de relații sunt studiate inclusiv sub raport tehnic, în aceste contexte fiind analizate și unele tehnici intelectuale, presupuse de dezvoltarea dimensiunii spirituale a culturii, de la tehnica scrierii, la tehnici specifice mijloacelor de comunicare sau formelor de propagandă.

Rolul unor aspecte ce țin de *cultura tehnică* este ilustrat și prin plasarea, de regulă, pe primul loc, între relațiile și activitățile sociale, a celor tehnico-economice, urmate de cele juridico-politice și apoi de cele spirituale.

Explicarea evoluției istorice, de pildă, nașterea și expansiunea civilizațiilor din zona mediană spre cea nordică, respectiv sudică a globului, include, la Herseni, între altele, evidențierea rolului progreselor tehnice, care au determinat creșterea controlului omului asupra naturii⁶⁴.

Între tehnicile implicate de acest progres sunt incluse, implicit, și cele intelectuale, ca, de pildă, situația care se referă la necesitatea mobilizării tuturor forțelor intelectuale ale omului, în vederea diversificării mijloacelor culturale necesare pentru a construi civilizații avansate, cu un grad înalt de „independență” față de natură.

Traian Herseni amintește însă, în mod explicit, și posibilitatea „prelungerii” științelor sociale, a sociologiei în calitate de intervenție activă în funcționarea și dezvoltarea societății, „prin ceea ce s-a numit uneori sociologie aplicată sau sociotehnică, altele tehnologie socială sau inginerie socială”⁶⁵.

Potrivit abordării sale sociocentrate, dar bazate, cum am văzut, pe o viziune filosofică, concretizată în demersul său de ontologie regională, sociologul își evidențiază perspectiva sistemică asupra vieții sociale și prin prezentarea analitică a structurii culturii, luată ca întreg compus. El vorbește nu numai de un ansamblu al culturii, divizat în cultura materială și spirituală, ci introduce, ca un termen mediu semnificativ și explicativ, *cultura socială*. În *Sociologia* el apreciază chiar, pe urmele lui O. Mengin⁶⁶, că trebuie avute în vedere trei aspecte principale ale culturii: cultura materială, cultura socială și cultura spirituală. Mențiunea autorului, conform căreia acestea pot fi socotite formele *principale* ale culturii, înseamnă, în plus, că el nu exclude existența și posibilitatea studierii altor aspecte componente ale culturii.

⁶³ *Ibidem*, p. 470–471 ș. a.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 545.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 582.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 271.

Dimensiunea spirituală a sistemului culturii este evidențiată de Traian Herseni începând cu analizele sale privind primele perioade istorice, prin referiri concrete la aspecte artistice sau religioase ale acestora, legate, în opinia sa, în mod direct, de atingerea „unei faze relativ foarte avansate a vieții mentale și sociale a omului”⁶⁷. Sociologul este de părere că, dacă paleoliticul inferior l-a produs pe *homo faber* și poate chiar pe *homo loquens*, paleoliticul mijlociu l-a generat pe *homo religiosus* și, în același timp, pe *homo metaphysicus*. Paleoliticul superior este considerat ca perioada apariției, cu certitudine, a lui *homo aestheticus*, important pentru transmiterea, în forme materiale, a unor mesaje spirituale, acest tip de activitate culminând, în respectiva perioadă, cu apariția scrisului.

Cercetătorul arată, în același loc⁶⁸, că, mai ales prin activitățile artistice din această perioadă, omul s-a luat „la întrecere cu natura creatoare” (subl.ns., L. P.), iar odată cu aceste mijloace de exprimare și de comunicare, diversele forme de creativitate umană au început să îmbogățească realitatea cu o nouă dimensiune, aparținând numai oamenilor. Aceste precizări ale sale ilustrează faptul că Traian Herseni își aplică fără compromisuri ideea continuității dintre natură și cultură (dintre „natura sălbatică” și „natura cultivată”⁶⁹), dintre societățile animale și cele umane⁷⁰, pentru a demonstra, cu mijloace diferite, ideea că, în calitate de ființă culturală, omul este rezultatul creativității.

4. ASPECTE FILOSOFICE ALE OPEREI SOCIOLOGICE A LUI HERSENI

Dacă am accentuat, până acum, caracterul științific al diverselor aspecte ale creației lui Traian Herseni, începând cu documentarea și cu metodologia prelucrării, interpretării și folosirii datelor, continuând cu sistematizarea și sintetizarea cunoștințelor, valorificate prin elaborările sale teoretice din diversele domenii sociologice și încheind cu construcția teoriei sociologice generale, prelungită în strategia de impunere a acestei construcții în comunitatea oamenilor de știință a vremii, nu putem să nu evidențiem și rolul pe care sociologul îl acordă dimensiunii filosofice a culturii spirituale. El înțelege filosofia ca știință a temeiurilor⁷¹ și consideră că ea are un cuvânt de spus și în constituirea sociologiei.

Filosofică este și modalitatea în care sociologul concepe și tratează diversele abordări științifice (teoretice și metodologice) ale problematicii sociologice. Astfel, vom argumenta că viziunea sistemică a lui Herseni, care constituie principalul obiect al studiului nostru, este, și ea, una filosofică. Relevantă este, în acest sens, evidențierea de către sociolog a caracterului creator al organizării, discutat în

⁶⁷ *Ibidem*, p. 277.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 279.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 242–261 ș. a.

⁷¹ *Idem*, *Realitatea socială* ..., p. 6.

expunerea sintetică de la sfârșitul *Sociologiei*⁷². Prezentarea importanței și a caracterului permanent al organizării sociale, sublinierea necesității și diversității formelor de organizare umană, reliefate, de pildă, în cadrul analizei raportului individ – societate, nu îl determină să negligeze studiarea surselor dezvoltării sociale.

Dimpotrivă, odată cu analiza interacțiunii dintre unitatea socială și comunitate, sociologul demonstrează, mai întâi, că 1. singura creatoare de valori reale este societatea și apoi că 2. pentru a reuși în viață ca individ și pentru a contribui la dezvoltarea societății, devenind creator de cultură, omul trebuie să înceapă prin a fi consumator de cultură.

Astfel, pe urmele lui C. Rădulescu-Motru⁷³, autorul nostru argumentează că 1.1. valorile individuale („sufletești”) se transformă în valori culturale (obiective), prin omologarea lor ca bunuri culturale, iar 1.2. acestea asigură și supraviețuirea individului prin operele sale⁷⁴.

De asemenea, dacă, în partea concluzivă din *Sociologie*, el evidențiază caracterul tot mai complex al formelor de organizare socială, manifestat, după sintetizarea noastră *propter hoc*, în: I. natura polifuncțională a oricărui grup social II. caracterul tot mai diferențiat al activităților acestuia și în III. creșterea eficienței activităților sau în IV. caracterul tot mai instituțional al organizării grupurilor și al relațiilor dintre grupuri, tocmai în vederea asigurării eficienței activității, în același context, el aprofundează studiul activității umane și arată, în special în legătură cu condițiile de eficiență ale acesteia, că este „o caracteristică a oricărei activități [umane], din cauză că nu se mai bazează pe instincte, să se desfășoare într-o largă măsură prin creativitatea oamenilor”⁷⁵.

Dimensiunea filosofică a operei lui Herseni rezultă și din faptul că, după ce, în spirit, hegelian, dar cu o substanță proprie⁷⁶, cercetează aspectul spiritual al fenomenelor sociale⁷⁷, iar în partea concluzivă a capitolului menționat, își expune propria teorie despre semnificația ideală a vieții sociale, savantul evidențiază atât extensiunea, cât și intensiunea realității sociale, studiind raportul dintre real și ideal.

Sorgintea, dar și fundamentarea filosofică a demersului său teoretico-metodologic, edificator, din *Realitatea socială*, sunt evidențiate și prin nevoia sa resimțită și magistral împlinită de a demonstra *more kantiano* posibilitatea de constituire a sociologiei ca știință, într-un paragraf de încheiere.

⁷² Idem, *Sociologie* ..., p. 535.

⁷³ Acesta a dezvoltat aspectele menționate în *Problemele psihologiei*, dar și în lucrări ca *Puterea sufletească*, *Vocația ...* sau *Personalismul energetic*.

⁷⁴ Traian Herseni, *Realitatea socială* ..., p. 41.

⁷⁵ Idem, *Sociologie* ..., p. 537.

⁷⁶ Traian Herseni relevă trei moduri de a fi ale spiritului – subiectiv, absolut și obiectiv – în contextul evidențierii semnificației ideale a vieții sociale, moduri de a fi care nu reprezintă trepte, particularizate pe domenii, ale devenirii aceluiași spirit universal, ca la Hegel, ci spiritul obiectiv este înfăptuirea spiritului subiectiv, cultivat prin accesul la forme ale spiritului absolut.

⁷⁷ Traian Herseni, *Realitatea socială* ..., cap. III.

Arătând, în același loc, că realitatea socială este un întreg funcțional, ceea ce impune ca, înainte de studiul oricăreia dintre părți, să se întreprindă o cercetare a întregurilor sociale, Herseni precizează că sociologia își asumă tocmai această întreprindere.

În acest context, autorul nostru distinge sociologia, ca știință a realității, de istorie și psihologie, discipline cu care o consideră înrudită, întrucât și cele două studiază societatea, luată ca realitate istorică, respectiv spirituală. Herseni distinge sociologia și de filosofie, precizând că sociologia nu se ocupă de esența vieții sociale, ci de variațiile *tipice* ale esenței societății și determină, în această lucrare, sociologia, ca „tipologie a vieții sociale”.

Sociologia se situează, ca știință socială, în opinia sa, între ontologie (adică filosofie) și istorie. Prin această apreciere, Herseni nu vrea să spună că sociologia se află la confluența dintre filosofie și istorie, în sensul că ea ar include atât componente filosofice, cât și științifice, întrucât el concepe sociologia, categoric, ca știință. Cercetătorul intenționează să stabilească, astfel, locul sociologiei față de a doua dintre științele sociale menționate, distingând, de fapt, ambele științe de filosofie.

Observăm însă că, rezervând rolul de prim-plan sociologiei, el practică, în același timp, cu succes, atât istoria unor domenii ale științelor sociale (cum ar fi sociologia sau psihologia), frecventând, de asemenea, alte zone ale culturii spirituale, ca etica sau estetica, ori explorând arii ale culturologiei (folosind chiar expresia sa), adică diverse științe ale culturii, de pildă, antropologia culturală, sociologia culturii și etnologia.

Caracterul filosofic, generalizator, al viziunii sale asupra realității sociale este ilustrat și prin subtitlul lucrării sale de sinteză sociologică (*Teoria generală a sistemului social*), sinteză rezultată din îmbinarea viziunii sistemice și a metodologiei structurale cu perspectiva istorică, rezultatul acestei sinteze fiind expresia aplicării perspectivei filosofice, nu numai asupra culturii sociologice, ci și asupra întregii istorii intelectuale a omului.

Statutul de teorie generală, de parte constitutivă posibilă a unei viziuni filosofice, poate fi atribuit lucrării fundamentale a lui Traian Herseni și pe baza clasificării adoptate a tipurilor de societăți, care au coexistat ori s-au succedat în evoluția omenirii. Deși amintește mai multe astfel de clasificări, ca aceea a lui A. Toynbee, de pildă, care evidențiază nouăsprezece tipuri de civilizație⁷⁸, sociologul are puterea conceptuală de a sintetiza multiplicitatea și diversitatea acestora în patru mari tipuri, în această *clasificare generală* toate „societățile istorice” sau civilizațiile alcătuind o singură categorie. Autorul analizează însă pe larg (pe parcursul a 50–90 de pagini) fiecare dintre cele patru tipuri de societate umană, pe care le caracterizează printr-un șir întreg de „revoluții socioculturale”.

Faptul că ultima parte a lucrării este rezervată unei consistente concluzionări metateoretice, care are ca obiect chiar teoria generală elaborată, ilustrează chiar mai pregnant împlinirea vocației filosofice a operei lui Herseni.

⁷⁸ Cf. Idem, *Sociologie ...*, p. 450.

Evidența că, prin această parte a lucrării, dar și prin multe dintre considerațiile și reflecțiile formulate pe parcursul ei, sociologul își extinde cercetarea la scara „vieții sociale omenești”, ne permite să circumscriem anvergura preocupărilor sale, aceea de a cuprinde integralitatea problemelor și preocupărilor de cercetare socială.

Preocupările teoretice și metodologice de început ale lui Traian Herseni, ilustrate prin considerațiile sale din *Realitatea socială*, sunt reluate, îmbogățite și actualizate în câteva alte capitole din *Sociologie: Doctrine, sisteme, teorii, Orientări și probleme actuale*, ca și în cel intitulat *Cercetarea sociologică*.

Putem evidenția chiar mai concret dimensiunea filosofică a creației lui Herseni, semnalând câteva dintre componentele efective ale concepției sale. Vom lua în considerare, din acest punct de vedere, preocupările sale de a studia aspecte teoretice legate de *dimensiunea spațio-temporală a fenomenului social*.

Herseni discută, în numeroase rânduri, aspecte ale organizării spațiale și temporale a diverselor realități sociale, dar formulează și numeroase reflecții edificatoare pentru demonstrarea faptului că teoria și metateoria sa sociologică au o fundamentare filosofică. Astfel, în expunerea sa concluzivă din *Sociologia*, el face o caracterizare a timpului social, raportând acest tip de structuri temporale la aspecte ale timpului astronomic, biologic și istoric⁷⁹, completând aceste reflecții prin referiri la destinul unor mari civilizații și discutând diverse concepții contemporane lui cu privire la istoricitatea societății și culturii⁸⁰.

O altă permanență a preocupărilor teoretice ale sociologului este dată de referirile sale la un aspect particular al dimensiunii temporale, cele legate de *viitor*. El evidențiază, de pildă, capacitatea primilor oameni de a anticipa în plan mental acțiunea, ca una dintre însușirile ce îi detașează în succesiunea formelor biologice ale existenței. Într-un plan teoretic, Traian Herseni arată, concis și percutant, că „orice viață socială va fi înrăuită de trecutul ei istoric și, de asemenea, de viitor”⁸¹ (subl. ns., L. P.).

Herseni semnalează, în numeroase ocazii, aspecte de continuitate ale organizării sociale în plan acțional, instituțional și cultural, care derivă din proiectarea viitorului social. Consemnăm, de asemenea, evidențierea expresă, în lucrările sale, a rolului proiectelor culturale, care vizează elaborarea și realizarea unor modele sociale. La un nivel mai general, el arată că „fiecare societate omenească este rezultatul unor lungi procese care au pregătit-o și care apoi o recapitulează sau o rezumă, în proporții sau modalități variabile, dar absolut necesare”⁸².

Ca ilustrare mai concretă a orientării prospective a Școlii de monografie sociologică de la București, din care face parte și Herseni, dar și ca evidențiere a

⁷⁹ *Ibidem*, p. 549.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 550–553.

⁸¹ Idem, *Realitatea socială ...*, p. 106.

⁸² Idem, *Sociologie ...*, p. 552.

implicării acestei școli în viața culturală și politică, amintim participarea acestuia la elaborarea, în anul 1927, a unui „anteproiect al organizării culturale”⁸³ sau apariția volumului colectiv *Politica culturii* (1930), alcătuit din prelegeri sau comunicări ale membrilor ISR, ținute în anii 1927–1928⁸⁴.

Cea mai elocventă și impresionantă expresie a acestor preocupări, care îl înscrie, totodată, pe Traian Herseni în nemuritoarea galerie a gânditorilor sociali români de inspirație filosofică, este însă aceea în care el afirmă că umanitatea „nu este numai o stare, ci și o veșnică devenire, o goană istorică după sine însuși. La un capăt se află omul pornit pe calea actualizării virtualităților sale, la celălalt capăt idealul, realitatea maximă a omului ca om, între ele mulțimea formelor, care se apropie din ce în ce de ținta finală”⁸⁵.

Importanța referirilor sale concrete sau reflexive la problematica viitorului social poate fi relevată și din perspectiva teoretică și metodologică proprie unui număr semnificativ de gânditori, care consideră că viitorologia însăși se constituie prin sintetizarea rezultatelor exercitării funcțiilor prognostice proprii fiecărei științe sociale. Sociologul face referiri la viitor și în contextul analizei societății contemporane lui, dar și luând în considerație funcțiile anticipative ale psihicului sau diferitele forme ale culturii spirituale.

Rigoarea demonstrațiilor teoretice ale sociologului, îmbinată cu forța și expresivitatea sugestiilor sale estetice, dar mai ales altitudinea idealurilor afirmate și, prin opera sa științifică, îndeplinite, confirmă ceea ce indică marele număr de filosofi care s-au afirmat în diverse alte domenii ale culturii: cultura filosofică poate întemeia ansamblul formelor vieții culturale.

5. CONCLUZII

Caracterul pluridimensional al creației lui Traian Herseni, ca și puternica sa componentă filosofică, evidențiate în cele două paragrafe de mai sus, reprezintă, fără îndoială, la rândul lor, expresii ale viziunii sale sistemice, dar și rezultate ale aplicării, în multiplele discipline studiate, a unora dintre regulile metodologiei structural-funcționale. Prin caracteristicile, dar mai ales prin conținutul importantelor rezultate ale cercetărilor sale – concrete, teoretice și metateoretice –, sociologul ocupă un loc important între personalitățile reprezentative pentru gândirea socială românească.

Înainte de a formula propriile concluzii, ne vom referi, foarte pe scurt, la felul în care a fost stabilit locul său în istoria intelectuală a culturii filosofice și științifice din țara noastră și în istoria intelectuală a românilor, în general. Amintim, în acest sens, caracterul concis și sintetic al abordării creației sale de către colectivul de

⁸³ M. Diaconu, *op. cit.*, p. 147.

⁸⁴ Cf. *ibidem*, p. 220.

⁸⁵ Traian Herseni, *Realitatea socială ...*, p. 108.

autori care a elaborat un tratat referitor la gândirea sociologică românească. În acest volum⁸⁶, care evidențiază primele cercetări de monografiere a satelor, plășilor și județelor, de la mijlocul secolului XIX și până în prima pătrime a secolului următor, se face o caracterizare generală a Școlii monografice de la București, din punct de vedere teoretic, metodologic, dar și ideologic, acest ultim aspect nefiind, de fapt, uitat, în cazul niciuneia dintre școlile, respectiv personalitățile prezentate. Caracterizarea preocupărilor și rezultatelor cercetării lui T. Herseni este, poate și de aceea, sumară și reținută, în acest volum (în care prezentarea contribuțiilor a trei dintre reprezentanții școlii, în afară de Gusti, ocupă exact două pagini), ansamblul de studii din numărul de față al revistei, ce continuă tradiția publicațiilor științifice consacrate cercetării sociologice, între care „Buletinul Asociației pentru Studiul și Reforma Socială” sau „Arhiva pentru Știință și Reforma Socială”, publicația lunară „Sociologie românească” și apoi „Revista de sociologie” (inițiată în 1931 de Virgil Bărbat de la Universitatea din Cluj) și chiar tradiția mai recentelor volume din seria „Sociologia militans”⁸⁷, putând reprezenta o contribuție la stabilirea mai analitică și mai exactă a locului ocupat de creația sociologului în gândirea socială din țara noastră.

Putem remarca, aici, și modul în care este reflectat locul operei lui Traian Herseni în cadrul unor lucrări de sinteză sociologică actuală, cum este și dicționarul de sociologie relativ recent publicat, în care se evidențiază că un astfel de dicționar „trebuie să ofere o imagine a ceea ce s-a sedimentat în sociologie”⁸⁸. În lucrarea de referință menționată, Traian Herseni este relativ constant, amplu și analitic reprezentat, prin referiri la contribuții ale sale în cursul explicitării unor termeni, cum ar fi: „monografia sociologică”, unde este mai pe larg prezentat, fiind evidențiate principalele aspecte ale participării sale la acest tip de cercetare, inclusiv rolul său în orientarea activităților școlii din ultima perioadă; cel de „arheologie sociologică” (legat de care se evocă aplicarea acestei metode la reconstituirea unor străvechi credințe și practici rituale geto-dacice); cel de „industrie”, unde este nominalizat ca autor al primei lucrări dedicate disciplinei „sociologie industrială” (1974), sociologul fiind menționat, de asemenea, ca autor al primului curs de „sociologie rurală” (1940). Referiri sumare la contribuțiile sale se fac, de asemenea, în articole ca „psihiologia socială” și „psihiologia succesului”, în timp ce o generoasă prezentare îi este consacrată, privitor la „ontologia regională”. Este menționat un aspect al contribuțiilor sale metodologice, cu referire la cercetările de „teren”, uneori opuse celor de „cabinet”, unde Traian Herseni este

⁸⁶ M. Constantinescu, Ov. Bădina, E. Gall, *Gândirea sociologică din România*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974.

⁸⁷ Menționăm aici continuitatea atitudinii civice din sociologia românească, manifestată, în cazul sociologiei interbelice, prin implicarea membrilor ISR în alcătuirea programelor învățământului sociologic și a celor privind organizarea vieții universitare sau în dezbaterile unora dintre proiectele guvernamentale (vezi „Anteproiectul organizării culturale” din 1927) și teoretizată de D. Gusti în cartea sa, *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, Institutul Social Român, 1934.

⁸⁸ C. Zamfir, L. Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993, p. 7.

citată în legătură cu tipurile de metode adecvate studiilor „macro-”, respectiv microsociologice.

Constatăm, în privința măsurii și modului de valorificare a operei sale, că, dintre personalitățile de aceeași magnitudine ale sociologiei românești și ale Școlii de monografie sociologică de la București, cum este și H. H. Stahl, acesta este avantajat și, comparativ cu Herseni, supraevaluat, cu toate că, în opinia noastră, acesta din urmă are contribuții însemnate în teoria și chiar în metodologia (teoria metodei) sociologice. Desigur, un anumit rol revine, în acest caz, și perspectivei din care sunt priviți cei doi mari sociologi, punctul nostru de vedere fiind preponderent teoretic, în timp ce profesionistul specializat într-o ramură a sociologiei poate acorda întâietate aspectelor tehnice.

Putem ilustra însă, parțial dar concret, echi-importanța sociologilor considerați, arătând simetria sarcinilor pe care și le-au asumat sau care le-au fost „repartizate”, probabil de către Gusti: dacă T. Herseni a scris *Teoria monografiei sociologice*, H. H. Stahl a publicat *Tehnica monografiei sociologice*, în aceeași perioadă. Fără a ne referi la aspecte calitative ale raportului dintre cei doi autori avuți în vedere, problema pusă poate fi tranșată prin relevarea unicității contribuției fiecăruia dintre cei doi importanți sociologi români. Rămâne însă valabilă necesitatea unei mai consistente valorificări a contribuțiilor lui Herseni la dezvoltarea sociologiei românești.

Menționăm, în acest context, că Traian Herseni alcătuiește, el însuși, cel puțin două lucrări importante și foarte bine primite, de istorie a sociologiei: *Sociologie contemporană* (1933), publicată în „Societatea de mâine”, și *Sociologie românească. Încercare istorică* (1940), în cuprinsul acesteia din urmă el aruncând o privire critică asupra școlii monografice și formulând o autoprezentare a evoluției și contribuțiilor de până atunci.

Am abordat, în acest studiu, numai câteva domenii ale bogatei activități de cercetător al societății, desfășurate de Traian Herseni, preferând acele contribuții ale sale, care îi oglindesc propriile preocupări teoretice.

O imagine de ansamblu și o evaluare completă a contribuției sale de o viață la cunoașterea societății românești și a civilizației umane din perspectivă sociologică poate fi construită numai prin efortul colectiv al unor cercetători consacrați studiului diverselor domenii ale culturii spirituale românești: o astfel de sinteză ar trebui să fie, în opinia noastră, rezultatul unei cercetări interdisciplinare.

Câteva considerații concluzive se pot face, pentru început, asupra limbajului operelor lui Herseni: a) construindu-și cu migală bazele propriei traiectorii intelectuale, sociologul se dovedește și un fin analist al diferitelor orientări teoretice și opțiuni metodologice, realizează delimitări clare și expuneri sugestive ale propriilor poziții; b) modul său de exprimare este în același timp concis și precis, ceea ce este o performanță chiar și pentru un logician; c) gânditorul face clasificări complete și nuanțate (ca, de pildă, atunci când amintește, în *Sociologie*, legat de orientările individualiste, solidarismul, ca un cvasicontractualism); d) realizează, pornind de la acestea, prezentări exhaustive și sugestive ale unicității

diferiților autori sau face descrieri și interpretări, valabile și astăzi, ale unor orientări reprezentative pentru gândirea socială; e) dovedește inventivitate lingvistică, folosind, de pildă, în contextul analizei diverselor doctrine, sisteme și teorii, pentru unele dintre cele de tip biologist, denumirea de „rasiologism”, pe când adoptarea termenului rasiologie ar fi însemnat conferirea unei tente de științificitate acestei orientări; f) toate acestea pot fi considerate expresii ale culturii sale lingvistice, superior valorificate, așa cum am avut prilejul să arătăm, în lucrări de autor asupra limbii, respectiv asupra literaturii; g) prin aceste aspecte ale virtuozității sale discursive, pe care o analiză mai extinsă le-ar putea, fără îndoială, înmulți, Traian Herseni adaugă o motivație lecturii actuale a operelor sale, intelectualul capabil să urmărească raționamentele sale având satisfacția unui dialog spiritual pe baza informației incitante și cu finalitatea conturării unei viziuni integratoare asupra domeniului studiat.

Pornind de la o abordare filosofică, urmată de implicarea în cercetări concrete, care au dus la opțiunea sa profesională definitivă, afirmată prin teza de doctorat și completată prin studii ce dovedesc o viziune socială amplă, Herseni scrie o operă complexă. Ea alcătuiește un sistem aproape complet de preocupări teoretice și metodologice, structurate pe unele dintre cele mai importante direcții ale cercetării sociale. Opera savantului român este caracterizată prin temeinicia, varietatea și continuitatea documentării științifice, prin construirea teoriei sociologice pornind de la cvasitotalitatea gamei științelor sociale, naturale, umane și „spirituale” (în expresia sa), prin valorificarea într-o concepție sociologică a cercetărilor sale efectuate în diverse domenii ale sociologiei. Această concepție sociologică este caracterizată, la rândul ei, între altele, prin întemeierea pe o atitudine filosofică, prin aplicarea consecventă a unei viziuni sistemice și prin folosirea, într-o manieră proprie și eficientă, a metodologiei structural-funcțională.

În procesul constituirii concepției sale sociologice, Traian Herseni încearcă să depășească limitele diverselor orientări sociologice, care s-au impus în cercetarea realității sociale, dar nu reușește să fie foarte consecvent, cel puțin în prima etapă a demersurilor sale intelectuale, în armonizarea cerințelor opuse ale teoriilor și metodologiilor generate de efervescența intelectuală caracteristică primului sfert al secolului XX în istoria tuturor științelor. În cea de-a doua perioadă, dinaintea celui de-al doilea război mondial și, poate, mai ales, odată cu reafirmarea sa profesională din anii '60, el este supus unui nou ansamblu de presiuni și tentații teoretice și metodologice.

Păstrându-și, pe de o parte, adeziunea la sociologia fenomenologică, care insistă pe stabilirea datelor imediate ale trăirii în societate, promovează cunoașterea directă, cunoașterea subiectivă și chiar cunoașterea comună, propunând conștiința ca principiu explicativ al vieții sociale⁸⁹, gânditorul practică, pe de altă parte, un demers analitic de tip structural-funcționalist, cu accent pe structura internă a

⁸⁹ Chiar și în scrieri mai apropiate de noi în timp, cum ar fi *Prolegomene la teoria sociologică*, din 1969, Traian Herseni se referă la menirea sociologiei de a contribui la formarea conștiinței publicului, iar mai târziu, în *Ce este sociologia?* (1981), își definește domeniul de activitate, sociologia, drept „conștiința de sine științifică a societății”.

fenomenelor și deci pe cunoașterea esenței acestora, cu mijloace abstracte și exacte, pe analiza funcțională a componentelor sistemului social.

Sociologul încearcă, de asemenea, să evidențieze și să evite neajunsurile proprii atât direcțiilor de cercetare individualiste, cât și celor numite de el integraliste, reliefând avantajele orientărilor noologice și fenomenologice, dar făcând și efortul de a se distanța inclusiv de unele dintre tezele și procedeele acestora, prin conturarea unei poziții teoretice și metodologice proprii.

În tot acest răstimp, al precizării atitudinii sale teoretice și a opțiunilor sale metodologice în abordarea fenomenului social, gânditorul încearcă, în mod firesc, să îmbine preocupările înalt teoretice cu cele metodologice, rezultatul fiind întotdeauna atât productiv, cât și original. El ajunge, astfel, să facă o teorie a metodei (monografice) și să descrie metodele construirii teoriei sociologice. Lucrări ilustrative în acest sens sunt *Teoria monografiei sociologice*, respectiv *Sociologie* (mai ales capitolele *Orientări și probleme actuale* și *Cercetarea socială*).

Aparentele paradoxuri, rezolvate, în cazul lui Herseni, în opinia noastră, prin capacitatea sa sintetică și sistematizatoare puțin comună, vizibile la o cercetare analitică și de ansamblu a concepției sale, se manifestă evolutiv în opera sa.

Pe de o parte, după o temeinică fundare filosofică și o variată documentare științifică, cercetătorul își începe cariera sociologică pornind în campanii de cercetare monografică, dar ajunge să concluzioneze, cel puțin cu privire la sociologia generală, că aceasta este, mai degrabă, o știință de cabinet.

Pe de altă parte, concomitent cu implicarea sa în cercetări concrete, Traian Herseni a contribuit în mod efectiv și hotărâtor la întemeierea metateoretică a modelului teoretico-metodologic al Școlii monografice de sociologie, care avea, deja în anii '30 ai secolului trecut, o anumită tradiție în țara noastră.

Concepția pe care o considerăm, în mod constant și fundamental, proprie lui Traian Herseni poate fi numită *realism*, având în vedere inclusiv denumirea sintetică, dată de el căii sociologice, pe care o caracterizează, la un moment dat, ca fiind integralistă, funcționalistă și vitalistă, demnă de urmat.

Precizăm că, în concepția lui Herseni, vitalismul reiese din centrarea preocupărilor sale asupra vieții sociale, din importanța acordată evidențierii specificului vieții sociale, din explicarea sociologică a continuității dintre societățile animale și cele umane, din analiza rolului individului și a zestrei sale naturale în manifestarea creativității sociale, ca și din explorarea raportului dintre societate și mediul natural, în toată complexitatea sa, inclusiv mediul cosmic.

Concepția realistă, caracterizată de Traian Herseni prin trei trăsături principale, după noi, expresie a încercării sale de evaluare echilibrată și valorificare personală a avantajelor diferitelor perspective teoretice și abordări metodologice analizate, persistă, în opinia noastră, pe parcursul întregii sale traiectorii profesionale. Aceasta prezintă, după cum vom încerca să arătăm, o evoluție cu două faze, relativ distincte și omogene.

În prima dintre aceste faze, opțiunea sa *realistă* nu este explicitată, întrucât el se revendică, de la începutul carierei și până în 1935, când apare încercarea sa de ontologie regională, de la fenomenologie. Însă cartea de „ontologie sociologică”, în care este consemnată această primă decizie teoretico-metodologică, este intitulată, semnificativ, *Realitatea socială*.

Cea de-a doua perioadă, începută, considerăm noi, odată cu lucrări ale sale din anii 1940–1941, ca *Sociologie românească(...)* sau *Probleme de sociologie pastorală*, atunci când își redefinește concepția, continuă în perioada reafirmării sale profesionale, care debutează cu anul 1957, când Herseni publică lucrările sale majore de sinteză teoretică și metodologică.

Periodizarea propusă a activității sociologului poate fi ilustrată prin evidențierea convergenței a două serii evolutive, una descrescătoare, alta crescătoare, conform gradului de generalitate și conținutului preocupărilor sale.

Lucrarea sa *Realitatea socială (...)*, consacrată întemeierii cercetărilor sale sociologice, reprezintă o complexă sinteză de istorie a filosofiei contemporane lui, aplicată apoi la studierea vieții sociale din perspectivă sociologică. Acest studiu ia și o formă concretă, prin participarea la campanii de cercetare monografică. Identificăm, în acest context, seria descrescătoare a gradului de generalitate a lucrărilor sale, caracteristică primei părți a carierei.

Aspecte ale creației sale din cea de-a două perioadă, pe care am distins-o, ilustrează o serie crescătoare a nivelului teoretic. Astfel, înainte de elaborarea cărții sale de teorie generală a vieții sociale, *Sociologia*, Herseni a adus contribuții semnificative la impunerea și dezvoltarea disciplinelor sociologice de ramură deja amintite, creația sa din această perioadă incluzând, de asemenea, mai multe cercetări interdisciplinare, cum ar fi *Psihosociologia organizării întreprinderii industriale* sau *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară*.

Prin studiile evocate, înscrise în cele două tendințe, opuse din punctul de vedere considerat, creația sociologică a lui Herseni ne înfățișează un traseu caracterizat printr-un peisaj bogat și variat, dar care poate fi interpretat ca un ansamblu de activități ce converg de la extreme spre centrul unui segment de dreaptă ce ar reprezenta parcursul evoluției sale teoretico-metodologice, iar acest centru teoretico-metodologic format reprezintă, în opinia noastră, ceea ce am desemnat prin *realismul* său sociologic.

Traian Herseni nu numai că a îmbinat, în cariera sa sociologică, cercetarea teoretică generală și cea aplicată, dar a construit o suprastructură teoretică pentru aceasta din urmă, scriind, de pildă, *Teoria monografiei sociologice*, în raport cu care încercarea sa de ontologie regională, *Realitatea socială*, reprezintă o lucrare de nivel metateoretic, de întemeiere filosofică. În același timp, el a urmărit validarea teoriilor sale sociologice, între altele, prin elaborarea unor lucrări de sociologie de ramură, ca *Sociologie rurală* și *Sociologie industrială*.

Lucrarea reprezentativă pentru întreaga sa activitate, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, constituie o sinteză a preocupărilor sale de mare

diversitate și impresionantă profunzime, reprezentând și cea mai elocventă și completă expresie a viziunii sale sistemice și a aplicării metodologiei structural-funcționale la studierea principalelor tipuri de relații, activități, instituții care alcătuiesc societatea, dar și la explicarea culturii și a omului însuși ca principal obiect al cercetării sociale.

Această lucrare evidențiază, de asemenea, racordarea autorului la sistemul de referință conceptual și la fluxul de idei contemporan, la fel ca încercarea sa de întemeiere filosofică a studierii realității sociale din prima perioadă a evoluției sale, consemnată în *Realitatea socială* (...). Vom ilustra această afirmație printr-un aspect particular al preocupărilor sale.

Cu prilejul considerațiilor sale sintetice despre dimensiunea biologică a vieții sociale, Herseni discută aspecte de bioecologie⁹⁰, iar într-unul dintre capitolele anterioare⁹¹ are în vedere forme ale ecologiei, considerate noi și astăzi, ca ecologia socială, ecologia psihologică sau chiar ecologia culturală. Gânditorul se referă și la mediul artificial ca obiect al analizei ecologice⁹², vizând raporturile dintre societate și mediu, fie acesta natural, fie artificial.

Prin contribuțiile sale la construirea diverselor teorii implicate în elaborarea teoriei generale a vieții sociale, contribuții realizate pe baza unei documentații solide și variate, provenind din zone ale științelor vieții, științelor sociale, științelor omului, științelor culturii și științelor spiritului, dar mai ales prin conceperea și formularea unei astfel de teorii, filosofic întemeiate și științific construite, Traian Herseni poate fi considerat un reprezentant de frunte al teoriei și metateoriei din domeniile științelor societății și un reprezentant de prim rang al viziunii sistemice, ca și al metodologiilor asociate, în sociologia românească.

⁹⁰ Traian Herseni, *Sociologie ...*, p. 543.

⁹¹ *Ibidem*, p. 125.

⁹² *Ibidem*, p. 126.

TRAIAN HERSENI ȘI LOGICA LITERATURII

FLORIN MIHĂILESCU

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI AND THE LOGIC OF LITERATURE

The author tries to portray Traian Herseni's concept of literary sociology, from the point of view of the relation between internal logic and the external logic of literature. The main aim is to illustrate the lucidity with which the Romanian scholar defined, in the circumstances of totalitarian ideological pressure, the specifically irreducible and autonomous status of artistic creation, although he could not go beyond the official dogma of "last analysis" determinism. This article, which on the whole underlines Traian Herseni's merit not only as a prominent researcher of social life, but also as a remarkable literary theoretician, ends with a few reconsiderations from the current perspective.

Dacă admitem că orice existență își are logica ei, atunci trebuie să-i recunoaștem acest statut de raționalitate și literaturii, cu atât mai mult în calitatea sa de creație spirituală și nu de pură și simplă entitate fizică. A fost cu siguranță convingerea profundă a sociologului Traian Herseni, teoretician și cercetător de riguroasă formație științifică, autor, printre nenumărate altele, a cel puțin două importante lucrări, care interesează în cel mai înalt grad și domeniul criticii și cel al gândirii estetice, *Sociologia literaturii*, din 1973, și *Literatură și civilizație*, din 1976. Subintitulate, cu o anume prudență sau, poate, modestie *Câteva puncte de reper* și *Încercare de antropologie*, ele constituie în realitate niște contribuții pe cât de cuprinzătoare, pe atât de temeinice la clarificarea obiectului și problematicei lor.

Mai cu seamă cea dintâi dintre ele este o privire generală cu caracter de bilanț și de perspectivă asupra relației dintre literatură și societate, în efortul de a descifra modul de funcționare a acesteia și implicațiile care decurg de aici asupra amândurora. Și literatura, și societatea sunt realități de sine stătătoare, dar și interferente ori chiar interdependente, în măsura în care niciuna nu se poate izola și desprinde de influența celeilalte. Ambele se modelează și se determină reciproc de o manieră incontestabilă și, în definitiv, chiar indispensabilă, căci nu este posibil, în chip evident, de a o concepe pe una fără cealaltă. În acest cadru, literatura își afirmă deopotrivă și autonomia, și socialitatea ei, sau – cum spune, pe drept cuvânt, Traian Herseni – atât logica sa internă, cât și pe cea externă.

Prin 1946, esteticianul Liviu Rusu vorbise și el de o „logică a frumosului”, într-o carte pe nedrept uitată, deși limpede și convingătoare, înscrisă însă mai

curând pe un teren de metafizică a creației artistice decât pe unul al cercetării pragmatice. Îndelung experimentat prin investigații concrete ale realității sociale, Traian Herseni pune și urmărește problema în termenii unei ecuații eminamente științifice. Accentul demersului său cade, bineînțeles, pe logica externă a literaturii, cu alte cuvinte, pe situarea ei în ansamblul social, dar, tocmai în acest scop, el nu eludează câtuși de puțin specificul inalienabil și inconfundabil al creativității estetice. Am spune chiar că alternanța acestor două planuri reprezintă elementul de interes major al concepției de sociologie literară a lui Traian Herseni. Trebuie să înțelegem că, publicată în 1973, lucrarea sa nu poate face în niciun caz abstracție de presiunea ideologică a momentului, care implica, fără drept de apel, teza caracterului aproape integral determinat, angajat și militant al oricărei forme de creație spirituală. Trebuie însă, de asemenea, recunoscut, pe de altă parte, dar de această dată cu deplină satisfacție, și faptul cu totul remarcabil că, trecând printre periculoasele Scylla și Carybda ale doctrinei oficiale, cu atât mai amenințătoare cu cât ne aflăm după directivele ideologice ale lui Ceaușescu din 1971, Traian Herseni reușea totuși să păstreze un echilibru destul de judicios în interpretarea spinoasei relații dintre literatură și contextul ei social.

În altă ordine de idei, nu trebuie pierdută din vedere nici împrejurarea că, pentru un sociolog, rolul factorilor sociali în exercitarea oricăror activități omenești este o axiomă ireductibilă, care-i justifică însăși profesiunea. Traian Herseni era, așadar, convins, prin chiar natura concepției, a preocupărilor și a investigațiilor sale, de influența inevitabilă a societății asupra creației literare. Luciditatea nu-i permitea însă câtuși de puțin să conteste sau să desconsidere statutul diferențial și autonom al celei din urmă. Din acest motiv, deși susține că sociologia literaturii „tinde să explice mai puțin literatura, cât societatea” (*Sociologia literaturii*, p. 11) sau că logica literară internă este una „de sector”, care se integrează celei de ansamblu, „a societății și culturii dezvoltate de aceasta” (*ibidem*, p. 108), cheștiunea specificului estetic rămâne mereu cel puțin revelatorul acțiunii factorilor sociali. Așa se și explică prezența, în structura cărții, a unor capitole cu aceleași titluri ca într-un tratat de estetică sau de teorie literară, privind autorul, creația, cititorul și viața literară, care, oricât sunt abordate din unghi sociologic, nu aparțin în mai mică măsură (ba chiar dimpotrivă) orizontului de interogație, dezbateră și elucidare teoretico-literară și nu luminează mai puțin versantul interior al logicii creatoare decât versantul său socio-cultural.

În pofida faptului că niciuna dintre cele două lucrări consacrate de Traian Herseni literaturii nu-și propune și nici nu parvine să avanseze o concepție originală, ambițioasă și globală asupra fenomenului literar, sub raport social, așa cum se întâmplă în cazul unor autori precum Lukács, Adorno, Arnold Hauser, Escarpit sau Goldmann, inventarul aproape exhaustiv de aspecte și probleme pe care ele ni-l oferă se constituie într-o generoasă bază de date și de reflecții fecunde și profitabile, nu numai pentru un sociolog de profesie, dar și pentru un teoretician literar. Se înțelege desigur că, pentru ultimul, logica internă a literaturii se definește

ca un obiect de interes predominant. Și în cazul său însă, versantul extern, ca factor inerent, complementar, de explicație și comprehensiune, nu este cu nimic mai puțin important și necesar.

Care se prezintă a fi, așadar, spre a fi formulată cu claritate, problema fundamentală a acestei relații irecuzabile dintre creația literară și ambiția ei socio-culturală? Ea este una mai veche și îndeajuns de controversată pentru a o mai prelua în termenii deja cunoscuți ai determinismului social și ai literaturii sau artei în genere, ca „reflectare” a societății. Mult mai adecvate și, în consecință, mai acceptabile sunt noțiunile de interacțiune și de interdependență. Ele au avantajul de a nu mai pune una sau alta dintre cele două entități într-o poziție secundă sau pasivă față de perechea ei, mai ales că acestea nu se situează în raport de „recesivitate”, în sensul precizat de Mircea Florian. Fiecare dintre ele e la fel de activă și la fel de autonomă ca și cealaltă. În această situație, ce accepție mai are ideea de logică sectorială a literaturii? Societatea ca totalitate înregistrează în cuprinsul ei literatura, dar aceasta nu trebuie să însemne că literatura se conduce și funcționează după cea dintâi. În definitiv, și societatea sau, în substanța ei, socialitatea constituie o prezență și o însușire indisociabilă a literaturii, considerată, la rândul său, ca o totalitate autosuficientă, de unde, de asemenea, nu rezultă absolut deloc că societatea s-ar subordona exigențelor și normelor acesteia, modelându-se în conformitate cu ele.

Chiar dacă Traian Herseni scrie, la un moment dat, că „«logica internă» a operei literare este cuprinsă, la rândul ei, în «logica externă» a societății din care face parte sau în care se răspândește”, adăugând însă „într-un raport de interacțiune continuă, de logică foarte articulată, dar unitară, determinată, în ultimă instanță, de structura economică a societății” (p. 168–160), împrumutând, în chip vizibil, ideea lui Engels, sensul care decurge din întregul sistem al considerațiilor sale este, indiscutabil, mult mai nuanțat. Literatura se emancipează de matricea ei socială și devine ea însăși, aidoma progeniturii care se desprinde de moștenirea și înrâurirea părinților, transformându-se în individ independent și poate chiar în autentică și bine conturată personalitate. În repetate locuri, sociologul nostru atrage atenția asupra acestui proces și subliniază tendința diferențierii și autonomizării artei, fără a putea renunța, din păcate, să repete perfida idee marxistă a determinării, „în ultimă instanță”, a creației estetice de către factorul economic. Dar să-i privim demonstrația mai îndeaproape.

Logica internă a literaturii e asimilată cu o mișcare centripetală, care afirmă statutul ei autonom, în vreme ce logica externă acționează centrifugal, promovând un regim de eteronomie, termen pe care autorul nu-l frecventează, din motive incerte, dar care se suprapune complet pe tendința de „integrare structurală în alte activități sau, cel puțin, de subordonare funcțională față de ele” (p. 247). Odată cu maturizarea și, mai ales, cu finalizarea procesului de diferențiere a literaturii din conglomeratul activităților sociale, prin urmare, odată cu accentuarea disocierii valorilor, a constituirii și conștientizării existenței lor autonome, se conturează,

după Traian Herseni, „trei mișcări caracteristice, care influențează, fiecare, separat, în mod specific, literatura, dar, ca efect final, nu o determină decât împreună: o mișcare proprie literaturii, de a se menține și dezvolta ca o realitate autonomă, după logica ei proprie; o mișcare a celorlalte activități sociale, de a-și anexa literatura, de a se folosi de ea pentru scopurile lor particulare, deci după o logică extraliterară; și o mișcare a întregii societăți, de a coordona activitățile din cuprinsul ei, de a le combina și utiliza după nevoile globale, după o logică societală, integrală” (p. 247–248). Dacă primele două evoluții sunt firești, inteligibile și acceptabile, ultima promovează, oarecum, ideea de intervenție a statului, mai curând decât a societății în genere, în scopul asigurării unui echilibru al tuturor tendințelor, intervenție atribuită „organelor care reprezintă interesele vitale ale totalității” (p. 248). Traian Herseni vorbește aici despre necesitatea unei „politici culturale”, citând volumul cu acest titlu, publicat de Institutul Social Român în 1929, dar, implicit, legitimează ingerințele ideologice ale regimului comunist în orientarea creației literare, de care n-ar trebui să fie responsabili, în definitiv, decât scriitorii înșiși. Societatea n-ar fi, după sociologul român, un organism care se autoreglează în mod natural, ci o formă de organizare, care cade în sarcina unor factori de conducere și coordonare, reprezentați de oameni cu calități și capacități variabile și relative. O atare situație precară s-ar ameliora, chipurile, „prin instaurarea societății socialiste” (p. 249), programată tocmai să armonizeze tendințele contradictorii.

Lăsând însă deoparte această evidentă alunecare concesivă în direcția ordinii totalitare, merită mai cu seamă reliefat felul în care Traian Herseni subliniază, de fiecare dată, specificul ireductibil al literaturii, fie și în cadrul acestui determinism de ansamblu, cu caracter desigur eminamente subiectiv. El este permanent conștient de faptul că, spre deosebire de alte activități spirituale, în care „accentul se pune pe conținut” (știința, morala, dreptul, religia, filosofia), în cazul artelor, acesta „se pune pe *procedeu*”, așadar pe *cum*, pe modul de a transmite un conținut (p. 222). Referindu-se, într-un alt context, la formula „artei pentru artă”, Herseni observă, pe bună dreptate, că aceasta „nu este *numai* o fugă de angajare socială (...), dar și un refuz al artei de a fi altceva decât ea însăși, de a deveni instrumentul altor activități” și, prin urmare, „literatura tinde, în chip inevitabil, prin însăși logica ei internă, să devină cât mai ea însăși, cât mai pură, mai degajată de orice altceva ce nu este literatură, fără să pretindă – bineînțeles, decât în cazuri extreme – că nu trebuie să servească la nimic, nici chiar la «desfătări estetice»”. În situația în care literatura și-ar abandona acest statut definitoriu, ea ar risca „să decadă, să se degradeze, să devină altceva”, încât „adevărul logic intern” rezidă în faptul că, orice cauză ar dori să servească, „literatura nu o poate servi eficient decât prin mijloacele ei proprii, prin mijloace artistice, estetice, adică prin *literatură*” (p. 234). Ideea revine într-o formă și mai categorică spre finalul cărții, când autorul exprimă și mai exact opinia sa cu privire la condiția literaturii, ca și a oricărei arte în general, scriind: „fără îndoială că prima, dacă nu singura contribuție esențială a literaturii la dezvoltarea societății, a culturii, a oamenilor este să fie literatură...”

(p. 289). Este aici o nuanță decisivă, întrucât atrage atenția că nicio funcție tranzitivă sau educativă a literaturii nu se poate realiza decât prin intermediul esteticului. Ne întoarcem, astfel, la adevărul profund, enunțat de Maiorescu, al moralității intrinseci a artei, spre deosebire de și în opoziție cu cea extrinsecă, pe care o clama Gherea, ca atribut obligatoriu al oricărui creator autentic, și o vor reclama, la rândul lor, și ideologii de mai târziu ai partidului comunist.

Importante comentarii rezervă sociologul și problemei angajării scriitorului prin opera lui, o problemă care a făcut să curgă multă cerneală, nu numai în critica noastră postbelică, ci și în cea occidentală. În această privință, el își asumă punctul de vedere al tendinței sau atitudinii, pe temeiul că, în mod obiectiv, „opera literară nu reflectă *pasiv*, în felul oglinzii sau aparatului fotografic, realitatea dinafară sau dinăuntru, ci *activ*, participativ, valoric, militant, chiar dacă autorul nu este conștient de acest lucru” (p. 29). Pe de altă parte, același Herseni susține fără echivoc că un artist „nu este un militant literar pe țărâm social și nici un militant social pe țărâm literar”, de unde n-ar rezulta însă că opera lui e liberă și „lipsită de orice tendință sau năzuință socială” (p. 113). Traian Herseni afirmă chiar, cu calculat aplomb, că „nu există nici un mare scriitor care să nu fie «angajat»”, dar precizează imediat că angajamentul lui se manifestă „în primul rând și mai presus de orice prin promovarea valorilor *estetice*”, pentru ca să adauge, în fine, că esteticul nu se referă numai la formă, ci la toate elementele constitutive ale operei, „în frunte cu mesajul ei, inclusiv realitatea reflectată și valorificarea ei social-umană” (p. 114), recăzând iarăși nu numai în limbajul, dar și în gândirea „de lemn” a propagandei comuniste. Este de altminteri, din nefericire, o caracteristică aproape generală a demersului acestui foarte reputat sociolog oscilația între idei de mare relevanță și corectitudine epistemologică și alegații și corelări menite să corespundă exigențelor imperative, rezultând din rigiditatea și, nu o dată, din absurditatea discreționară a controlului ideologic.

S-ar putea deci obiecta construcției lui Herseni o anumită ... congruență subtextual contradictorie, care – după lectură – devine și mai sensibilă, dacă regândim paradigmele sale esențiale într-o viziune eliberată de orice aprehensiuni străine de domeniul științei. Să spunem, astfel, înainte de toate, că determinismul social al creației literare nu trebuie în niciun caz interpretat în sensul causal al cuvântului, ci mai curând în acela al inevitabilei condiționări a materiei de inspirație și al unei interpretări de adâncime din perspectiva spiritualității etnice, nu de clasă, nu de grup și, mai ales, nu de partid, căci arta nu este o formă de ideologie (una dintre cele mai stupide și mai recurente gogorițe ale așa-zisei estetici marxist-leniniste, „evolute” obligatoriu, mai târziu, prin contribuția „genială” a lui I. V. Stalin), ci o formă de contemplație impersonală și dezinteresată a lumii, într-o expresie de o viguroasă și originală marcă stilistică și vizionară. Cât despre valoare, ea nu este în niciun chip determinată de altceva decât de talentul individual, înăscut și explicabil doar din punct de vedere biologic.

Pe de altă parte, dacă valoarea estetică se poate disocia de cele extraestetică, fiind o realitate formală și nu de conținut, precum celelalte, aceasta înseamnă că singurul veritabil „mesaj” al unei opere literare trebuie scos nu din semnificațiile materiei ca atare, ci din acelea ale formei sale estetice. Din ambele unghiuri de vedere, rezultă că angajamentul artistic al unui scriitor nu poate fi decât unul așa-zis tehnic și nicidecum ideologic. Relevanța estetică primează asupra oricărui alt scop.

Tot așa de amendabilă este și faimoasa teorie leninistă a reflectării, pe care Traian Herseni nu ar fi avut cum s-o evite, deși – spre meritul său irecuzabil – a introdus unele corecturi și nuanțări mai mult decât oportune. Pornind de la ideea interacțiunii dintre literatură și societate, este absolut necesar a semnală rolul delimitativ, critic și inovator al celei dintâi, care nu se subordonează nicidecum ambianței, ci o modelează după chipul și asemănarea autorului, dovedindu-se astfel mai mult o formă de autoreflexie decât una de reproducere pură și simplă, cum nici măcar unii teoreticieni marxiști mai elevați n-o mai considerau. În ultimă instanță, orice manifestare artistică este, de fapt, o expresie a relației de sensibilitate dintre artist și lume, indiferent de materia și ipostazele celei din urmă.

În aceste condiții date și în aceste perspective de interpretare, ce mai constituie atunci teritoriul și rațiunea de a fi a sociologiei literare? După cum se știe, două direcții de studiu, simetric și semnificativ opuse, s-au profilat până în prezent ca preocupări de bază ale acesteia, privind fie literatura în societate, fie societatea în literatură. În primul caz, este vorba de o sociologie concretă, referitoare la producția și circulația cărții, la public și la categoriile sale, așa cum o ilustrează cercetările școlii franceze de la Bordeaux a lui Robert Escarpit, iar în al doilea caz, de o sociologie prin excelență teoretică, așa cum a practicat-o Lucien Goldmann și o reprezintă, în fond, și Traian Herseni însuși, având în atenție, în primul rând, socialitatea literaturii, în raporturile ei atât cu istoricitatea, cât și cu esteticitatea ei. Totuși, prin caracterul său de perspectivă generală, viziunea sociologului român, de care ne ocupăm acum, îmbrățișează, de bună seamă, cu mult mai mult decât ar fi presupus o construcție sistematică, bazată pe decizii și opțiuni personale. Ea rămâne mai degrabă un bilanț de idei, aspecte și probleme decât o sinteză integratoare din unghiul de vedere al unei concepții originale dominante și coordonatoare.

Cealaltă lucrare a sociologului nostru, *Literatură și civilizație*, extinde aria de investigație la relațiile dintre literatură și alte domenii ale activității creatoare a omului, fie acestea viața însăși, magia, religia sau mitologia, în intenția deosebit de promițătoare de a funda, pe lângă sociologie, și o antropologie literară. Alături de numeroase idei de bază, reluate în chip firesc din cartea anterioară, apar aici destule constatări, corelații și disocieri inedite, care ar necesita, desigur, o discuție aparte. Să evidențiem măcar afirmarea temerară, în contextul epocii, deși strecurată oarecum în treacăt, a împrejurării că și „umanul poate prima socialul”, nu numai invers, de unde și o gratuitate a moralei, nu numai a artei” (p. 369). În orice caz, față de lozinca propagandistică și vidă de un sens cu adevărat generos a oficialului „umanism socialist”, mult trâmbițat în anii apariției cărții, teoria lui Traian Herseni beneficiază

incontestabil de o mai mare credibilitate, precum și de o mai reală și mai temeinică autenticitate. S-ar putea, desigur, discuta în jurul unor comentarii și conexiuni ale autorului, din punctul de vedere al conceptului lukacsian de inerență, așa cum am schițat această posibilitate cu mulți ani în urmă (vezi: „Viața românească”, 1977, nr. 3), dar astăzi suntem poate mai curând de părere că lui Traian Herseni nu-i lipsea, în adâncimea înțelegerii sale, această intuiție, chiar dacă el nu-l pune deloc la contribuție în lucrarea sa pe gânditorul maghiar.

Oricum ar fi și oricâte amendamente sau completări i se vor mai aduce, autorul *Sociologiei literaturii* și al „încercării” despre *Literatură și civilizație* se recomandă ca un nume de referință, indispensabil nu doar pe tărâmul profesiei sale, ci și – deloc mai puțin – pe acela al studiilor literare. Nu avem, până în momentul de față, nimic realmente demn de așezat deasupra acestor două lucrări, care trebuie socotite, așadar, în felul lor, fundamentale. Aceasta spune aproape totul despre importanța lor, care dăinuie până astăzi, cu toate că, între timp, au mai apărut și continuă să apară și alte contribuții meritorii, dintre care unele, fie și parțial, înnoitoare. Nimeni nu l-a întrecut însă și nici nu-l întrece încă pe Traian Herseni în ceea ce privește vastitatea și soliditatea informației și, mai ales, efortul de cuprindere și de elucidare a oricărui domeniu pe care l-a abordat, într-o viață de om și de savant, trăită și muncită sub semnul unei nobile aspirații spre totalitate.

PENTRU O TEORIE A COMUNICĂRII ÎN COMUNIUNE

ALEXANDRINA DRAGOMIR

*Un om „închis” valorează cât el însuși, pe când
un om „deschis” poate valora cât toți oamenii cu care
intră în relații și schimburi spirituale.*

Traian Herseni

ABSTRACT

FOR A THEORY OF COMMUNICATION IN COMMUNION

In her interpretation of Traian Herseni, the author starts from the concept of communication and reaches the “sociological analysis of the communication between people”.

In the study, she presents the “opening towards a theory of communication in communion” and ends with a special focus on social and human communication in the local region.

1. COMUNICAREA – UN PROCES SOCIAL FUNDAMENTAL

Multiplele interpretări prilejuite de studiul atent al operei gânditorului român Traian Herseni îngăduie o abordare inedită, impusă de precizarea rolului pe care îl joacă domeniul comunicării interumane în ansamblul preocupărilor sale teoretice.

Se cuvine a remarca faptul că interesul pentru o asemenea sferă de probleme i-a fost stimulat, într-o măsură apreciabilă, de necesitatea reevaluării temelor comune, pe care le-au acceptat, cel puțin în principiu, aproape toți cercetătorii vieții sociale, teme interpretate în acord cu terminologia românească, dar și din unghiul de vedere împărtășit de către gânditor.

Bun cunoscător al concluziilor obținute din studiile de teren aflate în curs de desfășurare la vremea respectivă, precum și al unor lucrări de referință, cum ar fi manuale, tratate, sumare ale unor publicații periodice sau programe prezentate la congresele de specialitate, Traian Herseni a încercat și a reușit să se mențină, chiar

de la începuturile activității sale științifice, pe o linie de echilibru între două direcții extreme¹:

a) cea care contestă specificul societății umane de a fi ceva mai mult decât o simplă asociere de indivizi. Teoreticianul Herseni a semnalat relația dintre această direcție și viziunea strict empirică, a cărei finalitate o reprezintă aceea de a reduce comunicarea interumană la un „dat” al biologiei omului sau, cel mult, la un aspect al antropogenezei;

b) direcția, nu mai puțin inadecvată în raport cu cea anterioară, care, intenționând să nu reducă societatea, în ansamblul său, la fenomene particulare, sfârșește totuși prin a separa variatele procese sociale, inclusiv cele comunicaționale, de societatea umană însăși.

Gânditorul român a împărtășit ideea conform căreia comunicarea interumană, chiar dacă nu este privită decât din perspectiva științelor care îi poartă numele, ceea ce, după cum el singur a mărturisit, nu este obligatoriu, dezvăluie o mare complexitate structurală și, în același timp, funcțională. Pentru Traian Herseni, procesul comunicării se desfășoară în cadrul unuia dintre „sub-spațiile” vastei „*regiuni ontologice*” în care viețuiește societatea umană². Ca parte a ansamblului social, comunicarea capătă caracteristicile acestui *întreg*. În primul rând, ea formează un sistem unitar de elemente, fapt ce permite vieții omului să existe în contextul unor raporturi privilegiate cu alte vieți. Prin urmare, structura comunicării coincide cu realitatea sa funcțională: ea este o condiție a *trăirii subiective*, un plan original de construcție, în care existența *societății* și *ființa eului* sunt date în mod nemijlocit.

Traian Herseni și-a creat o viziune solidă asupra comunicării, capabilă să nu îl îndepărteze, neapărat, de achizițiile științifice anterioare, în special cele apărute sub auspiciile fenomenologiei, fapt evidențiat printr-o serie de dimensiuni ale concepției sale, care înseamnă, laolaltă³:

- legătura cu viața (vitalism);
- înțelegerea funcției pe care comunicarea o îndeplinește în cadrul unei comunități umane (funcționalism);
- abordarea sistemică a comunicării (integralism).

Din punctul de vedere al unității acestor trei caracteristici, comunicarea umană se înfățișează asemenea unui edificiu cu mai multe niveluri, la baza lui aflându-se formele simple ale limbajului, adică gesturi și grai, amplificate de ceea ce în lumea contemporană se numește *mass-media* (presă, radio, televiziune etc.).

Spiritul cercetător l-a condus pe Traian Herseni la intuirea consecințelor evoluției ulterioare a noilor tehnologii, concretizate, înainte de toate, în trecerile

¹ Traian Herseni, *Ce este sociologia?*, în *Sociologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

² *Ibidem*, p. 59–60.

³ Idem, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941, p. 14–16.

rapide de la o răspândire locală sau, cel mult, națională, la extinderea planetară a mijloacelor de comunicare. Teoreticianul a înțeles că acest fenomen va imprima formelor viitoare de comunicare un sens multilateral, vizibil cu deosebire de planul *exprimării* opiniei publice și a opiniilor individuale. El a preconizat, cu ani buni înainte de apariția rețelelor imense de telecomunicații, că toate genurile de conversații, dezbateri, adunări, expuneri, manifestații, forumuri vor deveni expresia actualiei direcționări a mesajelor, de la mulți emitenți, către tot atât de mulți destinatari. De asemenea, în virtutea aceleiași intuiții, Traian Herseni a subliniat rolul *acțiunilor de publicitate* într-o lume extrem de tehnologizată, care nu se mai restrâng doar la palierul comercial al vieții sociale, ci invadează, practic, toate celelalte domenii de activitate.

Cercetătorul român a analizat fenomenul comunicării și din perspectiva *formării* și *schimbării* opiniilor, convingerilor, credințelor împărtășite de către membrii unei comunități umane, stăruind asupra *forței de influențare* pe care o poate exercita, la un moment dat, orice proces comunicațional. În acest context, el a atras atenția asupra faptului că mijloacele de comunicare contemporane facilitează atât transmiterea unor informații necesare publicului, cât și formarea unor convingeri considerate ca fiind utile pentru cei care finanțează acest proces. În urma analizei efectuate, Traian Herseni a formulat câteva observații importante pentru modalitatea de interpretare a faptului comunicațional contemporan⁴:

- fiecare comunitate sau unitate socială urmărește să-și formeze propriii membri, apelând la mijloace educaționale din ce în ce mai perfecționate, sub aspect tehnic, în vederea realizării funcțiunilor și programelor stabilite;

- deși sunt, în raport cu societatea umană, tot atât de vechi, procesele comunicaționale care caracterizează civilizația contemporană nu cunosc formele proprii culturilor tradiționale, a căror eficiență era legată tocmai de simplitatea lor. Dimpotrivă, ele sunt marcate, în ultimele decenii, de tendințe mereu înnoitoare, ce se desfășoară în contexte tot mai contradictorii, dominate nu doar de o luptă generică între „vechi” și „nou”, așa după cum ne-a obișnuit fiecare epocă istorică. Întrucât socializarea presupune tentații și solicitări sporite, de ordin comunicațional, care răzbat la toate nivelurile edificiului social, omul actual trăiește, mai ales pe plan interior, drama situației chiar în miezul confruntărilor dintre mai multe forme de „noutate” și un număr foarte mare de manifestări ale formelor considerate deja „vechi”;

- programele de cercetare social-umanistică, inclusiv cele sociologice, trebuie să conțină răspunsuri pertinente la dilemele *proceselor de influențare*, determinate de opțiunea pentru cele mai potrivite modalități de instrucție, de stabilire a graniței dintre educație și contraeducație. Totodată, aceste programe trebuie să abordeze relațiile dintre *influențare*, pe de o parte, și *procesele de ieșire din sfera de influență comunicațională* sau, chiar, de *re-influențare*, pe de altă parte, încercând să ofere cel puțin o explicație plauzibilă asupra mecanismelor

⁴ Idem. *Ce este sociologia?*, p. 60.

principale ale acestor fenomene, asupra apariției și, totodată, desfășurării lor, dar și în ceea ce privește efectele asaltului comunicațional, căruia numai oamenii înarmați cu o disciplină interioară îi pot face față astăzi⁵.

2. PLEDOARIE PENTRU O ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ A COMUNICĂRII INTERUMANE

Periplul efectuat de către cercetătorul Traian Herseni, prin ceea ce s-ar putea numi „istoria procesului de comunicare interumană”, indică anumite repere extrem de importante pentru o mai bună înțelegere a acestui proces, în contextul schimbărilor radicale care domină lumea de astăzi. La fel de importantă s-a dovedit a fi următoarea sa observație: de la recunoașterea caracterului social al comunicării interumane și până la afirmarea *sociologiei comunicării*, ca ramură a *sociologiei*, strâns legată de *sociologia culturii*, gândirea născută în zona noastră de civilizație, precum și cea aflată dincolo de spațiul geografic european, au parcurs, deopotrivă, etape pline de speranțe, în ceea ce privește succesele cercetărilor sistematice, de scepticism, uneori, dar și de certitudini⁶.

După cum a constatat și teoreticianul român, gândirea sociologică, al cărei obiect l-a reprezentat comunicarea, a fost determinată, asemenea celorlalte ramuri ale acestei științe, de prioritatea social-istorică din ultimele două secole: modernizarea, în forma pregnantă a tehnologizării. Transformările radicale pe care le-a antrenat acest fenomen au afectat atât modul de viață al oamenilor, evoluția instituțiilor sociale și culturale, cât și concepția asupra importanței comunicării în cadrul noilor structuri sociale, în dinamica întregii societăți.

Pornind de la aceste realități, Traian Herseni și-a construit propria viziune despre procesele comunicaționale interumane, având în vedere rezultatele obținute anterior de către alți cercetători ai vieții sociale. Gânditorul a analizat diversele modele de comunicare, întemeindu-se pe determinarea componentelor structurale și aspectelor funcționale – disociate în prealabil –, informând, totodată, și asupra tehnicilor care mijlocesc acest proces. Demersul său sociologic a intrat, astfel, în lumina unei duble interpretări: atât ca modalitate de investigare, cât și ca specialitate sociologică de sine stătătoare, cu un obiect, o finalitate și o metodologie proprii, dar, în același timp, receptivă la tezele altor discipline, cum ar fi: semiotica, filologia, antropologia culturală, lingvistica, teoria informației etc.

Mentinută la nivelul descrierii metodologice, analiza sociologică a comunicării interferează cu modalitățile științifice de abordare a tehnicilor de comunicare interumană. Însăși nașterea ei, ca disciplină de studiu, s-a petrecut în procesul conștientizării faptului că trăsătura fundamentală a acestui tip de comunicare constă în asocierea, pe tărâm strict mental, a unui *semnificant*, de *esență simbolică*, cu un anumit *semnificat*. Așa se explică, în opinia lui Traian Herseni,

⁵ *Ibidem*.

⁶ Idem, *Sociologia limbii*, București, Editura Științifică, 1975, p. 73–79.

fascinația trăită de mulți teoreticieni din zilele noastre în fața evoluției neurofiziologice, în special cerebrale, a omului, fenomen pe seama căruia s-a pus apariția comunicării.

Ca aptitudine excepțională, a cărei relație cu creierul nu a fost niciodată contestată de către gânditorul român, comunicarea între oameni a fost considerată un fenomen complex, care are, într-adevăr, o origine și o natură biologice, dar, privită din perspectivă sistemică, ea este, pe de-a-ntregul, un *proces cultural*. Pentru Traian Herseni comunicarea nu este doar o facultate, nici un exercițiu nemijlocit al gândirii, ci un produs *mediat* al acesteia sau, mai bine spus, o *instituție de creație umană*.

Astfel, sociologul a răspuns, în mod anticipat, unor întrebări ridicate în zilele noastre de către antropologii care consideră că procesul comunicațional uman se datorează, exclusiv, capacității omului de a trece așa-zisa „*frontieră*” cerebrală, pe care nici cele mai inteligente animale nu au putut să o depășească⁷. În manifestările sale variate, comunicarea se desfășoară în funcție de anumite sarcini și situații ce nu se repetă niciodată, iar opțiunea pentru o formă sau alta de exprimare solicită un grad de creativitate care este de natură cerebrală, dar nu în sens de aptitudine înăscută, așa după cum a susținut Chomsky, ci de capacitate combinatorie și adaptativă. Comunicarea umană nu izvorăște, pur și simplu, din limbajele animalelor, chiar dacă pe unele dintre aceste forme (mișcări gestuale, posturi, expresii afective etc.) le-a preluat și omul, cu scopul de a le amplifica și, mai mult, a le înnoi, după noi cerințe. Dimpotrivă, orice asemenea formă de comunicare se integrează într-un sistem cu numeroase structuri verbale, subverbale, paraverbale și superverbale.

Fără să se aventureze, ca atâția alți predecesori ai săi, în sensul de a oferi o teorie despre originea și natura comunicării, Traian Herseni a afirmat, fără teama de a greși, că faptul esențial, în această materie, este acela de a demonstra simultaneitatea dintre procesul nașterii comunicării umane și cel prin care ea a dobândit capacitatea de a semnifica mintea omenească, ceea ce, pe plan operațional, înseamnă puterea de a folosi o realitate ca *simbol* sau *semn* pentru o altă realitate.

De altfel, gânditorul român nu a făcut altceva decât să aplice o idee fundamentală, anterioară, a lui Ferdinand de Saussure⁸, în sensul că problema originii comunicării dintre oameni nu este diferită, în profunzimea sa, de înțelegerea și funcționarea ei *hic et nunc*.

Traian Herseni a recunoscut că realizarea acestei aplicări ar merita o analiză specială, pentru aportul ei la dezvoltarea sociologiei comunicării, deși teoria filosofică a interacționismului simbolic pare să o depășească. Totuși, el a insistat

⁷ Noam Chomsky, *Language and Mind*, New York, 1968.

⁸ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1916.

asupra câtorva concluzii, între care cea mai lămuritoare privește faptul incontestabil că omul nu trăiește doar într-un mediu natural, ci și într-unul simbolic. *Societatea* este, înainte de orice, o rețea de oameni aflați în interacțiune, iar *cultura* este un întreg de semnificații și valori (prin urmare, simboluri), care se referă unele la altele și prin care oamenii intră în legătură unii cu alții.

Reprezintă un adevăr faptul că simbolismul vieții sociale este mai bogat decât comunicarea, dar, fără îndoială, aceasta a fost și rămâne, în continuare, componenta lui cea mai de seamă, în sensul foarte exact că partea cea mai activă și plină de eficiență a raporturilor interumane este constituită din simbolismul de ordin comunicațional, verbal și nonverbal.

3. DESCHIDERE CĂTRE O TEORIE A COMUNICĂRII ÎN COMUNIUNE

Convins fiind că procesul comunicării interumane nu se reduce la un singur simbol, ci constituie un veritabil *sistem simbolic*, Traian Herseni a criticat, oarecum, poziția lingviștilor din vremea sa, care și-au dat seama de acest adevăr, dar foarte puțini au avut curajul să formuleze concluziile ce se impuneau sub aspect teoretic. Sociologul român a încercat să depășească înseși analogiile lui Ferdinand de Saussure, pe care le-a considerat insuficiente, pentru a arăta că *semnificația* sunetelor sau imaginilor, prin care se realizează comunicarea, este prezentă, exclusiv, în mintea celor care le utilizează.

Astfel, relația dintre sunet, respectiv, imagine și concept nu are valoare decât pentru cei care cunosc rigorile comunicării. În termeni tehnici, comunicarea presupune un cod, iar procesul are loc doar atunci când comunicatorii *știu* să codifice un mesaj cu ajutorul unei limbi sau *știu* să decodifice mesajul, tot cu ajutorul acelei limbi. Prin urmare, sunetele lingvistice sau imaginile nu reprezintă un „vehicul” în comunicare; perceptibile la nivel auditiv sau vizual, ele nu conțin nici un înțeles.

Utilizând unul în același cod, cel ce rostește un cuvânt sau produce o imagine înțelege același lucru ca și cel căruia i-a fost destinat mesajul. Dacă emit sunete sau imagini identice, fără a ține seama de convențiile de comunicare existente, acestea sunt complet lipsite de vreun înțeles. În fapt, comunicarea nu trebuie privită ca un proces prin care „se vehiculează” sau „se transmit” pur și simplu *înțelesuri*; mai curând, ea este acel „prilej” care declanșează în mintea comunicatorilor *înțelesurile convenite*, în măsura în care ei sunt inițiați și deci pot participa la acest proces. De aici și ambiguitatea comunicării: oricât s-ar strădui comunicatorii să înțeleagă de la început un sunet sau o imagine în același fel, fiecare va adăuga, după propria sa experiență și concepție de viață, noi sensuri, care scapă celui alt.

De aici, Traian Herseni a tras concluzia rolului excepțional al comunicării: ea este un sistem simbolic, iar simbolurile trezesc în om noi activități spirituale, foarte importante, oferă o deschidere spre semenii noștri, ne așează în comunicare cu ei, iar prin comunicare, în *comuniune*, în *participarea la aceeași comuniune socială și la aceeași cultură*⁹.

Funcțiile sociale ale comunicării sunt determinate, în primul rând, de activitățile sociale care se desfășoară cu ajutorul ei. Comunicarea, în sine, înseamnă o șansă de a realiza contacte interumane, relații sociale care pe altă cale nu ar fi posibile. Odată constituită, ea îndeplinește, prin natura ei, funcții sociogenice foarte puternice: este generatoare de raporturi și grupări sociale, iar uneori, comunități sociale cuprinzătoare.

Dar ea invită și la comuniune, la o apropiere nebănuită între oameni, la o stimulare reciprocă de schimburi mentale și spirituale dintre cele mai variate, oferind cercetării sociologice un câmp larg și încă nestrăbătut.

⁹ Traian Herseni. *Sociologia limbii*, p. 28.

TRAIAN HERSENI ÎN VIZIUNEA MONOGRAFIȘTILOR

FLORENȚA LOZINSKY

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI AS SEEN BY MONOGRAPHERS

An important representative of D. Gusti's sociological school, Traian Herseni has captured the attention of all those who participated in the monographic research and of those who investigated the activity of the school.

In the article, the author brings to the foreground the enhancements due to Mircea Vulcănescu, H.H. Stahl, N. Dunăre, Ernest Bernea and, among the contemporary researchers, Zoltán Rostás.

Despre Școala Sociologică de la București au scris de-a lungul timpului colaboratori ai Profesorului Dimitrie Gusti, precum și istorici ai sociologiei. Pe omul Traian Herseni îl descoperim, în primul rând, în lucrări ale lui M. Vulcănescu și în „amintirile” lui H. H. Stahl, sociolog cu un dar exemplar al evocării și rememorării unor aspecte din viața Școlii. În prelungirea acestora, trebuie remarcate și luate în considerare și scrierile de istorie orală ale lui Zoltán Rostás. După cum mărturisește chiar semnatarul lucrărilor *Monografia ca utopie* (2000), *O istorie orală a Școlii sociologice de la București* (2001), *Sala luminoasă* (2003), *Atelierul gustian* (2005), *Parcurs întrerupt* (2005), la originea acestor cărți se află un „proiect asumat ca un hobby [...], ce putea să fie desfășurat în direcția nu a unei istorii „obiective”, ci a unei istorii alternative a Școlii Sociologice de la București”¹. În paginile cărților amintite găsim interviuri cu foști elevi și colaboratori ai lui Dimitrie Gusti – Lucia Apolzan, Ernest Bernea, Harry Brauner, Lena Constante, Ion Costin, Roman Cresin, Nicolae Dunăre, Gheorghe Focșa, Marcela Focșa, Coriolan Gheție, Paula Herseni, Gheorghe Macarie, Ștefan Milcu, Constantin Marinescu, Mihai Pop, Gheorghe Reteganu, Gheorghe Serafim, Henri H. Stahl, G. Vlădescu-Răcoasa – cărora Zoltán Rostás le-a propus să-și povestească experiența în cadrul Școlii, dar și legăturile care existau între monografiști și relația acestora cu D. Gusti. În cărțile menționate, imaginea idealistă cu privire la Școală este demontată.

Prima campanie monografică la care participă Traian Herseni este cea de la Nerej, din 1927, în care era încă student. În legătură cu acel moment, Stahl pune în

¹ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, București, Editura Paideia, 2000, p. 7.

valoare importanța de excepție a anchetei, atât pentru el însuși, cât și pentru Herseni, întrucât și unuia și celuilalt le-a oferit o anume poziție în cadrul Școlii monografice. Aici, Traian Herseni și-a „început studiile de sociologie pastorală”², după cum își amintește memorialistul Școlii.

Urmează apoi campaniile monografice de la Fundul Moldovei (1928), Drăguș (1929), Runcu (1930), Cornova (1931) și cea din Țara Oltului (1938).

În campania de la Fundul Moldovei, M. Vulcănescu ni-l prezintă pe Traian Herseni alături de profesorul Rainer – „pasionatul cercetător al «omului» și al «formeii lui vii», om de vastă cultură, «adânc gânditor, ingenios născocitor de metode», profesorul Brăiloiu – «minunatul cunoscător al ariilor de răspândire a cântecului românesc», profesorul Georgescu Breazu – «muzicolog erudit», H.H. Stahl – «arheologul trecutului nostru nescris» și Traian Herseni – «conștiincios, neobosit, puțin timid, pe atunci proaspăt licențiat în filosofie»³.

Campania Drăgușului a reprezentat pentru Școala sociologică de la București o împlinire, întrucât este considerată o monografie „completă”, ce respectă viziunea Profesorului în materie de cercetare a satului românesc. Dar și pentru Herseni această campanie monografică de la Drăguș (1929) ocupă un loc aparte în sufletul său. El a fost cel desemnat coordonator al monografiei *Drăguș – un sat din Țara Oltului*.

În următorii ani, în 1932, s-a organizat tot la Drăguș o nouă campanie de cercetare, iar în 1933 are loc la Făgăraș o campanie de redactare a ceea ce se strânsese până în acel moment despre Drăguș.

În campania de la Drăguș, Traian Herseni s-a concentrat pe cercetarea cetelor de feciori, moment descris astfel: „La Drăguș s-a lucrat deja pe o realitate concretă, pentru care premisele teoretice erau deja date, [...] un sat de țărani foarte harnici, un sat de agricultori, cu un fond cultural unitar, care se manifesta în toate, se manifesta în comportamentul lor, se manifesta și în case, se manifesta și în gospodării, în obiceiuri, în concepția despre lume, cer, stele. [...] acolo a făcut Herseni prima lui cercetare asupra cetelor de feciori”⁴. Spre deosebire de campania de la Nerej, unde s-a făcut cercetare din casă în casă, la Drăguș a fost aplicată pentru prima dată tehnica eșantionării.

Monografiile ofereau cadrul științific necesar dezbatelor pe diferite teme, inclusiv a unor lucrări ce urmau a fi date spre tipărire. H. H. Stahl își amintește că, în campania de la Runcu, Herseni și-a adus cu sine „șpalturile lucrării lui despre *Teoria monografiei sociologice*”, care avea, în primă fază, „o înfățișare didactică foarte clară”. În urma dezbatelor care au avut loc asupra lucrării, Herseni a îmbunătățit-o și a publicat-o în anul 1934. Tot din „amintirile” lui Stahl aflăm că Traian Herseni s-a ocupat, la Cornova, de studiul „categoriilor sociale”⁵.

² H. H. Stahl, *Amintiri și gânduri...*, București, Editura Minerva, 1981, p. 52.

³ Mircea Vulcănescu, *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti*, București, Editura Eminescu, 1998, p. 82.

⁴ Zoltán Rostás, *Sala luminoasă*, București, Editura Paideia, 2003, p. 286.

⁵ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 162.

Spirit meticolos și cu ambiții științifice exhaustive, Traian Herseni a vrut să însumeze în monografia *Drăguș – un sat din Țara Oltului* aspecte esențiale din întreaga Țară a Oltului, și, prin urmare, în anul 1938, el a mai organizat o campanie monografică cu centrul în Făgăraș. Dar, datorită concentrării în armată a bărbaților monografiști, această campanie nu s-a realizat decât parțial.

Rememorând acele momente ale campaniei de la Făgăraș, Nicolae Dunăre ne dezvăluie modul de lucru, pe fișe, al echipei: „am participat două săptămâni la cercetările din Drăguș-Făgăraș, conduse de Traian Herseni, unde am cunoscut metoda fișei depuse în fiecare seară și a fișelor proprii, depuse în cutiile altor teme”⁶. O parte din fișele acestei cercetări au intrat în componența sintezei lui Ion I. Ionică, *Dealul Mohului. Ceremonia agrară a cununei în Țara Oltului* (1943).

Același monografist, Nicolae Dunăre, evocă și modul în care au fost pregătiți pentru a participa la cercetarea de teren: „Întâi am primit toți câte un exemplar, de fapt l-am cumpărat, dar ni s-a recomandat mai demult, *Teoria monografiei sociologice* de Traian Herseni și *Tehnica monografiei sociologice* de H.H. Stahl. Le aveam, cred că fiecare membru al seminarului le avea. După aceea, într-adevăr, și Stahl, în principiu, și Herseni, care mă pregătea să merg aici, ne-au dat o bibliografie despre Drăguș-Făgăraș, deci despre Țara Oltului, ca să citim ceva înainte de a merge acolo [...] ne-a atras atenția că acolo nu se face propagandă, nici politică (...). «Nu spui nimic, ei să te învețe de toate, și ce fac ei, aia e bine. Dumneata notezi, și la urmă vedem ce e bun și ce e rău». Dar, oricum, îmi atrăgea atenția să nu cumva să îmi impun eu punctul de vedere către oamenii cu care voi sta de vorbă. La asta a ținut mult.[...] Și învățătura dată de Herseni, [...] atunci când stau de vorbă cu țărani [...] să nu bruscăm...și, în general, să n-am păreri, să aibă ei păreri. Să-i lăsăm impresia țaranului informator că el este învățătorul nostru în toate problemele. Asta a fost un element de bază, pe care l-a infiltrat [...]. Noi cunoșteam câte ceva despre Drăguș. Nu mai spun că erau și alții: Ernest Bernea, [...], Traian Herseni, [...], Ion Ionică [...], d-ra Ștefania Cristescu, mai târziu Ștefania Golopenția, și ei povesteau din terenul lor, care și ăla era un fel de informație bibliografică pentru noi”⁷.

Un moment de cumpănă în viața Școlii apare, după anul 1934, atunci când D. Gusti a propus ca echipele monografice să treacă la „acțiune” în cadrul Fundației Regale. Printre cei care au refuzat să se îndeparteze de ideea „monografică” de cercetare a „satului tradițional” se numără, alături de M. Vulcănescu, Xenia Costa-Foru, și Traian Herseni, care „a refuzat, pur și simplu, să lucreze la Fundațiile Regale. Nu l-a interesat. A rămas cu preocupările de cercetare științifică propriu-zisă”⁸.

Traian Herseni era văzut de unii monografiști ca fiind izolat, dar „izolarea asta nu era întâmplătoare, el avea nevoie să fie singur, să gândească, să se

⁶ Zoltán Rostás, *Parcurs întrerupt*, București, Editura Paideia, 2005. p. 33.

⁷ *Ibidem*, p. 32–33.

⁸ *Idem*, *Monografia ca utopie*, p. 154.

concentreze. Mai mult decât om de echipă, era cercetător singuratic”⁹. Observăm aici profilul de antropolog al lui Traian Herseni, de specialist, ce-și asumă de unul singur cercetarea directă, de contact nemijlocit cu actorii sociali. Deși singuratic în opțiunea sa, Ernest Bernea îl descrie ca pe un tip comunicativ și prietenos, care avea totdeauna pregătite „darurile necesare să stea de vorbă cu țărani”¹⁰.

Urmărind traiectoria profesională universitară a lui Traian Herseni, aflăm că este licențiat în filosofie din 1928, în specialitățile sociologie, psihologie și pedagogie. În anul 1932, îl găsim numit asistent la catedra de sociologie, etică și politică a Universității din București, unde ajunge, alături de H. H. Stahl și M. Vulcănescu, să ofere consultații monografiștilor și studenților – la temele în care era specializat –, pe care-i pregătea în cadrul seminarului dedicat cercetărilor monografice. Seminarul era un loc de întâlnire a studenților de la toate facultățile unde aveau loc discuții și dezbateri pe probleme. Dar, în același timp, „seminarul a fost organizația de la care a pornit cristalizarea metodei monografice, atât în ceea ce privește fundamentarea teoretică și metodologică, cât și în stabilirea unor relații în cadrul organizației”¹¹.

În cadrul seminarului, Traian Herseni avea posibilitatea de a se apropia de studenți și de a le oferi sprijinul necondiționat, relația asistent-student devenind una de prietenie, care a rezistat timpului: „mi-a spus – rememorează Coriolan Gheție – doar atât, ca, după seminar, să trec pe la catedră. Și aici mi-a spus: «uite ce, dacă vrei, am văzut că ai o orientare bună în sociologie, eu cu mare plăcere din clipa asta sunt la dispoziția dumitale. Ai toată biblioteca mea la dispoziție, oricând, orice carte»”¹².

Din 1938 și până în 1942, Traian Herseni este conferențiar de sociologie rurală, la catedra condusă de D. Gusti. În perioada 1942–1945 activează ca profesor de sociologie națională, la Universitatea din Cluj. „Herseni a fost întotdeauna socotit că e un foarte bun profesor, că e un mare erudit, că știa carte foarte multă [...] lucra de unul singur”¹³.

Traian Herseni, datorită prolificității sale științifice, a fost numit „poligraful școlii”. Calitățile sale au fost remarcate și de alți monografiști, cum ar fi Nicolae Dunăre¹⁴: „era un creier foarte organizat și foarte cult. Nu s-a dus unul la el să nu-l întrebe [...] El era capabil să lase, să dea altora. Oricum, scria repede și avea o informație nemaipomenită”, dar și tehnica sa de scris era apreciată, pentru că Traian Herseni „putea să gândească lucrarea în întreg, pe urmă să adauge reperele, trimiterile bibliografice etc”. La baza tehnicii sale de scris stă și „o memorie bună,

⁹ Idem, *Sala luminoasă*, p. 136.

¹⁰ Idem, *Monografia ca utopie*, p. 85.

¹¹ Idem, *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Printech, 2001, p. 39.

¹² Idem, *Parcurs întrerupt*, București, Editura Paideia, p. 116.

¹³ Idem, *Monografia ca utopie*, p. 85.

¹⁴ Idem, *Parcurs întrerupt*, p. 91–92.

și știa, în domeniul ăsta a scris cutare, cutare, și întindea mâna, și dădea cartea de acolo sau de acolo, din acei munți de cărți pe care le avea acasă”.

În ciuda criticilor pe care i le aduce H. H. Stahl, acesta remarcă omul de mare caracter, Traian Herseni, atunci când evocă momentul susținerii propriului doctorat. Deși la acea oră era mobilizat pe malul Dunării, pentru construirea unor fortificații, „de acolo am fost chemat pentru a-mi da doctoratul, Traian Herseni, făcând fără știrea mea, toate demersurile necesare, prezentând ca teză un fragment din cercetările mele din Nerej și obținând din partea autorităților respective îngăduința unei absențe de câteva zile din regimentul de pioneri în care eram mobilizat”¹⁵.

Mircea Vulcănescu îl încadrează pe Traian Herseni în curentul „tinerei generații”, oferind un bilanț axiologic al reprezentanților acesteia. În sinteza numită *Problema generației*¹⁶, sunt analizate texte semnate de autori importanți ai vremii, cărora le conturează profilul spiritual al gândirii.

Lui Traian Herseni, Vulcănescu îi dezvăluie aptitudini de filosof, ce opune „materialismului dialectic” o „dialectică a spiritului”¹⁷, în care acesta propune pentru condiția omului „mântuirea prin cultură”¹⁸. Acest fapt îl situează pe Traian Herseni într-un idealism asumat și îi permite lui Vulcănescu să-l compare cu alți doi idealiști ai tinerei generații, Dan Botta și Emil Cioran: „Botta, Cioran și Herseni, pe trei planuri diferite, mențin întâietatea spiritualului asupra temporalului. Unul pe planul ideilor, altul pe chiar planul vieții istorice, al treilea la îmbinarea lor”¹⁹.

H. H. Stahl îl descrie pe Traian Herseni ca fiind „totalmente” prins în „sistemul sociologic” al lui Dimitrie Gusti, solicitând păreri de la colegi, „ca până la urmă să poată da o versiune clară, coerentă, logică, popularizată totuși, adică pusă la îndemâna tuturor celor care ar fi vrut să facă monografie sociologică pe baza unei concepții teoretice certe”²⁰.

Dincolo de diferențe formative, structurale și teoretice, existente între Stahl și Traian Herseni, pe care primul le socotește „contrastante”, sociologul „satului devălmaș” recunoaște în Herseni un coechipier și un partener, atunci când e vorba de a elabora un „plan de lucru”, un proiect, cum am spune astăzi: „între doi parteneri, pe anume probleme și unele aspecte ale muncii comune, înțelegerea poate fi perfectă, precum a fost și continuă a fi cea dintre mine și Herseni, cel puțin atâta vreme cât nu e vorba decât de chipul cum urmează a fi tratată și redactată o problemă. Când e vorba de elaborat un «plan de lucru», cred că pot redacta un text întocmai ca Herseni, precum și el o poate face, în numele meu, căci amândoi vorbim aceeași limbă, de comun acord fiind pe câteva poziții cheie”²¹.

¹⁵ H. H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, p. 399.

¹⁶ Mircea Vulcănescu, *Tânăra generație*. București, Editura Compania, 2004, p. 82–109.

¹⁷ *Ibidem*, p. 102.

¹⁸ *Ibidem*, p. 104.

¹⁹ *Ibidem*, p. 107.

²⁰ H. H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, p. 140.

²¹ *Ibidem*, p. 141.

Opțiunea clară a lui Traian Herseni pentru cercetarea de teren trebuie luată în considerare, întrucât aceasta i-a marcat întreaga operă și nu poate fi redusă doar la „filosofie socială”²², chiar dacă o astfel de componentă există.

În fapt, opera lui Traian Herseni însumează lucrări pur teoretice, precum *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1935), *Sociologie* (1982), în care filonul filosofic al gândirii sale este cât se poate de puternic reprezentat în ambele lucrări, dar în mod diferit. Astfel, în prima lucrare (1935), constructul de bază „ontologia regională” este unul filosofic, fiind preluat de la Husserl, pe când, în lucrarea din 1982, dimensiunea filosofică este una mai puțin vizibilă, ea putând fi citită în coordonatele abstracte și livrești, care dau discursului valență spirituală, dar și profunzime reflexivă.

O altă serie de lucrări, cum ar fi *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Forme străvechi de cultură poporană românească* (1977), *Colinde și obiceiuri de Crăciun* (1997), poartă pecetea cercetărilor de teren, cea dintâi mai ales fiind exemplară pentru rigoarea descrierii etnografice a stânelor drăgușene, nerejene și bucovinene, inclusiv prin transcrierea unor fișe elaborate de alți monografiști, menționați de Traian Herseni în paginile cărții²³.

Dar Traian Herseni a lucrat în echipe de cercetare și după punerea sub obroc, în 1946, a sociologiei gustiene. Îl găsim, astfel, în anii '50, în echipa de cercetări antropologice organizate în Țara Hațegului²⁴ și Ținutul Pădurenilor²⁵.

Mircea Vulcănescu apreciază contextul în care și-a desfășurat activitatea tânăra generație, dar și influența nefastă a războiului asupra mentalității monografiștilor: „Împrejurările sub influența cărora s-a format generația tânără sunt dătătoare de seamă de caracterele și de unitatea ei [...]. Războiul [...] i-a răsturnat complet criteriile, prefăcându-i mentalitatea”²⁶.

În biografia lui Traian Herseni există și „episodul legionar”, abordat și de monografiști în istorisirile lor. Atunci când H. H. Stahl face referiri la prezența lui Traian Herseni în mișcarea legionară, se raportează și la cele două broșuri semnate de sociolog: *Mișcarea legionară și țărănimea* (1937) și *Mișcarea legionară și muncitorimea* (1937), menționând că intenția lui Traian Herseni, ce avea o gândire sistematică, a fost aceea de a orienta „organizațional” eclectica grupare politică.

La baza deteriorării relațiilor în cadrul grupării monografice a stat, printre altele, și o dizidență legionară reprezentată de C. D. Amzăr, Ion I. Ionică, Ernest Bernea. Aceștia au editat revista „Rânduiala”, în care au criticat monografismul sociologic gustian. În acel context, Traian Herseni „a avut o polemică cu Amzăr”²⁷.

²² Zoltán Rostás, *Sala luminoasă*, p. 29.

²³ Este vorba de Ștefania Cristescu-Golopenția și de p. 72–74 din *Probleme de sociologie pastorală*.

²⁴ Cf. Ștefan M. Milcu, Horia Dumitrescu, *Cercetări antropologice în Țara Hațegului, Clopotiva. Monografie*, București, Editura Academiei, 1958.

²⁵ Cf. Ștefan M. Milcu, Horia Dumitrescu, *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrâna*, București, Editura Academiei, 1960.

²⁶ Mircea Vulcănescu, *Tânăra generație*, p. 67.

²⁷ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, p. 147.

Pactul lui Traian Herseni cu mișcarea legionară s-a petrecut în preajma unui concurs pentru ocuparea unui post la Universitatea din Cluj. Atunci legionarii i-au promis sprijin, iar el a mizat pe faptul că, intrând în rândurile lor, putea face o carieră, cum explică un alt monografist, Marcela Focșa: „el, ca mentalitate nu era deloc legionarizat, nu avea mentalitatea asta antisemită, naționalistă, mistică și așa mai departe. Cred că la el a fost o chestie absolut numai de carieră. El dorea și merita să aibă o catedră universitară”²⁸.

În timpul concursului, după opinia Paulei Herseni: „studenții naționaliști îl înjurau că ține cu evreii și ceilalți îl înjurau că e naționalist”²⁹. Acest conflict i-a fost defavorabil lui Traian Herseni, iar lucrurile s-au „aranjat” ca să câștige Sudețeanu.

Deși înrolat în mișcarea legionară, pe seama căreia a ajuns și demnitar, Traian Herseni nu a adoptat poziția celor de la „Rânduiala”, față de Școala monografică și Dimitrie Gusti. El „nu și-a renegat fătîș maestrul. Astfel se explică sprijinul acordat de Gusti lui Herseni în timpul războiului, pentru ocuparea catedrei de sociologie de la Universitatea din Sibiu-Cluj”³⁰.

În cadrul mișcării legionare, Traian Herseni nu s-a remarcat ca naționalist fanatic și dogmatic. Acest fapt este ilustrat chiar de către unul dintre foștii lui studenți evrei, stabiliți la Chișinău, care și-l amintește pe Traian Herseni ca un specialist și dascăl ce nu amesteca la curs știința cu ideologia: „Orele predate de el erau foarte interesante, pline de conținut, avea un spirit al umorului foarte dezvoltat, pe care-l folosea. Apartenența politică a lui – probabil că știți că el era atunci unul din fruntașii mișcării legionare – nu conta când era vorba de știință. Adică, el se purta cu oricine la fel, indiferent de originea lui etnică [...] știința și cunoștința [erau cele de care ținea cont]”³¹. Aceeași atitudine o regăsim și în cadrul examenului de sociologie rurală cu studenții: „Traian Herseni era pe atunci tânăr, plin de energie, un om de înaltă cultură, un om foarte exigent față de studenți și avea următoarea metodă: el recomanda studenților 100 de titluri de lucrări în domeniul în care predă. E vorba de lucrări nu numai în limba română, ci și în engleză, franceză, germană și așa mai departe. Studentul trebuia să se pregătească pentru examen în baza acestor lucrări, și examenul se începea cu o întrebare simplă, sau mai bine zis cu un raport al studentului, în ce măsură a studiat lucrările recomandate. Nu existau programe speciale, nu exista sistemul de bilete cu întrebări, ci trebuia să cunoști sociologia agrară după sursele inițiale ale acestei științe”³².

Deși există diverse păreri, pro sau contra, ale monografiștilor, despre Traian Herseni, acesta constituie un reper al Școlii sociologice de la București, un savant cu un sistem „de viață auster și încordat”, dăruit în totalitate cercetării științifice și alcătuirii unei opere cu fundamente în investigația de teren și cu împliniri majore, într-o gândire teoretică de certă vocație sistematică și comprehensivă.

²⁸ Idem, *Sala luminoasă*, p. 123.

²⁹ *Ibidem*, p. 217.

³⁰ Idem, *Parcurs întrerupt*, p. 127.

³¹ Florența Stăvărache, *Traian Herseni și sociologia agrară*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Seria Sociologia. 2005, nr. 1, p. 144.

³² *Ibidem*, p. 143.

TRAIAN HERSENI – „POLIGRAFUL” ȘCOLII SOCIOLOGICE DE LA BUCUREȘTI

MONICA MARINESCU

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI – THE “POLYGRAPH” OF THE SOCIOLOGICAL SCHOOL IN BUCHAREST

Traian Herseni covers a broad sociological area, from systematic sociology to the concrete-monographic one, from original creation to the history of Romanian sociology, from the highly theoretical study to the popular forms, be it for encouraging monographic research or for helping high school students to grasp sociological knowledge.

Dacă „tînăra generație”, ce-i reunea pe Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica, reprezintă „operele finite” ale filosofului care nu a scris nimic, Nae Ionescu, opere de care „n-a avut a se rușina”¹, este cel puțin la fel de adevărat că, în ceea ce-l privește pe D. Gusti, mare educator al tineretului interbelic, „operele finite” s-au numit, în cazul fenomenologiei sociologice, pe care el însuși o anticipase, Traian Herseni și Mircea Vulcănescu.

Alături de H. H. Stahl, Anton Golopenția, D. C. Georgescu, I. Ionică, sub îndrumarea lui D. Gusti, au fost părtași, în cadrul Școlii sociologice de la București, la elaborarea unei mișcări științifice interdisciplinare (antropologie, biologie, medicină, geografie, psihologice, politică etc.), având drept scop crearea unei sociologii autohtone și, totodată, reprezentativitatea unui domeniu al culturii naționale, care să poată fi, astfel, recunoscută în Occident.

Dacă la sfârșitul veacului XIX se conturaseră mai multe curente sociologice, toate de factură și structură politică (sociologia liberală, cea justificativă, sociologia critică, cea junimistă, sociologia revendicativă, cea poporanistă, sociologia utopică, cea socialistă, sociologia normativă, cea naționalistă)², la începutul secolului XX, prin intermediul universităților, începe un proces de separare a sociologiei de politica practică. Acestea au oferit celor cu înclinații teoretice posibilitatea de a

¹ Alexandru Surdu, *Pe linia gândirii lui Nae Ionescu*, în volumul *Vocații filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 61.

² Traian Herseni, *Sociologie românească. Încercare istorică*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, p. 159.

studia dezinteresat, „realitatea socială”, pentru a o cunoaște și a o explica, nu pentru a o transforma³.

Sub influența primilor creatori de sisteme filosofice și istorice (Vasile Conta și A. D. Xenopol), sociologia devine, treptat, o preocupare cu preponderență teoretică, prin opera profesorilor de sociologie (D. Gusti, Petre Andrei, Traian Brăileanu, Eugeniu Speranția), dar și independentă față de celelalte științe sociale.

Prin colaborarea celor două direcții de dezvoltare sociologică, una universitară (Petre Andrei), alta de teren (monografică – școala sociologică de la București), opera științifică de cercetare a realității sociale românești își găsește rosturile ei specifice de cunoaștere teoretică aprofundată prin cercetările monografice de teren.

Lucrările *Teoria monografiei sociologice* (Traian Herseni, 1934) și *Tehnica monografiei sociologice* (H. H. Stahl, 1934) au constituit temelia cercetărilor de teren pentru generațiile viitoare de sociologi. „Metoda monografică”, inițiată de D. Gusti și aplicată de toți cercetătorii „Școlii sociologice de la București”, a depășit, la vremea aceea, metoda monografică aplicată numai „bugetelor de familie” muncitorești, folosită de Frédéric Le Play, impunându-se, prin complexitatea abordărilor, față de metodologia sociologică occidentală.

Prin „metoda monografică” de cercetare a specificului neamului românesc, începe să se contureze idealul gustian de a înfăptui, prin foștii studenți, o „mare cultură” sociologică.

Încă din studiul documentar *Socialul ca obiect de preocupare științifică în universitățile germane*⁴, Traian Herseni recunoaște importanța sociologiei ca știință în crearea de noi direcții în științele spiritului. Prin documentarea realizată în Germania, el a urmărit modul în care sociologia se impunea ca știință a realității sociale și impactul ei asupra economicului, juridicului, politicului, moralei etc. Cu ochii observatorului social, el a sesizat piedicile în calea dezvoltării sociologiei:

a) diletanții, „care-i întrebunțează fals terminologia”; b) oamenii de știință de altă specialitate, care fac sociologie cu mentalitatea și „uneltele meseriei lor”; c) științele sociale particulare, care încalcă domeniul.

Studiul relevă preocuparea lui Traian Herseni în obținerea de informații științifice privind: metodologia de cercetare sociologică; programa cursurilor de sociologie pe semestrul de iarnă 1929–1930; modalități de dezvoltare a științelor sociale particulare; lucrări bibliografice cerute studenților; curente principale de gândire în sociologia germană, predate în universități: sociologie istorică (Karl Lamprecht, Hans Meyer); istorie economică (Karl Marx, Werner Sombart); filosofia istoriei (W. Windelband, H. Rickert); filosofie și metafizică (Th. Litt, O. Spann); sociologia cunoașterii (Max Weber, G. Simmel, Lepold von Wiese); sociologia cosmologică (Tr. Ratzel); sociologia popoarelor (W. Wundt); sociologie

³ *Ibidem*, p. 161.

⁴ Traian Herseni, *Socialul ca obiect de preocupare științifică în universitățile germane* în „Arhiva pentru știință și reformă socială”. an IX, 1930, nr. 1–3, p. 264.

generală (F. Tönnies)⁵. O caracteristică a sociologiei germane, concluziona Traian Herseni, o constituia inter- și pluridisciplinaritatea celor care studiază realitatea socială, sociologia fiind considerată o sinteză, o enciclopedie a științelor sociale particulare. Respectul și interesul său față de cultura germană vine din faptul că, în afară de aptitudinile temperamentale ale poporului german, cultura socială a avut întâietate față de politic, fiind puternic susținută de statul german (exemplu pentru țările mai puțin dezvoltate). Așa se explică influența gândirii sociale și filosofice germane asupra formării specialiștilor în domeniul științelor sociale din România interbelică.

Traian Herseni era convins că „epoca contemporană va fi o «epocă sociologică», ce va marca influența covârșitoare a sociologiei asupra tuturor domeniilor de cercetare în serviciul societății, având drept valoare și scop în sine formarea personalității umane. Astăzi știința a coborât din turnul preocupărilor sale pure și s-a pus în serviciul societății și îndeplinește o funcție socială”⁶.

Cu aceste idealuri va încerca Traian Herseni să-și elaboreze proiectul sociologic personal, pentru ca „cei ce vin după mine să fie mai norocoși”⁷.

Comparând studiul dezvoltării științelor sociale în Europa cu nivelul scăzut al evoluției lor în România, Traian Herseni a simțit nevoia de a-și valorifica experiența științifică acumulată și prin elaborarea unor manuale școlare, dedicate tinerilor liceeni cu înclinații deosebite pentru filosofie și sociologie. Împreună cu profesorul D. Gusti (care a fost, între 1932–1933, ministrul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor), Traian Herseni susține activitatea pedagogică și educativă a tineretului prin introducerea în programa analitică de liceu a sociologiei.

În acest scop, apare manualul: Dimitrie Gusti, Traian Herseni, *Elemente de sociologie, cu aplicări la cunoașterea țării și a neamului nostru, pentru clasa a VIII-a secundară*, prima ediție (1936), urmată de alte șase ediții, revăzute și completate.

În *Cuvânt înainte*, autorii precizează necesitatea studierii sociologiei, ca știință sintetică, în formarea tinerilor interesați de cunoașterea fenomenelor sociale (istorice, economice, juridice, psihologice, etnografice, antropogeografice) ca manifestări ale societății, ea având menirea de a releva caracterul de „totalitate” al vieții sociale și de a forma în chip unitar mintea elevilor⁸. Totodată, sociologia trebuia să trezească în elevi interesul pentru cunoașterea țării și a neamului nostru.

În acest sens, autorii recomandă înlocuirea lucrărilor teoretice scrise cu lucrări practice, efectuate în vacanța de Crăciun sau de Paște, ce ar consta în aplicarea metodei monografice la o gospodărie, familie, atelier de lucru. Astfel se pot verifica, mult mai bine, cunoștințele teoretice acumulate.

⁵ *Ibidem*, p. 274.

⁶ *Ibidem*, p. 276.

⁷ *Ibidem*, p. 265.

⁸ Dimitrie Gusti, Traian Herseni, *Elemente de sociologie, cu aplicări la cunoașterea țării și a neamului nostru, pentru clasa a VIII-a secundară*, București, Editura „Cartea Românească”, 1941, p. 5.

Sociologia mai are o menire, una de natură morală: prin cercetările monografice se pot reliefa nevoile sociale și mijloacele de îndreptare, ele indicând acțiunea practică prin care elevii, studenții se pot desăvârși ca membri ai societății românești (vezi: *Ibidem*, p. 6–7).

Pentru edificare, redăm titlurile celor trei părți ale manualului: I. *Sociologia ca știință a societății*; II. *Societatea ca obiect de studiu al sociologiei*; III. *Cunoașterea țării și a neamului prin metoda monografică* (aici este prezentat sistemul sociologic gustian, precum și acțiunea culturală propusă în slujba comunității – cultura sănătății, a muncii, moral-religioasă, intelectuală).

Deosebit de modernă și actuală este modalitatea de întocmire a manualului: fiecare capitol începe prin a prezenta cuprinsul problemelor abordate (un fel de „abstract”), iar subdiviziunile fiecărui capitol sunt numerotate, pentru a ușura predarea materiei după puterea de asimilare a clasei respective de elevi. La finalul fiecărui capitol sunt incluse texte obligatorii și texte facultative (la dispoziția profesorilor, care le pot preda claselor de elevi supradotați). Fiecare din cele trei părți ale manualului cuprinde, la sfârșit, un chestionar menit să sublinieze, prin întrebările puse, toate aspectele pe care elevul trebuie să le asimileze, precum și o bibliografie selectivă, cu lucrări fundamentale, în limba română și în limbi străine, obligatorie pentru problematica abordată.

Complexitatea modalității de elaborare a acestui manual relevă erudiția autorilor: cunoscători ai curentelor fenomenologice existențialiste (E. Husserl, F. Brentano); în axiologie și etică (Max Scheler); în ontologie și teoria ființei (Martin Heidegger, M. Merleau-Ponty, Jean-Paul Sartre); cunoscători ai școlii sociologice franceze (E. Durkheim, C. Bouglé, J. Raffault); buni cunoscători ai sociologiei americane (R. Merton, T. Parsons, P. Sorokin, F. Giddings); și, în special, buni cunoscători ai gândirii sociologice germane (G. Simmel, O. Spann, Leopold von Wiese, Max Weber, F. Tönnies).

Această pregătire profesională, cât mai complexă, a fost, de fapt, modalitatea prin care Traian Herseni și-a conturat traseul de cercetare teoretică și practică, completând operele reprezentative pentru sociologia românească (D. Drăghicescu, S. Haret, D. Gusti, P. Andrei, M. D. Ralea, Tr. Brăileanu, E. Speranția, C. Rădulescu-Motru, Al. Claudian ș. a.).

În traseul științific al dezvoltării gândirii sociologice a lui Traian Herseni se pot stabili câteva repere: într-o primă etapă, el a fost preocupat de conturarea unei istorii a sociologiei contemporane, după cum reiese din studiul *Sociologia contemporană*⁹, în care sunt analizate critic curente individualiste (mecanicismul, contractualismul, psihologismul, relaționismul) și curente integraliste (naturalismul, istoricismul, sociologismul, universalismul). Un spațiu deosebit este acordat noologismului și fenomenologismului.

⁹ Traian Herseni, *Sociologia contemporană*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an XII, 1934, nr. 1–2, p. 96–128.

După acest expozeu analitic, Herseni consideră necesară și elaborarea unei istorii a sociologiei românești, concretizată în lucrarea *Sociologia românească. Încercare istorică*. (București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940).

În prima parte a lucrării sunt reliefate „ideile sociologice”, așa cum au apărut ele în istoria gândirii politice românești, înainte ca sociologia să se constituie ca știință de sine stătătoare, preciza Herseni¹⁰; premergătorii sociologiei românești (N. Milescu, D. Cantemir, I. Budai-Deleanu, D. Golescu, I. Codru-Drăgușanu, Anton Pann); începuturile sociologiei românești în ideologiile politice (liberalii, conservatoriștii, socialiștii, poporaniștii și țărăniștii, naționaliștii).

Partea a doua se referă la problematica sociologiei propriu-zise: primele încercări de elaborări sistemice în filosofie și istorie (V. Conta, A. D. Xenopol, S. Haret); primul sistem sociologic românesc (D. Gusti); „sociologia de catedră” și reprezentanții ei la Universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți; activitatea Institutului Social Român și Școala sociologică de la București.

Abordarea istorică a evoluției ideilor sociologice românești este deosebit de importantă pentru cunoașterea științifică, deoarece „numai pe cale istorică se poate întemeia o tradiție științifică națională”¹¹.

După cercetarea critică a stadiului în care se află sociologia românească, Traian Herseni trece la investigarea problemelor sistematice ale sociologiei, al căror caracter filosofic devine decisiv, axându-se pe următoarele coordonate: determinarea realității sociale (problemă de ontologie); constituirea sociologiei ca știință autonomă (problemă de teorie a științei și de teorie a cunoașterii); problematica studiilor practice, de teren, ale sociologiei.

Apogeul acestui demers științific îl va constitui lucrarea *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (prezentată ca teză de doctorat). Caracterul filosofic al abordării realității sociale ca „ontologie regională” a avut un cuvânt de spus în constituirea sociologiei, căci „fără filosofie, știința riscă să cadă în dogmatism”, preciza autorul în *Cuvânt înainte* la lucrarea amintită¹². El considera filosofia (ca și Mircea Florian) o știință a temeiurilor, deschizătoare de perspective și o îndrumare critică de care nu ne putem lipsi. Pentru acesta din urmă, „filosofia nu este o cercetare de specialitate, ci o ochire universală, o considerare a «totalității», o lămurire unitară și armonică a lumii întregi. (...) Chiar dacă întregirea filosofică a științei, adecă sinteza, apare ipotetică și provizorie, ca o simplă părere, ca o pură probabilitate, cerută oarecum de nevoia de a explica unitar și integral lumea, tot este destul a ne convinge de folosul real al filosofiei pe tărâmul teoriei”¹³.

¹⁰ Traian Herseni, *Sociologia românească. Încercare istorică*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, p. 4.

¹¹ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie socială*, București, Institutul Social Român, 1935, p. 3–4.

¹² *Ibidem*, p. 6.

¹³ Mircea Florian, *Rostul și utilitatea filosofiei*, București, Editura Fundației I. V. Socec, f. a., p. 21.

Colegul său de generație, Mircea Vulcănescu, în studiul *Puțină sociologie*, anticipează apariția lucrării sale, cu fundament filosofic (*Realitatea socială*, 1935), susținând că: „dialectica și fenomenologia se cer astăzi complinite în explicarea sociologică, într-un tot care nu mai poate avea decât aspectul unei ontologii regionale a existenței sociale în înțeles heideggerian”¹⁴.

Problema apare odată cu constatarea că același obiect de cercetare (regiunea existențială) este studiat de o serie de științe sociale. Se impune, prin urmare, scria Traian Herseni, „o cercetare de teorie a științei, ca să se stabilească locul pe care-l ocupă sociologia în sânul celorlalte discipline, așadar să se stabilească unghiul ei propriu de vedere din care privește realitatea socială”¹⁵.

De aceea, prima sarcină sistematică a sociologiei este înfățișarea realității sociale ca „o regiune existențială proprie”, prin cercetarea omului, a culturii și a societății, în ceea ce au ele specific. Preocuparea aceasta, întru cât privește „existența”, este de natură ontologică, pe când, întru cât privește numai un compartiment al existenței, ea este de natură regională¹⁶. Întâietatea momentului ontologic fiind de natură logică, nu temporală, impune studierea societății în două momente diferite: un moment prealabil constituirii sociologiei ca știință (societatea analizată ca existență) și un moment ulterior, după ce existența societății e dovedită, în care accentul cade pe „societate ca societate”. Numai așa se justifică, preciza Herseni, subtitlul lucrării, *Încercare de ontologie regională*¹⁷.

Influențat de filosofia fenomenologică a lui Edmund Husserl, îmbogățită cu sensurile filosofiei lui Emmanuel Levinas și corectată de „întorsătura existențială” heideggeriană, Traian Herseni elaborează o „ontologie regională”, fundamentată și aprofundată prin studiile monografice ale regionalului românesc – obiectiv al școlii sociologice gustiene, inițiat prin programul Asociației pentru Știință și Reformă Socială, și prin înfăptuirea, între 1925–1933, a cercetărilor monografice ale unor sate reprezentative din: Oltenia, Muntenia, Moldova, Transilvania și Basarabia.

În primul rând, preciza Herseni, trebuie să realizăm o ontologie fundamentală, dar nu înțeleasă ca o încadrare sistemică (aluzie la N. Hartmann). Căci, după cum susținea Edmund Husserl, „ontologiile regionale revin fiecărei științe în parte, întrucât ele înseamnă tot atâtea fundamentări particulare de care științele respective sunt interesate” (*Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, ed. a 2-a, 1929)¹⁸.

De aceea, în gândirea aporetică expusă în *Realitatea socială*, primatul îl deține „problema” însăși de cercetat, ce se impune prin însuși scopul cercetării – întemeierea unei gândiri sociologice sistematice. Însăși bibliografia utilizată în cercetarea sociologică, susținea Herseni, trebuie să fie considerată ca un aport direct la „problema” de studiat, înainte de a trece la cercetarea directă propusă.

¹⁴ Mircea Vulcănescu, *Puțină sociologie*, în „Dreapta”, an II, 1932, nr. 4, p. 3.

¹⁵ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, p. 10.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12–13.

Pe traseul său analitic, Traian Herseni va aborda, într-o manieră structural-funcționalistă, societatea ca „ordine ce cuprinde, armonizează și unifică relațiile sociale; deci este cu necesitate o legătură de interdependență funcțională (...); conviețuirea presupune deopotrivă și unitate; conviețuirea se deosebește de viațuire (...), structurată logic, e anterioară părților și poate fi gândită independent de oameni; dar, ontologic, partea și întregul, structura și elementele ei sunt întotdeauna legate, o existență ca existență n-au decât împreună”¹⁹.

Primul aspect relevat de Herseni este faptul că „societatea este o realitate structural-funcțională și spiritual-obiectivă – deci structură, funcțiune, spirit și obiectivitate într-o totalitate existențială”²⁰.

În sens hegelian, sociologul român descrie dialectica socialului, trecând de la „conștiința de sine” și „conștiința de noi” prin coexistență, realizându-se astfel trecerea de la spiritul subiectiv la cel obiectiv, tinzând spre spiritul absolut (cultura), căci „societatea face cultura și-l diferențiază pe om de animal”. Parafrazând maxima heideggeriană „numai cel care trăiește cu alții poate să se simtă singur” (*Sein und Zeit*)²¹, Herseni pune accent pe faptul că numai în societate omul se realizează în calitate de creator de cultură și civilizație: „societatea constituie fundamentul și cadrul existențial pentru o regiune ontologică specifică – universul creat de om”²².

Acum „regiunea existențială a societății” se conturează ca o lume creatoare de cultură a coexistenței umane: „în afară de regiunea realității fizice, de regiunea realității organice, a celei sufletești (psihologice) și a celei spirituale, există o regiune aparte: a omului social prin esență și a lumii create de el, regiunea existențială a societății”²³.

Într-o valorizare recentă, „ontologia regională”, pusă în slujba sociologiei, a deschis calea spre constituirea sociologiei ca știință²⁴.

Un alt aspect, relevat de Traian Herseni în *Realitatea socială*, îl reprezintă raportarea societății atât la „timpul social” (prezent, trecut, viitor), cât și la „eternitate”, realități corelative.

„Dacă existența se destramă în timp, spiritul, dimpotrivă, o fixează definitiv. (...) Timpul nu este o valoare universală, ci o formă variabilă de la caz la caz, modul de existență al existenței. De aceea «existența socială», fiind conviețuire și spirit obiectiv, se construiește atât pe eternitate, cât și pe temporalitate”²⁵.

În acest sens, ideile herseniene se întâlnesc cu cele ale lui Henri Bergson (*L'évolution créatrice*): „evoluția nu creează, ea realizează posibilitățile pe care ni le întinde mediul și actualizează virtualitățile noastre constitutive”.

¹⁹ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 131.

²⁰ *Ibidem*, p. 134.

²¹ *Ibidem*, p. 120.

²² *Ibidem*, p. 137.

²³ *Ibidem*, p. 139.

²⁴ Dan Dungaci, *Elita interbelică: sociologia românească în context european. Contribuții la o sociologie a sociologiei*, București, Editura Mica Valahie, 2003, p. 373–374.

²⁵ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 82.

Spre deosebire de Martin Heidegger (*Sein und Zeit*, 1927), care susține ideea de finitudine a existenței umane, în cazul căreia numai „anticiparea morții” se dovedește a fi posibilitatea de înțelegere a tuturor „potențialităților de-a fi”, adică posibilitatea „existenței autentice”, sau de „căderea în timp” a lui Emil Cioran, în care „eternitatea negativă” guvernează imposibilitatea de a acționa, de a crea, deci anihilarea vieții, Herseni raportează viața socială la „idealul social”, prezent în conștiința umană prin cultură, eternizând specificitatea ființei umane²⁶.

Raportarea sociologiei la „idealul social” (viitorul social proiectat) are și o conotație etică. În concepția lui Traian Herseni, etica socială nu reprezintă decât finalul sociologiei ca știință formatoare de personalitate umană, idee susținută și de D. Gusti – expusă în studiul său, *Dimitrie Gusti. Un sistem de sociologie, etică și politică*: „sistemul profesorului Gusti, care pleacă de la ideea de om ca substratul tuturor fenomenelor sociale, morale și politice, termină în întindere tot cu ideea de om, dar în forma ei socială maximă: umanitatea în înălțime, cu aceeași idee în forma unei actualizări maxime: personalitatea creatoare de valori culturale, idealul social al omenirii. (...) Idealul său e ca și națiunea românească să devină o personalitate pronunțată, distinctă în mijlocul celorlalte națiuni”²⁷.

Loialitatea discipolului față de profesorul său nu l-a împiedicat pe Herseni să-și construiască o concepție originală asupra societății, nu ca o inovație, nici ca „o întregire în latura ontologică a acestuia”. El însuși preciza faptul că demersul său fenomenologic, expus în lucrarea *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, a avut o dublă finalitate: „una generală, de a funda ontologic sociologia ca disciplină prin analiza existențială a realității sociale (numai „după ce existența societății e dovedită și numai dacă e dovedită” se poate constitui sociologia) și una particulară, urmărind *dovedirea ontologică a valabilității teoriei gustiene a categoriilor constitutive, regulative, a cadrelor vieții sociale și voinței sociale*”²⁸.

În ciuda împrejurărilor istorice nefavorabile dezvoltării implicațiilor epistemologice și empirice ale teoriei sociale, Traian Herseni a reușit să-și valideze și completeze „sociologia fenomenologică”, prin cercetări monografice realizate și finalizate în lucrări remarcabile: *Individ și societate în satul Fundul Moldovei* (1932); *Categorii sociale cornovene* (1932); *Clubul husarilor* (1934–1935); *Sânii nerejane* (1936); *Ceata feciorilor din Drăguș* (1936); *Probleme de sociologie pastorală* (1941).

Pornind de la abordarea fenomenologică a „ontologiei regionale”, Herseni a reușit să construiască un model epistemologic original, aplicabil situațiilor concrete

²⁶ *Ibidem*, p. 108–109.

²⁷ Traian Herseni, *Dimitrie Gusti. Un sistem de sociologie, etică și politică*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an XI, 1933, nr. 1–4, p. 220.

²⁸ Maria Larionescu, *Ontologia regională în concepția lui Traian Herseni*, în „Revista Română de Sociologie”, an VIII, 1997, nr. 1–2, p. 9–10.

românești (regionale), și cu implicații sociologice formale pentru orice fenomene și procese sociale, dacă sunt completate cu referințe socio-istorice și statistice.

Prin cercetarea „regionalului românesc” – obiectiv al școlii sociologice gustiene – și incluzând, sintetic, în metodologia de cercetare, curentele sociologice fundamentale ale vremii, Traian Herseni a completat „ființarea sociologiei noologice” alături de Mircea Vulcănescu (*Dimensiunea românească a existenței*), de D. Drăghicescu (*Ontologia umană, Psihologia poporului român*), de Traian Brăileanu (*Teoria comunității românești*), de C. Rădulescu-Motru (*Etnicul românesc, Psihologia poporului român*).

Totodată, prin destinul său atât de controversat, a completat lista oamenilor de caracter „cu suflet mare”, prin forța exemplului personal. Prin vasta sa operă științifică cu caracter interdisciplinar (filosofie socială, sociologie, psihologie socială, antropologie culturală, psihologie managerială), el poate fi catalogat, în terminologie de marketing, la fel ca sistemul sociologic gustian, o „marcă de identitate” pentru sufletul și poporul român.

STUDIUL CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI TRADIȚIONALE ȚĂRĂNEȘTI

DRAGOȘ GEORGE VORNICU

ABSTRACT

THE STUDY OF RURAL TRADITIONAL CULTURE AND CIVILIZATION

The study is a fragment from the diploma paper *Traian Herseni's Contribution to Anthropology*, coordinated by Gheorghică Geană and presented in 2001. The other chapters of the work are: *General Comments on T. Herseni's Work and Personality: Contributions to the Theoretical Support of Social and Humanistic Sciences: T. Herseni's Contribution in the Field of Literary Anthropology* (the next one is the one published in this issue of the journal), and then *Conclusions*.

This study presents and analyses the research on the group of lads from the ethnographical region Țara Oltului.

1. PRELIMINARII

Contribuția majoră a lui Traian Herseni pe terenul culturii și civilizației populare românești, pe linia dezvoltării unei sociologii rurale, a constituit-o studiul despre cetele de feciori din diferitele părți ale țării, în special cele din zona Țării Oltului, realizat în lucrarea *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului*.

Baza materialului pe care se întemeiază studiul său o constituie atât numeroasele cercetări personale de teren, legate de asociațiile juvenile masculine, cât și izvoarele bibliografice existente. Cea mai importantă parte dintre aceste cercetări le-a efectuat între anii 1928–1938, în cele 68 de sate ale regiunii etnografice Țara Oltului, situată în sudul Transilvaniei, între Munții Perșani, râul Olt și Carpații Meridionali, având ca centru urban Făgărașul.

2. COMPLEXUL ETNOGRAFIC AL CETELOR DE FECIORI

Asociațiile juvenile analizate constau în mici organizații de feciori (4–7 până la 18–20 de persoane), bărbați de vârstă căsătoriei (17–26 de ani), dar necăsătoriți. Acestea aveau ca sarcini principale să organizeze petrecerile și dansurile tineretului din sate, în timpul sărbătorilor de iarnă, să colinde de Crăciun

și să îndeplinească diverse rituri și ceremonii, multe dintre ele cu un caracter evident arhaic. Ele erau conduse de un șef numit *jude* sau *vătav* (existând însă și alte poziții reprezentative cu un statut superior), fiind însoțite frecvent de o mască, numită *turcă* sau *boriță*. Perioada în care cetele își desfășurau activitatea principală începea de la Crăciun și se termina la Bobotează sau Sf. Ion (6–7 ianuarie), existând și unele excepții, în care activitățile cetelor se prelungeau, dar cu mai puține atribuții (organizarea dansurilor și asigurarea unei discipline printre tinerii bărbați) întregul an. În cazul acestor excepții, cetele îndeplineau și alte obiceiuri populare din timpul anului.

Majoritatea cetelor se organizau de Sf. Neculae (6 decembrie), când se hotărau persoanele care intrau în ceată, când aceștia își alegeau conducătorii (vătav mare, vătav mic, stegar, colcer, crâșmar, casier etc). În perioada de până la Crăciun activitatea cetelor era destul de intensă, ele căutându-și o gazdă (sediu), învățând colinde, confecționând masca boriței și steagul, îngrijindu-se de îmbrăcăminte și de podoabe, angajând lăutari, cumpărând băutură și făcând rost de lemne pentru foc. Cetele stăteau peste noapte la gazdă doar în caz de nevoie (când trebuiau realizate anumite pregătiri), în perioada dintre Sf. Neculae și Crăciun. După Crăciun, ceata se muta complet la gazdă, unde se gospodărea în comun (acolo mâncau, petreceau, dormeau, în regim absolut comunitar); gazda asigura numai casa, doar uneori ajutându-i la gospodărie pe feciori.

Viața cetei se desfășura conform unor regulamente în care erau prevăzute diferite obligații și interdicții. Dincolo de multe obiceiuri și datini, la care participau sau pe care le îndeplineau, cetele erau îndeosebi legate de figura boriței și de colinde. Cetele de feciori începuseră, la data cercetărilor întreprinse de Herseni, să țină mai mult de domeniul trecutului.

3. ABORDĂRI BIBLIOGRAFICE. UN PRIM PRINCIPIU METODOLOGIC

Herseni a cules (împreună cu soția sa – Paula Herseni), în cadrul studierii acestor cete de feciori, 400 de colinde, care se găseau în diferite variante în mai multe sate din Țara Oltului. Cetele aveau un număr de colinde, folosite strict ceremonial, care se înlocuiau foarte greu cu altele. Dar, datorită atât vechimii unora dintre ele, cât și faptului că se cântau repede și uneori erau prescurtate în chip simțitor, multe dintre colinde aveau un caracter fragmentar și numeroase cuvinte erau stălcite sau lipsite de înțeles. Colindele aveau un conținut foarte variat, multe dintre ele fără nici o legătură cu creștinismul (doar unele se refereau la nașterea lui Iisus).

În colindele cu caracter arhaic apăreau diverse teme: „un prunc părăsit de mamă, cu leagănul agățat de un brad, sus la munte, pe care îl crește natura: îl leagănă vântul, îl spală ploaia, îl crește pământul”; vânători care omoară cerbi, urmăresc o ciută, dovedindu-se în final peșitori pentru fata gazdei; fete de măritat, peșitori, nunți; doi bouri, doi vulturi, doi voinici ce se bat pentru o cunună, un fulg de aur etc.

Pe lângă acest material, Herseni a apelat și la diverse lucrări ale altor cercetători. Literatura problemei era-foarte întinsă, deoarece „cetele de feciori, cu întreg complexul arheologic, antropologic, sociologic, psihologic, etnografic și folcloristic legat de ele”¹ se încadrau științific ca un capitol aparte în literatura mare a sărbătorilor de iarnă sau, și, mai general, a sărbătorilor de peste an.

Neexistând decât lucrări parțiale sau nesatisfăcătoare de istoriografie și bibliografie a etnografiei și folcloristicii românești, Herseni și-a elaborat singur bibliografia, făcând apel mai ales la scrierile privitoare la cetele de feciori, iar dintre acestea, doar la cele care completau, într-un fel sau altul, materialul cules personal. El ținea să precizeze că: „o culegere de teren greșită sau incompletă, ca și colecțiile ulterioare de texte arbitrar alcătuite, sunt surse de eroare pentru întreaga știință, nevoită, din această cauză, să pună sau să rezolve în chip fals probleme, care, altfel, nu s-ar fi pus sau și-ar fi aflat cu totul alte dezlegări”².

Analiza bibliografică herseniană urmărea, în primul rând, problema cetelor de feciori de tipul celor din Țara Oltului, urmându-se a se stabili ulterior dacă cercetările trebuie extinse și asupra celorlalte fenomene, cum ar fi cele legate de colinde, măști, juni, călușari etc. Herseni a căutat să urmărească fenomenul cetelor pe o zonă cât mai largă, convins că avea de a face, „cel puțin din punct de vedere istoric, cu o mulțime de obiceiuri «sparte», ale căror «cioburi» se găsesc «împrăstiate» și deci trebuie culese și racordate cu grija arheologului, pentru a reconstitui ceea ce a fost altădată”³. El consideră că această metodă este indispensabilă pentru reconstituirea unui obicei străvechi, dar și pentru cunoașterea formelor sale prezente și a corelațiilor dintre acesta și desfășurarea evenimentelor istorice.

4. PROBLEMATICA CETELOR DE FECIORI

Prima problemă importantă care-i apare este cea a existenței unui tip de cete de feciori la românii din afara Ardealului. Herseni consideră că se pot identifica elemente culturale specifice cetelor de feciori și în alte zone ale țării și, în egală măsură, la unele dintre naționalitățile conlocuitoare și popoarele învecinate. Deși anumite forme mai recente ale acestora pot fi explicate printr-o influență sau alta, „fenomenul însuși, în ce are el specific, constant și universal, cel puțin în aria noastră de civilizație, trebuie să aibă rădăcini mult mai adânci, o origine mult mai străveche, multiseculară, dacă nu chiar milenară, ceea ce exclude de la început originea săsească, maghiară, slavă etc.”⁴

¹ Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului*, Cluj-Napoca. Ed. Dacia, 1977, p. 20.

² *Ibidem*, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 41.

⁴ *Ibidem*, p. 61.

În opinia herseniană, un astfel de fenomen, deosebit de complex, trebuie studiat în ce are el comun, esențial nu numai în plan local, ci și zonal, nu numai singur, ci și împreună cu asociațiile și obiceiurile juvenile (cucii, călușarii, plugarul etc.), deoarece doar ele pot asigura perspectiva factologică reală. „Numai faptele ne permit să desprindem, printr-o analiză corespunzătoare a lor, idei generale, explicații, principii, legi – adică teorii valabile”⁵.

Herseni consideră că, în anumite domenii ale etnografiei, cum sunt cele interesate de cunoașterea aspectelor arhaice de viață, culegerea și sistematizarea faptelor dețin prioritatea, teoretizările putându-se face oricând, chiar și în lipsa faptelor, dacă există deja o înregistrare a lor. Cu alte cuvinte, sarcina cea mai importantă într-un demers de acest tip este înregistrarea faptelor, ceea ce Herseni realizează deja prin culegerea celor aproape 400 de colinde, și însemnarea diverselor realități cunoscute în cercetarea de teren. Pentru a-și susține ideea, Herseni apelează la „teoriile” emise anterior lui în legătură cu problema cercetată (în absența unei cunoașteri precise a faptelor, construcțiile teoretice au fost mai mult arbitrare, făcându-se mai curând opere de imaginație, decât de cunoaștere științifică).

Privind global cele trei curențe determinate, existente în etnografia românească (curentul tracizant, cel latinizant și cel slavizant), Herseni le consideră ca fiind unilaterale. Curentul tracizant nu ia în calcul faptul că o populație cuceritoare intrată în contact direct, de viață, cu populația cucerită, cunoaște un proces inevitabil de influențare, amestec și chiar contopire, proces care se petrece întotdeauna măcar pe terenul culturii și civilizației. Cel latinizant adoptă de la început o teză neștiințifică, una care neagă puterea de creație a unui popor, îi neagă autodinamismul și explică întreaga cultură sau civilizație prin imitație sau împrumuturi. În ceea ce privește curentul slavizant, trebuie menționat că asemănările culturale dintre popoarele slave și poporul român sunt explicabile și pe altă cale decât cea a influențelor directe, cum ar fi, de exemplu, existența unui substrat comun sau asemănător, traco-iliric.

Herseni mai susține că „ipoteza unor rămășițe culturale de la populațiile «preistorice» și «protoistorice» autohtone, adică de pe pământul de formare și dezvoltare a poporului român, mai ales că nu sunt temeiuri să se afirme că ar exista între diferitele epoci vreo discontinuitate, este o ipoteză de lucru nu numai firească, ci și obligatorie”⁶.

Punctul de vedere hersenian ia în calcul trei imperative, pentru cercetarea românească a acestor fenomene culturale: „căutare stăruitoare a urmelor lăsate de culturile pământene, autohtone; prudență mai mare cu privire la urmele romane în etnografie și folclor; analiză amănunțită și spirit critic în ce privește asemănările romano-slave”⁷. Aceste imperative ar trebui să țină cont și de principala regulă de

⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁷ *Ibidem*, p. 100.

metodă herseniană, care se bazează pe ideea că „nici un popor nu păstrează și nu împrumută elemente de niciun fel, decât cu totul superficial și trecător (pe modelul modei, nu al datinei), dacă ele nu corespund unor nevoi proprii, de natură structural-funcțională”⁸.

Demersul hersenian, în această cecetare, este clar punctat după anumite etape, încă de la început:

„1. Prima operație și cea mai de seamă este analiza materialului însuși în elementele lui principale: faptele, expresiile orale și măștile, așa cum le-am înregistrat pe viu (interpretări psiho-sociologice);

2. a doua operație este determinarea exactă a aspectelor profane față de cele religioase, iar în cuprinsul acestora, a elementelor creștine față de cele necreștine, tot pe viu, cu semnificația fiecăruia din ele în viața satelor cercetate (interpretări etnografice);

3. a treia operație este raportarea diferitelor elemente la structura economică din care în chip firesc au trebuit să derive și, pe această bază apoi, căutarea originilor mai îndepărtate ale lor, în diferite epoci istorice (interpretări istorice);

4. în sfârșit, ultima operație este stabilirea exactă a rezultatelor, după gradul lor de certitudine, de la constatările oarecum definitive, până la schițarea câtorva ipoteze de lucru sau, și mai puțin, a unor simple păreri și impresii în sprijinul cercetărilor viitoare, terminând cu încercarea unei sinteze provizorii în problema cetelor de feciori, așa cum se înfățișează ea în stadiul actual al cunoștințelor (sinteza)”⁹.

5. PERSPECTIVA PSIHO-SOCIOLOGICĂ

Herseni dorește mai întâi să arate care era însemnătatea cetelor de feciori pentru viața satului, în perioada desfășurării cercetărilor de teren. Dar la această etapă a demersului se naște o problemă metodologică foarte importantă, valabilă pentru domeniul mai multor științe, și anume, pentru etnografie, folcloristică, antropologie socială și culturală, sociologie rurală. Este vorba de a găsi modalitatea de analiză adecvată, în cazul unei mulțimi de elemente, între care nu există aparent legături structural-funcționale, dar care fac parte din aceeași unitate și converg spre același scop. Teoretic, ar exista două posibilități, prima constând în studiul elementelor de bază ale ansamblului (celelalte elemente fiind considerate ca secundare, nesemnificative), iar a doua presupunând analiza fiecărui element al unității studiate.

În decursul mai multor ani, Herseni a încercat valabilitatea ambelor orientări metodologice, ajungând la concluzia că a doua variantă nu duce la nimic, făcând imposibilă stabilirea unei sinteze, găsirea unei semnificații globale asupra materialului studiat. Astfel, nu se poate dezlega o problemă în ansamblul ei, chiar

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 101.

urmând cercetări științifice precise pentru fiecare element în parte, deoarece acestea constituie o unitate cvasiorganică. „Analiza ansamblului ca atare, în ceea ce are el esențial, ireductibil, care, pe de o parte, dacă este nimicit, complexul însuși se năruie sau se transformă în alt fenomen, iar pe de altă parte, este factorul esențial (ne vine să zicem: magnetul) care strânge toate aceste elemente disparate (atrăgând numai pe unele) pentru a le ține grămadă, a le articula, a le armoniza, a le da un înțeles comun, adică a face din ele o *structură*, o realitate nouă, ireductibilă la părțile componente”¹⁰.

Deși un complex etnografic, cum sunt cetele de feciori, poate include un obicei sau altul, o colindă sau alta, structura și înțelesul lui rămâne aceleași. Herseni încearcă să descopere principiile de bază, care alcătuiesc o ceată de feciori, afirmând că este mai important faptul că aceasta colindă, decât ce anume colindă, este mai semnificativ faptul că apare o mască, decât cum arată exact masca respectivă etc. Pentru început, sunt lăsate la o parte aspectele arhaice ale complexelor etnografice, interesând doar sensul modern al acestora. Analizând faptele așa cum sunt ele, se poate spune că cetele de feciori „acumulează cinci categorii de fenomene mai de seamă: oameni (ceata, gazda, fete, gospodari, părinți, lăutari), acțiuni (ceremonii, dansuri, rituri, alergături, întruniri, mese, munci), expresii orale (colinde, cântece de ziurit, urări, mulțumite, cuvântări, glume, strigături, convorbiri), măști (turcă, boriță, burduhoase, mătăhăli) și credințe (legende, opinii, convingeri)”¹¹. Toate acestea sunt analizate pe rând de Herseni.

Dar faptul cel mai important al cetelor de feciori este considerat a fi ceata însăși, care era văzută ca autorul principal (un actor colectiv) dintr-o acțiune socio-dramatică mult mai vastă, la care participau, pe lângă numeroși bărbați și femei, și multe ființe imaginare, întruchipate de măști sau numai evocate. Caracterul teatral, în înțelesul de spectacol, de reprezentare, este evident pentru Herseni. Despre originile străvechi ale unor astfel de reprezentări dramatice, chiar definitorii pentru esența umană, acesta a mai scris și cu alte ocazii, așa cum am arătat când am prezentat contribuția sa în antropologia literară.

Trebuie subliniată, în cazul acestui complex etnografic, participarea întregului sat, lucru care se mai întâlnea și la cetele de copii care colindau, diferența constituind-o faptul că nu exista un caracter ceremonial tot atât de dezvoltat. Latura ceremonială poate fi explicată și prin natura relațiilor dintre cetele de feciori și săteni, care determinau o atmosferă de apreciere critică și de judecăți ambivalente. Legătura cetelor de feciori cu satul era una foarte importantă, putându-se spune că acesta a constituit factorul decisiv în apariția, dezvoltarea, păstrarea și dispariția cetelor.

Figurile centrale ale satului își aveau legăturile proprii cu ceata, acestea având și un caracter ce ținea de istoria particulară a fiecărui sat. Astfel, în majoritatea satelor exista o colindă a popii, erau colindați mai întâi primarii,

¹⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹¹ *Ibidem*, p. 117.

notarii, învățătorii, o ierarhie a importanței acestora pentru ceată fiind dată de situația reală existentă în fiecare sat.

Ceata era alcătuită doar din juni (nu copii sau bărbați), fiind o ceată și nu un grup întâmplător, afirmându-se ca o grupare socială cu un scop și acțiuni comune, cu o conștiință proprie. Luând în calcul și diferitele stratificări ierarhice ale cetelor, se putea vorbi chiar de o organizație socială. Herseni atrage atenția însă că, la origini, ceata nu avea decât un singur conducător, ceea ce subliniază mai mult importanța alegerii în sine decât criteriile complexe de alegere pentru pozițiile ierarhice ale cetei. Acțiunile săvârșite de cete erau extrem de numeroase, esențiale fiind doar câteva dintre ele. Acestea erau, în ordine: constituirea, organizarea și pregătirea.

În analiza unor astfel de fenomene culturale, Herseni este tributari și unei alte idei, care afirmă existența, întotdeauna, a unui substrat material, atunci când e vorba de o structură spirituală. Cu alte cuvinte, este vorba de faptul că omul îndeplinește de multe ori o acțiune în aparență pur spirituală, când de fapt este acționat de interese materiale foarte precise, cum ar fi asigurarea unui trai mai bun. Pornind de la această idee, Herseni afirmă că „atâta timp cât a existat o credință magico-religioasă puternică, obiceiurile acestea s-au menținut, pentru o presupusă sau imaginată rentabilitate a lor, tot în sens material, fiind considerate ca mijloace de asigurare a unor recolte și turme bogate, a unui spor în gospodărie etc.”¹².

Dintre elementele orale ce țin de cetele de feciori, cele mai importante pentru analiza herseniană sunt colindele. Din punct de vedere etnografic și sociologic, ceea ce interesează este semnificația pe care o au acestea în cadrul obiceiului studiat, pentru început trebuind examinate doar temele mari din cadrul lor. Inventarierea lor dă imaginea unei tematici în care accentul este pus pe viață lungă, pe sănătate, pe bucurie, pe veselie, lucru ce confirmă legătura dintre cetele de feciori și „magia vitalității” sau simpla urare de vitalitate. Se poate afirma deci că semnificația principală a colindelor era urarea, adică exprimarea unor dorințe de fericire, de mai bine, pentru cei colindați.

Măștile cetelor de feciori aveau semnificații profund diferite. Mătăhălele sau burduhoasele erau apariții grotești, caraghioase, având un aer de bufoni, de măscărici, în timp ce turca sau borîța era o apariție singulară, mută, misterioasă, hieratică, temută și respectată, ce întruchipa o ființă supranaturală.

6. INTERPRETĂRI ISTORICO-ETNOGRAFICE ALE OBICEIULUI CETELOR DE FECIORI

Ocupându-se de examinarea fazelor de dezvoltare istorică a cetelor de feciori, Herseni identifică trei trepte diferite de dezvoltare: una arhaică, în care elementul tradițional predomină; una de tranziție spre forme mai noi, în care tendința de

¹² *Ibidem*, p. 135.

inovație este tot mai accentuată; și o treaptă de disoluție, în care sunt părăsite formele vechi și adoptate unele aproape complet noi. Analiza celei mai vechi dintre acestea arată o ceată mult mai simplă organizatoric (o grupare de feciori, în frunte cu un vătav) și o singură mască legată de ea (turca sau borița), care apărea ca o figură centrală, conducătoare a cetei, vătavul fiind mai mult un șef, ce se ocupa cu buna desfășurare a lucrurilor. Acesta a fost întotdeauna conducătorul flăcăilor din ceată, dar niciodată mai mare peste boriță. Herseni consideră că nu este important de cercetat ce vietate reprezintă borița, deoarece „ea nu aparține regnului zoologic și, cu atât mai puțin, celui antropologic, ci ordinului mitologic, alături de mama pădurii, balauri, zâne, pitici, zmei etc.”¹³. Maska trebuie considerată după complexul etnografic în care se încadrează, fie ca demon, ca erou, ca zeu, ca sfânt, fie ca o simplă mască teatrală laicizată, ce are ca scop să distreze spectatorii. Herseni presupune că între ceată și turcă ar exista o legătură structurală, borița fiind o ființă mitologică pe care ceata o invocă și o însoțea.

Dezvoltând o poziție mai veche (adoptată în *Literatură și civilizație*), Herseni susține că borița s-a născut din nevoia de concret a minții omenești, de a înfățișa material o idee abstractă sau imaginară, cum este cea a venirii divinității printre oameni.

În reconstituirea etapelor istorice ale complexului cultural studiat, devine necesară utilizarea unor materiale privitoare și la alte culturi zonale, cum ar fi cele referitoare la geto-daci, la slavii din sud, la civilizația tracă și elenă, civilizația elenistică, romană, egeeană etc. Analiza herseniană este îmbogățită prin aplicarea unui nou criteriu, care să deosebească profanul de religios, ceea ce este creștin de ceea ce este necreștin, în aspectele de ordin magico-religios. Astfel, se trece la urmărirea semnificației temelor (colindelor) în raport cu creștinismul. Modalitatea prin care se realizează acest lucru este, făcând apel la cuvintele lui Herseni, următoarea: „Criteriul nostru este limpede: orice element care depășește într-un fel sau altul învățătura creștină (fie că e străin de ea, fie că o dezvoltă independent, fie că o contrazice) constituie o problemă care trebuie examinată, pentru a o determina cu exactitate. Este un element nou, adăugat de credincioșii țărani, după condițiile lor specifice de viață? Este un element vechi, care precede creștinismul, cu origini străvechi în perioadele precreștine? În principiu, noi credem că trebuie să pornim de la ipoteza cea mai plauzibilă, care nu poate fi decât a creației poporane vii, în funcție de modelul propriu de viață. Numai când un fenomen nu poate fi explicat pe calea aceasta (în care intră și biserica, o realitate a satelor de odinioară), recurgem la ipoteze mai îndepărtate, cum este originea păgână, precreștină”¹⁴.

Herseni crede că se poate vorbi de existența unor legi specifice de dezvoltare a culturii poporane și, mai ales, a religiilor, una dintre acestea constând în fixarea anumitor modele (*pattern-uri* sociale, culturale) ce se transmit de-a lungul timpului,

¹³ *Ibidem*, p. 162

¹⁴ *Ibidem*, p. 167.

ce se pot schimba și chiar amplifica morfologic, dar care păstrează o parte din formele mai vechi, ca un fel de arhetip, ce acționează ca un principiu modelator.

Sunt identificate, în colinde, numeroase elemente creștine, dar și multe reprezentări, teme, ce țin de anumite culte din perioade anterioare creștinismului, cum ar fi: animale sălbatice (bour, cerb, șoim, boriță), pomi (bradul cel verde, fagul), juni, muma pădurii etc. Se naște întrebarea firească în privința a ceea ce unește elemente atât de diferite, punându-se problema unei unități de semnificație. Astfel, legătura între Dumnezeu, brad, cerb, bour, șoim, boriță, turcă și cetele de feciori este, în opinia herseniană, dată de faptul că toți sunt văzuți ca juni, capabili de a fecunda. Este vorba, de fapt, de o magie a vitalității, considerându-se că aceștia, prin simpla lor prezență, fecundau și întinereau totul (natură, animale, oameni). De aceea, ei erau cei mai indicați a însoți borița, adică tânăra zeităte atotfecundatoare. Herseni este de părere că oamenii locului erau obișnuiți cu chipul de fiară al unei mari zeități feminine, pe care Maica Domnului doar a înlocuit-o, încreștinând-o.

Salturile, săriturile, jocurile fiarelor pădurii, regăsite atât în colinde cât și în măștile cetelor de feciori, nu au alt înțeles, decât tot cel al fecundației. Explicația herseniană este simplă, ea punând în evidență comportamentul de rut al vacilor (borița fiind o vacă sălbatică), care, în această perioadă, încep „să sară”, să joace.

Originile riturilor de fecundație se consideră a fi bazate nu pe sexul masculin, ci pe cel feminin, deoarece omul primitiv nu cunoștea exact procesul de fecundație, el legând acest lucru de feminitatea născătoare (în sprijinul acestei idei stând și faptul că prima organizație socială mai importantă a fost matriarhatul). De aici și concluzia că muma pădurii, muma grâului (muma pur și simplu) au fost zeificate înaintea pădurii, a grâului, iar în cazul boriței avem de-a face cu o rămășiță a cultului mumei, al născătoareii străvechi (identificat chiar din neolitic). Colindele și alte aspecte din obiceiul cetelor de feciori reflectă însă și foarte multe elemente ulterioare, printre care cultul brădetului, cultul soarelui, cultul lui Hristos.

Herseni adoptă ipoteza, după care, la origine, borița întruchipa mama codrului, muma în genere (văzută însă ca tânără mamă sau chiar jună). De aici se trage și caracterul izbitor al cetelor și colindelor, de rituri și incantații matrimoniale, închinat fetelor de măritat, iar mai târziu junilor de însurat. Borița cu jocul ei a rămas un joc al fecundității, ce avea rolul să fecundeze (prin simpatie) tot ce este feminin (fete, mioare, junici, țărani), astfel spus, să le provoace nuntă, să le facă mame. Un sprijin în susținerea acestei ipoteze este și faptul că borița apare gătită (cu panglici, baticuri, șorțuri etc.), fiind asemenea unei mirese, nu unui mire. Steagul de nuntă este un substitut al boriței (în puține cazuri ele apar împreună), dar unul apărut mai târziu.

Herseni observă că borița și „nu ciuta (vânătorilor), nu oaia (păstorilor), nici iapa (călăreților) a supraviețuit dintre toate mumele divine și a rămas până azi ca simbol al mumei celei mari (*Magna Mater*)”¹⁵. El explică acest fapt prin adeziunea

¹⁵ *Ibidem*, p. 270.

tuturor treptelor de dezvoltare umană în privința boriței, „ea singură fiind în același timp: un vânat prețios pentru vânător, un animal reprezentativ al codrului, un duh al pădurii pentru păstori și, tot ea, un animal domesticit, deopotrivă de agricultor și păstor, hrănitoare a omului”¹⁶.

În privința jocurilor, cântecelor, meselor bogate și a băuturii, Herseni consideră că ele nu au neapărat un caracter ritualic, putând fi vorba de un caracter de sărbătoare, de veselie, specific generației tinere. Se poate însă susține o semnificație magică fecundatoare, în cazul unor anumite jocuri, și chiar recunoaște un joc falic în fazele înaintate, masculine ale turcei.

Făcând o diferență între călușari și cetele de feciori, Herseni crede că în primul caz este vorba de un cult al calului, iar în cel de-al doilea de un cult al bourului. Se poate vorbi uneori de o contaminare a celor două obiceiuri (ele venind cel mai probabil din stadii de dezvoltare sociale diferite), dar Herseni susține că de fapt există un fond comun, arhaic, provenind din cultul mamei sau al născătoarei. Asemănarea dintre cele două este mai mare, deoarece amândouă sunt cete de juni, formate în vederea inițierii. Diferența dintre ele ar fi că obiceiul călușarilor ar fi un rit de plecare, de plecare din sat (pentru o perioadă care este cea a inițierii), pe când cetele de feciori ar fi un rit de întoarcere, de inițiați ce aduc cu ei zeul în cultul căruia au fost inițiați, asigurând astfel bunăstarea satelor. Herseni este de părere că există o mare probabilitate ca, la origine, cele două să fi fost momentele aceleiași obicei: riturile de inițiere ale junilor.

În privința meselor îmbelșugate ce se legau de obiceiul cetelor de feciori, Herseni reține ca importante doar patru caractere: de comuniune cu fruntașii și părinții, cel de nuntă, cel de cult al morților și cel solar.

Băutura asociată obiceiului cetelor de feciori avea la bază clare influențe arhaice, putând fi recunoscute rămășițele unui cult bahic-dionisiac orgiastic (stau mărturie și numele „alcoolice” date cetelor: ologhină, bute, toană, bere etc.). Se recunoaște în general că Dionysos a fost inițial un zeu al vegetației, apoi un zeu agrar, devenind un zeu al băuturii de orz (berea), iar în ultimele faze, un zeu al vinului. Herseni afirmă că vinul (alcoolul în general) nu poate constitui un obiect de cult, cultul dionisiac stând doar la baza unor exagerări ale anumitor trăsături străvechi, ce țineau de unele culte locale, el netransformându-le și neschimbându-le, pentru că nu avea cu ce.

Mătăhăile sau burdihăile sunt interesante pentru Herseni, deoarece nu au un caracter reprezentativ, de întrupare a unor spirite, așa cum este borița. Ele sunt văzute, mai ales, ca deghizări întâmplătoare, cu scopul de a-i face pe participanți nevăzuți pentru spiritele morților.

Analiza herseniană a diferitelor elemente din obiceiul cetelor de feciori duce la diferite explicații și ipoteze, prin care sunt determinate aproximativ „vârstele” acestora, precum și clarificate unele structuri socio-culturale care le-au generat.

¹⁶ *Ibidem*.

7. SINTEZĂ ȘI IPOTEZE

Demersul lui Herseni se încheie însă cu o încercare de sinteză a tuturor concluziilor acestor analize fragmentare. El apelează la un principiu metodologic unificator, de orientare socio-istorică. Acesta presupune existența socio-economică drept bază generatoare pentru realitățile ontologice socio-culturale. Mergând în ambele sensuri, pe această relație de determinare (în funcție de diferitele tipuri de date la care are acces: arheologice, materiale sau spirituale), Herseni realizează imaginea unei ontologii socio-evolutive românești, atât sub aspectul genetic, cât și sub cel al specificității (aspectul existențial). Se împletesc, în această încercare, abordări diverse, de la cele etnografice, etnologice, până la cele de antropologie culturală și socială, și chiar de sociologie rurală (în sensul larg, dat de Herseni).

O ipoteză herseniană este aceea că, la începuturile lui, pentru omul primitiv, prima născătoare, de care și-a putut da seama conștient, nu a fost natura (pământul, muntele, câmpia etc.), ci mama propriu-zisă, femeia mamă, ce a avut un rol economic foarte important, uneori decisiv, în societățile primitive. În societățile străvechi, copiii erau crescuți inițial de mame, după care treceau în grija întregului grup. Neexistând relații durabile între bărbați și femei, copiii nu-și cunoșteau decât mama, tatăl rămânând necunoscut. Aceasta înseamnă că „prima categorie de persoane diferențiate funcțional în sânul turmei au fost mamele. Apărea prima idee directoare, capabilă să polarizeze și să sistematizeze organizația socială și cultura spirituală a omenirii: ideea de mamă”¹⁷.

În perioada de formare a gînteii matriarhale, Herseni susține că a apărut un principiu bine determinat, cu o aplicabilitate universală, ce corespundea și unei nevoi specifice a minții umane, de la o anumită treaptă de dezvoltare înainte. Acesta era principiul maternității (al procreației), în același timp și un principiu elementar al cauzalității (chiar și astăzi, noi vorbim de originea lucrurilor ca de nașterea lor, de zămislirea lor, după acest vechi model sau tipar al maternității).

Este afirmată ideea că omul a dorit, chiar de la începutul antropogenezei (de la apariția lui ca om), să descopere și să înțeleagă cauza lucrurilor, astfel încât descoperirea unui prim principiu cauzal (indiferent de temeinicia lui) a fost o adevărată „revoluție mintală”, cu urmări extrem de complexe asupra culturii lui spirituale.

După descoperirea principiului maternității, omul l-a extins asupra tuturor lucrurilor, nu numai în ceea ce privește conținutul logic al acestuia (ceea ce ar fi dus la magie, cel mult), dar și în privința conținutului afectiv (reflexele arhice umane de dragoste, admirație, recunoștință, siguranță etc.). În acest mod a luat naștere religia, prin trecerea asupra unor ființe imaginare (muma pădurii, muma jivinelor, muma ploii, muma focului, muma grâului, muma fierului etc., până la muma soarelui, a lui Dumnezeu) a complexului biopsihosocial legat de maternitatea reală, de poziția economică și structura biopsihică a femeii-mamă în societatea primitivă.

¹⁷ *Ibidem*, p. 291.

Aceasta este modalitatea prin care a apărut totemismul, ca un prim sistem unitar de viață religioasă, care consta în ideea fantastică, potrivit căreia oamenii se înrudesesc cu plantele și animalele și că acestea sunt superioare elementului uman. Astfel se explică și mulțimea de mame regăsite în mitologia și religia popoarelor civilizate, în cazul nostru, a numeroase rămășițe ale unor zeități materne la poporul român, ultima mare creație fiind „Maica sfântă Mărie” din colindele și descântecele culese, ce nu are aproape nimic în comun cu maica biblică a lui Iisus Hristos. Dar mai există o explicație pentru această mulțime de zeități, ce constă în faptul că dezvoltarea matriarhatului în diferite epoci și societăți concrete nu a fost identică și unitară.

Herseni nu se poate pronunța asupra existenței unui cult unitar de tip maternal pe teritoriul țării noastre, el putând afirma cu destulă certitudine că, în zona Țării Oltului, zeita-mamă reprezentată de boriță (și identificată în colinde) corespunde cel mult unei mume primitive a pădurii, în special a pădurii de brad (poate și de fag). În opinia herseniană, legendele etiologice cu privire la turcă nu au o relevanță prea mare, fiind înlăturate de la început.

Rolul important al femeii în societățile primitive este subliniat de Herseni nu numai fiindcă femeia a descoperit agricultura, dar și pentru că, în formele inițiale ale acesteia (agricultura cu săpăliga), ea a fost o îndeletnicire exclusiv feminină, bărbatul ocupându-se cu vânătoarea. Odată cu îmblânzirea și domesticirea animalelor, rolul economic al bărbatului s-a schimbat, ginta matriarhală transformându-se în gintă patriarhală, bărbatul și, în special, tatăl devenind figura centrală a vieții sociale, iar după acest moment și a religiilor. Locul zeiței-mame este ocupat treptat de zeul-tată, ea trecând într-un plan secundar, dar nefiind niciodată complet înlăturată.

Procesul acesta de trecere de la matriarhat la patriarhat a fost îndelungat, de aceea nici religiile ce le corespund n-au trecut brusc de la un principiu feminin, în esență matern, la un principiu masculin, direct patern. Urme ale acestor schimbări sunt identificate de Herseni și în materialele de teren cercetate. Colindele păstrează atât urmele vechilor diviziuni ale muncii între sexe, cât și raporturi sociale de tip matriarhal, în care fratele stă în ajutorul sorei (ca șefă a gintei), în ceea ce privește problemele vânătoarești și războinice.

Herseni este de aceeași părere cu cercetătorii care contestă existența unui matriarhat propriu-zis, echivalent al patriarhatului, el afirmând că este vorba, de fapt, de o putere socială și politică a fratelui matern, mai mult decât de o putere a femeii-mame. De aceea, el folosește mai mult termenul de gintă matrilineară decât cel de gintă matriarhală sau utilizează acest ultim termen în înțelesul mai restrâns de matrilinear.

Evoluția schimbărilor sociale la care ne-am referit este evidentă și în conținutul colindelor. Maica apare la început cu un fiu, un prunc, în fazele ulterioare acesta fiind fiul mamei, apoi fiul singur; fiul capătă importanță, mama devenind astfel „mama băiatului”, se ivește și tatăl, însoțit de mamă și fiu, în final

apărând doar tatăl, în toată masculinitatea lui. Specific zonei cercetate este faptul că, de cele mai multe ori, zeitățile, atât sub formă feminină cât și masculină, apar ca fiind tineri, juni sau june.

Herseni nu poate răspunde într-un mod sigur la întrebarea privind existența unor urme de totemism în cadrul culturii românești studiate. Mult mai interesantă îi apare însă problema unor rămășițe de cult lunar și solar, întâlnite în cadrul materialului studiat (aceasta fiind interpretarea cea mai adecvată ce se poate da colindei cu leagănul unei fete în coarnele unui bour). Nu este exclusă posibilitatea ca acest motiv să fi fost adus dinspre zonele dobrogene (cu largi influențe euro-asiatico-africane), de către ciobani, cu ocazia transhumanțelor anuale.

În privința rămășițelor de cult solar, Herseni este de părere că ele nu se leagă de cultul lui Mithra, ci, aproape sigur, de un vechi cult local, asociat cu apariția și dezvoltarea agriculturii, ce este întâlnit pretutindeni în aria noastră de civilizație. În orice caz, caii (apăruți foarte des în colindele de băieți) nu sunt cai solari, ci cai de voinici, iar când este vorba de caracterul lor magico-religios, ei sunt mai degrabă demoni ai vegetației, care nu fac decât să întărească, printr-un aspect agrar, vechile culte silvo-vânătoarești.

Este recunoscută și influența adâncă a creștinismului, a învățaturii oficiale a bisericii, în cazul obiceiurilor studiate. Transformările provocate de acesta sunt foarte mari, ele ducând la specificul principal al obiceiului, așa cum s-a păstrat până aproape de zilele noastre. Dar nu se poate vorbi de „încreștinarea” tuturor urmelor unor religii străvechi.

Toate materialele înregistrate de Herseni duc, cu foarte mare probabilitate, la concluzia că cetele de feciori sunt rămășița unor străvechi rituri de inițiere masculină și a unor „cluburi de celibatari”. Opinia herseniană afirmată cu această ocazie este că „în știință contează și treptele de probabilitate, care, când sunt foarte mari, au valoare funcțională de adevăr. Dacă socotim că riturile de inițiere și casele junilor (casele de celibatari) nu au rămas nicăieri la formele lor inițiale, impuse de orânduirile sociale respective, ci au evoluat și s-au adaptat la noile împrejurări sociale, prelungindu-și astfel existența până în zilele noastre, în atâtea din țările civilizate actuale, nu numai la sat, dar și la oraș, atunci siguranța crește la maximum posibil”¹⁸.

Cetele de feciori au fost, până recent, organizații de inițiere a junilor și a fetelor în joc, obiceiuri, reguli de viață, cântece, fiind în același timp o școală de datini și bunăcuviință țărănească. Ele au avut (cel puțin în perioada lor de înflorire) trei faze caracteristice: plecarea din comunitate, ce presupunea desprinderea de familie, de femei și copii; o perioadă de școală, de inițiere, în care tinerii deprindeau ceea ce era necesar pentru a trece în rândul adulților, prin diferite încercări și trăiri inițiatice; reîntoarcerea în comunitate și încadrarea în conformitate cu noile statute dobândite, de inițiați.

Herseni consideră că există atât un contrast între lumină și întuneric, între forțele binefăcătoare și cele dăunătoare, cât și un caracter cosmologic al

¹⁸ *Ibidem*, p. 302–303.

credințelor, mult mai dezvoltate și mai precis conturate la agricultori decât la vânători și păstori. La aceștia din urmă, accentul cade pe oameni, animale și natură, contrastul dintre bine și rău luând forma particulară a contrastului dintre fecunditate și sterilitate, dintre sănătate și boală, dintre tinerețe și bătrânețe, dintre verde și uscat, dintre viață și moarte. Este evident că, în acest caz, accentul este pus puternic pe vitalitate, spre deosebire de variantele agrare de cult din țara noastră, construite pe ideea de fertilitate. Idealul religios al crescătorilor de animale este astfel îndreptat spre naștere și tinerețe, iar niciodată spre moarte și înviere, bradul veșnic verde (adică tânăr) devenind un simbol inevitabil, ca și iedera.

Cele două modele de cult s-au amestecat de-a lungul istoriei, așa precum s-au amestecat ocupațiile oamenilor și oamenii înșiși, ele nemaiapărând nicăieri în forme pure. Herseni își afirmă orientarea sociologică de tip materialist, susținând că: „fiecare mod de a câștiga existența, care nu depășește o anumită treaptă de dezvoltare (până la apariția mașinismului), formează un calapod sau tipar social, după care se creează sau se împrumută întreaga cultură poporană, inclusiv religia”¹⁹. Aceste prototipuri sau arhetipuri (cum le caracterizează Herseni) sunt, în zona cercetată, reprezentate de cultul inițial al mamei, iar apoi de cel al fiului acesteia, pe baza lor structurându-se toate elementele cultice, care dau conținut și formă unui anumit obicei, cum este cel al inițierii tineretului. Ceea ce nu corespunde arhetipului este sau eliminat sau transformat, iar ceea ce corespunde este creat și înnoit mereu, ori împrumutat și dezvoltat. Acest lucru explică de ce anumite influențe sunt posibile, în timp ce altele sunt excluse.

Pe baza rezultatelor la care a ajuns în urma cercetărilor, Herseni mai oferă și câteva ipoteze de lucru interesante. El pornește de la punctul de vedere al lui V. Pârvan, care, referindu-se la imaginea divinității străvechi feminine preindoeuropene, ce domnise în tot neoliticul și eneoliticul Daciei, susținea că aceasta adăpostea la piept cupa cu „băătură sacră”. Una din ipotezele herseniene afirmă că, de fapt, în mâinile maicii nu era cupa cu „băătură sacră” ținută înaintea pieptului, ci pieptul însuși, așa cum ne arată majoritatea reprezentărilor figurative vechi. Cupa aceasta nu era umplută cu apă, ci, la început, probabil cu lapte (ca și sânul matern), treptat îndulcit cu miere și, desigur, cu unele băuturi fermentate.

Cupa aceasta a trecut treptat la „fiu” și la „tată”, ceea ce a dus la înlocuirea definitivă a laptelui feminin cu produsele alcoolice masculine, în frunte cu vinul lui Dionysos (zeu ce era inițial fiul mamei divine străvechi).

Dionysos, preluând cupa cu lapte de la zeița-mamă, s-a transformat și el într-un zeu al cupei, dar de data aceasta al cupei pline cu vin.

Referindu-se la zona tracică, Herseni este de părere că și Zamolxis (zeu ce asigura nemurirea sufletului) este tot un zeu al cupei, ce asigura nemurirea tot prin băătură (dar nu prin vin, așa cum se știe precis). Se mai poate spune că diferențele dintre Zamolxis și Dionysos dispar, până la a se contopi în aceeași ființă originară: fiul zeiței-mame. Ei sunt unul și același zeu, dezvoltat de populații strâns înrudite, dar din zone și perioade de dezvoltare diferite (tracii și geto-dacii). Este explicabil

¹⁹ *Ibidem*, p. 308.

astfel și de ce a fost posibilă confuzia între cei doi zei, dar și de ce cultul băuturii sacre nu pornește nici de la fiu, nici de la tată, ci de la mamă.

Herseni crede că în această construcție ipotetică ar putea să se afle rădăcina cea mai îndepărtată a cetelor de feciori (de tipul celor din Țara Oltului), ce sunt puternic caracterizate de un cult al mamei și de un cult al fiului (dar necreștine), dar și de un cult al vinului, al tinereții eterne, al nemuririi.

Întreaga abordare herseniană a problematicii complexului etnografic analizat uimește prin consecvență și rigurozitate, prin originalitate și construcție, prin erudiție și efort intelectual. Îmbinare interesantă pe terenul mai multor discipline științifice socio-umane, lucrarea *Forme străvechi de cultură poporană românească* subliniază, fără drept de apel, necesitatea unei arheologii sociale românești. Mai concludent ar fi chiar punctul de vedere hersenian: „Ceea ce sperăm că am putut dovedi în plus este utilitatea și posibilitatea unei noi metode în știința culturii poporane românești, inclusiv a celei vechi și străvechi, nu numai dinspre trecut spre prezent, ci și invers, dinspre materiale etnografice și folclorice actuale, înregistrate încă pe viu, spre cele de altădată, fatal, mai puțin cunoscute și înțelese. În definitiv, dacă nu vrem să ne autoamăgim, întreaga istorie a religiilor vechi și străvechi de pe teritoriul României se bazează, în afară de bogatele rămășițe materiale de natură arheologică, pe câteva texte clasice, datorate mai ales lui Herodot, redactate, la rândul lor, din auzite, și pe câteva cuvinte izolate, interpretate nu numai fără contextul social-istoric, necunoscut, dar și fără contextul lingvistic, tot atât de puțin cunoscut. Firește, munca aceasta științifică trebuie făcută, dar, din fericire, nu suntem obligați să ne limităm la ea. Pe lângă arhivele istorice scrise, foarte sărace, există o arhivă, tot istorică, dar vie și bogată, care constă în însăși cultura poporană românească. Cu alte cuvinte, nu numai trecutul poate lămuri prezentul, ci și prezentul poate lămuri trecutul, mai ales în cazul unei culturi poporane, care nu prezintă, de zeci de milenii, nici o discontinuitate integrală, nici chiar prin așezarea geto-dacilor în spațiul carpato-danubian”²⁰.

Ar mai fi de menționat, în ceea ce privește contribuția herseniană la studiul cetelor de feciori din Țara Oltului, și publicarea, relativ recentă (1997), de către Nicolae Dunăre, a unui material inedit al acestuia, ce cuprinde descrierea concretă a cetelor de feciori din fiecare localitate a acestei zone etnografice. Importanța acestei lucrări herseniene inedite este deosebită, după cum subliniază și N. Dunăre, în prefața cărții: „Fără îndoială, materialele referitoare la cetele de feciori din Țara Oltului, culese de T. Herseni în anii 1932–1938, sunt cu mult mai bogate și mai variate. Rândurile de față constituie doar o deschidere, în vederea unor viitoare valorizări folclorice, etnologice, etnopsihologice, cultural-antropologice și sociologice, românești sau comparate”²¹.

²⁰ *Ibidem*, p. 338.

²¹ Nicolae Dunăre, *Prefață*, în: Traian Herseni, *Colinde și obiceiuri de Crăciun*, București, Ed. „Grai și suflet – Cultura Națională”, 1997, p. XLI.

SINUCIDERE ȘI GRAFOLOGIE

RADU CONSTANTIN

ABSTRACT

SUICIDE AND GRAPHOLOGY

This text looks at the suicidal tendency reflected in writing.

Graphological examination is of the highest interest, since the study of writing allows a view of the point where psychic dynamism has been deranged, in the case of psychological troubles, without having a view of the passage towards action. The writing of those who commit suicide is not necessarily pathological (only in certain cases), but it is the expression of a disequilibrium, of a fight between vital energy and the hindrances or aggressiveness of the surrounding world, with a correlation between lack of adaptation and the risk of self destruction.

1. CARACTERISTICI GENERALE ȘI SPECIFICE ALE ACTULUI SUICIDAR

Atitudinea față de propriul „eu” devine o problemă de „viață și de moarte”, în domeniul care-l interesează pe medic, psiholog, sociolog, criminalist...

Pentru Albert Camus, chestiunea sinuciderii este extrem de reprezentativă pentru un întreg grup de probleme existențiale ale antropologiei filosofice. Suicidul este mai curând o conduită particulară decât o boală propriu-zisă.

Sunt foarte multe lucrări (studii, articole, volume), care abordează sinuciderea sub diferite unghiuri. A o trata în toată complexitatea ei ar depăși deci intenția noastră. Ne vom mărgini la a face unele remarci și aprecieri asupra unor resorturi și valențe psihologice umane, așa cum se revelează prin atenuarea sentimentului vieții sau prin deprecierea vieții și care să ne așeze pe acel nivel de înțelegere care ține seama de particularități esențiale, caracteristice, specifice (7).

Se pun, între altele, două întrebări: mai întâi, dacă există posibilitatea de a prevedea trecerea la act a unor „candidați” la sinucidere și apoi în ce măsură i-am putea ajuta, influența favorabil pe cei cu „risc suicidal”.

Sinuciderea este un act cu semnificație variabilă și multiplă. Tocmai de aceea, scriitorul Anton Holban a considerat-o drept *o moarte care nu dovedește nimic* (acesta este titlul unui roman de-al său). Termenul apare în 1737 (Desfontaines). Baldwin o definește drept o „crimă intențională asupra propriei persoane”.

În această definiție se strecoară, precum se vede, o judecată de valoare sau (și) o apreciere juridică („crimă”). Mentalitatea actuală, mai tolerantă, judecă actul sinuciderii mai puțin juridic, mai puțin religios (ca pe un „păcat”) și caută să-l explice sociologic și să-l eticheteze psihologic și psihiatric. Este dincolo de orice îndoială că frecvența sinuciderilor este influențată de factorii social-economici (E. Durkheim); dar problematica sinuciderii are numeroase aspecte biologice, psihologice și spirituale. Considerăm că este exagerată afirmația lui Perr, după care sinuciderea este o „boală mentală cu efecte duse la limită”.

Există dezechilibre caracteriale, care favorizează tentativa. Impulsul va avea motive futele, va surprinde prin bruschețea actului. La paranoici vom găsi o hipersensibilitate morbidă.

Irascibilul, perversul, hiperemotivul, anxiosul reprezintă alte categorii de predispuși, fiecare predispoziție avându-și „mecanismele” sale. Un lot masiv este furnizat de către imaturii afectivi (prin atitudine „captativă”, prin mare sugestibilitate, prin tendința la imitare, în urma forțării atenției și milei etc).

Există un coeficient personal, în ceea ce privește gradul de premeditare, alegerea „momentului” și a modalității de execuție (L. Szondi a insistat asupra ultimului aspect, în a sa „analiză a destinului” – Schicksalanalyse).

Mijlocul folosit nu este totdeauna „mijlocul la îndemână”. El este ales și în raport cu semnificația simbolică a mijlocului, cu valoarea sa de traumatizare asupra „eului” (unii preferă mijloace blânde, nedureroase; alții, dimpotrivă, vor să provoace propriului trup și suflet maximum de agresiune). Sinuciderea prin spânzurare este, în acest sens, expresia unei tendințe de autoumîlire; condamnarea la moarte prin spânzurătoare este considerată, în tradiția juridică, o pedeapsă mai gravă decât condamnarea la moarte prin împușcare, de exemplu. Faptul că în homeopatie se disting variate tipuri de gânduri de sinucidere, apărând în cadrul patogenezei diferitelor remedii și dispărând la tratamentul adecvat, sugerează și o rădăcină intrapsihologică a „alegerii” modalității de sinucidere. Pelagrosii se sinucid adeseori prin înecare; există oare o legătură între importanța senzațiilor de arsură în simptomatologia subiectivă a bolii și această macabră „preferință”?

Rădăcini infrapsihologice ar determina, de multe ori, localizarea în timp a gestului disperat (la femei, în perioada de „tensiune premenstruală”, de exemplu).

Însemnătatea factorului ocazional poate fi argumentată:

a) în ce privește alegerea mijloacelor, cu frecvența sinuciderii prin spânzurare, la bătrâni, și a aceleia prin otrăvire (cianură etc.) la chimiști;

b) în ce privește frecvența exitusului față de tentative, prin situația întâlnită la medici („cauze” mai numeroase?, ocazii mai frecvente de a găsi mijloace?, „tehnică” mai sigură?).

În alegerea mijlocului și a metodelor (a „structurii suicidului”) contează și modelele culturale (pesimiști celebri, opere literare – cea mai cunoscută fiind Werther a lui Goethe, stele de cinema etc).

Afirmăm că în recurgerea la sinucidere nu intervine numai modul de a privi viața și moartea, ci și modul de a privi sinuciderea însăși, precum și constatarea că unii oameni nu „înțeleg” pe deplin gravitatea actului în diversele sale implicații.

Copilul, de pildă, nu „realizează” ce înseamnă sinuciderea, deoarece nu înțelege prea bine ce înseamnă moartea (copilului și adolescentului nu le este limpede riscul anihilării ireversibile).

Ne interesează, în primul rând, să deosebim sinucidările de „simple” tentative. Unii vorbesc despre sinceritatea gestului: foarte frecventă fiind tentativa-șantaj, îndreptată spre obținerea unei aprobări, unei stări de timorare receptivă la influențe, unor avantaje utilitare sau decizii favorabile, prin presiune morală.

Domină aici calculul conștient, nu disperarea. După cum sublinia încă Freud, „o sinucidere reușită este, adeseori, mai curând o tentativă care s-a ratat în mod nefericit”. Numărul celor care comit o tentativă de sinucidere era, în Anglia, de opt ori mai mare decât cel al sinucigașilor având o reușită.

2. CAUZE ȘI SEMNE PREMONITORII ALE SINUCIDERII

S-a vorbit mult despre sinuciderea tinerilor. Este tragică și este frecventă (30–32). Statisticile arată că, în acești ultimi ani, după accidente, suicidul este principala cauză a mortalității tinerilor de cincisprezece la douăzeci și patru de ani. Un deces din zece, la această perioadă de vârstă, îi este atribuit.

Ce se află în spatele acestor statistici?

De ce acești tineri vor să moară? 20–30% dintre ei suferă de tulburări mentale grave (stare schizofrenică, sindrom de depersonalizare, depresie). Dar ceilalți? Din cei cu tentative de suicid, ei au explicat gestul lor prin unul sau mai multe motive: dispute cu părinții sau bunicii lor, decepții sentimentale, eșecuri școlare, sentiment de abandon provocat de un deces sau divorț al părinților, o ședere la internat sau într-un centru de reeducare sau faptul că îndurau fără încetare critici și presiuni din partea părinților, familiei, prietenilor.

Am sublinia, în special, disputele cu părinții, precum și divorțul părinților. Acesta din urmă este actualmente mult mai frecvent, așa încât din ce în ce mai mulți copii sunt neglijati afectiv la o vârstă fragilă de către părinți, care, ei înșiși perturbați, nu pot oferi securitatea interioară indispensabilă stabilității și liniștii sufletești.

Totuși, un motiv izolat este rar responsabil de dorința de moarte. Suicidul nu este o simplă reacție la unele dificultăți sau circumstanțe; el este, mai curând, urmarea unui comportament, care se desfășoară puțin câte puțin și atrage ansamblul personalității.

Problema cea mai angoasantă pentru tineri este solitudinea afectivă. În acest sens, am putea desprinde trei resorturi fundamentale ale riscului de suicid la adolescenți: sentiment de intensă solitudine, de o totală neputință de a-și rezolva problemele și al unei disperări în fața viitorului.

Oricare ar fi cauzele unui suicid, se pot discerne anumite semne premonitории. Prietenii și părinții ar trebui să supravegheze fazele de agitație, de oboseală, dificultățile de concentrare școlară și, mai ales, acele inexplicabile schimbări de atitudine precum replierile asupra sa însuși, lipsa de apetit sau bulimia, pierderea somnului, dezgustul față de orice și disprețul plăcerilor obișnuite. Alte simptome alarmante ar fi anxietatea și nervozitatea, consumarea abuzivă de alcool sau de alte droguri și, bineînțeles, orice tentativă de a-și procura mijloace de sinucidere.

Ne interesează, de asemenea, pentru toate categoriile de sinucigași și indiferent de vârstă, unele „tipuri” bine conturate, în legătură cu situații patologice net definite. D. Duché deosebește sinuciderea melancolicului, a schizofrenicului și aceea a epilepticului.

În ceea ce privește sinuciderea epilepticului, o importanță practică pare să aibă nu atât sinuciderea survenită în timpul unei crize sau a unei echivalențe, cât sinuciderea-reacție-ripostă la boală. Stările depresive reacționale la o boală incurabilă, la dizgrație fizică nu sunt, în principiu, deosebite de acelea care apar în legătură cu problemele sexuale, cu decepțiile sentimentale (în sensul cel mai larg al cuvântului), cu conflictele familiale sau de altă natură. Ceea ce se cere descifrat în asemenea reacții este semnificația pentru „psihologia persoanei” a gestului de suicid, motivația sa profundă (chiar abisală). Suicidul este adesea un gest de fugă din fața unei dificultăți aparent fără soluție (și, în acest sens, poate fi considerat ca o reacție de „apărare”).

În situațiile intolerabile, sinucigașul recurge câteodată la sinuciderea-„pariu” (de exemplu ingerează un drog în cantitate moderată; hazardul va decide dacă va supraviețui, fiind descoperit la timp, dându-i-se îngrijirile necesare competente etc).

„Suicidul oblativ” este tentativa de a rezolva situația conflictuală printr-un soi de explicație (holocaust etc.). Sinuciderea este însăși și o manifestare de agresivitate, îndreptată atât împotriva mediului (răzbunare), cât și împotriva propriei persoane, în sens autopunitiv. „Justificarea” operației de autoacuzare, autocondamnare și autoagresiune poate fi găsită în sentimente de culpabilitate întemeiate (eroare comisă, act imoral, neglijențe cu repercusiuni etc.).

Adeseori, însă, ele exprimă numai un narcisism dezamăgit. Propria ființă nu este, pur și simplu, la înălțimea așteptărilor, deziluzionând prin imperfecție psihică sau fizică, prin fragilitate somatică, prin incapacitatea de a face față la solicitări (sau la exigențele propriului ideal), prin boli dureroase sau dezagătătoare, pe care le are de suportat. Psihanaliștii au insistat însă mai mult asupra agresivității care se întoarce asupra subiectului identificat cu „obiectul libidinal” pierdut (Freud). Cu alte cuvinte, în locul urii îndreptate împotriva cauzei externe a suferinței – sentiment interzis de cenzura morală (sau de o cenzură acționând în virtutea altui principiu axiologic) – apare autoacuzarea.

Stekel consideră că orice tentativă de suicid este numai o expresie mascată a dorinței de homicid.

Fără a nega valabilitatea unor asemenea interpretări, limitată însă la unele cazuri, nu putem ignora și alte interpretări psihodinamice – cum este cea propusă de A. Adler – reacție de apărare sau de răzbunare, supracompensând un sentiment de inferioritate.

În orice caz, se pare că există o tipospecificitate a reacțiilor afective în fața nereușitei sau a eșecului: unii indivizi reacționează prin mânie, învinovățindu-i pe ceilalți, alții reacționează prin anxietate. Pe plan psihosomatic, tipul al doilea de reacție este mai puțin nociv mediului social, dar mai nociv sănătății proprii; el este cel care duce, *in extremis*, la sinucidere și nu la crimă.

„Cotitura” de la sentimentele de autoacuzare este considerată de către unii psihiatri ca un semn favorabil de evoluție a psihonevrozelor. Se pare că, la numeroase persoane, sentimentul de culpabilitate este extrem de ușor de deșteptat. Aceștia, boala li se poate părea (dacă nu neapărat o binemeritată sancțiune de origine imanentă sau transcendentă) cel puțin o binevenită ocazie de a contribui la anihilarea propriei ființe, de exemplu prin nerespectarea indicațiilor terapeutice sau prin încălcarea interdicțiilor medicale formale. Dacă sinucigașul poate fi caracterizat drept omul care „își administrează moartea” („il se donne la mort”, spune francezul), bolnavul care se neglijează (premeditat sau prin resorturi subconștiente și inconștiente) se lasă singur să moară (refugiu în moarte).

Această autodistrucție, abolirea puternicului instinct de conservare, se face prin ura de sine, de alții sau de societate, dar există și sacrificiul vieții pentru un ideal. Este ceea ce s-a numit suicidul de onoare, suicidul etic.

Aceste suiciduri etice nu au ca motiv descurajarea, oboseala, plictisul de viață, abandonul, depresiunea... Și sunt nenumărate cazuri care ar putea fi citate, între care și sinuciderile etice, care erau de practică curentă în Japonia. Sinuciderea din demnitate a existat până și în vechea Grece.

O parte dintre sinucideri sunt „mascate”, de către cei care le comit, sub aparența accidentelor.

Este interesant de amintit poziția lui Kant. Acesta s-a declarat un adversar implacabil al sinuciderii; a considerat că disputa dintre eroism și lașitate, legată de problema sinuciderii, nu este o dezbateră morală, ci una de ordin psihologic.

Și, cum spunea A. Camus, este un „joc mortal, care duce de la luciditatea în fața existenței, la evaziune în afara lumii”, încheindu-se cu „avortul între om și viață”.

Pe de altă parte, citate dintr-un cunoscut scriitor italian contemporan (Pavese) ne pot arăta cât de variat este interpretat actul sinuciderii, de către una și aceeași persoană (în speță, persoana autorului, care s-a sinucis în cele din urmă): „sinucigașii sunt ucigași timizi”, „masochism în loc de sadism”, „stoicismul este sinuciderea”, „este nevoie de umilință, nu de orgoliu”, „de fapt, în marile perioade, te-ai simțit totdeauna tentat să te sinucizi... Ideea sinuciderii era un protest al vieții”.

Sinuciderea poate fi, așadar, eclipsă de sens, agresivitate, șantaj, act impulsiv, curaj, lașitate etc. După noi, foarte frecvent, suicidul este o chestiune de necomunicativitate referitoare la inși care se simt disperați, singuri, neînțeleși, rău

judecați, criticați în mod injust; acuzați uneori de gânduri, de intenții pe care nu le-au avut; ființe sensibile, hiperemotive, care nu au încredere în sine și care nu au fost încurajate, susținute și care nu pot înfrunta încercările vieții (cum ar fi, pentru unii studenți, examenele).

Oricum, sunt drame care ridică o mulțime de întrebări, adesea fără un răspuns precis.

Este vorba de o chestiune de temperament, de reacții de sensibilitate personală, de mentalitate, dar și de circumstanțe, de stresuri, de acumulare a unor suferințe (fizice, psihice, morale) și, să nu uităm, de anturaj, element important în viața fiecăruia.

Data fiind multitudinea de factori de risc, socotim că este util a înfățișa un tablou sinoptic modificat – [Kielholz, 1971, după Poldinger, 1968] –, care să ne permită a avea prezent în minte variatele aspecte întâlnite și, eventual, a lua măsurile adecvate (tabelul 1).

Ar trebui ca acelui candidat la sinucidere să i se dea posibilitatea de a-și deschide inima și de a explica, de a se defula, fără să riște a fi muștrat sau criticat.

Candidatul la sinucidere este un „bolnav”, care are nevoie de tot ajutorul nostru, în toate domeniile, de o prezență afectivă, comprehensivă, discretă.

Tabelul 1

Aprecierea riscului suicidar

I Factori de risc	II Context psihopatologic	III Anturaj
1. Suiciduri în familie sau în anturajul imediat (reacție sugestivă). 2. Tentativă de suicid anterioară; amenințări de suicid directe sau indirecte. 3. Manifestări de reprezentări concrete privind modul de execuție sau de pregătire a tentativei de suicid („calm nelinștitor”). 4. Visuri de autodistrucție, de prăbușire și de catastrofă.	1. Semne de agitație anxioasă: blocaj afectiv (agresivitate). 2. Debut sau fază terminală a stărilor depresive, stări mixte. 3. Profunde sentimente de culpabilitate și de incapacitate. 4. Epoci de crize bio-psihologice (pubertate, sarcină, puerperalitate, menopauză). 5. Tulburări persistente ale somnului. 6. Boli incurabile sau idei delirante de boală. 7. Alcoolism și toxicomanie.	1. Raporturi familiale perturbate în timpul copilăriei (<i>broken home</i>). 2. Pierdere sau absență primară de contacte umane (decepție sentimentală, izolare, sentiment de a fi exclus sau respins). 3. Pierderea slujbei, conflicte profesionale și griji financiare. 4. Absența unei responsabilități bine definite și a unui scop în viață, absența sau pierderea convingerilor religioase. 5. Lipsa de sprijin din partea celor din jur.

Nu ar trebui mai multă căldură sufletească, un climat liniștit, pe care familia, psihologul, medicul, le-ar putea oferi?

Sunt instituții – în diferite țări –, care intervin douăzeci și patru de ore, asigurând benevol permanente telefonice, răspunzând la apelurile celor disperați

sau izolați, care caută o prezență amicală, înțelegere, comunicare, compasiune și susținere morală.

3. TENDINȚE SUICIDARE DECELANTE PRIN SCRIS

Un rol deosebit îl are examenul grafologic, întrucât scrierea revelează, pentru cine știe să o descifreze, personalitatea autorului ei [Athanasiu, 1996].

S-a pus deci și problema dacă studiul scrierii poate să ne ofere date semnificative asupra personalității sinucigașilor, să deceleze anumite anomalii ale ei.

Grafologul este rar consultat asupra riscului eventual de suicidare la un scriptor dat. Mai adesea, i se arătau documente scrise de către o persoană care s-a sinucis sau care a făcut o tentativă, cerându-i-se, dacă este posibil, să regăsească *a posteriori* indicii care ar fi putut atrage atenția.

Desigur, nu se pot trage concluzii categorice din punct de vedere grafologic într-o problemă atât de vastă, întrucât un subiect se poate sinucide, repetăm, la orice vârstă și dintr-o înfinitate de motive.

Studiul scrierii permite a se vedea locul unde dinamismul psihic a fost perturbat – în cazul tulburărilor psihologice, dar nu poate prevedea trecerea la act. Scrierea sinucigașilor nu este obligatoriu patologică (doar în anumite cazuri), dar ea este expresia unui dezechilibru, a unei lupte inegale între energia vitală și obstacolele sau agresiunile lumii înconjurătoare, existând o corelație între dezadaptare și riscul de autodistrucție.

S-ar putea desprinde, din cercetările făcute de către o serie de autori [Belin, 1947, 1978, Cobbaert, 1984, Bastin și Castilla, 1990, Witkowsko, 1990] și din observațiile noastre, o serie de modificări ale scrierii, care apar frecvent la cei cu risc suicidar. Trebuie să ținem seama de circumstanțele particulare ale fiecărui caz, pe care nu putem să le precizăm integral în lista acestor anomalii grafice.

Ca proporții: îngustare exagerată sau lărgime exagerată a cuvintelor, depasante inferioare exagerat de lungi sau scurte, depasante superioare exagerat de înalte sau joase, bucle foarte mari sau de formă anormală, sau bucle extrem de restrânse, exagerarea sau atrofia semnelor libere (începutul și finalul cuvintelor, bare ale lui „t”, accente), majuscule prea mari sau prea mici, litere deformate (o parte a literei este disproporționată față de rest), semnătura prea mare, prea mică sau prea diferită de text, descendentă.

Ca structură: litere prea labile sau prea rigide, relaxare exagerată, lipsă de fermitate, prin arcade, telescopaje, tremurături sau prin atrofia literelor, trăsături deteriorate, trăsături tremurate, sacadate, întreruperi ale traseului, prin litere făcute din segmente, suduri, colaje, retușuri, pete, litere umplute, linii prea ascendente sau prea descendente, alburi neregulate (spații importante și neregulate), deschideri sau închideri exagerate sau anormale.

Ca dimensiuni: scriere prea mică sau prea mare, izolare sau compactivitate exagerată.

Ca orientare: scriere răsturnată, dreaptă-rigidă sau exagerat de înclinată, (direcție) sinistrogiritate exagerată.

Ca dinamism: prea mare lentoare, neregularitate sau regularitate foarte accentuate (în dimensiune, direcție, continuitate), micșorare flotantă, barată, litere cabrate sau excesiv de dinamice.

Ca presiune: presiune foarte slabă, neregulată sau redoare marcantă.

Ca ordonare: în genere perturbată, ca și configurația interliniilor, a spațiului dintre cuvinte, precum și aspect de „scriere descentrată”, adică situată în partea stângă sus a paginii, sugerând un refuz, o îndreptare spre trecut și imaginar.

Alte aspecte grafice: modul de legătură frecvent utilizat este arcada, care, în contextul respectiv, ar exprima repliere narcisiacă, întrerupere a comunicării cu ceilalți; mai remarcăm absența de curbe, care ar exprima lipsă de suplețe, rigiditate sau, din contră, exces de curbe, care ar corespunde lipsei de fermitate, de stabilitate, adesea absență de unghiuri drepte, indicând o lipsă de rigoare, de constanță, de posibilitate de ancorare în realitate sau, invers, exces de unghiuri drepte, evocând încăpățănare, rezistență obstinată, folosirea de trăsături subțiri sau pline, fără a se face diferențierea între ele; mai apar trăsături finale oblice, la dreapta și în jos, accente și virgule împăstare sau ascuțite.

În ceea ce privește **gradele de tensiune grafică** [Pophal, 1949] s-a notat că cele mai frecvente sunt gradul I și IV – gradul I traduce infantilism al personalității, labilitate, excitabilitate și slăbire a rezistenței, în timp ce gradul V ar corespunde unei reactivități excesive, unei rele economii a energiei, precum și violenței, rigidității.

Aceste grade extreme ale tensiunii grafice constituie elementele esențiale ale unui **ritm de bază** (*Grundrhythmus*) slab [Wieser, 1989] și ar traduce eșecuri și carențe, deficit de integrare. Subliniem faptul că se pot observa semne de imaturitate afectivă.

Candidatul la sinucidere prezintă adesea o regresie de tip infantil – într-o scriere revelatoare de egocentrism și perturbare afectivă.

Abordarea grafologică se va referi [Athanasie, 1996] la trăsătura care este net modificată (cum am arătat anterior), la mișcare, care este uneori lipsită de suplețe, ceea ce, împreună cu alte semne grafice, ar indica o lipsă de comunicare.

Se mai pot remarca:

- o îngustare a literelor, ceea ce sugerează teamă (după Pophal), inhibiția mișcării, provenind din frică sau neîncredere; dacă survin în text și aspecte de etalare, ar semnifica impulsii contradictorii;

- o relaxare a mișcării, care pierde alternanța sa ritmică de tensiune/destindere, sau o redoare a mișcării, care tinde la unghi cu exces de tensiune, pe fond de inhibiție.

În ceea ce privește **forma**, pot apărea:

- neregularități ale zonei mediane – în dimensiune, înălțime sau lărgime, ceea ce ar traduce un sentiment de sine fluctuant, uneori o tendință depresivă; de

asemenea, finale „lăcăuite”, care opresc gestul la sfârșitul cuvintelor, ca și cum s-ar stopa contactul, trăsături acoperite, retușuri, care diminuează lizibilitatea.

Ritmul spațial (Heiss) este perturbat: folosirea convențională a spațiului, inegalități, stângăcii, scris dezordonat, invadat, repartiția maselor grafice aritmică.

Ritmul de structurare a formei (Heiss) este modificat: forme școlare, impersonale, nesigure, nediversificate sau forme exagerate, umflate, torsionate, ornamente discordante.

Se observă, așadar, la aspectul grafic de imaturitate afectivă, modificări ale mișcării, formei, spațiului, ale ritmului, cu predominare a formelor infantile [Gobineau și Perron, 1954].

Ca atare, considerăm că studiul scrierii candidaților la sinucidere trebuie să se refere, în mod esențial, la trăsătură, structură (mișcare, formă, spațiu), tensiune grafică, ritm și ritm de bază.

Din tot ceea ce s-a arătat, este ușor de înțeles că nu există semne grafice specifice ale suicidului. Iar acelea care au putut fi descrise sunt semne de depresiune, anxietate, agresivitate, labilitate (instabilitate emotiv-acțională), inhibiție accentuată (repliere narcisiacă) etc.

Ele sunt resorturi psihologice care pot să aibă influența lor, dar nu sunt în mod automat determinate. Se poate deci vorbi cel mult de risc sau de o tendință suicidară, când scrierea abundă în aspectele descrise. De asemenea, când apar brusc modificări în grafismul unor persoane, coincidând cu izbucnirea unor tulburări psihice și de comportament. Sau când se observă o accentuare a unor manifestări, la persoane cu o constituție premorbidă, sau când survine o înrăutățire a tulburărilor unor personalități net patologice (melancolici, schizofrenici etc.). De aici, importanța urmăririi sistematice și dinamice a scrierii acestor categorii de persoane, care trebuie să fie luate în seamă de cineva avizat, care să-i avertizeze pe cei din jur că poate se prefigurează ceva.

BIBLIOGRAFIE

1. ATHANASIU, A., *Tratat de grafologie*. București. Editura Humanitas, 1996.
2. ATHANASIU, A., *Anomalii grafice și dizarmonii ale personalității*. „La revue des sciences juridiques”, Fundația Europeană Titulescu. Filiala Craiova. 1996, nr. 8(2).
3. ATHANASIU, A., RADU C., *Grafologia criminologică. Tendința criminală în scris*. București. Editura Paco, 1996.
4. BASTIN, CH., CASTILLA, DENISE DE, *Graphologie. Le psychisme et ses troubles*. Paris. R. Laffont, 1990.
5. BELIN, CL. J., *L'écriture des suicidaires*, „La Graphologie”. 1947, nr. 147, p. 42–54.
6. BELIN, CL. J., *Structural Graphology and the Suicidal Personality*. 8th International Congress of Psycho-Pathology of Expression, Ed. S. Karger. Confinia Psychiatria 21. 1978, 1/3, p. 25–30.
7. BELIN, CL. J., AUBERT, M. F., *L'écriture et le test de Rorschach chez les délinquants*, „La Graphologie”, 1984, nr. 174, p. 37–46.
8. CASTILLA, DENISE DE, *Contribution de la graphologie à six cas d'expertise judiciaires*, „La Graphologie”, 1984, 176.

9. COBBAERT, A.M., *La graphologie devant le suicide*. „La Graphologie“, 1984, nr. 176, p. 107–122.
10. GOBINEAU, H. DE, PERRON, R., *Génétique de l'écriture et l'étude de la personnalité*, Neuchâtel, Paris, Delachaux et Niestlé, 1954.
11. HOLFON, O., LAGET, J., *An Epidemiological and Clinical Approach to Adolescent Suicide*. „Eur. child adolesc. psychiatr“, 1995, nr. 4, p. 32–38.
12. HÖNEL, HERBERT, *Grundrhythmus und die kriminelle Disposition in der Handschrift*. „Zeitschr. f. Menschenkunde“, Heft I, 1977.
13. KIELHOLZ, P., *Diagnose und Therapie der Depressionen für den Praktiker*, 3 ed., München, Lehmann, 1971.
14. KLAGES, LUDWIG, *Handschrift und Charakter. Gemeinverständlicher Abriss der graphologischen Technik*, Leipzig, A. Barth, 1943.
15. KLAGES, LUDWIG, *Valori e limiti della grafologia*, Milano, Mursia, 1949.
16. KRETSCHMER, E., *Körperbau und Charakter. Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten*, 1928, Berlin, Springer, 1965.
17. MAGNAT, G.E., *La graphologie au service de la science criminelle*. Extrait du IIe congrès international de criminologie, Paris, PUF, 1950.
18. MINKOWSKI, EUGÈNE, *Traité de psychopathologie*, Paris, PUF, 1966, p. 422–424.
19. MITROFAN, N., ZDRENGHEA, V., BUTOI, T., *Psihologia judiciară*. București, Casa de editură și presă „Șansa“ SRL, 1994.
20. PÖLDINGER, W., *Die Abschätzung der Suicidität*, Bern, Stuttgart, Wien, Haber, 1968.
21. POPHAL, R., *Zur Psychophysiologie der Spannungserscheinung in der Handschrift*, Rudolstadt, Greifenverlag, 1949.
22. POPHAL, R., *Die Handschrift als Gehirnschrift, Die Graphologie im Lichte des Schichtgedankens*, Rudolstadt, Greifenverlag, 1949.
23. SCHNEIDER-PIETERS, HONORA, *Kriminalität als Schicksal und ihr Ausdruck in der Handschrift*, 17 internationale Kongress für Schriftpsychologie und Schriftexpertise, Lindau, 1994.
24. STEINDAMM, H. und ACKERMANN E., *Kriminelle Anlegen in Hand und Handschrift*, Bern, Stuttgart, Hans Huber Verlag, 1958.
25. STRUNZ, KURT, *Das Problem der Persönlichkeitstypus in Hand*, Psychol in 12 Bänden, B. IV, Gottingen, Hagrefe, 1960.
26. TOFFART-DERREUMAUX, C., *Graphologie en milieu carcéral*, monographie GGCF, 1984–1985.
27. WIESER, RODA, *Der Verbrecher und seine Handschrift*, Altdorfer, Stuttgart, 1938, 1952.
28. WIESER, RODA, *Mensch und Leistung und der Handschrift*, München, Reinhard, 1960.
29. WIESER, RODA, *Rhythmus und Polarität in der Handschrift, Ein Beitrag für Rhythmusforschung*, München, Reinhard, 1973.
30. WIESER, RODA, *Handschrift, Rhythmus, Persönlichkeit: eine graphologische Bilanz*, Bonn, Bavier, 1989.
31. WITKOWSKI, F., *Psychopathologie et écriture*, Paris, Masson, 1990.

MICHAEL CERNEA (1934-) *

ANTHONY BEBBINGTON

ABSTRACT

MICHAEL CERNEA (1934-)

The study we present below is the synthetic but substantial presentation of the life and activity of one of the best reputed contemporary specialists in the field of the sociology and anthropology of development– Mihail M. Cernea –, a professor of anthropology and international issues at the George Washington University (United States) and Superior Advisor for Social Policies at the World Bank, a correspondent member of the Romanian Academy and, last but not least, a member of the editorial office of our magazine, of other international magazines and associations. The article is part of the syntheses included in the work *Fifty Key Thinkers on Development* (edited by David Simon), published in 2006, at the prestigious British publishing house Routledge (Taylor & Francis Group) and which presents, under the form of a selective dictionary, the personal and scientific biographies of fifty of the most important theoreticians of development in the world, among which professor M. Cernea.

UN SOCIOLOG ROMÂN DE REPUTAȚIE INTERNAȚIONALĂ

Articolul pe care-l publicăm mai jos (în limba engleză, în original) constituie o prezentare sintetică, dar substanțială, a vieții și activității unuia dintre cei mai reputați specialiști contemporani în domeniul sociologiei și antropologiei dezvoltării – Mihail M. Cernea –, profesor de antropologie și probleme internaționale la Universitatea George Washington (Statele Unite) și Consilier Superior pentru Politici Sociale și Sociologie la Banca Mondială, membru corespondent al Academiei Române și, nu în ultimul rând, membru al Colegiului de Redacție al revistei noastre, al altor reviste și asociații internaționale.

Articolul este parte componentă a sintezelor cuprinse în lucrarea *Fifty Key Thinkers on Development* (editată de David Simon), apărută, în anul 2006, în prestigioasa editură britanică Routledge (Taylor & Francis Group) și care prezintă, sub forma unui dicționar selectiv, biografiile personale și științifice a cincizeci

* Published in: *Fifty Key Thinkers on Development. Key Guides*, Volume edited by David Simon. Routledge Taylor & Francis Group, London and New York. Printed in Great Britain, 2006, p. 67–73.

dintre cei mai importanți teoreticieni ai dezvoltării din întreaga lume. Printre ei, nume consacrate în literatura contemporană mondială de specialitate, printre care: Gunnar Myrdal, Walt Rostow, Amartya Sen, Samir Amin, Albert O. Hirschman, Fernando Cardoso, Paolo Freire, Arthur Lewis, Joseph Stiglitz, Michael Lipton, Andre Frank, Raul Prebisch, Robert Chambers, etc., dar și gânditori „clasici”, precum Thomas Robert Malthus, lideri politici, ca Mao Zedong, lideri spirituali, printre care Mahatma Gandhi, și „ideologi vizionari”, așa cum este Karl Marx.

Includerea Prof. Mihail M. Cernea în această galerie de nume ilustre este consecința firească a recunoașterii numeroaselor sale contribuții teoretice și de sociologie aplicată, realizate în cursul mai multor decenii, care l-au consacrat ca o personalitate de prim rang a literaturii sociologice universale**.

În ceea ce mă privește, fără a comenta articolul republicat mai jos, care este elocvent de la sine prin conținutul său, doresc să menționez că am o relație „privilegiată” cu profesorul Mihail Cernea, care datează de aproape 35 de ani, încă din perioada în care i-am fost doctorand (la Institutul de Filosofie al Academiei Române), relație care a continuat după stabilirea sa în Statele Unite în anul 1974, într-o perioadă în care presiunile ideologice ale regimului împiedicau afirmarea celor mai competente personalități ale vremii. În Statele Unite, Mihail Cernea a fost invitat să lucreze la Banca Mondială din Washington ca primul sociolog din istoria acestei instituții, în cadrul căreia a reușit să clădească și să conducă o comunitate largă de peste 150 de sociologi și antropologi sociali, influențând și schimbând în multe privințe orientarea Băncii Mondiale în problemele dezvoltării sociale. Reîntâlnirea noastră personală a avut loc la Madrid, în anul 1990, cu ocazia participării noastre la cel de al XII-lea Congres Mondial de Sociologie și, de atunci, am reînnoat vechile legături din anii '70. Între timp, multe din scrierile sale în problemele sociologiei dezvoltării au devenit larg cunoscute, îmbrățișate și traduse în numeroase țări, cu utilizare, aplicare și rezultate efective în politicile sociale internaționale și în practică.

Ceea ce doresc să menționez, cu prioritate, este faptul că, dincolo de multiplele sale valențe științifice, profesorul Cernea este un om extrem de generos, care nu a ezitat și nu ezită niciodată să-și ajute prietenii sau cunoscuții, un om oricând dispus să-ți ofere un sfat, o recomandare, o carte, să te implice într-un proiect de cercetare, să intervină la o instituție internațională sau pe lângă o personalitate științifică de prestigiu, pentru a căpăta informații sau lucrări de referință. De un asemenea ajutor am beneficiat, nu o dată, din partea dânsului.

** Pentru o informare detaliată cu privire la contribuțiile științifice ale Prof. Mihail M. Cernea, a se vedea comentariul *Michael M. Cernea – un sociolog de origine română care a reușit să schimbe politica Băncii Mondiale* (publicat în „Revista Română de Sociologie”, anul IX, Serie nouă, 1998, nr. 5–6, p. 529–545); cartea semnată de Maria Cobianu-Băcanu, *Mihail M. Cernea. Un inovator în sociologia și dezvoltarea internațională (Monografie profesional-științifică)*, București, Ed. Economică, 2001; articolul (itemul) despre Mihail M. Cernea, apărut în *Dicționar de sociologie rurală* (Coordonatori: Ilie Bădescu, Ozana Cucu-Oancea), București, Ed. Mica Valahie, 2005, p. 84–89.

Personal îi sunt îndatorat pentru sprijinul științific pe care mi l-a acordat constant. Tocmai pentru că ne separă anii, experiențele de viață și, desigur, biografiile noastre științifice (dacă a mea este una de factură națională, a domniei sale este una de înalt prestigiu atât național, cât și mondial, fiind în prezent cel mai cunoscut sociolog român pe plan internațional), consider că Mihail Cernea este și astăzi mentorul și profesorul meu, care și-a pus amprenta, de timpuriu, asupra maturizării mele științifice și continuă să mă influențeze și în prezent.

În pofida imensului prestigiu de care se bucură în comunitatea științifică internațională, prof. M. Cernea se caracterizează, cu apreciazabilă modestie ca *un sociolog român de reputație internațională*. O „autoetichetă” care simplifică datele substanțiale ale biografiei sale științifice, dar care evidențiază faptul că prof. Cernea nu și-a uitat niciodată rădăcinile. În pofida înaltelor onoruri de care se bucură în lumea de dincolo de ocean, el și-a preservat identitatea de român.

Sorin M. Rădulescu
(Redactor-șef)

Development anthropology is a contact sport, Michael Cernea tells his students. His career, from Researcher in the Romanian Academy of Sciences in the late 1950s and 1960s to Senior Social Advisor for Sociology and Social Policy in the World Bank in the early 1970s and later, is testimony to this observation. Cernea's has been a professional life characterized by constant high-stakes struggles over social development ideas within different bureaucratic and political settings. His has been a career where the thinking through of ideas, and the acting upon them, have been one and the same process – as a thinker in development, Cernea has to be understood as much in terms of his relationships to particular institutions as to development sociology and anthropology. Indeed, many might argue that Michael Cernea's most critical contribution has not been just the body of intellectual work that he has elaborated on the place of culture, social relationships and institutions in development, on participation, local knowledge, or on the inherence of risk in the development process, but rather the embedding of those ideas in that behemoth of development, the World Bank.

From the 1970s to the mid-1990s, Cernea contributed more than anybody in pushing the “social envelope” at the Bank, his mantle now arguably assumed by one-time co-author, co-conspirator and good friend Scott Guggenheim. He had the ear of Presidents and Vice-Presidents in the process, and from time to time was unrepentant in giving those ears a good chewing. He has been one of those quintessential reformists (and at times small “r” revolutionaries) inside the Bank recognized by outside commentators and analysts as critical to any form of pro-poor, pro-environment and pro-civil society change in the institution (Fox and Brown, 1998).

How far personal history determines subsequent careers is always a matter of interpretation but in Michael Cernea's case there are apparent continuities. He grew up as part of the Jewish community in Jassy (Iasi), a Romanian town close to the Russian border. Persecution was early, real and immediate: he was kicked out of primary school for being a Jew, and during the famous pogrom of Jassy witnessed – albeit as a child – mass killings and his father badly beaten. The experience of persecution and resettlement was immediate and palpable – he was resettled twice himself, first by the pogroms and then in the face of the advancing German army. The experiences left him politically active and sensitised and after the war he became a member of Socialist Youth Movement and a young journalist. Though initially a supporter of the Romanian left's rise to government power in the post-war years, he grew more concerned with time at the directions taken by the regime and the society it governed. His PhD thesis, *About Dialectics in the Socialist Society* (University of Bucharest, 1962), in which he tried to legitimize theoretically the persistence of contradictions, conflicts, and tensions within Romania's allegedly homogeneous society and structures, reflected these growing concerns. That he chose such a topic also presaged strategies of enquiry later in life at the World Bank – strategies in which he aimed to change an institution by challenging its foundational ideas from within that same institution.

As would later be the case at the Bank, this strategy generated resistance and so – coupled with the effects of anti-Semitism in the Romania of the late 1950s – he had to wait four years simply to schedule the defense of his PhD. Still, by the time he made his defense, the effects of the Khrushchev thaw had changed the political context in Romania again, and Cernea was able finally to address the topic that really moved him, peasant economic rationality, although not without political fallout. This early work (Cernea 1970, 1971) operated at the boundaries of anthropology, sociology and rural economics, exploring cultural dimensions of productive strategies, and the relationships between peasant rationalities and co-operative agriculture. This concern for the socio-cultural foundations of the economy would reappear later in a different guise in his sustained questioning of what he referred to as the 'economic reductionism' of the World Bank (see Cernea 1994 and below).

As the thaw continued, foreign scholars visited Romania in increasing numbers, a process that ultimately came to define a turning point both in Cernea's career (see his Malinowski Award lecture, Cernea 1996) and in the future that the World Bank was yet to have. Cernea was nominated by one of these visitors for a fellowship at the Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences (CASBS) at Stanford, one of the most prestigious academic fellowships in the USA. The politics behind Cernea being able to assume the fellowship were equally convoluted, but shortly following the meeting of Ceausescu and Nixon (a meeting itself triggered by Ceausescu's resistance to the Russian invasion of Czechoslovakia), Cernea finally received the visa allowing him to travel to California, albeit only in time for the latter part of the fellowship. His time there (1970–71) led to the distillation in English of his ideas on

peasant society, but more importantly, to a friendship with US sociologist, Robert Merton, and a growing reputation in the USA.

The links between the year at Stanford, his initial contacts with the World Bank, and his being interviewed for a position in Washington are neither direct nor without intrigue, but were very real. Whatever the case, in 1974 – following a talk given at Bank headquarters on the role of the family plot in collective farms – he was offered a job. His position was to be the first sociologist to work in McNamara's newly created central Rural Development Division, a division that in many respects occupied the pivotal piloting role in McNamara's rural development-led approach both to poverty reduction (and, if more implicitly, to the taming of rural radicalisation) and to changing the Bank. Cernea took the Bank – much as he did Romania – as simultaneously an institution he worked (and largely lived) in, as an object of analysis and as something he wanted to change. He believed – then and still now – that such change could (only?) come from the injection of sociological knowledge into the very foundations of the institution's way of interpreting and acting on the world.

In time these convictions led him to study the Bank's project cycle in depth and explore the entry points for sociological knowledge in the processes through which the Bank designed and implemented its operations. As part of this project, he seized on the seminar as an instrument of institutional change and began inviting outside social scientists to speak on the different ways in which sociological knowledge and an awareness of the social dimensions of development could be brought into the project cycle. This cycle of seminars culminated with the book *Putting People First* (Cernea 1985, 1991), which – notwithstanding its focus on the World Bank – became one of the early foundational texts on participatory rural development. Cernea's introduction to the collection argued that the World Bank was in the business of financially induced development, but that for any such induced change to be successful it was imperative that the Bank understand the social structures that existed in the area of intervention and that could play the roles required of them in this process of induced development: echoes of Merton's influence (Cernea 1985). Social science knowledge – and social scientists – were thus essential for the Bank (Cernea 1994).

This was a recurrent theme in his work: social science was to be conducted not for its own sake but for development's sake, and one of the key purposes of such social science was to challenge, constantly, the ideas underlying economists' and others' models of development. While the argument would be made intellectually – and Cernea has been a prolific writer – most strategically for him, it had to be made bureaucratically. His analysis was that if arguments about social science (or anything else) were to have any teeth in the Bank, they had to be turned into bureaucratic instruments that made such knowledge a requirement of normal practice in the institution. Thus, another area in which Cernea contributed greatly was in developing and implementing operational directives and operational policies that required projects to have social appraisals. This contribution, if less visible to outside readers, was critical if any institutional change was to derive from his ideas. The easier part of this

process was to generate the ideas and write them; the harder part was to get them through the Bank's approval process and then, once approved, keep them alive in the face of the constant pressure from other parts of the Bank to get rid of them.

The culmination of these arguments was a series of events beginning in late 1995 on the occasion of the Bank's formal recognition of Cernea's twenty years working for the institution. At the event, he caught the new Bank President, James Wolfensohn, and managed to persuade him of why it was that social development had to be central to the poverty orientation Wolfensohn was promoting. This led to a series of exchanges in which Cernea convinced Wolfensohn to create a social development task force that would report on the state of social development work in the institution. Again negotiated and contested – 'development anthropology is a contact sport' – this was a process that the Development Economics Vice-Presidency and two Managing Directors were able to contain and to some degree capture. But not entirely, for in 1997, and against the advice of the Bank's Chief Economist, Wolfensohn approved the creation of a central Social Development Department in the Bank.

Cernea's work has also pushed thinking on the links between culture and development, on cultural patrimony and on the environment, on the concept of social policy and on articulating various social policies. However, of most significance perhaps – both intellectually and also for human welfare – has been his work on involuntary resettlement, risk and vulnerability. Cernea joined the Bank during the period in which the large-scale rural development and infrastructure programmes that would later bring the institution into such criticism, were being hatched. As early as 1978 he began work on guidelines on resettlement, subsequently issued as Bank policy (1980). Not long after came a sharp fight within the Bank over the provisions for resettlement in India's infamous Narmada Dam project. This became the seed for a review of the Bank's overall performance on resettlement (Cernea 1986) and two subsequent documents giving policy guidelines for involuntary resettlement (Cernea 1986, 1988). This latter piece has been translated into Bahasa, Turkish, Chinese, Italian, Spanish and French and has had over a dozen print runs. If the 1986 review was critical, a later 1993–94 review (Cernea, Guggenheim and associates 1994) pulled even fewer punches. It systematically drew attention to the failures of the Bank to follow its own policy. It also constituted one of Cernea's key – empirically sustained – statements on the way in which development inherently brings risk to people at the same time as bringing possibilities of opportunity.

The resettlement reviews were not anti-development statements in *any* sense at all, but they *were* statements that made clear – empirically, intellectually and with forceful bureaucratic power – that development processes handled irresponsibly, without adequate social science insight, without adequate consultation and involvement of poor people, are likely to increase vulnerabilities, and very often for the poorest. The intellectual core of this argument was later captured in his '*Impoverishment Risks and Reconstruction model*' (Cernea 1997, 2001, 2002, 2004;

see in Cernea and McDowell, eds., 2000) of the eight risks that he came to identify as inherent in the process of displacement: landlessness, joblessness, homelessness, marginalization, food insecurity, loss of access to common property resources, increased morbidity and community disarticulation (Cernea 1997, 2000; also Mahapatra 1999). The model typifies Cernea's intellectual and professional project in that it offers a framework intended not only to help understand risk, but also – through identifying and making explicit such risks – to trigger a response to such risk such that it might be mitigated even before its effects fully manifest themselves. Its purpose is to be at once analytical, predictive, and methodologically useful. It has become a leading model used internationally in research and policies about development-triggered involuntary resettlement (Koenig 2002).

Cernea's lasting contributions to development are many, reflected in a long list of publications, advisory roles and academic honours. Perhaps the most important among them, however, will be to have changed an institution through the sustained and forceful insistence on a few ideas: that social science knowledge is critical to development, that induced development will fail in any meaningful sense if ordinary people are not involved in shaping the forms it takes, and that the cherished disembodied concepts of so much development theory cannot be considered separately from the social structures in which they are embedded. Whether and for how long the Bank will continue to reflect these victories on the battlefields of knowledge depends on geopolitics as much as intellectual debate, but *even if* there is a reversal in the shifts that Cernea helped win, to have changed the institution's practices during the three decades he has spent there means that his ideas, and his work, will have affected literally millions of lives, forever.

Note

* I am very grateful to Michael Cernea for the interviews, materials and time he gave me during the preparation of this entry. (A. Bebbington).

Nota redacției:

Volumul *50 Key Thinkers on Development* include (la pagina 281) următoarea notă biografică a activității profesorului Anthony Bebbington, autor al studiului cu privire la Mihail M. Cernea:

Anthony Bebbington este profesor și director de cercetare la Facultatea de Mediu și Dezvoltare din cadrul Universității Manchester. Anterior a activat la Universitatea Colorado, la Boulder, și a lucrat, de asemenea, la Universitatea Cambridge, Banca Mondială și Institutul de Dezvoltare Internațională, precum și la Institutul Internațional pentru Mediu și Dezvoltare. Cercetările sale în America Latină au avut ca obiectiv organizațiile nonguvernamentale și mișcările sociale rurale; sărăcia și nivelul de trai în mediul rural; dezvoltarea agriculturii; și legăturile dintre intervențiile în favoarea dezvoltării și economia politică.

Major Works

(Michael M. Cernea)

BIBLIOGRAPHY

1. Cernea, M. and associates (1970) *Two Villages, Social Structures and Technical Progress* (in Romanian, senior author), Bucharest: Edit. Politică.
2. Cernea, M. (1971) *Changing Society and Family Change: The Impact of the Cooperative Farm on the Traditional Peasant Family*, Stanford, CA: Center for Advanced Studies in Behavioral Sciences.
3. – (ed.) (1985, 1991) *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development Projects*, New York: Oxford University Press.
4. – (1986) *Involuntary Resettlement in Bank-Assisted Projects: A Review of the Application of Bank Policies and Procedures in FY79-95 Projects*, AGR, Operations Policy Staff, World Bank, February.
5. – (1988) *Involuntary Resettlement in Development Projects: Policy Guidelines for Bank-Financed Projects*, Washington, DC: World Bank
6. – (1994) 'A Sociologist's View on Sustainable Development' in Serageldin, I. and Steer, A. (eds), *Making Development Sustainable: From Concepts to Action*. Environmentally Sustainable Development Occasional Paper Series No. 2. Washington, DC: World Bank.
7. – (1996) *Social Organization and Development Anthropology: The 1995 Malinowski Award Lecture*, ESD Studies and Monographs Series, No. 6. Washington, DC: World Bank.
8. – (1997) 'The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations', *World Development* 25(10):1569–88.
9. – (2001) 'Eight Main Risks: Preventing Impoverishment During Population Resettlement', in vol.: de Wet, C. and Fox, R. (eds), *Transforming Settlement in Southern Africa*, Edinburgh: Edinburgh University Press for the International African Institute, pp. 237–52.
10. – (2002) *Cultural Heritage and Development: A Framework for Action in the Middle East and North Africa*, Washington, DC: World Bank.
11. – (2004) 'The Typology of Development-Induced Displacements: Field of Research, Concepts, Gaps and Bridges', Paper to the US National Academy of Sciences Conference on the Study of Forced Migration, 22–23 September, Washington, DC.
12. Cernea, M. and Guggenheim, S. (eds.) (1993) *Anthropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice, and Theory*, Boulder, CO: Westview Press.
13. Cernea, M., Guggenheim, S. and associates (1994) *Resettlement and Development. The Bankwide Review of Projects Involving Involuntary Resettlement 1986–1993*, Washington, DC: World Bank.
14. Cernea, M. and McDowell, C. (eds.) (2000) *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. Washington, DC: World Bank.

Further reading

15. Fox, J. and Brown, D. (eds) (1998) *The Struggle for Accountability: The World Bank*, Cambridge, MA: MIT Press.
16. Koenig, D. (2002) *Toward Mitigating Impoverishment in Development-Induced Displacement and Resettlement*, Oxford: Refugees Studies Centre, University of Oxford.
17. Mahapatra, L.K. (1999) *Resettlement, Impoverishment and Reconstruction in India- Development for the Deprived New Delhi*: Vikas

POST-SOCIALIST LABOR PAINS: FEAR, DISTANCE,
AND NARRATIVE IN THE WORK PLACE*

DAVID A. KIDECKEL

(Professor, Anthropology Department Central Connecticut State University,
New Britain, USA)

Work means to use your body, to use your head, to realize something (NS, unemployed Făgăraș worker).

Jiu Valley miners don't fear death (in the mines). They fear life (outside the mines) – (Alin Rus).

ABSTRACT

Laborers throughout history are known for an ability to get-by and make due on scarce resources in difficult situations. However, this skill is waning among the industrial workers of East-Central Europe, who are mainly a casualty of post-socialist society. Though some workers effectively make the transition to the newly-privatized, increasingly globalized regional economy, many simply fall by the wayside. The book ***Getting by in Post-socialist Romania: Labor, the Body, and Working Class Culture*** thus explores the interrelationship of transformations in post-socialist labor, its effects on bodily conditions and concepts, and how these affect the understandings of post-socialist workers as expressed in their narratives about their lives and histories. The book focuses on two Romanian working populations: the celebrated and infamous coal miners of the Jiu Valley and the chemical workers of the Făgăraș region. Though these groups differ in many ways – history, family structures, education, relations with the outside world, to name a few – their life practices in post-socialism converge on a similar pattern. Disintegration of their workplaces, commodification of their labor, emphasis on consumption to which they have limited access, and their political and symbolic disenfranchisement in society generally, produce embodied senses of fear and distance that are supported by narratives of their difficult straits and that contribute to alienated emotional and physical states and an inability to get by in and past the post-socialist pall. Constantly looking over their shoulders and speaking of a fictionalized heyday of the socialist past, worker fears and senses of distance are imposed across the range of their experience. They fear for their jobs, their health,

* Chapter 3 from the book ***Getting by in Post-socialist Romania: Labor, the Body, and Working Class Culture***, Forthcoming, Fall 2007, Indiana University Press.

their families, and above all for their continuity. The book explores also these embodied states as they manifest in labor, in political relationships, in domestic and community life, in transforming gender identities, and in changing health. There are some bright spots within post-socialist worker ranks: some dogged entrepreneurs emerge from their midst, a few people create effective community organizations, others emigrate. Even so, worker reactions to post-socialist conditions largely limit their possibilities of getting by and impose a crabbed state on their lives and bodily practices.

The present paper (representing chapter three of the mentioned book) examines the decline of labor as identity in post-socialist society, how work is replaced by consumption as the chief source of post-socialist satisfaction, and how this change-over affects worker bodily conceptions and limits possibilities of their agency, i.e. their ability to understand society and act on their own behalf in shaping their and their families' futures. The paper ethnographically examines transformations in post-socialist mines and factories undergoing privatization and restructuring and how these changes encouraged frayed social relations among former colleagues, worker fears for their health, their future and for the continuity of workplace and community. The paper also focuses on "black work" (*munca la negru*), the circumstances of women, both workers and the unemployed, and also provides a particularly detailed view of changes set in motion by the policy of labor contract buy-outs (*disponibilizare*) and how these were implemented in the regions under study. Taken together, these changes have deleterious affects on worker bodies, less for the actual physical changes they undergo, than for the production of stress and uncertainty.

LABOR AND EMBODIMENT

In socialism labor was an essential source of identity, linking individual, community, and society. Such linkages provided the security of protective relationships but also enabled state surveillance and control. Political oversight notwithstanding, secure labor was the primary means by which people could count on getting by, if not living relatively well. Today, however, labor no longer ensures life's projects, though it retains, if in different form and for different purpose, its control and coercive qualities. Thus, compared to the past, across much of the post-socialist world and in the Jiu Valley, Făgăraș labor today is often a major source and context of tension, anger, jealousy, frustration, confusion, competition, and stress.

These dysfunctions are both structural and meaningful. Structurally, whether in privatized or state firms, post-socialist labor and workplaces are separated from the array of other social and institutional relationships to which they were tied. Human relations in labor and the workplace lose their multi-dimensional character and labor's symbolic presence and importance as social linkage vanish from the contexts where previously found. Much changes as "the sum of the relationship between employer and employee (becomes)...contained (only) in the exchange of labor for wage...Dunn (2004: 128)". Community projects organized by work collectives are abandoned. People no longer take vacations. Subsidies for food and housing and medical and other benefits are cut back, often disappearing altogether.

Strangers move in next door, and the trade schools down the street are shuttered. Such decontextualization changes human subjectivities, perceptions, and practices. Valorization through consumption, so widely observed in post-socialist society (Berdahl 2005, Mandel and Humphrey, Eds. 2000, Patico 2005), explicitly encourages individuation of life choices and practices. International investors, industrial restructurers, and democratization specialists laud this transformation and there is much to be said for liberating the individual to the open market. The flip side of this change, however, is the distancing of liberated individuals from embracing collectivities. People are no longer guaranteed access to a secure but minimal range of commodity choices. As individual units of production they themselves become subject to greater degrees of selection, replacement, and oversight of the uses of their time and effort (but less of their health and welfare).

Replacing one set of conditioning relationships in labor by another thus defines the essence of post-socialism. For workers, this transformation is the key context where the embodiment of new understandings of the world take shape. Furthermore, these understandings are elaborated throughout society in different behavioral contexts and symbolic domains (i.e. they are transvalued), where they are considered central to each domain (i.e. focalized). Individuation is modeled in media and advertising, encouraged in education and health care, and especially elaborated in housing. The significance and meaningfulness of this transformation is also shaped by the specific process of change and how it is remembered by those who experienced it, and heard by those too young to define it themselves. In the uncertain push-pull of Romanian privatization amid rapid and intensive social and economic differentiation and perceptions of workers' "fall from (societal) grace", the process itself becomes daunting, threatening, and rife with dissension within and between groups involved, as worker privatization narratives attest.

There is a clear link between transformed principles of post-socialist labor, embodied sentiment, and bodily practice (Cockerham 1999, Stone 2000, Watson 1995, Weidner 1998). Recent studies (see especially Cornia and Panizza, Eds. 2000) even suggest a direct link between changing post-socialist labor and declines in the quality of health. Satisfying labor is often recognized as "meaning-making", thus enabling surcease of pain (Good 1992: 50). Conversely, however, when people are so closely identified with work, work place, and work colleagues, their perception of work-related pain and of waning physical powers can only grow in restructured, if not deteriorating, work places, tensioned relationships, and declining employment. Workers' bodies, long a site of surveillance in the Romanian state (Bucur 2002), and especially in socialism, are now largely ignored. Perhaps all these phenomena explain proliferating images of Nicolae Ceaușescu in factories and other public places¹.

¹ Of late there has been a florescence of Ceaușescu images in theatre, museums, television, and other odd places like the sign on a Făgăraș garage.

CHANGED MEANINGS OF BODIES IN POST-SOCIALIST LABOR

Romanians believe their bodies are malleable, but within limits shaped by experience. Once a body is molded for particular work, that mold is difficult to break. The body's form does not change in response to (acquired) work practices, as Lamarckian evolution, the genetics of Trofim Lysenko, or old physical anthropological arguments once suggested (Brues 1959). Instead, training or preparation limit perception and action as wagon wheels naturally follow ruts in well-used roads. Romanians subscribe to the idea that "you can't teach an old dog new tricks", or as they say "What you know in youth, so too in old age"². This came alive one day when I asked a former Lupeni miner on a hunger-strike why he wouldn't accept another job. He was incredulous I thought that possible. "How", he asked and pantomimed "after twenty years of moving with pick and shovel, could I carry a tray as a waiter?" Bodies, once habituated to work routines, are pleased by repetitive practice and accepting, if not inured, to associated danger. In Făgăraș workers often justify their refusal to wear protective equipment because they say they are accustomed to the noises and smells. One retired worker from the Viromet plant said he so missed the smell of methane, he returned to the factory whenever he could. Miners also engage in acts of physical bravado that increase with age. They are casual about related dangers as they show off their strength, skill, and masculinity to younger colleagues.

Post-socialism challenges all this. Workers' physical and character pathways are disrupted in different ways. Economic restructuring, privatization, and unemployment destroy links and habits. New jobs and technologies require retraining even as labor is deemphasized as the source of physical and social identity. Perceived connections between the body and labor, between labor and character, and between the body, labor, and society are eliminated. In privatized labor, to use Dunn's (2004:82) understanding, individuals are forced to take greater personal responsibility for that which physically and economically befalls them. In Western market societies, long inured to capitalist individualism, this is a positive quality. But, regardless of diverse dimensions of regional variation, among men and women, youth and middle-aged, workers of both the Jiu Valley and Făgăraș, such responsibility does not signal empowerment but instead the absolute end of the felt security, collectivity, and sense of belonging in socialist society.

BODY AND AGENCY IN POST-SOCIALIST MINES

Miner perceptions of labor, body, and agency today are shaped by the rigors of mining, filtered the experience of restructured workplaces and a perceived outcast relationship with and treatment in society. Jiu Valley miners work in

² The actual proverb is "*Ce înveți la tinerețe, aceea știi la bătrânețe*".

conditions reminiscent of miserable British mines described by George Orwell (1937) in "The Road to Wigan Pier" (see also Smith 1996). Despite these conditions, and their past activism notwithstanding, miners felt respected by society and secure in their lives and persons to the extent the dangers of mining allowed. Facing these dangers even added to their sense of self, enabling effective images of work, bodies, and life projects. These perceptions were reinforced by their intense group identity. As many observers note, work underground and the possibility of sudden death frequently catalyzes unified, social relations (Freese 2003, Knapp and Pigott 1997, Nash 1979, Tintori 2002). To overcome mine dangers individuals subordinate their interests to the group. Thus, the miners' code of honor commits them to each other while in the underground (*subteren*), no matter their personal beliefs or affinities. As an Aninoasa miner said: "*Underground no one is Moldavian, Oltenian, or even Gypsy*³. *We all take care of each other and help each other. If someone is caught in a cave-in you don't stop to think where he is from. You try to save him. If we only called for help for people we knew and liked, then we would all be in danger*".

Given commitment to each other's safety, expressed in the universal greeting of "good luck" (*noroc bun*) to all entering and leaving the mine, a miner's work mates (*ortaci*) become the most important people in his life. When miners are asked with whom they prefer to spend free time, their wives or their *ortaci*, they typically answer the latter. These sentiments were cemented by miner after-shift (*șut*) drinking where, nearly every day until the recent labor contract buy-outs, work teams gathered at local bars to buy rounds and celebrate living through another day by recapitulating events in the mines.

Miner unity is also facilitated by their objectification by others. In June Nash's (1979) classic case entire communities of Bolivian tin miners organized in cultural opposition to mine owners, whether private or state. In a post-socialist case, Stephen Crowley (1997) contrasts politically "cold" Russian steel mill workers with the near-revolutionary actions of "hot" Ukrainian coal miners, whose unity and labor action, Crowley suggests, jump-started the anti-Soviet revolution in the early 1990s. Jiu Valley miners also are assumed to exhibit this same homogeneity and social unity. Their activism is fabled; from the strike of 1929, to images of the socialist cult of labor, the massive walk-out of 1977, through the recent *mineriade*. These are typically interpreted by mass media as evidence of miner social similarity, group-think, and near-universal support of their former leader, Miron Cozma. (cf. Anonymous 1999 b, Cook 1999, Lloyd 1999, Vasi 2004). But such images are far from reality, especially in post-socialism.

Post-socialism erodes miner unity, senses of belonging, agency, and physical integrity. Miners were always somewhat differentiated by mine divisions of labor. However, falling pay, high unemployment, difficult working conditions, emigration, and ill feelings produced by past *mineriade* all affect miner group

³ However, he used the more pejorative and vernacular term, *țigani*, instead of the accepted *Rom*.

relations. These have fragmented steadily since 1989, especially since the last *mineriade* causing stress, physical decline, and problematic agency. Despite dangerous labor, commensal drinking, *cultul muncii*, and media slurs, miner conditions no longer translate into shared understanding. Miners today are not only distanced from society but from each other, their households, and even themselves. Social distancing, in turn, intensifies perceived suffering. Over time, this distancing and suffering has produced a mining population of small size, threat, and national impact, and lacking means to shape its own destinies.

WORK IN THE UNDERGROUND

The changing condition of post-socialist labor in the mine sits at the base of embodied understanding and the possibilities of agency. Generally work in the mines remains much as it was for the last thirty years. The miner's official workday, gained in the 1977 strike, still comprises six hours spent at the work site itself. However each day miners spend an additional four to six hours to travel from home to mine and back, to dress and undress, receive and return equipment, meet in the mine hall (*sala de punctaj*) to receive orders from brigade leaders at the start of each day, to travel on the underground trains (*cărucioare*) or on foot from mine entrance to coal face and back, and to shower after the shift. Mine work conditions differ from mine to mine depending on the quality of coal, the nature of the terrain, the size of the mine, location of the coal seams, arrangements for transporting and sorting coal, and so on. Both coal quality and ease of extraction increase as one moves from East to West in the Valley (from Lonea to the now-closed, ecologically disastrous Câmpu lui Neag pit mine). East Valley coal in mines like Petrila and Lonea is softer, with greater water and ash content. Their terrain is steeper and seams are deeper (Baron 1998). Geology influences, though doesn't determine, the degree of manual or mechanized mine labor. West Valley mines like Paroșeni are the most mechanized. However, in the main, the process of extracting the semi-hard, coking coal (*huilă*)⁴ looks much as it did in the nineteenth century heyday of the *minerit*. (Map 2 about here).

Those working underground are divided into brigades of up to forty people, often named by combining the name of brigade leader with the depth of the horizon where they work. Thus, in Lonea mine, "Sultan 312" currently works 312 meters above sea level while "Bobirnac 350" works 38 meters above them. Other inter-brigade distinctions are based on the type of work one performs. These separate coalface miners (*miner la front*), with auxiliaries that maintain ancillary production processes, like signalmen, electricians, mechanics, or explosives experts (*artificieri*). There are also "preparation" groups (*miner de pregătire*) who ready

⁴ *Huilă* is a coal mid-grade between anthracite and bituminous, especially effective in steel blast furnaces.

new galleries for exploitation, and "investment" groups (*miner de investiție*), who start new projects, like digging mine shafts (*puțuri*), bringing in new tools, and the like. Significantly, with closure of four mines, threatened closure of seven others, and cutback in *minerit* activities, investment and preparation groups have declined in number. Brigades are distributed to four, six-hour shifts (*schimburi*) each day. Miners use the term *șut* to distinguish actual time in the mine, entry to exit, from their formal six hour shift. Brigades rotate weekly from shift four (midnight to 6 a.m.) to three (6 p.m. to midnight), to two (noon to six p.m.) to one (6 a.m. to noon) so that all miners ultimately work each shift. Each shift has special meaning. Shift Three is thought best since during non-working hours there is day light for miners to attend to other matters. Shift One is worst as you must awake very early in the morning to be at the mine on time. On Mondays those on Shift One are likelier to be hung over from the night before. Furthermore, during Shift One more administrators, so-called "TESA" personnel (Technicians, Engineers, Service Workers, and Administrators), are present to oversee miner activities.

Coalface teams (*mineri la front*) are comprised of miners, assistant miners, wagon tenders, and unqualified workers. Qualified miners are spoken of as *miner miner*, i.e. true miners, a distinction separating them from less qualified workers and auxiliaries. All working at the coalface follow the lead of the qualified miner (even if their alleged poor preparation in recent years is denigrated by those from outside the mines). Miner lives and pay depend on his experience to support the mine ceiling and extract the coal. In contrast to coalface miners, auxiliaries live and work in separate worlds. There are fewer physical and time demands on them. They have their own dressing areas (*vestiare*). They often drink among themselves after their shifts. They have more formal education. There are even rural-urban differences between miners and auxiliaries. Beginning in the 1970s, during socialist industrial expansion, "*Momârlani*" began to work in the mines close to their rural homes⁵. However, *Momârlanii* mainly have surface, auxiliary, or administrative work assignments, ensured by gifts of brandy and other produce to mine bosses.

Most Valley mine galleries and tunnels are obstructed by used and broken equipment and support beams that protrude wickedly from ceilings and walls. In a few mines, like Aninoasa, galleries have been cleared of most debris. Aninoasa administrators were proud that miners can stand upright in nearly all galleries, though the contracts for removing and selling scrap are often corrupt arrangements⁶. Outside the main galleries, walking in the mines is universally treacherous. Numerous puddles of different depths dot the mine floors and are the

⁵ These mainly include Lonea, Livezeni, Val de Braz and Uricani.

⁶ A scrap metal contract had already been let to a Roma-controlled company. Illegal removal of scrap metal from Jiu Valley mines, Făgăraș factories, and other industrial areas is a major problem. While filming at the Vulcan mine in August 2002, I watched two men and a woman cart off some scrap metal. Two security guards also watched from afar. There is so much theft, the guards no longer even try to stop it.

source of folktales and superstitions. Picks and shovels accidentally dropped allegedly disappear into bottomless holes or some miners are said to be able to cross deep puddles without getting wet—a sure sign of divine protection. Different mine horizons at different depths are connected by narrow, vertical tunnels (*suitori*) with jerrybuilt ladders whose three meter segments purposefully do not articulate to force one's attentiveness while climbing up or down. Falling from a *suitori* ladder means certain impalement on the equipment found at their base. Main tunnels and galleries at different depths are connected by slippery wooden inclines (*plan inclinat*), where miners will hold on to live electric cables to pull themselves up or stop a fall while descending.

Coalface conditions vary from mine to mine. Some larger mines, like Lupeni, require extensive aeration which keeps a stiff breeze blowing through the mine. Miners wear wool caps under their helmets to protect against the draft, but complain of frequent ear-aches. Most work zones (*abataje*) were cool and damp. However, in some side galleries, temperatures occasionally measured between 38–43 degrees Centigrade (105–115 degrees Fahrenheit). Here miners work in their underwear, or more often naked but for helmet, boots, and lamp belt. In such heat one can only work fifteen minutes before being spelled. I visited this type work site, a certain vision of hell, during a tour of Aninoasa Mine. Stopping to talk to the miners there, I quickly became the object of a tug-of-war between the work team and the engineer who accompanied me. The engineer said we should leave since the heat was not healthy for one's heart. But the miners demanded that I crawl with them toward the end of the gallery to see how they worked. They pulled me in opposite directions. Shaking off the engineer, I undressed to my waist and crawled with the team wagon tender another five meters or so and jumped off a small ledge into an even more intense inferno. The heat was truly remarkable. Every breath burned my throat, nose, and lungs. Those digging coal stopped working when they saw us, and we gathered in mid-gallery near an aeration pipe that blew a stiff current of cooler, clean air. The thermometer near the pipe hovered around 44 degrees Centigrade, and the miners claimed the temperature was probably five degrees hotter at the coalface. Standing naked and semi-naked as our boots filled with sweat, we talked and passed around a plastic, two liter bottle of tepid water. The miners asked about conditions in American mines to contrast the brutality of their own labor. When I asked about their chief concern, they complained about machinery and tools but mostly about how people didn't understand the way they worked and lived. They showed me broken tools and flaunted their nakedness as if to justify demands for higher salaries and secure jobs. "*This is how we always work,*" one said. "*How can we be blamed for Romania's problems?*"

Food, water, and nourishment are constant concerns. Most miners bring some food and water to eat and drink during their six hour shifts. The drinking water from pipes in the mines is often not potable. Most miners receive a packet of food (*supliment*) from the mine cafeteria consisting of a bit of bread, pork fat back

(*slănină*) or some sausage. Instead of the *supliment* those on shift two can eat in the mine cafeteria before their shift. When bringing food into the mines, the miners hang these plastic bags on nails in the rafters so the rats don't make off with them. Meals are taken when one has time, for example during an equipment breakdown. One or two miners will generally eat while others work. Food is shared, if all do not have enough, and bits of food are even tossed to the rats. Miners consider them "friends," since they warn of fires, methane concentrations, or other threats. But post-socialism even distances these friends. Miners believe that rats are now less prevalent and thus less likely to warn of impending danger.

POST-SOCIALISM'S EFFECT ON MINE LABOR

Change in post-socialist labor intensifies perceived danger and contributes to miners' perceived distancing from and loss of control over their dangerous work environment. Mine exploitation has been cut back precipitously due to the decreased numbers employed since the buy-outs. This has equivocal affects. Positively, many problematic work horizons and peripheral mine shafts were closed with a consequent decrease in mine accidents. In some mines, like Lupeni, distances between galleries and operating shafts were greatly reduced, so miners can reach work areas quicker. Still, with fewer working, those remaining often must do the work of two, making their *șut* both more taxing and dangerous. Mine administrators more often must shift miners between brigades to adjust to labor shortages or economize coal extraction. Administrators reassign miners in order to balance production and budget. Different types of miners have different levels of pay. There must be at least one qualified miner on every coalface team to deal with the vicissitudes of coal extraction. But except for complex tasks like digging a *suiitor* or plotting the types and distribution of support structures while advancing through or undermining a coal seam, almost any type miner can handle most tasks. Thus, to lower extraction costs, administrators prefer teams comprised of as few qualified, better paid miners as possible. For miners, the inverse is true. The more qualified miners at a work site, the greater the security. Thus miners complain about how the shifting of workers between teams and brigades affects their solidarity, production, and pay. However, administrators make these decisions with an eye to the bottom line. As one mine engineer said, "Friendship is friendship, but work is work" (*Drujba e drujbă, șujba e șujbă*)⁷.

Decline in mine budgets has also forced change in exploitative techniques and frequent disrespect of mine safety regulations. Both these changes also contribute to miner senses that they are less respected in society and more physically threatened in post-socialism. Paradoxically coal extraction is increasingly labor intensive despite decrease in numbers of working miners. For

⁷ The engineer used the Russian word for friendship. In Romanian a *drujbă* is a chainsaw.

example, the Lupeni mine recently closed its last fully mechanized extraction operation, and replaced this with the older, cheaper, but more dangerous practice of undermining. In the former, coal is extracted by digging straight into a seam as the gallery is extended horizontally. In the latter, a seam is dug into from below and coal falls by gravity directly onto a transporter belt (Popa et al 1993). Miners complain about this shift in technique and point out the greater exertion and dangers involved in undermining. Still administrators justify the practice as economically more efficient, thus allowing the mine to remain open and mining jobs preserved.

Similarly, administrators and miners also disagree about who is to blame for lax attention to workplace safety. Miners accuse administrators of forcing them to work in unsafe conditions and of cutting corners to a greater extent than "in the time of Ceaușescu." One Lonea miner's remarks echoed many from diverse mines when he said:

"The shift boss (șef de schimb) is responsible for checking the concentration of methane every other hour. If it is beyond one percent, then we are supposed to leave the gallery. But sometimes administrators make us work at triple the concentration. Not even ten percent of workplace rules are respected today. If they were, we'd only mine about ten percent of the coal we produce now. There are many, many norms that are not respected. For example, they pulverize untreated coal⁸, stairs and other walkways are flimsy, and you have to descend for meters holding on to live cables".

In contrast, administrators accuse miners of neglecting safety to earn as much money as they can or to show off their fearlessness to colleagues. In fact, some miners agree they ignore all but the most serious threats to their safety, but again see this as forced on them by others. Thus as a former Lonea miner said: *"No one works nowadays without trampling labor protection norms. According to the rules, in the transport section I am supposed to have one man in front of me and one behind me. But now all work is done with only two-man teams. One is always missing right from the start. Administrators tell you that you don't have the right to go certain places or lift certain objects. But if you respect all the rules you won't earn anything".*

Such perceptual dissonance is a product of labor's new embodied conditions. Frequent tool shortages and equipment malfunction spur miners' fear of economic destitution, forcing them to feel they must break the rules to catch up on production. Tools are the miners' lifeblood and the extension of their bodies and power. However, at every mine we visited miners complain that tool quality and availability have deteriorated since the end of socialism. Shoddy technology also results from corrupt practices, like salvage companies painting old mine machinery

⁸ To hold down coal dust, coal should be sprayed with water at various stages of its extraction and processing.

and then re-selling them back to the mines (with collusion of mine administrators) as new equipment. Problems with tools and technology and arguments over access to equipment are great sources of disagreement and hence increased distance between work brigades. To make their point, miners always showed us repaired and re-repaired wrenches, hammers, shovels, and other tools often brought by them from home to replace nonexistent or broken tools at the mines.

Privatization also effects the quality of services the mines provide their work force. As post-socialist services decline miner physical capacities and understandings are further pressured. For example, the Romanian National Coal Company (CNH) now out-sources all its ancillary, non-production activities to a private firm, S.C. Sermin S.A. To a person, miners complain about the quality of Sermin services, which they illustrate by their filthy showers and dressing areas (*vestiare*). At Aninoasa, miners had received no soap for about three months in Fall 1999, where previously individuals received a large cake every month. Though Sermin is supposed to provide security in the dressing rooms, miners claim their clothes and personal effects are stolen much more frequently today than in the past. Especially troubling is declining food services. Miners say that food at mine cafeterias is of poorer quality and smaller portions than previously and "is food fit for sick people not for hardworking miners." Additionally, mine stores offering miners low cost, decent quality commodities have all but disappeared. Miners are incensed about the poorer quality and restricted availability of food at the mines and relate this to corrupt practices. They point out the commonly known fact that Sermin purchases food and related products at inflated prices and poor quality from local firms, some run by relatives of mine and mine union officials.

One Lupeni miner summed up the situation: *"Look at how sick we are. We are forced to work extra due to lack of materials. The company wants coal but won't give us what we need to do the job and keep us healthy"*.

WOMEN'S WORK

Post-socialism particularly changes labor demands on women generally, leaving them in a precarious position and especially at the mercy of massive lay-offs. Women's labor circumstances tend to be ignored in the post-socialist work place (Weiner 2005). But as much as their degraded position when they work, post-socialism effects the lives of women who do not work, and depend instead of the precarious jobs of their husbands. Previously women in most Jiu Valley mining families were not likely nor expected to work, but to stay home and care for children and husband. Many still would prefer not to work, but now see this necessary to supplement their husband's mine salary or replace his salary lost in the contract buy-out. However, there are still few jobs available for Valley women. Some continue to work in mine offices or for Sermin in laundries, dressing rooms,

kitchens and the like. Other women work at the three Valley coal preparation facilities or at the various stores and service providers in Jiu Valley towns. Of this latter group, many work illegally on the "Black Market" or are often legally hired by store owners at less-than-minimum wages for an initial "probe period," and then fired for some contrived reason before its end. Also today many women take make-work jobs offered by town governments or, along with their men folk, attend various job training programs offered by local branches of the National Agency for Professional Organization and Formation (ANOPF). Until recently, however, they were denied these jobs and courses. According to terms set by the World Bank and the Romanian government, these were first open to people with work histories, thus eliminating many women at the outset. This restriction was eliminated in 2001.

Though the range of positions seems large, there are drawbacks with most. For example, women who work in mining service sectors, though previously CNH employees with access to benefits commensurate with state employment, are now formally employed by Sermin, the private mine services company spun off by the CNH. As a consequence, when their employment status changed they lost vacation time, salary subsidies, and subsidies for heat, housing, and electrical service. They also became non-unionized, and are largely without possibilities for redress of their changed circumstance. Sadly, many of the women who work for Sermin are widows of miners killed in accidents and explosions who received their jobs to help them raise their children after their husbands' death. One woman, employed in the Vulcan mine laundry, even petitioned the Secretary of Labor for a change in her and her colleagues' status when he visited the Valley in summer 2002. According to her, he dismissed her curtly when she handed him the petition. At the time I interviewed her she feared for her job, as she felt the Sermin administration would punish her insubordination. This, however, did not come to pass.

Women working at the Valley coal preparation facilities face particularly difficult work circumstances. During socialism work here was almost exclusively a preserve for Valley women, though most miners' wives avoided it if they could. According to Jack Friedman (personal communication), who did fieldwork in Lupeni in 1998–1999, about two-thirds of the six hundred people now working at the Lupeni "*preparație*" were women, most of whom were assigned the less desirable late afternoon or night shifts. Work at the *preparație*, most of which was manual labor requiring minimal skill, was disparaged by men and women both. Pay was poorer than at the mines, but the work was just as dirty and back-breaking. A staff physician at the Petroșani General Hospital spoke at length about women working at these jobs. The day we met he was evaluating the case of a woman at the Uricani facility who inattentively started up the coal transport band causing a near-fatality and a colleague's loss of two fingers. This woman was particularly abject. Her husband, a miner, took the "buy out" and left with their daughter for his home village in Moldavia. The woman was also mentally impaired from a head injury in a previous fall. The physician consequently ruled her not culpable for the

accident due to diminished capacity related to her psychological impairment and social disorientation. Though an extreme case, the physician talked of her as an archetype of the "low cultured" (*scăzute*) women from similarly wretched Moldavian mining families: When a woman is incapable or alcoholic, as many are, the whole family is of low culture. As we say in Romania, *'When parents eat bad apples, children feel it in their teeth'*.

Most "black" workers in the Jiu Valley are also women. Like such workers throughout Romania, they work long hours for low pay in problematic conditions. However, given extensive Valley unemployment and the steeply rising cost of living, there is still a surfeit of women who seek these jobs. Maria B, wife of an Aninoasa mine electrician took "black" work to supplement her husband's wages when their son started second grade. As she said, *"School is so expensive now. We have to buy the notebooks that used to be free, donate to the school fund, buy clothes so our child will look nice and not be made fun of by other children and parents. We also wanted to save the money I earned to buy a computer"*.

Nonetheless, Maria abruptly quit her work at a Petroșani bakery. As she related it:

"I worked non-stop and at all kinds of odd hours for a salary of 225,000 lei per month, less than half the minimum wage. Also, because I was from Aninoasa and the owner and the other girls were from Petroșani, I was made to do all the hardest work and had to keep watch over the supplies and money that came into the bakery. I finally quit after two years because the owner accused me when some money went missing. It was just as well, because when I was working my husband and I would fight a lot. I would come home nervous from my work and start fights with him, because he was the only one around. We know many couples in this same situation. Still, as I am out of work, there is no way to save for the computer. The only way we will have money is if we win at Bingo".

Maria subsequently had a chance to get a legitimate job (i.e. with a formal labor contract) as a waitress at a restaurant in Vulcan. However, she passed on that in favor of her older sister, a widow with young children whose husband had died in a mine accident a few years previous.

As Maria's story suggests, it is common in the Valley to make what work is available first to women in needy family situations. Thus, other women still at work today and/or whose husbands are also employed come in for severe criticism from colleagues and others. They are said to prevent others from having even minimal chances to support their families. The wife of a Lupeni miner who continues to work at the Lupeni mine offices said: *"At work I always have problems. They tell me that 'your husband works at the mine, so I should stay home.' I don't know what worth this discussion has. It mainly creates problems between my colleagues and I. (They say) I am greedier because I work at the mine. I certainly don't agree with this, because I was hired here even before my husband"*.

Such are the conditions of working women in the Jiu Valley. As during socialism, most Valley women do not work. Now, however, their unemployed status is no longer a mark of respect for a mining family, but just another worrisome condition with which families must contend. In fact, the burden of keeping a household together and marshalling its increasingly scarce income and resources falls particularly heavy on Valley women. They are the ones who must strategize, budget, pick up odd jobs, accept make-work, minimum wage employment, and otherwise “keep the wolf from (Valley) doors”. Many Valley women succeed in this, though their success is equivocal. Some families profit greatly by the skill and success of a multi-functional woman worker. However, as women working often demand greater say and possibility within their families, their husbands are increasingly troubled, if not embittered. It is little wonder that, as suggested by a Petroșani physician: “the rate of mental illness in (Valley) families has grown in the last years, and women are particularly susceptible”.

POST-SOCIALIST CHANGE IN MINER WORK RELATIONS

Aside from strict maintenance of the honor code of the underground, miner social relationships in post-socialism are increasingly problematic. In particular, there is increased differentiation between diverse mine workers, even within the ranks of the normally unified *mineri la front*. One factor promoting this is backlash from the *mineriade*. The January 1999 strafing and gassing of the miners especially polarized miner opinion about the union (the League of Miners’ Unions of the Jiu Valley, the LSMVJ, or as Romanians call it, the “Liga”) and its leader, Miron Cozma. Opinion especially divides coalface workers, *mineri la front*, from auxiliaries. The former typically were the backbone of the protests, strongly support Cozma, and readily aver their participation in former *mineriade*. Most auxiliaries, however, claim to have not participated and that such actions were mistaken.

Along with reverberations from the *mineriade*, general economic decline and the labor buy-outs increase social and political distance between miner groups. Though working conditions and pay were never issues between miners and auxiliaries before, the new uncertainty of mine jobs and rising cost of living bring these front and center. Miners now contrast their working conditions with the “easier” ones for auxiliaries and claim that every miner “carries” at least three auxiliaries on his back. Meanwhile, auxiliaries regularly decry their lower salaries compared to miners. They acknowledge the harder physical labor of *mineri la front*, but say they face equally dangerous conditions and are paid only from one-third to one-half the salary. A Lonea machinist said, “*If miners make their plan, they get paid more than their salary, but we don’t. Our salaries are only adjusted downward when the plan is not made.*” An Aninoasa electrician discussed the relationship between auxiliaries and miners in physical terms: “*Auxiliaries are less*

favored than coalface miners. They get paid based on their brigade's production but we are paid based on the whole mine's production. That's why there are tensions between the auxiliary and the miner. They always get more than us and in the last salary negotiations came out much better than us. I don't disagree their job is harder than ours, and I also know this is the way it has always been. But our work is also difficult and dangerous. Still, we get along ok with the miners. They need us and we need them. We only go to the bar with them occasionally, but we don't have any problems with them. Our jobs are related to each other like men to women and coal is our child, our money, our bread. Still, we are different than them. Our dressing area is more pleasant and better cared for than theirs, which is completely filthy. No one takes care of them since the labor buy-outs. We clean our own, but the miners don't bother with theirs".

He then commented on the increased distance between miners today: "I started work at the mines on my stepfather's advice and mining was a good profession when I began in the early 1980s. Many free things were offered to miners then. Though it was hard to become accustomed to work underground, people were friendlier then, and there were a lot of older miners who would help you and teach you things to make your work easier. Now people are colder and all look after their own needs first, especially because of the lack of tools and frequent breakdown of equipment".

Post-socialist mine work is thus increasingly problematic and fraught with tension, disagreement, difference, and uncertainty. The physical demands on miners increase, and the contexts in which they are carried out makes labor seem harder and more threatening. Such perceptions induce miners to feel more alienated and less in control of their lives than usual. Even this alienation is more problematic in the present. Previously miner alienation had a group dimension and miners counted on colleagues for support and commiseration. Increasingly, however, alienation is individualistic. Colleagues are less trusted, less available, allegedly less dependable at the coalface. Such increased individualism is especially foreboding for miner agency and practice. If active miners sense increased distance, the sentiment is trebled for those without work, whose circumstances influence all Jiu Valley life and culture in ominous ways.

BUY-OUT: THE STRESS AND DISTANCE OF UNEMPLOYMENT⁹

Of all the changes in Jiu Valley labor, none has been more significant than the worker contract buy-outs of 1997 and 1998 carried out under terms of

⁹ Bianca Botea and Vasile Șoflău contributed a great number of ideas, comments, and criticism to this section.

Ordinance 22 (Government of Romania 1997)¹⁰, and termed in Romanian “disponibilization” (*disponibilizare*). Here workers allowed their labor contracts to be terminated in return for a large amount of severance pay which, depending on seniority, totaled between twelve to twenty months of base salary beyond regular unemployment compensation. These programs were also offered other workers, like those in Făgăraș and Orașul Victoria. However, for Jiu Valley mining, labor, social relations, physicality and agency, the buy-outs have had multiple, breathtaking, and destructive effects.

Everything about the buy-outs has been fraught with uncertainty, differentiation, and inter-group recrimination. The buy-outs had vast effects on the organization of mine production. The way they were carried out deepened suspicion between miners and the Romanian government, between miners and mine administrators, and between those remaining at work and those let go. They divided those with and without work, often former work team colleagues, conceptually, socially, and economically. By virtue of their divisive nature and stress-producing results, the labor buy-outs are the quintessential post-socialist policy.

Distrust is first generated in uncertainties about why workers/miners allowed themselves to be bought-out in the first place; whether their actions were forced/tricked or volitional. In interviews in 1999 and 2000, except for *Momârlani*, most quitting the mines said they were either forced out or tricked into participating. They speak of the severance pay as “bait” (*momeală*) and the buy-out as a trap (*capcană*) into which they fell. Many say they were lied to and promised other work or a chance to return to the mines after a brief period of unemployment. One active miner spoke of the buy-out’s coercive and uncertain aspects when he said:

The idea circulated that anyone with more than three charges of unmotivated work, or those who drank, would be kicked out...I heard a rumor about a list with the names of unmotivated workers scheduled to be let go... and people were constantly checking you out. Later this list changed. I don't know why, but the new list also had some good guys (i.e. hard workers) on it.

The chief engineer at one of the mines verified this even though challenging the idea of trickery:

Everyone had access to the same information and left of their own accord. Still, there was a bit of selection. We took aside good workers and asked them to reconsider, if we knew they were thinking of participating. But we didn’t do anything to discourage bad workers from leaving.

Contrasting this perspective and those of the bought-out, many active miners and most mine administrators and non-miners suggest that those bought-out were motivated by greed or desires to return to their region of origin. They point to excessive spending after people received their severance packets and that many, in fact, did leave for Moldavia or elsewhere. However, the truth is a multiple one.

¹⁰ Contract buy-outs continue in dribs and drabs, the latest of 1,500 miners in late 2004.

Some less capable workers took the buy-out since they thought they would be fired anyways. Some *Momârlani* returned full-time to their rural estates. Other miners lusted for quick riches but still others wanted to start businesses or emigrate. Though motivation and outcomes differed, however, buy-out social costs were generalized throughout the region.

Whatever motivations for taking the buy-out, the unemployment of thousands of individuals in two years' time, had startling effects. First, the buy-outs undermined what remained of miners' traditional solidarity and group identity. Those bought-out suddenly found themselves cut-off from fellow workers on whom they had depended for years. Thus, one former Lonea miner said: *"As a bought-out person, I am no longer one of the fellows. Your fellows were like your wife. We would share everything and we would always reciprocate. Now you are alone; it's like you don't have a family"*.

Another former miner said: *"As soon as they started the buy-outs I signed up to transfer from the transport section to an actual brigade...and did as soon as I could. I didn't even wait for them to give me permission. But you know what it means to move to another location...it's like you've lost a part of your life"*.

The loss of work-related identity also induced great senses of shame (*rușine*). This was magnified as many who opted for the buy-out had come largely from rural communities where labor is accorded special significance. When they returned to those communities they were stigmatized because they no longer had work. One said of a good friend: *"After he left the mine, he went back to Moldova, but there they set the dogs on him. Then his father told him 'You should have stayed at the mine until the director put a lock on the door of the place'."*

The wife of an unemployed miner said: *"(My husband) hasn't gone back to his village since he was bought-out. You'd think he wasn't even (his parents') child any longer. We go back to my parents' place often, but my parents don't know he's left his work"*.

The large severance packages also produced a variety of distortions. In the first months after the buy-outs many of those terminated went on spending sprees and bought luxury foods, clothing, and household appliances. The spending intensified criticism of miners by others in the Valley, who saw their excessive ways as evidence of their backward culture. Meanwhile, bought-out miners with money to burn toasted their former *ortaci*. A Lupeni mine safety instructor said: *"There were many 'millionaires' then and they all gathered in the bars buying rounds for each other. You could go into a bar without any money in your pocket and come out hours later completely drunk"*.

Despite others' claims that the buy-outs gave miners extraordinary amounts of unearned money used for non-productive purposes, this was far from reality. Severance pay packages often barely exceeded a miner's lost wages since

severance pay did not include the various pay supplements (*sporuri*) that often doubled a miner's monthly salary¹¹. Many spent most of their money satisfying daily needs but others spent considerable funds on chronic health problems left unattended for years. Furthermore, miners' spending was not that odd as they were largely following the conspicuous consumption patterns characteristic of the mining community for three decades, fueled lately by the media and images of the modern.

The buy-out was an unmitigated economic disaster. The lawmakers supporting it suggested unrealistically that miners could use the lump-sum pay to start small businesses or seek jobs in other regions (Mariana Basuc, personal communication). However, bureaucratic and fiscal obstacles to open businesses were as large then as now, and miner social relations, tight in the underground, were shot through with post-socialist suspicion in light of day. Thus, most businesses begun went quickly bankrupt for lack of markets or due to mistrust between partners. Emigration to other regions was also not a viable solution. Bought-out miners were publicly offered homes and jobs in other regions by officials, but these often were far fewer than promised or sometimes non-existent. Other miners who left to their natal regions were seen as interlopers by siblings and parents, whose own resources and inheritances were threatened by their newly needy relatives. Furthermore, miner cash reserves also didn't measure up since, as many tried to leave the Valley at once, apartment values plummeted. Bought-out miners also had few ways to generate other income. Rural labor is limited as *Momârlani* largely satisfy their own needs. State supported make-work or part-time work in private businesses offer minimal salaries and uncertain conditions which the formerly high paid miners find insulting or not worth the effort while new job-training programs were irrelevant. Thus, most of those bought-out now survive by working in food stores for in-kind pay, occasional odd jobs like house painting, emigration, or severe economizing by collecting and selling wild food. Thus, a Lupeni miner said that his bought-out former colleagues have "taken the place of wild forest animals".

Most bought-out miners and their families are now in a spiral of post-socialist decline. Their severance pay is gone and unemployment compensation ended in December 1999. Job prospects are poor to nil. And former colleagues offer little but feigned sympathy as their lives, too, are troubled and ultimately feel the bought-out brought it on themselves. The unemployed have few means to respond to their circumstances other than dreams and outbursts. Some are enthusiastic about investment in the Amway Corporation's consumer products pyramid sales scheme. Many spend thousands of Lei daily on EuroBingo or other games of chance. Some

¹¹ All miners and auxiliaries received supplementary pay for underground work, dangerous work, night work, special training, seniority, vacation, and even a Fidelity Supplement (*spor de fidelitate*) for union loyalty.

even are wistful about the Caritas failed investment scheme (Verdery 1996). Their frustrations are intensified by persisting beliefs that they deserve a salary large enough to support their families on one income. This idea grows from the high salaries they previously received, their lack of other income, and past promises of politicians to preserve the *minerit* and expand opportunities for unemployed miners. The buy-outs also have problematic effects on Valley family life, and on people's physical and emotional health and perceptions. Some might argue that such response is idiosyncratic to the conditions of the Jiu Valley. However, these processes are also readily apparent in the Făgăraș zone, where precise post-socialist labor circumstances and their particular manifestations differ, but where worker perceptions of the fate are also problematic.

LABOR TRANSFORMATIONS IN THE FĂGĂRAȘ REGION

Like Jiu Valley miners, Făgăraș chemical workers fear the end of their industrial way of life and embody these fears in stress, alienation and detachment. Unlike the miners' collective anger, Făgăraș workers react to the crisis of post-socialism in more individualized fashion. There are fewer collective actions like hunger strikes as each worker household seeks to make its own way in the post-socialist remains of their former economy. People cobble together diverse resources to keep their heads above water. A similar strategy operated in socialism. Then, due to the economy of shortage, individuals and households competed for limited resources. Now such strategizing is impelled by the uncertainties of chemical manufacture and the basic conditions of post-socialism; unemployment, steep rises in the cost-of-living, and the like.

As in the Jiu Valley, Făgăraș workers are confused and threatened by withdrawal of state support from its main industrial sector. However, unlike their miner counterparts, many Făgăraș workers wish the state sector would disappear even quicker. Since the end of socialism they have generally looked forward to privatization of the socialist factories. However, this has been on-again off-again, only exacerbating post-socialist uncertainties and tensions. Since 1989 all the region's large state-run factories steadily shed production and labor and the labor contract buy-outs, begun here in 1998, were only the latest way by which workers lost their jobs. As they had other economic possibilities, Făgăraș workers first vied for bought-out status and severance. However, as the private economy sputtered, workers now competed to retain dwindling jobs. Compounding this, factory support services like clinics, shops, cafeterias, sport teams, and the like were also cut-back or eliminated. Thus, to many workers, shuttered factories, the lack of new hires, and the end of training programs at regional vocational schools are harbingers of the end of worker identities as forward-looking, cultured, hard working and

industriousness. Though most Făgăraș worker families figure out some way to survive, fear of the future, especially for their children, grinds them down.

The Făgăraș chemical industry began in the inter-war period with founding of the Nitramonia Chemical works in 1922 (Herseni et al 1972). The region and city were long centers of small chemical manufacture owing to numerous related cottage industries like tanning and lime production (Barbat 1938). Furthermore the navigability of the Olt River and the strategic location of Făgăraș city between Brașov and Sibiu and commanding the entrance to Carpathian passes, also facilitated industrial development. Chemical manufacture expanded intensively during and after World War II. Under impetus from the German military, the chemical plant near Ucea village was developed and after the war expanded into the Victoria Chemical Works. The temporary worker settlements around the plant were also developed into the new socialist city, Orașul Victoria. Nitramonia was also nationalized with the socialist advent and renamed the Făgăraș Chemical Combine (Combinatul Chimic Făgăraș). The UPRUC factory was built in the mid-1950s to manufacture fittings for the chemical industry. The region's factories reached their zeniths in the 1980s when Viromet employed 4258 (1982), Nitramonia over 8000 (1989), and the UPRUC 4991 in 1978, but down to 4746 by 1989.

Făgăraș and Orașul Victoria were classic socialist company towns. The majority of regional labor was employed in their factories or depended for income on the pay of its workers. The factories organized local life and provided amenities to workers. The factory Communist Party leadership had oversight of local government and the integration of factory and local Communist Party institutions kept people in line politically lest they suffer demotion or loss of pay and benefits at work. The factories built apartment complexes and had special stores and clinics for local workers streaming in from surrounding villages and other Romanian regions. Sports teams, schools, literary circles and the like were either directly connected to the factories or received most of their support from them. The Făgăraș Chemical Combine was especially well provisioned. Its chief patron was Elena Ceaușescu, wife of the dictator, who trained there for her doctorate in polymer chemistry. The FCC work force had high salaries and significant amenities. Victoria, too, was treated preferentially since it was conceived as a model socialist community and even built without churches as testimony to this heritage. The Victoria factory was located in a park-like setting on the edge of town and so thoroughly dominated local life that even today town residents repeat the adage that "*The city is the factory and the factory the city*".

Since 1989 Făgăraș factories have declined steadily in production, employees, and economic significance. Even at the revolution their technologies were outmoded, their work forces bloated, and their markets restricted. Thus the Victoria Chemical Works, now renamed Viromet, declined in number of employees from 4210 in 1989 to 2398 in 1998, after two rounds of buy-outs. At the Făgăraș Chemical Combine, re-named Nitramonia after the revolution, the number

of workers fell to 2113 by 1999¹². The UPRUC work force declined to 4746 in 1989 and by 1999 only 1070 employees remained. These numbers tell only a small part about local economic decline. Not only has the work force been reduced, but those remaining have fewer hours of employment. Though Viromet and Nitramonia maintain three shifts to ensure the continuity of various production processes, the number of workers per shift is greatly reduced. Seven Nitramonia production sections now run at about twenty percent capacity compared to 1989. Furthermore, Nitramonia and Viromet also furlough workers. As their production is defense related, workers there may be listed as “technically unemployed” (*şomer tehnic*), receiving three-fourths salary to remain at home, available for immediate recall. UPRUC workers are less advantaged and only work a single shift no matter their particular section. They are also often furloughed as the plant has insufficient orders to keep one shift fully employed. Thus, walking through Nitramonia and UPRUC there is an over-bearing atmosphere of silence and decay. Former production sections that employed hundreds, if not thousands, sit empty with locked doors and broken windows. Factory grounds are dotted with twisted piles of scrap and deep potholes, the remains of local scavenging. The precipitous rise and steep fall of Făgăraş chemical production and the gritty post-industrial backdrop only adds to workers’ burden of change.

LIFE AND LABOR IN FĂGĂRAŞ FACTORIES: THE END OF COMMUNITY INSIDE THE SHOP

Like in the Jiu Valley, the deterioration of factory relationships further troubles Făgăraş chemical workers’ bodies and souls. Due more to the lengthy time that people worked together than from the bonds of particularly unique or dangerous work, group identification was strong in Făgăraş factories. Workers identified with their collectives, saw its members as significant others, and though less often in the last years of socialism, incorporated factory colleagues into their lives. Furthermore, Făgăraş worker domestic and network relationships were integrated in the fabric of factory life, unlike the miners where domestic life and industrial production were separated into distinct social and symbolic realms. Until the revolution, Făgăraş region husbands and wives, brothers and sisters, friends and neighbors were appointed to work together as a matter of policy. Some spouses were even employed in the same factory section, though such cases have declined steadily due to post-socialist unemployment. The past domesticity of Făgăraş

¹² These numbers appear worse than they are. Both the Făgăraş and Victoria combines were separated into two enterprises and the workers on their payrolls decreased accordingly. Nitramonia is now paired with “Arsenalul Armatei” (formerly Rompiro) and Viromet with the Victoria Chemical Works. Both are special sections for explosives. At the time of fieldwork “Arsenalul” currently had about 800 employees and VCW less than 300.

factories is evidenced by aging remains of personal decorations at workstations. An older UPRUC worker had a blackboard on which he had glued paper scraps with English words and phrases to practice his English before a visit by American relatives. Another nearby workspace was decorated with pictures of automobiles. Other decorations are more related to problematic post-socialism. These include soft core pornography or political posters which, in 1999 and 2000, were mainly of ultra-nationalist presidential candidate Corneliu Vadim Tudor.

Women were also regularly employed in Făgăraș factories during socialism¹³ though their assigned jobs, like chemical operator, quartermaster, and supply captain, were cleaner and less physical than men's. Whatever their particular tasks, the importance of women's employment can not be underestimated. In particular, this changed their household status from dependency to active agent and key decision maker about family resources. Furthermore, that women worked generally improved male-female relations outside the factory as well. One woman worker said:

We have pretty good relations at work and talk easily with both our men and women colleagues. We have men at our shift and we are all packers. We fill up sacks and they take them and put them in the trucks. We talk amongst ourselves about everything; what are we cooking, what work we are doing, how we are feeling.

Făgăraș workers were also more integrated with other groups in the city and in regional villages. Unlike the distinctiveness of *Momârlani* and their separation from Jiu Valley mine colleagues, worker relationships in the Făgăraș region extend throughout the rural hinterlands. Many workers still reside in villages and come to work daily on buses plying the region since the 1950s. Other workers are first generation arrivals from the villages and maintain close relations with village relatives. Still other workers, long-time urban residents or arrivals from other regions, develop relations with rural-resident colleagues. One unemployed Făgăraș worker especially depended on such relationships to tide him over in the midst of his unemployment: *"Sometimes I work for friends. Last year I harvested potatoes with a guy I know who has land in Ludișor (a regional village), but I didn't go this year because I was sick. I know this guy for ten years, since we worked together at the potato chip factory. The first time I helped him was one spring when we put in a water pipe on his property. We ate together, worked together, drank together. It was a wonderful atmosphere. Now he always asks me to help him with his potato harvest, and I almost always go"*.

The homogeneity of the factory working population and the lack of young workers, in particular, affects the factory environment and perceptions of work. During socialism local industrial high schools and professional schools fed a steady stream of young trainees into the plants. Older workers who trained them expressed

¹³ In 1989 of 4,210 Viromet employees, 1,858 (44%) were women. In 1998 of 2,398, 916 (38%) were women. Nitramonia in 1989 had 8,283 total workers, with 3,184 (38%) women and for 1998, 2,168 total workers with 880 (41%) women. For UPRUC in 1999, of 1,070 workers 778 (73%) were men and 292 were women.

strong emotions about the continuity these young workers represented. Today, however, workers bemoan the lack of new hires for the erosion of the chemical industry it represents but especially for the threat to their own history and agency. Reflecting on their dying industry, Făgăraș workers internalize this outlook, and express senses of physical death and decline when they talk of their work. A Nitramonia male worker said: *"There are no longer young people in our factory. There is no longer a school for lathe operators, welders, mechanics. In 1973 when I was in high school our section had four hundred machinists. Now we are about sixty, including maintenance workers. We were the last generation but one to finish at the Professional School, now no one goes there. If a person does not go to school and if they aren't apprenticed at work, how will they know anything? How will they survive? Today young people only know things theoretically because they don't have practical educations. Today we have no future. Youth don't go to school and we no longer can assure them jobs"*.

A Nitramonia woman worker in the Quality Control section also complained about the loss of many young workers in the labor contract buy-outs: *"In our section many young people left. Youth have left for foreign countries. Some got jobs with private firms and many have gone back to their villages. It is sad to see our section today-without life, without a future"*.

Workers' senses of physical decline is intensified by factory politics. With every change of national political party in power, factory directors and other top administrators are replaced by a new set of cronies. Then they appoint their own people to positions of responsibility and also keep their family members at work while others lose their jobs. Such change imbalances worker relationships and adds to the tension between union representatives and managers. For one thing new political appointees regularly favor one group of employees over others. Thus, a woman UPRUC warehouse worker told how after assuming control the new factory director, a former work team leader (*șef de sectia*):

"...gave his former section orders that came in and then said our section should be closed as it had no orders. So he...closed our entire section though he sent some of us he knew to his former section to work. I knew as early as 1992 that he would close our section, because he started to constantly inventory all our tools".

Since 1989 the directorships of Nitramonia and the UPRUC have changed on average every three years. The UPRUC, meanwhile, has been in constant turmoil since 1994 due to its convoluted privatization, still going on a decade later (Vrâncianu 2004). Only Viromet management has remained largely consistent. Labor actions there in early post-socialism forced replacement of the factory's director, but he was reinstated in 1992 and has remained in that post since. Comparing Viromet and Nitramonia experiences, he said: *"As we Romanians say, 'the person hallows the place' (Omul sfințește locul) and (at Viromet) people are particularly conscientious. The biggest problem of Nitramonia is the frequency of change in leadership. Workers work based on the quality of management and*

frequent changes mean that management is poor or unable to convince workers of the rightness of its strategy. Part of Nitramonia's problem is that its administrators still act as if it were the old system and haven't adapted. In the old system, they were the center and had the best technology, higher salaries, and the greatest number of personnel. So now they had to let more people go, have more administrative staff to contend with, have older technology, and also a lot of investments were never finished".

Despite his words, all was not well at Viromet either. The factory greenhouses are abandoned, their glass broken or scavenged. Workers complain of nepotism as vociferously as at UPRUC or Nitramonia. The number of operating sections and operating hours have declined steadily. And though the factory is on the list of the best 64 state-owned enterprises seeking a foreign investor (Anonymous 1999 a), its privatization is elusive and workers fearful for their jobs.

Despite these overt changes most aspects of factory life seem similar to what transpired in socialism. However, by scratching the surface a bit one continually uncovers evidence of loss and uncertainty. For example, though chemical production is little changed since 1989, factory product lines have decreased precipitously as markets for their fertilizers, fungicides, and pesticides, previously bought by now-defunct state and collective farms, have crashed. Other sections, like those that repair aging and outmoded machinery, are over-burdened. Their load is compounded as their workers have declined by one-third since the end of socialism. Workers remain comfortable with their work team mates, but even this is equivocal. Comfort between work team mates is embellished as people have worked together for as long as twenty years. However, this same stability is bought at the price of workers knowing that no new workers have been hired for close to a decade. Furthermore, an aging workforce is a tired workforce and whatever benefit comes from their long-term, detailed knowledge of production processes is lost by unfamiliarity with new techniques and practices.

With declining production and unemployment even factory work schedules have changed. One Nitramonia worker described the changing shift structure and its implications:

"We call our work pattern "1-2-3." We work in a "continual flux" and 1-2-3 describes the hours and shifts that we work. This program exists for most of the sections in the Combinat. We work Shift 1, 7-3, for two days, say Monday and Tuesday. Then we work 3-11 for two days, Wednesday and Thursday. Then we work three days from 11-7, Friday, Saturday, and Sunday. Then we have two days free (Monday and Tuesday), then we start the cycle again. It used to be regular like this, but now sometimes most of a shift is cancelled and that confuses the schedule for many. Also, today most service sectors only work the first shift, though they used to work all the shifts. There is now an "intervention team" from the service

sectors for off hours emergencies. In case they have to go to factory, they get supplementary pay. Factory bosses are usually only there during the first shift, that is why it is better to work on the second or third shifts. All work is better done when the bosses aren't around".

And so factory life continues, with uncertainty the only certainty. People go to work daily, often never knowing if that day might be their last. They attend union meetings despite full knowledge that the unions are irrelevant if they are to retain their jobs. Work teams still gather in their sections to eat lunch. Now, though, the packets that many bring from home are spare, their diet a constant reminder of the decline in their lives and work. One afternoon, when I asked what they were eating, a worker in the Nitramonia "Repair" section showed me the bit of bread and jam in his lunch bag. And with a wan and sardonic look he called it "*the only sweet thing in (his) working life today*".

UNEMPLOYMENT AND THE LABOR BLACK MARKET IN THE FĂGĂRAȘ REGION

While Jiu Valley miners suffer under vast unremitting unemployment, the situation of Făgăraș workers is somewhat more equivocal. Unemployment in that region has been longer-lasting, less destructive in some ways, and more in others. This is both due to the variability in the regional economy as well as some of the specific features of regional unemployment processes. Unemployment in Făgăraș factories began soon after the revolution and has continued at a steady pace throughout the post-socialist years. As in the Jiu Valley, Făgăraș unemployment not only creates senses of loss and emptiness in local lives, but also contributes to a number of developing regional social fissures between men and women, between rural- and urban-resident workers, and between locals and those from other Romanian zones. Urban-based workers say workers from the villages were allowed to keep their jobs longer. Village workers say they were let go first since they had other resources on which to depend. Workers who immigrated from other regions said they were discriminated against by local bosses. Workers native to the region said that immigrants were allowed to keep their jobs since they had no other options. Women with employed husbands were often the first to be unemployed. Thus, in a region where traditionally everyone worked at some kind of gainful task, women's large-scale unemployment quickly forced them into the labor black market while eroding their home and family life. One UPRUC warehouse worker, thinking of her own circumstances, verified how unemployment eroded social relationships across the board: "*After the revolution people were first united*

against the directors, but soon began to criticize each other. The Moldavians¹⁴ said that since we had resources in our village households, we should voluntarily quit work. Some men criticized us women and men and women both criticized me because my husband and I both had jobs”.

Still, despite their concern about loss of jobs, Făgărașeni reacted to the labor contract buy-outs differently than in the Jiu Valley. When the buy-outs were first offered in 1998 and 1999 Făgăraș workers competed with each other to take part. Many were close to being pensioned while others assumed their future unemployment likely in any case, and so wanted to leave the factory with the extra pay. To preserve factory work places, both labor union leaders and factory administrators had to appeal to (and sometimes even force) workers to remain. Thus, the competition to be bought-out created anger and jealousy among some Făgăraș workers rather than the competition to retain one's position as in the Jiu Valley. Their initial enthusiasm did not last long. Thus the response of Făgărașeni to the buy-outs has changed due to spreading unemployment and increased costs of emigration. The buy-outs now threaten and are avoided by any means possible, including using bribes and connections. In the midst of the Viromet buy-out in 2000 I interviewed a machinist with over twenty years seniority whose section was soon to close. Some of his co-workers were able to sign on in other sections. However, he was not in that in-group and was to lose his job in a month. He broke down and wept as he described his situation, made more dire since his wife, a school secretary in a near-by village, was also to lose her job in a reorganization.

Like their Jiu Valley counterparts, Făgăraș workers were also purposefully misinformed about the buy-out's terms and conditions. State regulations now discourage lump sum payments as a reaction to miner extravagance. Nonetheless, workers able to attest to actual investment possibilities and who filed a related business plan are still eligible for lump sum severance. However, workers were never told about this possibility and were thus prevented from furthering the investment ideas that many had. Some planned to buy tractors to hire out in the villages while others wanted cars or small trucks for taxiing people or to bring agricultural produce from village to city. There were few reports of excessive luxury purchases, as in the Jiu Valley.

Some Făgăraș workers have managed to avoid the worst in regional economic change by their being classified as “technically unemployed” (*șomer tehnic*). This status, given to workers in occupations deemed in the national interest, keep people on the work rolls and to give them access to a minimum income even if they are furloughed from their positions. Workers in the Viromet methanol section were employed for three months and received unemployment for

¹⁴ Moldavian immigration to Făgăraș and Brașov county was extensive in the 1950s and 60s. Unlike the Jiu Valley, many were integrated into regional communities by marrying locally and purchasing homes in regional villages.

nine but those in the Nitrocellulose section worked for 1,5 months and received unemployment for the other 10,5 months of the year. People in both factories were typically rotated into and out of *șomer tehnic* status, so that most were able to maintain their formal employment status until state buy-out demands had to be enforced.

Făgărașeni unemployment concerns are also compounded by the greater extent of privatization in the local economy. Though virtually all workers I spoke with favor more extensive privatization (unlike the Jiu Valley where miners support a continued state role in their industry), their fear of privatization is palpable. Privatization puts downward pressure on wages, limits the possibility of union representation, and generates constant rumors of people being let go for the slightest infraction of workplace regulations. A woman recent pensioned from Nitramonia thus told a story (which I could not confirm) where:

A woman co-worker hung up her work tunic and forgot that she left her house key in the pocket. The key fell in to some chemicals, and the section head accused her of sabotage. So they punished her by decreasing her pay grade, and after two months they fired her.

Privatization is viewed so equivocally as it is often paired with the labor black market in local perception. Unlike Jiu Valley miners and their families, Făgărașeni participate extensively in black market labor and have come to fear and decry it, even as households are remarkably dependent on such work for their survival. Women are particularly involved in "*la negru*." Their long history of labor outside the household, the cultural impetus for economic improvement, and the greater range of occupations in the region creates pressure on women to work, no matter the pay or circumstances. One former employee of the UPRUC, who now works *la negru* selling food, cigarettes, and sundries in a kiosk on one of the town's main streets, said: "*Even if I make 400,000¹⁵ lei a month, that still helps us to do a little extra for the family. It pays for the telephone or the school field trip for one of the kids. It helps make life a little better, even though my work schedule means that I have to be away from home all the time, even when the children come home from school*".

Such work, then, is both emotionally and physically costly to women and their families. People working *la negru* never know the particular hours they will work each week and frequently work odd hours, especially on Saturdays, Sundays, nights and holidays. Though the husband of the woman cited above tries to take up the slack in the house (unlike most Romanian men, he prepares many meals for his children), he also says that the unpredictability of his wife's work causes them both lack of sleep, worry over the children, and even increased illness.

¹⁵ The minimum guaranteed Romanian salary at the time of this interview was 700,000 Lei per month.

Făgărașeni also often work in part-time agricultural labor (*la sapa* or *la coasă*, i.e. hoeing or haying), the rural equivalent to *la negru* as it is unregulated and often subject to abuse. Such labor is almost universally the province of young to middle-aged men. Though the mayor of Făgăraș exhorts unemployed urban workers to look for possibilities in the villages, it is the rare and truly bad off worker who does so. Still, even these jobs are on the decline. Agriculture is increasingly mechanized and farmers in need of day labor prefer to hire migrants from Maramureș County in the north, who work harder and more cheaply than locals. Also, with concerns for both profit and subsistence high, day laborers are even prevented from gleaning the remains of fields, a common practice “in the time of Ceaușescu”.

Taken together, then, unemployment has contributed to a vast emptying of energy from the region. Though Făgărașeni pride themselves on their industriousness, many people now walk the streets aimlessly worrying about their jobs, their families, and their futures. Most of the energy in the region seems to be in the summer months when young migrants return from Italy and ply the streets of towns and villages in their late model cars. Unlike Jiu Valley miners, people in Făgăraș mainly bear their fears and frustrations in privacy and silence. They internalize what the miners have in the past expressed publicly. Their angst, however, is just as palpable; their uncertainty just as gnawing. But to a certain degree, the unemployed have it easy. It is those who continue to work who are truly over-burdened. Aside from constant fear about their jobs, workers are over-worked, work in tensioned environments, with disrespectful supervisors, and eroding wages and declining benefits. Where once labor was the center of their lives and linchpin of their identities, today it is the basis of a deep personal and psychological confusion that directly translates into their perceptions of self and others and, above all, into their physical essences and approaches to the post-socialist world.

THE BODY AND AGENCY IN POST-SOCIALIST LABOR

Just as workers' lives and labor have become superfluous in Romanian society, post-socialist workers' bodies are now a source of estrangement and alienation for workers, both men and women and active and unemployed. During socialism state ritual celebrated worker physical power while the oversight of labor surveilled the body to ensure appropriate worker physical, reproductive, and political response to state policy and labor mobilization. Thus, though the body was contested as a matter of policy, the security and celebration of labor enabled at least a semblance of comfort, pride, predictability in their physical capacities among working people. Their bodies and their labor worked in tandem to provide semblances of purpose, senses of agency, and an ability to envision life projects for oneself and one's children. Certainly worker agency, purpose, and project had

different tangents with socialism. Many workers, like some Jiu Valley miners' with their slogan "We give coal to the country", genuinely sought to contribute to socialist development. However, many developed strategies to avoid socialist physical demands, including work, or to manipulate state restrictions to personal and familial advantage. Other people both supported socialism but shirked their duty. But whatever their orientations, people engaged their bodies.

Today, related to perceived societal disinterest and troubled employment, workers often feel physically emptied and expendable. Such alienation manifests in generally opposite poles of perception and behavior in the two regions. Jiu Valley miners' certain knowledge that their bodies are doomed forces their over-whelming concern about their health and safety. Miners have an almost paranoid awareness of their physical selves. Though they were always menaced by the dangers of the underground, miners typically saw their bodies as means of protection and self-actualization. However, today's labor regime has turned their bodies against them. Instead of safety, the body endangers. Instead of perceiving surveillance from an overarching state in both positive and negative ways, the body is now perceived in a decline furthered by the absence of state assistance. Făgărașeni also translate uncertain labor, unemployment, and/or the loss of cultural continuity into problematic physical perception. Here, however, the body and the person have become distinct and separate entities, not so much enemies, but strangers; not addressed with angry attentiveness, but rather with inattention and denial.

Though their bodily identities, perceptions, and practices differ, these different forms of embodiment appear to result from the similar condition of post-socialist uncertainty and the context of social differentiation in which workers now live. Though miners feel over-worked and chemical workers fear their lack of work, they express these perceptions in similar idiomatic ways. Thus their labor circumstances today are readily contrasted with the socialist past when work was plentiful, pay reasonable, and personal relations effective with a semblance of egalitarianism. Their common physical distress also relates to perceptions of work place threat. In Făgăraș workers complain about unremitting cold in winter, poor lighting, dangerous levels of toxicity, and poor support for occupational safety and health interventions. In the *minerit* everything is a source of bodily concern: work procedures they are forced to follow, toxicity of the mines due to administrative inaction, dangerous or broken equipment.

But more than labor's physical dangers, one's actual experience of or fear of unemployment in the next round of buy-outs or mine closures pressures the body, health, and well-being. For example, the doctor at the Lupeni clinic who both avers great respect for his miner patients even as he is critical about their health practices, suggests striking changes in people's attitudes to the physical in the years since the buy-outs. According to him:

Many more people come to the clinic today than in the past. But I really am unable to treat them effectively since their health complaints are due more to stress from the insecurities of their job and this makes them more fearful of work in the

underground¹⁶. People are more scared about death at an early age than ever before. Still, there are fewer requests for medical leaves because of their economic difficulties.

As they have learned through their culture, labor to Romanians is more than work. To have a *servici* was thought to nourish the body and the spirit. Still, as troubled as workers are about their physical declines, those without employment or state assistance, a steadily increasing group of people in the competitive class circumstances of post-socialism, are even fearful for their actual physical life, fear expressed in jealousy and bitterness even toward others who eke out livings in the decline of post-socialism. The Lupeni hunger strikers put it succinctly when they complained how some received extra nourishment while they are left with nothing:

Compared to us, even pensioners live well because they suck from two tits¹⁷. The places they send us for jobs are phantom firms (*firme fantome*). We here are all kinds of workers... drivers, miners, cooks, bookkeepers... and all these services are needed. Why can't we gain access to some of them? The only reason they tell us about these jobs and publicize how the other hunger strikers in Vulcan (a neighboring mining town) were able to get jobs is to draw our attention away from our protest, so that we will go these places and then we will disappear when we die of hunger.

Thus labor or the lack thereof in post-socialist times is demoralizing, dangerous, and related to untimely death; one's own, one's colleagues, one's family members. Death and sadness stalk the post-socialist work place. Coal miners, of course, learned to live with death every day. However, in the post-socialist mine death is doubly painful as it comes doing a job that confers little respect. As one Lupeni miner said "*They (the government) hope we will all disappear. Whether we do by taking the buy-outs or dieing in the mine makes no matter to them, just so long as we disappear*". But a worker at the UPRUC plant was even more pointed about the constant presence of death in post-socialist life and labor when he talked of how: "*One of my work buddies died at forty-three and one of the foremen was forty-one. He died of prostate cancer. About twenty of my acquaintances died in the last four or five years. The director of marketing at UPRUC who was thirty-six died two years ago. Another neighbor died at fifty-one of cancer and then there was the eighteen year-old kid who fell from a train. Such unexpected death is the worst for the family, because you have to get together the necessary money in just a day or two. If someone is sick for a long time, then you can slowly get the money for the expenses that will follow. We think about and talk about death all the time at work. It can't help but affect our work. When someone dies at sixty or seventy, you think he had a full life, but someone dieing in their*

¹⁶ The physically telling phrase he used was "The danger of the underground attaches itself to you." (Te leagă pericolul de subteran.)

¹⁷ That is, they receive money both from pensions and other work. Pensioners can be paid at a lower rate than those with active work contracts (Codin and Zecheriu 1992, Prisăcaru 1996).

thirties or forties is a great tragedy. When one of our colleagues dies we help in various ways. We dig the grave, we give what we can afford; but no one says anything if you can't give much, because we are all needy".

With death so ever-present, worker perceptions leave little room for effective, real-life response. Both the Jiu Valley and Făgăraș regions are famed for their history of worker resistance to political and economic oppression. However, today there is little politically they can do to keep the shadow of decline from their door.

BIBLIOGRAPHY

- Anonymous (1999b), *Majoritatea silențioasă demonstrând pentru reformă, democrație, normalitate și ordine de drept*. Romania Liberă on-line; 23 ianuarie.
- Bărbat, Alexandru (1938), *Dezvoltarea și Structura Economică a Țării Oltului cu un plan de organizare*, Cluj: Tipografia Națională Societate Anonimă.
- Baron, Mircea (1998), *Cărbune și societate în Valea Jiului: Perioada interbelică*, Petroșani: Editura Universitas.
- Berdahl, Daphne (2005), *The Spirit of Capitalism and the Boundaries of Citizenship in Post-Wall Germany*, "Comparative Studies in Society and History" 47(2): 235–51.
- Brues, Alice M. (1959), *The Spearman and the Archer*, "American Anthropologist" 61: 458–69.
- Bucur, Maria (2002), *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Cockerham, William C. (1999), *Health and Social Change in Russia and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Codin, Mihaela and Mirela Zecheriu (1992), *Starea de șomaj și comportamentul șomerilor*, Seria Politică Socială Nr. 4, Aprilie. București: Centrul de Informare și Documentare Economică.
- Cook, Joe (1999), *Miners' Victory Sets Back Reform Hopes in Romania*, "Financial Times" (London) January 23, 1999, London edition 3, pg. 03.
- Cornia, G.A. and R. Panizza, Eds. (2000), *The Mortality Crisis in Transitional Economies*, London: Oxford University Press.
- Crowley, Stephen (1997) *Hot Coal, Cold Steel: Russian and Ukrainian Workers from the End of the Soviet Union to the Post-Communist Transformations*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Crowley, Stephen and David Ost, Eds (2001) *Workers After Workers' States: Labor and Politics in Postcommunist Eastern Europe*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Dunn, Elizabeth C. (2004), *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*, Ithaca: Cornell University Press.
- Freese, Barbara (2003), *Coal: A Human History*, Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- Good, Mary-Jo Delvecchio (1992), *Work as a Haven from Pain. In Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*, Mary-Jo Delvecchio Good, Paul E. Brodwin, Byron J. Good, and Arthur Kleinman, Eds. Berkeley: University of California Press. p. 49–76.
- Government of Romania (1997), *Ordonanța Nr. 22/1997 privind unele măsuri de protecție ce se acordă personalului din industria minieră și din activitățile de prospecțiuni și explorări geologice*.
- Herseni, Traian et al (1972), *Combinatul Chimic Făgăraș: cincizeci de ani de înființare*. Sibiu: Întreprinderea Poligrafică.
- Knapp, Bernard and Vincent Pigott (1997), *The Archaeology and Anthropology of Mining: Social Approaches to an Industrial Past*, "Current Anthropology" 38(2): 300–04.
- Lloyd, John (1999), *The Last Bandit King: The Plight of Romania's Miners and Their Arrested Leader, Miron Cozma*, "Financial Times" (London), February 20, Saturday W Edition 1, p. 1.

- Mandel, Ruth and Caroline Humphrey, Eds. (2002), *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Nash, June (1979), *We Eat the Mines and the Mines Eat Us: Dependency and Exploitation in Bolivian Tin Mines*, NY: Columbia University Press.
- Orwell, George (1937), *The Road to Wigan Pier*, London: Penguin Books.
- Patico, Jennifer (2005), *To be Happy in a Mercedes: Tropes of Value and Ambivalent Visions of Marketization*, "American Ethnologist" 32(3): 479–496.
- Popa, Aron, Ilie Rotunjeanu, et al (1993), *Exploatarea miniere*, Bucharest: Editura Didactică și Pedagogică.
- Prisăcaru, Corneliu (1996), *Pensionarii în perioada 1990–1995*, Seria Politica Socială nr. 11, Noiembrie. București: Centrul de Informare și Documentare Economică.
- Smith, Martin Cruz (1996), *Rose*, New York: Ballantine Books.
- Stone, Richard (2000), *Stress: The Invisible Hand in Eastern Europe's Death Rates*, Science, vol. 288, p. 1732–33, 9 June.
- Tintori, Karen (2002), *Trapped: The 1909 Cherry Mine Disaster*. NY: Atria Books.
- Vasi, Ion Bogdan (2004), *The Fist of the Working Class: The Social Movements of Jiu Valley Miners in Post-Socialist Romania*, "East European Politics and Societies", 18:132–157.
- Verdery, Katherine (1996), *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Vrânceanu, Ovidiu (2004), *Ultimul pui UPRUC, scos la licitație*, "Bună Ziua Brașov", 13 August, p. 4.
- Watson, Peggy (1995), *Explaining Rising Mortality among Men in Eastern Europe*, "Social Science in Medicine", Vol. 41: 923–934.
- Weidner, Gerdi (1998), *Gender Gap in Health Decline in East Europe*, "Nature", vol. 395, 29 October, p. 835.
- Weiner, Elaine S. (2005), *No (Wo) Man's Land: The Post-Socialist Purgatory of Czech Female Factory Workers*, "Social Problems", 52(4): 572–92.

TRAIAN HERSENI ÎN EMISIUNI RADIOFONICE

ABSTRACT

TRAIAN HERSENI, IN BROADCASTS

Traian Herseni was also celebrated by the Romanian Broadcasting Company in Bucharest. In what follows, we present three broadcasts, whose titles (given by the editors) summarize their contents:

1. The Ethics and the Sociology of Literature in Traian Herseni's View.
2. Traian Herseni Speaking about Language.
3. Traian Herseni and the Philosophical Foundation of Sociology.

1. TRAIAN HERSENI DESPRE LIMBĂ

(Emisiunea **Essentialia** din 22 februarie 2007, Radio România Cultural, ora 18:30–19:00, realizator Oana-Georgiana Enăchescu)

OANA-GEORGIANA ENĂCHESCU: „Suntem preocupați de multă vreme de ceea ce se poate numi o *sociologie a limbii române*, adică de un studiu cu privire la întrebunțările pe care le dă poporul nostru, în diferitele lui activități, limbii naționale și de formele socio-culturale care s-au ivit și continuă să se ivească neîncetat din faptul acesta” (Traian Herseni, *Sociologia limbii*, Ed. Științifică, București, 1975, p. 6).

Am citat din *Argument* la volumul *Sociologia limbii*, apărut în 1975, la Editura Științifică din București și semnat **Traian Herseni**. Autorul și, mai ales, cartea despre sociologia limbii alcătuiesc tema emisiunii noastre din această seară. Prilejul ni-l oferă centenarul nașterii acestui sociolog de anvergură din școala lui Dimitrie Gusti. **Traian Herseni** se naștea la 18 februarie 1907, în satul Iași, comuna Vaida-Recea din județul Făgăraș, aflăm din excelentul documentar alcătuit de domnul Marin Diaconu despre *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti*, documentar sociologic, vol. I: 1880–1933, București, Ed. Eminescu, 2000.

După ce absolvă Facultatea de Litere și Filosofie din București, **Traian Herseni** devine *echipier* al profesorului Dimitrie Gusti, adică intră ca practicant și teoretician în echipele de cercetare monografică inițiate de renumitul său maestru.

La această școală de cercetare sociologică va face trimitere și în înregistrarea pe bandă realizată la Radiodifuziunea Română, în 1971, la o emisiune consacrată altui sociolog și gânditor, Mihai Ralea. Vom asculta, așadar, vocea lui **Traian Herseni**, păstrată în Fonoteca de Aur a Radiodifuziunii, pe parcursul desfășurării emisiunii noastre.

Ne vom focaliza apoi interesul asupra cărții despre care vorbeam la începutul acestei ediții a emisiunii **Essentialia: Sociologia limbii**, publicată de **Traian Herseni** în 1975, după *Sociologia literaturii*, apărută în 1973.

Reîntorcându-ne la *Argumentul* cu care **Traian Herseni** își deschidea volumul *Sociologia limbii*, am vrea să mai subliniem conștiința vastității domeniului, pe care autorul o avea pe deplin. „Cuprinderea lui – spunea **Herseni** – adică a domeniului sociologiei limbii – cere echipe numeroase de cercetători, de preferință de tip interdisciplinar (sociologi, lingviști, antropologi culturali, etnografi, folcloriști, psihologi etc).”

Ei bine, echipele lui Gusti, echipele de cercetare monografică a satelor noastre (ar fi urmat orașele), cercetare în vederea alcătuirii monumentalei *Enciclopedii românești* (în viziunea lui Dimitrie Gusti), erau foarte complexe și presupuneau într-adevăr interdisciplinaritatea.

În cartea sa *Sociologia limbii*, **Traian Herseni** probează stăpânirea multor domenii dintre cele amintite. Lecturile temeinice și esențiale, mintea lui sistematică îl sprijineau în selectarea acelor fapte și fenomene de limbă română, fundamentale pentru identitatea ei.

Vă propunem să audiem un fragment din această carte, din capitolul intitulat *Limba despre limbă*, în lectura colegei Teodorei Stanciu:

TEODORA STANCIU (lectură din **Traian Herseni**, *Sociologia limbii*, București, Ed. Științifică, 1975, p. 90–91):

Termenul cel mai cuprinzător și în același timp cel mai răspândit în problema care ne preocupă, este cel de *limbă*: limba română, limba maternă, limbi străine etc. Din el derivă cuvinte ca *limbareț*, *limbut*, *limbuție*, care exprimă excесе de limbă și trăsături, în general, negative, ale celor care le săvârșesc, ceea ce ne pune, cum vom vedea mai departe, în plină problematică de sociologia limbii. Dar, dacă termenul *limbă* nu are multe derivate, în schimb el intră în compunerea a foarte multe locuțiuni, expresii, proverbe, care, toate, fără nici o excepție, sunt foarte instructive pentru problema pe care o urmărim. Iată câteva exemple:

– *A-și înghiți limba*, care între altele, înseamnă „a se abține, în ultimul moment, de a spune ceva nepotrivit”.

– *Limba boului e lungă dar nu poate să vorbească* – „se zice despre cineva care știe multe, dar este silit să tacă”.

– *Gură am, limbă n-am* – adică „multe aș putea spune, dar sunt silit să tac”.

– *A fi slobod la limbă sau limbă slobodă* – „a spune multe, a spune și ce nu trebuie”.

– *A-și scurta limba* – „a vorbi mai puțin”.

– *A scurta sau a tăia, a lega limba cuiva* – „a opri pe cineva să vorbească”.

– *A avea mâncărime de limbă sau a avea vierme la limbă* – „a fi limbut, a nu putea ține o taină”.

– *A prinde la limbă* – „a căpăta curaj, a începe să vorbească”.

– *A i se lua sau a-i pieri, a i se încurca, a se i se îngroșa cuiva limba sau a nu avea limbă de grăit* – înseamnă „a nu avea curajul să vorbească, a nu avea siguranța vorbirii”.

– *A-și pune frâu la limbă sau a-și îngroșa sau băga limba în gură* – „a se feri de a spune ceea ce nu trebuie, a tăcea”.

– *A fi sau a avea limbă lată* – „a vorbi urât”.

– *A avea limba de aur* – „a avea darul de a vorbi frumos”.

– *A fi cu limba fagur de miere* – adică „a fi dulce la vorbă, a vorbi frumos, elocvent”.

– *Nu i-a tors mamă-sa pe limbă* – adică „vorbește cu ușurință și fără menajamente, spune tot ce gândește”.

– *A avea limba lungă sau a fi lung la limbă sau limbă lungă* – „a vorbi mult, a fi flecar”.

– *A avea limbă ascuțită sau rea, a avea limbă de șarpe* – „a fi om răutăcios, malițios”.

– *A înțepa cu limba* – „a fi ironic, a batjocori”.

– *A trage pe cineva de limbă* – „a ispiți pe cineva să vorbească, a-l descoase”.

– *A fi cu două limbi sau a avea mai multe limbi* – înseamnă „a fi mincinos, fățarnic, prefăcut”.

– *A-și mușca limba* – „a se căi că a vorbit ceea ce nu trebuia”.

– *A-i sta sau a-i umbla, a-i veni pe limbă* – „a-și aminti vag un cuvânt, un nume etc. și a nu-l putea exprima”.

– *A avea păr pe limbă* – „a fi necioplit, a vorbi ca un bădăran”.

– *Cu limbă de moarte* – „ca ultimă dorință exprimată pe patul morții”.

O.-G. E.: Iată și comentariul lui **Traian Herseni**, interpretarea dată acestor expresii atât de sugestive alcătuite cu termenul „limbă” (lectură din **Traian Herseni**, *op. cit.*, p. 91–93):

Unele din expresiile acestea arată foarte clar, pe de o parte, varietatea întrebunțărilor sociale date limbii, iar pe de altă parte, existența unor norme sociale, altele decât cele lingvistice, care îi reglementează folosirea. O bună parte din aceste expresii dezvăluie concepții despre utilizarea cantitativă a limbii: nici prea puțin, cum procedează cei scumpi la vorbă, tăcuți, morocănoși, iar până în cele din urmă ursuzi și chiar mutălai, nici prea mult, cum procedează cei limbuți, cei cu limbă lungă, cei fără frâu la limbă. Altele indică norme cu privire la aspectele estetice: cei cu păr pe limbă vorbesc grosolan, necioplit, pe când cei cu limbă de aur sau de miere vorbesc ușor, plăcut, de le este drag oamenilor să-i asculte.

Conceptele de urât și frumos în limba noastră nu au numai semnificații estetice, ci și etice. A vorbi urât cu cineva sau în fața cuiva poate însemna, în funcție de persoanele respective și de împrejurări, o desconsiderare, o jignire, o necuviință, și chiar o influență rea, vătămătoare, pe când a vorbi frumos este un semn de atenție, de prețuire, de intenție curată și înrăurire binefăcătoare. Cei cu

limbă lată, ascuțită, înțepătoare, spurcată, înveninată etc., rareori o folosesc pentru cauze drepte, iar efectele lor sunt demoralizatoare. Dimpotrivă, cei care vorbesc cu toată lumea, sunt politicoși, plini de atenție și bunăvoință, sunt socotiți în general ca buni și omenoși. Există deci nu numai o *estetică a limbii*, ci și o *etică* a ei.

Numeroase locuțiuni arată reguli sociale mai subtile de întrebuințare a limbii: nimeni nu poate să spună orice, indiferent de situație. Limba înregistrată și studiată de lingviști este neutră, pentru că este desprinsă de celelalte fenomene sociale, pe când limba reală este situațională, ea se desfășoară după reguli care permit anumite utilizări, dar interzic altele sau, mai precis, permit sau interzic uneori aceleași vorbe, după cum oamenii se găsesc într-o situație sau alta. De exemplu, ceea ce se poate spune între patru ochi, în intimitate, între prieteni etc. nu se poate spune în public, cu oameni străini de față. Normele acestea de întrebuințare sunt foarte variate și elastice, dar, de regulă, sunt sancționate, de la pedepse foarte ușoare, ca mirarea, dezaprobarea tacită, surâsul, râsul, până la altele foarte grele, ca huiduirea, alungarea vinovatului, ocolirea lui, iar în anumite situații (ca cele rituale, ceremoniale, oficiale), cu pedepse pur și simplu administrative și juridice (admonestare, concediere din serviciu, amendă, închisoare). Oamenii pot fi sancționați nu numai pentru fapte, ci și pentru vorbe, dacă acestea sunt jignitoare, injurioase, calomnioase etc., adică, într-un fel sau altul vătămătoare societății și membrilor ei (toate codurile penale din lume cuprind delikte de acest gen). De aici, un control social al propriilor noastre cuvinte: ne vine să spunem, dar ne oprim la timp; ne scapă o vorbă și ne pare rău, o retractăm, ne-o luăm înapoi. Dacă vedem că se prinde și nu avem de înfruntat riscuri prea mari sau dacă cei de față tolerează, acceptă, sunt favorabili și ne încurajează, ne dăm drumul și spunem tot, vrute, dar și nevrute. De la „gură am, limbă n-am” până la „gura lumii e slobodă”, se înșiră un lanț întreg de situații. În orice caz, în unele din ele, a vorbi este un curaj și, ca orice formă de curaj, o astfel de vorbire comportă riscuri. Fenomenul, pentru lingviști, este ne semnificativ, pentru că nu caracterizează limba, pe când pentru sociologi este de foarte mare interes, întrucât caracterizează viața socială.

Dar **Traian Herseni** aducea în atenția cititorului, în volumul *Sociologia limbii* din 1975, toate celelalte cuvinte din câmpul semantic al termenului limbă. Care sunt acestea? Vom afla la rubrica următoare, în care lectura paginilor din cartea lui **Traian Herseni** va fi susținută de Cătălin Rusu.

Emisiunea „Viața cuvintelor” – CĂTĂLIN RUSU – lectură din **Traian Herseni**, *Sociologia limbii*, București, Ed. Științifică, 1975, p. 94–95:

În afară de *limbă*, este considerată ca organ al vorbirii *gura* și, ca atare, și aceasta are în graiul românesc semnificații interesante pentru sociologia limbii. Amintim:

– *A închide cuiva gura sau a astupa cuiva gura* – „a face pe cineva să nu mai vorbească”. Din punct de vedere social, este vorba de situații în care cineva este demască, pus în imposibilitate de a mai invoca vreun argument sau de a mai aduce vreo dovadă.

– *A-și strica gura degeaba* – „a vorbi fără nici un folos”. Deci situații în care orice vorbă este inutilă, refuzul fiind categoric, fără speranța de a se mai reveni.

– *A avea gura spartă sau a fi gură spartă* – „a nu putea ține un secret”. În relațiile intime sau tainice – „un om pe care nu ne putem bizui, un om care nu prezintă încredere”.

– *A nu se uita în gura cuiva sau a nu se uita la gura cuiva* – „a nu ține seama de ceea ce spune cineva, a nu crede pe cineva”. Sunt deci oameni de vorbele cărora ținem seama și de ale altora nu. Într-o măsură oarecare, fenomenul ține de relațiile afective, dar de obicei e vorba de relații sociale mai adânci: copiii, școlarii, subalternii etc. sunt înclinați sau chiar obligați să „se uite la gura” părinților, profesorilor, superiorilor ierarhici, prin însuși statutul lor social. Există chiar roluri sociale care obligă la astfel de atitudini, cum sunt preoții pentru credincioșii lor, milițienii în probleme de ordine publică, judecătorii în probleme de justiție.

– *A fi bun de gură* – „a vorbi mult și cu ușurință, a se pricepe să-și pledeze cauza”. *Gură bună* – „a fi amuzant”. *A fi rău de gură* – „a bârfi, a fi intrigant”. *Gură rea* – „a avea limbă ascuțită, mușcătoare”. Deci caracterizări „personologice”, dar și activități și relații sociale foarte variate ca: a-și apăra cauza sau o cauză (dar și nevoia unor apărări de acest gen), a bârfi, a țese intrigi, a critica, a-și bate joc.

– *A trece din gură în gură, a umbla din gură în gură, a fi purtat din gură în gură* – „a transmite sau a fi transmis de la om la om, din generație în generație”. Deci un fenomen social prin excelență, care constituie o preocupare majoră a oricărei sociologii a limbii.

– *Gura lumii* – „vorbe, bârfeli”. *Gura satului* sau *a mahalalei* – „persoană care născocеște vorbe, intrigi”. *A intra în gura lumii* sau *a satului, a mahalalei* – „a fi vorbit de rău”. Social mai mult decât atât: forme rudimentare de răspândire a opiniilor, de atitudine colectivă și chiar de opinie publică, prin care se exercită pretutindeni asupra oamenilor presiuni morale și constituie chiar o formă de sancțiune socială difuză (blam, depreciere, desconsiderare).

În limba română există pentru denumirea activităților orale mai mulți termeni, fiecare cu numeroase derivate, dar mai ales locuțiuni. Cele mai însemnate sunt: *a cuvânta*, *a grăi*, *a rosti*, *a spune*, *a vorbi* și *a zice*. O analiză sociologică, oricât de sumară, a lor lărgеște din ce în ce mai mult câmpul cercetărilor de sociologie a limbii.

A cuvânta, ca verb, este de o întrebuițare mai rară și are și unele înțelesuri specializate, ca a ține un discurs sau o cuvântare, a recita etc. Termenul de bază este *cuvântul*, care are, în schimb, o utilizare foarte largă, mai ales în alcătuirea de locuțiuni, unele de formație cărțurărească mai recentă, intrate apoi în uz general, dar prin aceasta nu mai puțin importante. Amintim: joc de cuvinte, cuvinte încrucișate, a nu găsi sau a nu avea cuvinte, cu alte cuvinte, într-un cuvânt, cuvânt cu cuvânt, cuvânt introductiv, cuvânt înainte; a cere, a da, a lua, a avea, a i se tăia cuvântul, cuvânt de ordine, om de cuvânt, a cere sau a-și da cuvântul (de onoare), a

crede pe cuvânt, a-și ține cuvântul sau a se ține de cuvânt, schimb de cuvinte, cu drept cuvânt, cuvânt greu, a pune un cuvânt (bun) etc.

O.-G. E.: Urmează, desigur, pagini despre: a grăi, grai, grăire, grăitor, a spune, spunere, spusă, a vorbi, vorbă, vorbire, vorbăreț, vorbă lungă, pagini în care **Traian Herseni** înregistrează expresii populare alcătuite cu aceste cuvinte și apoi comentează, interpretează sensurile lor din punct de vedere sociologic.

Vom avea prilejul, și în alte emisiuni, să revenim la ele. Toate aceste considerații de sociolog, lingvist, antropolog cultural ale lui **Herseni** îl identifică pe acest cercetător de frunte al școlii gustiene ca pe unul dintre gânditorii interbelici ai rosturilor limbii române. Sigur că altceva se va întâmpla cu hermeneutica limbii întreprinsă de Constantin Noica în spațiul filosofiei. Dar la **Traian Herseni** este vorba de o abordare sociologică a limbii și el asta își propune.

Ca sociolog în echipele lui Gusti, **Traian Herseni** îi cunoscuse pe Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția, Henri Stahl, Mihai Ralea, spre a-i numi doar pe câțiva. Spuneam, la începutul emisiunii că, în Fonoteca de Aur a Societății Române de Radiodifuziune, se păstrează vocea lui **Traian Herseni**, înregistrată pe bandă. Iată un fragment dintr-o evocare a lui Mihai Ralea, din 1971, evocare ce-i prilejuiește lui **Traian Herseni** și amintirea, cel puțin într-o frază, a școlii monografice a lui Dimitrie Gusti:

TRAIAN HERSENI:

„L-am cunoscut personal în 1932 după ce terminasem Facultatea de Filosofie de la București și fusesem numit asistent la Catedra de Sociologie, Etică și Politică a profesorului Dimitrie Gusti. Mihai Ralea m-a invitat să colaborez la revista „Stânga”, pe care o scotea împreună cu alți intelectuali progresiști. Îl apreciam prea mult ca să nu răspund acestei invitații. Socotită ca subversivă, „Stânga” a fost suprimată de poliție în același an. Redacția ei intrase deci pe neașteptate, în șomaj publicistic. Mihai Ralea ne-a oferit atunci coloanele revistei „Viața Românească”. Mie mi-a încredințat „Cronica socială”, pe care n-am putut să o scriu regulat decât în 1933, pentru că am fost tot mai absorbit de campaniile monografice ale Școlii sociologice de la București. Am păstrat însă relații intelectuale foarte bune și am colaborat ori de câte ori s-a ivit ocazia, pentru că Mihai Ralea a fost un om cu vederi foarte largi, care respecta personalitatea și ideile fiecăruia. În 1940, am publicat o *Istorie a Sociologiei românești*, în care, firește, i-a revenit un loc important sociologului și psihologului social Mihai Ralea. M-am crezut însă îndreptățit să-i fac reproșul că a promis aproape cu 20 de ani înainte o sociologie a succesului ca teorie a sancțiunilor premiale, dar a amânat mereu redactarea și, deci, publicarea ei. În 1956, ne-am găsit din nou în aceeași instituție. E vorba de Institutul de Psihologie al Academiei, întemeiat la stăruințele lui și condus, în calitate de director, până la sfârșitul vieții. Într-o zi, Mihai Ralea mi-a spus: «N-am uitat reproșul dumatile cu privire la psihologia succesului. Dar tot n-am reușit să mă țin de cuvânt. Acum suntem amândoi în același institut. Nu ești tentat să o

scriem împreună?» Nu mai eram în 1940, ci în preajma anului 1960. Amurgul se apropia sau, cel puțin, se contura la orizont. Mi-am dat seama că un refuz atunci era imposibil. Mihai Ralea a fost un om extrem de lucid, încât nu mai dorea o amânare. Așa am scris împreună *Sociologia succesului*, care a apărut în 1962, deci puțin timp înainte de a se stinge din viață.”

O.-G. E.: Am ascultat vocea lui **Traian Herseni** din Fonoteca de Aur a Societății Române de Radiodifuziune. Centenarul nașterii lui **Traian Herseni** ne-a dat prilejul să-i evocăm personalitatea și, mai ales, să vorbim despre preocupările lui de sociologia limbii.

Anunțăm, în finalul emisiunii, apariția, într-un viitor foarte apropiat, a volumelor **Traian Herseni**, *Curs de sociologie rurală* și volumul doi din *Istoria sociologiei românești*, volum intitulat *Sociologia academică*, ambele fiind îngrijite de Marin Diaconu și Ioana Herseni și purtând sigla Editurii Renaissance.

Cu acestea, Oana-Georgiana Enăchescu vă mulțumește pentru atenție și vă dă întâlnire la o nouă emisiune **Essentialia**, joia viitoare.

2. ETICA ȘI SOCIOLOGIA LITERATURII ÎN VIZIUNEA LUI TRAIAN HERSENI

(Emisiunea „etică-Estetică” din 21 februarie 2007. Radio România Cultural. ora 18:30–19:00.
realizator Teodora Stanciu)

TEODORA STANCIU: Într-o zi de 18 februarie 1907, se naștea, în satul Iași, comuna Vaida-Recea, Județul Făgăraș, **Traian Herseni**, unul dintre membrii de frunte ai școlii sociologice românești din veacul anterior. La centenarul nașterii sale, emisiunea „**etică-Estetică**” din această seară, ca și „**Essentialia**” și „**Izvoare de filosofie**”, din zilele următoare, îi vor fi consacrate în întregime.

Absolvent al Facultății de Litere și Filosofie din București, **Traian Herseni** avea să-și continue studiile la Berlin, devenind, totodată, unul dintre participanții activi ai cercetărilor monografice inițiate de Dimitrie Gusti, în primele decenii ale secolului trecut. Alături de alte minți strălucite ale intelectualității noastre interbelice, precum Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția, Henri Stahl, spre a-i numi doar pe câțiva dintre reprezentanții școlii gustiene, **Traian Herseni** va îmbogăți teoria profesorului și maestrului său, publicând lucrări ce probează deopotrivă cunoașterea vastă și întemeierea sistematică a gândirii în domeniul sociologiei.

Teoria monografiei sociologice, 1934, *Sociologie și etică*, 1968, *Sociologia literaturii*, 1963, *Sociologia limbii*, 1973 sunt câteva titluri din opera lui **Traian Herseni**. În cadrul emisiunii **etică-Estetică** din această seară, distinșii noștri invitați, domnii profesori universitari Marin Diaconu și Florin Mihăilescu, în ordinea intervenției la microfon, vor focaliza preocupările de etică și de sociologia literaturii ale lui **Traian Herseni**, deslușind sensuri ale gândirii lui, dintr-o dublă perspectivă: una a timpului în care a trăit **Herseni** și una actuală, a timpului nostru.

Îl ascultăm mai întâi pe domnul profesor Marin Diaconu, schițând un istoric al preocupărilor de etică în spațiul gândirii românești.

MARIN DIACONU: Dacă noi, românii, regretăm că nu am avut și nu avem o mare personalitate etică, în același timp ne consolăm cu gândul că nici toate celelalte popoare n-au avut, în epoca modernă, și n-au o personalitate de talie universală, ci doar gânditori etici sau filosofi care au plăsmuit și pe tărâmul eticii.

Multă vreme etica a fost o disciplină didactică, predată în licee teoretice și în școli normale. În învățământul nostru universitar, ea apare ca filosofie morală încă prin Legea Învățământului Superior, din 1864.

În sistemul filosofic al lui Vasile Conta, nu avem o componentă etică. Iar Constantin Rădulescu-Motru și-a întemeiat personalismul energetic predominant pe psihologie și l-a prelungit în ontologia regională românească, printr-o serie de lucrări scrise în anii '30 și '40. Etica profesată de Simion Bărnuțiu, Constantin Dimitrescu-Iași, Ion Găvănescul, Alexandru Bogdan ș.a. a fost predominant didactică. Doar Dimitrie Gusti gândește sistematic și pe tărâmul eticii. El este creatorul unui original sistem sociologic românesc, sistem care își corelează intim etica și politica, încât a fost denumit, de creator, de elevi și de istorici, un sistem de sociologie etică și politică. El este un sistem amplu, elaborat în domeniul sociologiei și cu prelungiri și în etică și politică.

În elaborarea sistemului său de gândire, D. Gusti pornește, în modalitate speculativ filosofică, de la etică înspre sociologie, cu anume cercetări și teoretizări etice, fie în ordinea cercetărilor monografice, sociologice în genere, fie și în ordinea didactică, didactic-universitară și didactic liceală.

Nemijlocit, Gusti pășește în domeniul eticii cu trei lucrări tipărite în limba germană. Reamintesc că el susține doctoratul în filosofie, în 1904, cu lucrarea *Egoism și altruism. Despre motivația sociologică a voinței practice*. Apoi, adâncește problematica prin studiul din 1908, *Tendențe sociologice din etica mai nouă*, și o îmbogățește, într-o modalitate interdisciplinară, în 1910, în studiul *Științele sociale, sociologia, politica și etica în interdependența lor unitară. Prolegomene la un sistem* (Toate aceste trei lucrări au fost traduse în limba română de Grigore Popa și incluse în ediția de *Opere*, vol. II, 1969).

Pasul imediat următor a fost făcut de Gusti prin lecția inaugurală rostită în aprilie 1910, în care a prezentat o *Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie* (titulatura de-atunci a catedrei de la Universitatea din Iași).

În anii '20 și '30, Gusti ține câteva cursuri de etică (este adevărat, cam rare, compensate însă prin seminarul condus, an de an, de Mircea Vulcănescu). Totodată, el semnează, în colaborare cu Ion Zamfirescu, *Elemente de etică pentru clasa a VII-a secundară* (1935; ed. a IX-a, 1944); iar în *Elemente de sociologie. Manual*, semnat împreună cu Traian Herseni (1935; ed. a IX-a, 1944), este prezentă și problematica moralei, în raporturile ei cu societatea.

T.S.: Unul dintre așii școlii gustiene a fost **Traian Herseni**, pe care îl evocăm în această seară, la centenarul nașterii sale. Domnul profesor Marin Diaconu va concentra, în minutele următoare, câteva aspecte ale eticianului **Traian Herseni**.

M.D.: Și **Herseni** pornește de la fundamente filosofice, sub înrâurire fenomenologică, se orientează către ontologia regională, care vrea să înstăpânească teoretic societatea. Apoi, într-o suită de vreo cincisprezece cărți, prezintă sociologia în ea însăși ca disciplină teoretic-sistematică și ca disciplină istorică, în raport cu mulțimea cadrelor și a manifestărilor, cu istoria, geografia, antropologia, psihologia, lingvistica ori literatura și în mod special în raport cu etica și cu politica, pentru a-și încorona demersul teoretic din *Tratatul de sociologie*, subintitulat *Teoria generală a vieții sociale*, tipărit postum în 1982.

În 1968, în recent înființata pe atunci colecție „Mica bibliotecă etică” a Editurii Științifice, el publică lucrarea *Sociologie și etică*. **Traian Herseni** gândește întreaga problematică sociologică și etică în consens cu șeful școlii sociologice și totodată îmbogățește problematica, abordarea și construcția sistematică gustiană cu o întreagă suită de aspecte și teoretizări. În studiile publicate de **Herseni** în anii '30 și '40, problematica etică este înțeleasă în spiritul fundamentelor gustiene, ca manifestare morală în cadrul unității sociale, de la sat la regiune, zonă istorică și până la națiune, în ansamblul ei. Cercetări aplicate viitoare pot pune în lumină modalitatea în care **Herseni** investighează și teoretizează manifestările morale.

Herseni își susține teza de licență, pregătită sub îndrumarea lui Gusti, în 1928, teză ce avea ca temă raportul dintre *Individ și colectivitate* (reamintesc că o temă similară: *Individ și societate în sociologia contemporană*, oferise Gusti, în 1925, și lui Mircea Vulcănescu).

În continuarea problematicii din lucrarea de licență, Herseni investighează modul în care se particularizează raportul dintre individ și societate în Fundul Moldovei, unitatea socială cercetată în vara aceluiași an 1928. Iată, în ordinea interesului din această intervenție, ce nota monografistul nostru despre etica lui Gusti: „Profesorul D. Gusti pune personalitatea umană în centrul eticii sale, ca ideal social (ceea ce trebuie să fim), nu în sociologia sa (ceea ce suntem)” (extras, p. 3). Este aci, sub aspect epistemologic, o distincție clară între două tipuri de științe: cele care au ca obiect existența reală și pun accentul axiologic pe *este*, cum este sociologia, știința realității sociale integrale, și etica, aceea care are ca obiect *estele* extensiv temporal, în calitate de ceea ce a fost, ce este, ce poate fi și care, totodată, propune un ideal moral și pledează pentru anume raporturi comportamentale între oameni.

Problematica etică trece prin multe studii ale lui **Herseni**, pentru ca gânditorul să se oprească nemijlocit asupra ei în anii '60, preț de o carte, aceea amintită mai înainte: *Sociologie și etică*. Aici, autorul delimitează între trei planuri, care sunt esențial distincte și intim corelate. Cele trei planuri sunt *fenomenele morale*, *doctrinile morale* și *știința morală*. Fiecare dintre ele va fi apoi amplu tratată în câte un capitol. **Herseni** nuanțează conținutul termenilor cu care edifică.

Astfel, *fenomenele morale* se manifestă ca morală, moralitate, conștiință morală, experiență morală, atitudini și conduite morale, valori și norme morale, responsabilitate, răspundere, sancțiune morală și altele. Asemenea fapte sunt, în același timp, morale și sociale.

Prin *doctrine morale*, **Herseni** înțelege aici orice reflecție privitoare la fenomenele morale, „de la simple opinii, aprecieri, luări de poziții spontane și difuze, până la concepțiile și doctrinele moral-religioase sau moral-filosofice cu caracter practic, normativ, anume elaborate pentru a sprijini, propaga și justifica morala existentă, fie pentru a lupta împotriva ei și, deci, a susține și preconiza alta, considerată de promotorii ei ca fiind superioară”. Atât *fenomenele morale*, cât și *doctrinele morale* sunt cercetate cu exigență științifică, pentru a le cunoaște, a le clasifica, a le explica ori a le înțelege, a le raporta la celelalte fenomene socio-umane.

În înțelegerea tradițională, etica a fost și mai este pentru mulți știința etosului ca filosofie morală pe cale de a se constitui, ne spune **Herseni**, este înțelegerea eticii ca *știință a moralei*. Cartea lui reprezintă o pledoarie motivată și întemeiată ontologic, epistemologic și sociologic, pentru conceperea și înțelegerea eticii ca știință a moralei. Așadar, pentru **Traian Herseni** etica este *știința moralei* sau a vieții morale, știința care cercetează, în principal, legile după care iau naștere și se dezvoltă fenomenele morale ca aspecte firești ale vieții social-umane.

Ambele discipline teoretice – sociologia și etica – pornesc de la fapte, de la faptele reale, dar, în vreme ce sociologia se oprește la descrierea și explicarea lor, cu o eventuală întrevvedere a tendințelor de evoluție ori de involuție, etica se preocupă, în mod necesar, de urmări. Astfel că, pentru **Traian Herseni**, etica este știința construirii formelor optime de viață, a edificării oamenilor ca oameni.

Mergând în continuarea unei idei clasic-filosofice, formată expres de Nietzsche și de alții, pentru **Herseni** „omul este o ființă conștientă de propria sa devenire, ca și de posibilitatea de a interveni, după criterii raționale și prin mijloace raționale în desfășurarea ei, în limita în care ea ajunge să pună stăpânire pe legile obiective și pe legile subiective ale propriei sale deveniri. În această perspectivă, omul își apare lui însuși ca realitate și ca ideal, ca *este* și ca *trebuie să fie*, ca scop al propriilor sale năzuințe, ca imperativ pentru sine însuși și toți asemenea lui”.

Într-o astfel de înțelegere, etica este, așadar, știința realizării noastre ca oameni, știința idealului sau știința binelui. Ca o concluzie generală, „etica este o știință chemată să dea un ajutor substanțial, pe linie de principii și tehnici de viață, acestor năzuințe și străduințe umane. Ca să realizeze această sarcină, ea trebuie să cunoască fenomenele morale în toată complexitatea și întinderea lor istorică, reală, să grupeze, deci să cultive, din punctul ei de vedere specific unitar, atât știința moravurilor, sociologia moralei, cât și știința binelui, a normelor și idealurilor morale, precum și psihologia morală. Fără morală – continuă **Herseni** – omul străbate mările vieții ca o barcă lipsită de cârmă, el nu știe încotro se duce și nici dacă se duce sau va ajunge undeva. Etica dă moralei, deci oamenilor, în limita unor posibilități variabile, o bază științifică, deci o semnificație și o putere în plus. În aceasta constă valoarea ei incontestabilă”.

Iată până unde duce **Herseni** sistemul sociologic al lui Gusti, până în planul eticului sistematic gândit, conceput. În mod firesc, sistemul de sociologie etică și politică al lui Dimitrie Gusti se cere a fi investigat, înțeles și valorizat istoric, ca sistem de gândire al Școlii sociologice, al lui Gusti, elaborat și amplificat în mulțimea lucrărilor șefului școlii, precum și în numeroase și substanțiale lucrări ale importanților lui elevi, de la Mircea Vulcănescu la **Traian Herseni**, Henri Stahl ori Anton Golopenția, până la toți ceilalți elevi, aceia care, pe cât le-au permis împrejurările ori talentul, au contribuit la edificarea unui sistem sociologic clasic și peren.

Iată, în continuare, o idee, prin care Herseni se situează nemijlocit și deschis pe poziția sistemului gustian, atât sub aspectul de *sociologia cogitans*, cât și sub cel de *sociologia militans*: „Sociologia, etica și toate celelalte științe sociale și umanistice tind să formeze împreună: *știința acțiunii*, *știința construcției sociale*, bineînțeles, fără a-și părăsi preocupările tradiționale, mai demult constituite. Așadar, raporturile dintre sociologie și etică prezintă nu numai un interes *teoretic*, dar și un interes *practic* de mare importanță și mare actualitate. Dacă sunt înregistrate în mod exact, după datele reale ale istoriei, nu după vreo preferință personală, studiul lor va da sociologiei o semnificație etică superioară, iar eticii o fundamentare sociologică, fără de care nu poate deveni *știință*. Împreună, sociologia și etica pot contribui la eficiența politicii, deci la organizarea și conducerea vieții social-umane în serviciul progreselor istorice în curs de desfășurare. Știința acțiunii are un caracter proiectiv, constructiv și militant. Ea este *sociologică*, prin atenția pe care o acordă realității sociale și legilor ei obiective de dezvoltare, dar în același timp este *etică* și *politică*, prin proiectarea unor forme superioare de existență umană (nu dinspre ideal spre realitate, ci dinspre realitate spre ideal) și prin lupta organizată și conștientă pentru realizarea cât mai grabnică și mai completă a acestora” (p. 14–15).

În anii '67–'71, s-au discutat, în viața filosofică românească, condiția și statutul filosofiei în lumea contemporană, în societatea socialistă românească. Dintre diversele opinii, multe convergente, s-a impus pentru deceniile următoare înțelegerea lui D. D. Roșca, cel care a pus în evidență funcția valorizatoare, axiologică a filosofiei. Gânditorul ardelean a militat pentru un ideal elaborat speculativ și întemeiat științific.

Într-o modalitate comparabilă soluționează și Herseni problematica raportului dintre sociologie și etică, pornind de la obiectul și de la modalitatea specifică de cunoaștere a sociologiei și, respectiv, a eticii. În fapt, el se situează și aci pe un fundament filosofic al sistemului de gândire gustian, fundament pus în lumină de Mircea Vulcănescu, și anume, clasicul raport aristotelic dintre potență și act, dintre posibilitate și realitate, dintre realitate și virtualitate.

În concluzia lucrării sus-numite, Herseni revine la ideea că sociologia studiază realitatea socială în întregul ei din ordinea de coexistență, investighează și manifestările, fenomenele morale, fenomene care țin și de domeniul moralei. Iar

etica, înțeleasă ca știință a moralei, trebuie să plece de la datele sociologiei (vezi p. 172). Spre a degaja o primă distincție între cele două discipline științifice: „Sociologia are de dat socoteală pe plan științific, gnoseologic, de *faptele sociale*, așa cum sunt și se desfășoară efectiv, să le înregistreze, să le înțeleagă și să le explice, cu scopul ultim de a stabili legile de structurare, funcționare și dezvoltare a societății, toate pe planul indicativului (al *este-ului*). Etica are de dat socoteală, bineînțeles, pe plan științific, gnoseologic, de *valoarea social-umană* a realității, a faptelor și înfăptuirilor omenești, de *urmările* acestora asupra destinului uman, asupra dezvoltării oamenilor ca oameni. Scopul ultim este de a stabili *principiile și tehnicile* unei dezvoltări optime, principii și tehnici pe care oamenii sunt capabili să le aplice în *acțiunea* lor, pentru a-și asigura *binele maxim*, în funcție de împrejurări, în scopul de a ridica mereu condiția umană, de a-i asigura noi posibilități de dezvoltare și desăvârșire social-umană” (p. 173).

Ambele discipline teoretice, sociologia și etica, pornesc de la fapte, de la faptele reale. Dar, în vreme ce sociologia se pornește la descrierea și explicarea lor – cu o eventuală întrevvedere a tendințelor de evoluție ori de involuție –, etica se preocupă, necesar, de *urmări*. Astfel că, pentru Traian Herseni, etica este „știința construirii formelor optime de viață umană, a *edificării oamenilor ca oameni*” (p. 175).

Mergând în continuarea unei idei clasice filosofice, formulată expres de Nietzsche ș.a., pentru Herseni, „omul este (...) o ființă conștientă de propria sa devenire, ca și de posibilitatea de a interveni, după criterii raționale și prin mijloace raționale, în desfășurarea ei, în limita în care ajunge să pună stăpânire pe legile obiective și condițiile subiective ale propriei sale deveniri. În această perspectivă, omul își apare lui însuși ca realitate și ideal, ca *este* și ca *trebuie să fie*, ca scop al propriilor sale năzuințe, ca imperativ pentru sine însuși și toți asemenea lui” (p. 176).

Într-o astfel de înțelegere, etica este *știința realizării noastre ca oameni* (p. 177), „știința idealului sau știința binelui” (p. 177).

În concluzie generală, „Etica este o știință chemată să dea un ajutor substanțial – pe linie de principii și tehnici de viață – acestor năzuințe și străduințe umane. Ca să realizeze această sarcină, ea trebuie să cunoască fenomenele morale în toată complexitatea și întinderea lor istorică, reală, să grupeze deci și să cultive, din punctul ei de vedere specific, unitar, atât știința moravurilor, sociologia moralei, cât și știința binelui, a normelor și idealurilor morale, precum și psihologia morală. Fără *morală*, «omul străbate mările vieții ca o barcă lipsită de cârmă», el nu știe încotro se duce și nici dacă se duce sau va ajunge undeva. Etica dă moralei, deci oamenilor, în limita unor posibilități variabile, o bază științifică, deci o semnificație și o putere în plus. În aceasta constă valoarea ei incontestabilă” (p. 178).

Iată până unde duce Herseni sistemul sociologic al lui Gusti, până în planul eticului sistematic gândit, conceput.

T.S.: Merită cercetată, într-adevăr, cum spunea domnul profesor Marin Diaconu, modalitatea în care **Traian Herseni** investighează și teoretizează

manifestările morale. Așa cum merită cercetate, interpretate și evaluate întreprinderile teoretice ale lui **Traian Herseni** cu privire la relația dintre literatură și societate. Aceasta este concluzia la care vom ajunge ascultând interviul cu domnul profesor universitar Florin Mihăilescu, al cărui spirit critic se întemeiază pe lectura în profunzime a cărților lui **Traian Herseni**.

T.S.: Stimate domnule profesor Florin Mihăilescu, îndepărtând vesta marxistă, căci nu-i decât o vestă, pe care a îmbrăcat-o, de nevoie, **Traian Herseni**, în anii '70 ai veacului trecut, când își publica volumul *Sociologia literaturii*, la Editura Univers, vă propun să-l recuperăm, să-l aducem în actualitate pe acest reprezentant al școlii sociologice românești; și nu pentru că la centenarul nașterii sale ar trebui să-l vorbim de bine sau numai de bine, ci pentru că realmente a fost o personalitate în domeniu, iar cărțile lui sunt argumente, în acest sens. Ca să demonstrăm lucrul acesta, v-aș întreba, mai întâi, cum se raportează **Traian Herseni** la școala sociologică a lui Dimitrie Gusti: a rămas **Traian Herseni** un discipol al lui Gusti ori s-a îndepărtat de maestru?

Florin Mihăilescu: Mi se pare că nu se poate contesta apartenența, până la sfârșit, a lui **Traian Herseni** la școala lui Gusti. Cu toate că, pe de altă parte, nu-i mai puțin adevărat, că, evoluând în timp, și asta încă dinainte de război, el a luat o anumită distanță și și-a dobândit o individualitate proprie, care, de altfel, îi constituie și valoarea. După ce a trecut mai întâi printr-o epocă în care a adoptat metoda fenomenologică, amestecată cu anume elemente de gestaltism, el a trebuit să suporte, *volens-nolens*, influența marxismului, după al Doilea Război Mondial, față de care a trebuit să facă un mare efort de adaptare. O adaptare care, până la un punct, i-a reușit, este un merit cu totul ieșit din comun, atunci când ne gândim că mulți alți colegi de generație au fost covârșiți de această influență și au suferit o adevărată metamorfoză negativă. El s-a salvat, într-un fel, din această situație, pentru că, grație inteligenței și culturii sale extraordinare – trebuie s-o spunem – a știut să îmbine elementele acestei influențe inevitabile cu niște nuanțe, niște corelări care, le-a făcut pe acelea mai flexibile și mai ușor, ca să mă exprim așa, de înghițit. Este un lucru foarte interesant acesta, în toată prestația lui sociologică din ultimii ani ai carierei sale – care sunt anii de vârf, în fond, pentru că sunt anii sintezelor, anii ultimelor sale lucrări, în care personalitatea lui se manifestă în desăvârșirea pe care o atinsese cu timpul – este, așadar, un lucru interesant acesta: a vedea opera lui **Traian Herseni**, mai ales de după al Doilea Război Mondial, prin această prismă a unei tensiuni stabilite între influența, presiunea ideologică, pe care n-a putut-o evita, și încercarea de a-și păstra onoarea intelectuală prin flexibilizarea acestor influențe, de o astfel de manieră încât să le facă acceptabile până, măcar, la un anumit punct.

T.S.: Poate că s-a aflat și el în dilema următoare: trebuie să fac pasul spre publicare cu acest mic compromis, ori să tac și, în felul acesta, publicul să nu beneficieze de lucrările mele. Și a ales prima variantă, nu-i așa?

F.M.: Mai ales pentru sociologi, situația a fost dintre cele mai dificile și mai delicate, pentru că, mai întâi, cum se știe, marxismul nostru postbelic n-a admis sociologia, a considerat-o un fel de știință burgheză și, mai apoi, în clipa în care a adoptat-o și a acceptat-o, a pătruns-o de toate aceste influențe ale ideilor marxiste, de așa manieră încât, în ultimă instanță, a cam falsificat-o. Sunt foarte multe teze, pe care sociologii nu aveau cum să le ocolească și pe care a trebuit să și le asume. Ei bine, aici, spuneam, este meritul lui **Herseni**, pentru că el și le-a asumat de o anumită manieră, care le face, până la un punct, discutabile în sens pozitiv, dacă nu acceptabile pe de-a-ntregul.

T.S.: Domnule profesor Florin Mihăilescu, în *Sociologia literaturii*, **Traian Herseni** distinge foarte limpede între esteticitate, care este esența literaturii – obiect de studiu pentru estetică, teorie literară ș.a.m.d. – și fenomenul social constituit de triada scriitor-operă-cititor. **Herseni** înțelege modul special de existență al scriitorului, al operei, înțelege o *diferență specifică* a scriitorului în raport cu alți oameni. Cu alte cuvinte, vede viața unui scriitor în termeni de destin. Ca și pe cea a operei. Știm foarte bine, *habent sua fata libelli*, cărțile au soarta lor. Putem deduce de aici o perspectivă ontologică a lui **Herseni** asupra literaturii, în schema simplificată scriitor-operă-cititor?

F.M.: Vorbeam adineauri de felul în care, în timp, **Traian Herseni** s-a îndepărtat, oarecum, de școala lui matricială, Școala sociologică de la București, prezidată de Dimitrie Gusti. Și mă gândesc acum că el s-a îndepărtat și prin faptul că a lărgit sfera de cuprindere, de aplicație a sociologiei, la domenii care nu stătuseră în atenția școlii și a elevilor lui Gusti. Astfel a apărut această preocupare pentru sociologia limbii, a literaturii, pentru relația dintre sociologia literaturii și civilizație, pentru a pune bazele unei antropologii literare. Pentru că, evident, aceste chestiuni sunt dintre cele cu care el s-a întâlnit pe parcursul evoluției. Adeseori, și o spune singur, explicându-și această turnură, pentru unii poate surprinzătoare, că atâta material i se adunase în manuscrise, în mape, în caietele sale de studiu, încât s-a gândit să le valorifice, iar valorificarea a fost această sociologie a literaturii, însoțită de cea a limbii și de cealaltă carte, o încercare de fundare a unei antropologii literare, *Literatură și civilizație*. Iată o contribuție strict personală, care pe noi, cei ce lucrăm în acest domeniu al studiilor literare, ne interesează în chip deosebit. Mai ales când suntem sensibili – așa cum se întâmplă cu unii și cu alții, printre care și eu – față de problematica sociologică. Pentru că, evident, a fost o chestiune care nu putea să nu ne intereseze. Mai ales în anii de dinainte de 1990, voiam, nu voiam, eram obligați să ținem seama de această problematică, dar noi înșine, la rândul nostru, după cum o face și **Herseni**, încercam să aducem lucrurile la un echilibru mai normal. Ca să înțelegem mai bine problemele de care vorbeai, trebuie totuși să plecăm și de la specificul acestei cărți. Înțelegem cum se află această carte concepută și redactată de **Traian Herseni**. **Traian Herseni**, în cadrul școlii lui Gusti, a fost, alături de Mircea Vulcănescu, capul cel mai teoretic, dar el nu este neapărat un spirit teoretic

speculativ, pentru că nenumăratele sale experiențe făcute pe teren, în cercetări concrete, l-au deprins să lucreze într-un spirit științific anume; mai mult decât atâta, într-un spirit pragmatic. El este deci, în această carte, autorul unei lucrări care vrea să înfățișeze, în intenția de a reda un bilanț cât mai complet, situația sociologiei literare la momentul în care o scrie, respectiv înainte de 1973, când ea apare. Este, așadar, o lucrare mai puțin de sinteză constructivă, adică el nu avansează un punct de vedere foarte personal, care să străbată cartea de la prima până la ultima pagină. Herseni face o expertiză, un examen, un inventar de probleme, de chestiuni care se pun sociologiei literare, încât, în acest remarcabil efort al său, aproape că nu-i lipsește nimic. Omeneste este ca, atunci când te preocupi de o chestiune comună cu a celui alt, să-i găsești câteodată și anumite limite. Sigur că și eu, la rândul meu, citind și recitind acum această carte, am observat că anumite probleme sunt fie mai puțin tratate, fie doar în treacăt atinse și elucidate. E normal până la un punct. Aș da un exemplu, în treacăt: *problema valorii*. Desigur, el o pomenește, ici-colo, dar problema valorii ar fi pus chestiuni de sociologie literară foarte interesante, pentru că valoarea nu este ceea ce mulți consideră: judecata emisă de un critic la primul său examen al unei cărți nou-apărute. El nu poate propune o valoare. Cum să hotărască o valoare un critic literar la o carte abia apărută? El constată niște calități și face propunerea de a se accepta această carte ca una de valoare. Dar valoarea se dobândește numai cu concursul consensului conștiințelor critice, cu concursul opiniei publice și, în ultimă instanță, cu concursul acestui tribunal fără drept de apel care este timpul. Atunci se consacră cu adevărat o carte și îi este recunoscută valoarea ca o realitate socio-culturală, pe care nimeni nu o mai poate anula, oricât ar vrea, pentru că ea există ca atare, te constrânge, are o obiectivitate dobândită în calitatea ei de realitate socio-culturală. Aceasta ar fi fost o chestiune. N-o găsim în cartea lui **Herseni**.

T.S.: Nu are perspectivă axiologică.

F.M.: Da, și, într-un fel, este păcat, pentru că vorbim de perspectiva de care spuneți, ontologică. Dacă, în ceea ce-i privește pe scriitor și pe cititor, modul lor de existență este foarte simplu, și este recunoscut și afirmat ca atare prin prezența fizică și intelectuală a doi factori, care stau la capătul dintâi și cel din urmă al traiectului operei literare, pe de altă parte, opera are o existență de ordin axiologic. Ea nu există decât în planul valorii. Nu are valoare, nu există, putem spune. Și aici este o chestiune, care, iarăși, se mai poate discuta, în sensul că, pe de o parte, o operă literară există în momentul în care îndeplinește anumite condiții formale și atunci nu poate fi contestată. În definitiv, un roman, oricât de prost ar fi, dacă este scris după regulile romanului, este un roman; nu putem spune: nu e literatură. Este literatură, dar de proastă calitate.

T.S.: Facem o judecată de existență, nu de valoare!

F.M.: Sigur că da! Nu se poate spune asta, pentru că există unii care spun: asta nu-i literatură. Și **Herseni** se referă la această situație, anume aceea în care,

neîndeplinind condiția valorii, o carte de literatură este scoasă în afara domeniului. Nu, ea trebuie să fie recunoscută ca prezentă acolo, dar la un nivel de valoare foarte scăzut. Asta este situația. Acum, în cazul triadei lui **Herseni**, care nu este o triadă de sociologie literară, ci mai mult una de teorie literară și estetică, cel mai mare accent se pune, mi se pare, pe opera literară, pe creație, ca proces de elaborare a operei. Dacă citim cu atenție capitolul despre autor, vedem că acolo este mai mult vorba de operă, de creația lui, decât de autorul însuși. Pentru că, evident, asta contează, opera este elementul median între cititor și autor și ea ne trimite fie la autor, fie la cititor, în vreme ce ceilalți ne trimit la operă numai în al doilea rând. Aici Herseni spune un lucru foarte interesant, care denotă convingerea lui cu privire la obiectivitatea operei, pentru că, mai nou, critica, așa cum se știe, contestă această obiectivitate, făcând din operă un fel de produs nu atât al autorului, cât mai ales al cititorului profesionist, adică al criticului. Or, **Traian Herseni** spune că opera este o realitate ca atare și în raport cu ea îi judecăm și pe autor și pe cititor. Autorul ne explică opera, nu dă măsura valorii ei, autorul este acela care nu intră în ecuația acestei judecăți de valoare, dar el are o importantă contribuție la explicarea operei, pentru că opera se naște cumva, nu vine din neant, ci de la un autor. Cititorul, la rândul său, e determinat de operă, spune **Herseni**, deși are o marjă de mișcare ce aduce în atenție problema deschiderii, pe care el o pomeneste menționându-i pe Eco și Blanchot. Dar asta este o problemă importantă, care poate că i-ar fi dat mai multe idei, dacă ar fi aprofundat-o.

T.S.: Pe Umberto Eco doar îl amintește.

F.M.: Da, fără să insiste și faptul e foarte interesant, pentru că într-adevăr, cum spune **Herseni**, era la modă atunci ideea. De fapt, Eco a făcut cea mai mare vâlvă, s-a bucurat de cea mai mare notorietate, dar era și Empson cu cele *Șapte tipuri de ambiguitate*, era *Tel quel*-ul ș.a.m.d. În fine, **Herseni** are o perspectivă ontologică diferențiată, care privilegiază, după părerea mea, opera și care pune la locul lor valorile de ordin epistemologic pe care le pot avea celelalte două instanțe, și anume: autorul și cititorul.

T.S.: Ați dat un răspuns foarte bun, pentru că ați adus în discuție și alte elemente decât cele la care mă gândisem. Domnule profesor, cunoscându-vă prioritatea dată unei autonomii a esteticului, vă mai pun o ultimă întrebare. În ceea ce îl privește pe criticul literar, el ar fi primul receptor avizat – nu-i așa? – al operei unui scriitor. Din ce perspectivă privește **Traian Herseni** critica literară, cum o înțelege, îi acordă autonomia estetică despre care vorbeam sau o autonomie a criteriilor (o autonomie a criteriilor interioare de judecată)? O consideră îndreptată mai mult către cititor sau mai mult către scriitor? Vă invit să abordăm puțin această problemă a criticii.

F.M.: Și aici se vede ceea ce spuneam deja și anume o completitudine pur și simplu uimitoare a observațiilor pe care le face **Traian Herseni** asupra criticii

literare. Și aici găsim totul, este spus totul. Nu-i putem reproșa vreo lacună. El are în vedere toate obligațiile criticii, toate modalitățile ei de lucru, iar când e vorba de adresa ei, a criticii literare, ea este dublă, categoric, atât în direcția publicului larg, pe care îl educă, îl face să înțeleagă statutul operei de creație, cât și în direcția autorului, căruia îi folosește nu mai puțin demersul criticii. Observăm deci mereu această tendință spre echilibru, spre a păstra balanța neînclinată într-o direcție anume. În legătură cu statutul criticii, evident că problema autonomiei esteticului, de altfel și a statutului creației literare, este cardinală. Pentru că acesta este cel mai interesant aspect al cărții întregi: cum încearcă el, în pofida dificultăților pe care le întâmpină, din pricina presiunilor ideologice pe care e obligat să le respecte, să salvgardeze statutul de autonomie a operei literare. Și reușește în mare măsură. E un lucru care poate deveni chiar amuzant, pentru că amintește de o bine cunoscută expresie franceză *oui, mais*, adică „da, dar ...”. Pe de o parte spune da, așa este, opera suferă influența societății, dar opera este, și, de aici mai departe, încearcă să demonstreze și să argumenteze această autonomie, faptul că opera este apartenență la un cadru, la o ambianță socio-culturală, dar ea este și o existență autonomă. De aceea spun eu într-un text despre **Herseni** că, în definitiv, a pune problema în termenii vechi ai determinismului, o teorie importantă, dar care se aplică mai ales în alte domenii, nu este tocmai potrivit în cazul nostru. Mai bine să punem problema în termenii interacțiunii și ai interdependenței. Literatura este o existență autonomă, ca și societatea, între ele există o perpetuă influență, inter-influență, dar și o interdependență, până la un punct, firească.

T.S.: Între logica internă și logica externă, cum spuneți dumneavoastră.

F.M.: Exact. Și e foarte interesant faptul că el subliniază neconținut această logică internă și externă, în pofida unor cedări, în pofida unor ambiguități, spune că e o logică sectorială, întotdeauna cuprinsă în logica externă, cea literară. Dar, de fapt, când **Herseni** este pus în fața caracterizării operei, a literaturii, a creației artistice, în general, el subliniază cât se poate de oportun, de apăsător, statutul de autonomie. Chiar și acum, din perspectiva anilor care au trecut, recitind cartea, în anumite puncte am fost mirat să văd cum au trecut unele idei ale lui prin furcile caudine ale cenzurii. Este, fără îndoială, o victorie a spiritului independent și liber, în condițiile unei dictaturi.

T.S.: Mulțumesc foarte mult domnule profesor Florin Mihăilescu. Mulțumim invitaților noștri, domnii profesori universitari Marin Diaconu și Florin Mihăilescu, și, de asemenea, tuturor celor care au urmărit această emisiune. Teodora Stanciu vă dă întâlnire la o nouă ediție a emisiunii **Etică-Estetică**, miercurea viitoare la ora 18:30, pe frecvențele postului România Cultural.

3. TRAIAN HERSENI ȘI ÎNTEMEIEREA FILOSOFICĂ A SOCIOLOGIEI

(Text adaptat al emisiunii radiofonice „Izvoare de filosofie”, cu tema *Deschideri europene ale gândirii sociale românești. O emisiune dezbateri dedicată împlinirii a 100 ani de la nașterea lui Traian Herseni*. Invitat: **Prof. univ. dr. Gheorghiță Geană**. Realizator: **Dr. Constantin Aslam**. Emisiunea a fost difuzată pe postul Radio România Cultural, în ziua de sâmbătă, 24 februarie 2007, între orele 17:00–17:45).

Bun găsit, dragi iubitori de filosofie. La microfon **Constantin Aslam**.

Cum mai spuneam de la microfonul acestei emisiuni și cum, desigur, veți fi remarcat și dvs., în agenda filosofică românească actuală răzbat din ce în ce mai mult preocupările teoretice legate de propria noastră tradiție de cugetare. Dacă, în primii ani de după revoluție, filosofi români erau obsedați de sincronizarea cu marile curente de gândire dominante în Europa și America, după anul 2000, putem constata un interes crescând pentru reevaluarea tradiției filosofice românești. Nu întâmplător am programat în ultima vreme – și voi programa și în viitor – emisiuni care ilustrează acest interes de autocunoaștere filosofică, propunându-vă spre dezbateri, ca de obicei, subiecte incitante.

Ei bine, și astăzi vă propun să discutăm un subiect prezent pe agenda filosofică românească actuală, un subiect aflat de ceva vreme în dispută și anume, dacă în lista gânditorilor noștri *reprezentativi* ar trebui incluși și acei intelectuali care au plecat în cariera lor de la filosofie, au făcut studii filosofice, au scris cărți de filosofie, dar care – atenție! – s-au impus și și-au legat numele de alte discipline umaniste.

Cazul lui Traian Herseni (1907–1980), despre care vom vorbi astăzi, împreună cu d-l prof. univ. dr. Gheorghiță Geană, este ilustrativ în acest sens. După studii strălucite de filosofie în țară, continuate apoi la Berlin, după ce-și susține și un doctorat în domeniu, Traian Herseni se afirmă, cum știm cu toții, în sociologie, domeniu care l-a și consacrat, de altminteri, în lumea științifică românească.

Desigur, am putea întocmi cu ajutorul dvs. o listă bogată cu astfel de cazuri, dar astăzi vă propun să reflectăm împreună și să facem un schimb de opinii pe tema lansată, plecând de la opera enciclopedică pe care Traian Herseni a lăsat-o posterității: 29 de cărți de autor și peste 550 de articole științifice. Vă invit, așadar, la dezbateri, dragi iubitori de filosofie, considerând că, astfel, îi putem aduce și un omagiu lui Traian Herseni, de la a cărui naștere s-au împlinit acum câteva zile, mai precis pe 18 februarie, 100 de ani.

Ca de obicei, aștept intervențiile dvs. radiofonice la numerele de telefon: 311.12.40. și 319.05.05. Credeți că este legitim să lucrăm cu o listă largită de filosofi în care să includem și personalități de tipul lui Traian Herseni, sau este mai bine să ne rezumăm la cei care s-au consacrat în *exclusivitate* studiilor filosofice?

Bună ziua, d-le prof. Gheorghiță Geană și bine ați venit!

Gheorghiță Geană: Bună ziua și bine v-am găsit, pe dvs. și pe ascultătorii noștri.

C.A.: D-le profesor, vă propun să începem, înainte de a deschide dezbaterea propriu-zisă, cu o relatare a propriilor dvs. experiențe. Să spunem ascultătorilor că l-ați cunoscut pe Traian Herseni și că vă considera oarecum un continuator al propriilor sale preocupări științifice. Cum l-ați perceput pe Herseni? Ca pe un filosof sau ca pe un sociolog?

G.G.: Trebuie să spun că mă simt un om dăruit că am cunoscut o personalitate ca Traian Herseni. Într-un fel sau altul, mi-a fost un model. L-am cunoscut în împrejurări speciale, profesionale, cu toate că nu am lucrat împreună pe teren. Traian Herseni se afla în termeni foarte buni cu Vasile Caramelea, care era șeful Secției de antropologie culturală la Centrul de Cercetări Antropologice, unde venisem ca tânăr cercetător la sfârșitul anilor '60. Eu lucram cu Caramelea și vă închipuiți că, absolvent de filosofie fiind, eram neofit în cercetarea socială. Prin planul de cercetare, eram obligat să fac și deplasări pe teren pentru cercetări concrete. Eu mi-am făcut ucenicia pe lângă pulpana lui Vasile Caramelea, care era cu vreo zece ani mai tânăr decât Traian Herseni; mai exact, cu opt ani. Poate e interesant de notat că Herseni și Caramelea au aceeași zi de naștere în calendar: 18 februarie. Cei doi se frecventau foarte des. La început, de mai multe ori l-am însoțit pe Vasile Caramelea acasă la Traian Herseni, care locuia lângă Grădina Botanică, într-un apartament modest. Camera de lucru a lui Herseni era mică; efectiv, când pășeai în ea, aveai impresia că ai intrat în chilia lui Faust. Odată cu trecerea timpului, mergeam acolo singur. Făceam drumul acela destul de frecvent. Întâlnirile cu un savant ca el erau extrem de profitabile pentru mine; mai ales din punct de vedere psihologic: pentru un tânăr la început de carieră, vă dați seama ce influență puteau să aibă încurajările unei personalități de talia lui Traian Herseni... Simplul fapt că mă primea acasă la el, că-și rupea din timpul lui de lucru ca să stea de vorbă cu mine, îmi provoca o emoție benefică.

Impresia pe care mi-a lăsat-o, de la început chiar, Traian Herseni era aceea a unui om de o forță lăuntrică extraordinară. A fost o personalitate puternică. Avea o fermitate evidentă chiar și în vorbire. Dincolo însă de această fermitate de prim plan, puteai surprinde o căldură discretă a tonului.

C.A.: Discuțiile cu Traian Herseni erau filosofice sau priveau cercetările sociologice ori antropologice?

G.G.: Erau și filosofice și sociologice, dar și de tactică a vieții științifice cotidiene.

C.A.: Vă sugera parcurgerea anumitor lecturi?

G.G.: Nu numai. Îmi sugera ce anume ar trebui să cercetez și să scriu. De exemplu, îmi sugera la un moment dat să mă ocup de dimensiunea etnografică a Școlii sociologice de la București. Alteori îmi relata întâmplări din cariera sa; întâmplări semnificative, niciodată anecdote facile.

C.A.: V-a sugerat să-i parcurgeți și cărțile semnate de el?

G.G.: Mi le-a oferit chiar... Cărți mai vechi și mai noi. De pildă, cartea lui despre literatură și civilizație, care este un fel de introducere în antropologia literară, sau cea despre cetate de feciori din Țara Oltului. Pe unele dintre ele mi le-a dăruit cu dedicație. Despre unele am scris, dar fără vreun îndemn ori vreo sugestie din partea lui. Odată am vrut să-i arăt ce-am scris despre una dintre acele cărți, înainte ca eu să trimit textul la tipar; n-a ținut să-l citească dinainte, probabil ca un semn de încredere în mine.

C.A.: Să spunem ascultătorilor, domnule profesor, că am în față lucrarea lui Traian Herseni apărută în 1976 la Editura Univers, *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară*, pe care autorul v-a scris următoarea dedicație: „Lui Gheorghiță Geană, nepotul Școlii sociologice de la București, în semn de prețuire și de... acceptare!”. Cartea a apărut, așadar, cu patru ani înainte ca autorul ei să se stingă.

G.G.: Așa este. În 1976 se împlineau și 10 ani de la reluarea cercetărilor sociologice la noi în țară. În anii imediați de după război, sociologia fusese claustrată și ostracizată, scoasă practic din nomenclatorul științelor din țara noastră. În momentul în care s-a reluat firul acestor cercetări, doar o parte dintre cercetătorii vechi din Școala sociologică de la București au revenit – majoritatea muriseră în pușcării, alții pieriseră de moarte naturală, în mizeria uitării. Unii tineri din epocă s-au repezit de la catedrele de socialism științific și de materialism istoric către sociologie, pentru a se converti. Domnea o interesantă stare de spirit. Existau inși care completeau câteva chestionare și se și credeau sociologi. Aceste manifestări de falsă conștiință profesională au făcut să se instaureze în mod tacit, în rândurile noilor cercetători, convingerea că, dacă vrei să fii considerat un sociolog autentic, trebuie să ai un semn de recunoaștere din partea vechilor cercetători din Școala Gusti. Trăiau atunci Henri Stahl, Vasile Caramelia, Cornel Irimie la Sibiu, Gheorghe Focșa la Muzeul Satului, bineînțeles Traian Herseni...

C.A.: Așa ne putem deci explica termenul „acceptare” din dedicația lui Herseni: cu sensul de „bine ai venit în comunitatea noastră”... Dar termenul de „nepot”?

G.G.: Da, trebuia să ai un fel de binecuvântare din partea unui consacrat... Cât despre cuvântul „nepot”, e simplu: Vasile Caramelia fusese studentul lui Dimitrie Gusti și al lui Traian Herseni, iar eu, care creșteam profesional pe lângă Caramelia, eram, desigur,... nepot al Școlii!...

Am de la Traian Herseni și teza lui de doctorat, poate cea mai bună carte a sa. Și pe aceasta mi-a dăruit-o cu dedicație, chiar în preajma susținerii tezei mele de doctorat, în 1977. Evident ca o încurajare (De altfel, a redactat și un referat semi-oficial, cum se obișnuia atunci, despre teza mea. Era foarte laudativ. Astăzi, în gestul său de a-mi oferi teza sa de doctorat deslușesc un tâlc tainic. El va fi înțeles, probabil, în sensul că, scriind despre statutul epistemologic al antropologiei

culturale, eu încercam în seama antropologiei același lucru pe care-l încercase el în seama sociologiei: o lămurire a temeiurilor filosofice ale disciplinei).

C.A.: Domnule profesor, nu trebuie să uităm că ne-am angajat să răspundem împreună cu ascultătorii noștri la provocarea enunțată puțin mai devreme, și anume, dacă personalitățile de tipul lui Traian Herseni, intelectuali care s-au afirmat în alte domenii și nu în filosofie, așa cum au început inițial, pot fi incluși pe lista filosofilor noștri reprezentativi. Cred că, în acest context, ar fi bine să vedem care a fost formația inițială a lui Traian Herseni și apoi să-i urmărim schimbarea de traseu de la filosofie la sociologie. Mai simplu spus, domnule profesor, vă propun să trecem în revistă datele biografice, pentru a vedea că el este un filosof de formație.

G.G.: Domnule Aslam, eu cred mai mult. Eu cred că Traian Herseni a fost un filosof de *vocație*. Am să motivez ceva mai târziu această afirmație. Deocamdată să punctăm câteva repere biografice. Traian Herseni s-a născut acum 100 de ani, în localitatea Iași din Ținutul Făgărașului, Țara Oltului. Venea dintr-o spiță de țărani străvechi, de aristocrație țărănească. Traian Herseni și-a păstrat toată viața trăsăturile acestei condiții originare. Cred că fermitatea despre care vorbeam ținea de această condiție aristocratică țărănească. A făcut liceul la Făgăraș. A venit la București și a făcut studii paralele la Universitate: filosofie, sociologie și drept. I-a avut profesori pe Rădulescu-Motru, Negulescu, Gusti, Iorga, Pârvan, Mehedinți, Densusianu; un veritabil Olimp, vorba lui Vasile Caramelia: ieșeau de la cursul lui Iorga și te duceai la Mehedinți, de la acesta la Rădulescu-Motru ș.a.m.d. A plecat în Germania, la Berlin, pentru o specializare, în anii 1929–1930. Acolo a fost student al lui Richard Thurnwald, un mare etnograf și antropolog; dintre români, cu Thurnwald a mai studiat și Gheorghe Vrabie. Herseni i-a mai avut profesori pe Eduard Spranger, pe Werner Sombart, pe Alfred Vierkandt și alții. Revenit în țară, a lucrat ca asistent pe lângă Gusti, apoi a ajuns conferențiar de sociologie la Universitatea din Cluj și la Universitatea din București.

Trebuie spus că, de la bun început, Traian Herseni a avut un gând anume pentru filosofie (sau și pentru filosofie). Fac acum o mărturisire, probabil în premieră, pe care o transmit chiar de la el: la un moment dat Dimitrie Gusti s-a temut că-l va pierde pentru filosofie! A făcut studii de economie, de sociologie, dar era atras irezistibil de filosofie. În Germania, a luat contact cu marea școală germană de filosofie, dominată atunci de neokantieni. Urmărindu-l pe Herseni, ne plasăm în plină epocă post-Dilthey. Apoi, în prim plan se afla fenomenologia – Edmund Husserl, Max Scheler... În 1927, Heidegger publică *Ființă și timp*. În scrierile lui Herseni de întemeiere filosofică a sociologiei, se regăsesc evidente ecouri din opera autorilor amintiți. De pildă, atunci când spune că „*A fi* nu înseamnă pretutindeni același lucru”, ne putem cu îndreptățire gândi la condiționările concrete ale *Dasein*-ului heideggerian... În general vorbind, poziția lui Herseni este una fenomenologică, prin opțiune evidentă.

C.A.: Vă propun să vorbim acum despre sinteza dintre filosof și sociolog, realizată în persoana lui Traian Herseni, respectiv despre teza sa de doctorat *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, despre care spuneți ceva mai devreme că o considerați cea mai bună lucrare teoretică a sa. Vă propun să continuăm dialogul, după ce voi reproduce pentru ascultători un extract din aprecierea pe care Dimitrie Gusti o făcea cu ocazia susținerii tezei de doctorat. „Lucrarea d-lui Traian Herseni se distinge prin însușiri excepționale: de informație bogată, logică strânsă, gândire personală și atitudine vie și pozitivă față de probleme, însușiri care fac din persoana domniei sale unul dintre cei mai bine înzestrați și pregătiți cercetători ai generației de azi în domeniul atât de discutat al sociologiei”. Ce conținea teza de doctorat a lui Herseni, de a smuls aceste superlative de la Gusti? Este filosofică sau sociologică, această lucrare?

G.G.: Teza lui Herseni e și filosofică și sociologică, întrucât ea vine ca o întemeiere filosofică a sociologiei. Nu este o lucrare de filosofie în sens generic, ci una de întemeiere filosofică a unei științe – sociologia –, prin prisma unei anumite concepții filosofice și anume: fenomenologia.

Iată ce spune autorul, chiar din primele rânduri: „ca știință a temeiurilor, filosofia are un cuvânt greu de spus și în constituirea sociologiei. De altfel, în genere, filosofia este o deschizătoare de perspective și o îndrumătoare critică, de care nu ne putem lipsi”. Cred că putem interpreta aceste cuvinte ca fiind ale unui om căruia nu-i place să facă ceva în absența conștiinței critice. Firește, sunt cercetători de tot felul și de toate rangurile – și în științele naturii, și în științele sociale. Toată problema este legată de felul în care îți duci la bun sfârșit sarcinile de cercetare: ca un empirist, care își face datoria onest și corect, dar limitat, sau îți ancorezi cercetările și ideile într-un registru teoretic și încerci să ai și o evaluare critică a domeniului pe care-l slujești? Aceasta e problema. Traian Herseni face parte dintre acei puțini – foarte puțini – oameni de știință, care-și practică profesiunea, îndeletnicirea de cercetător, nu oricum, ci de la înălțimea conștiinței critice.

C.A.: Traian Herseni este filosof și sociolog – și nu numai. Deschiderile sale sunt enciclopedice; ele au atins, pare-se, cam toate domeniile sociologiei. Aș vrea să insistăm, în continuarea dezbaterii noastre, asupra deschiderii filosofice permanente și să invocăm o lucrare scrisă în 1934, *Metafizică și filosofie*. Vă propun un citat, pe care vă rog să-l comentați: „Noi propovăduim deopotrivă cercetările monografice de teren și speculațiile cele mai temerare ale metafizicii. Pentru că toate acestea nu sunt decât drumuri și niciodată nu putem fi siguri că nu am rătăcit. Numai ținta finală e unică și răscumpărătoare: aflarea adevărului”. Să pui la un loc cercetările de teren cu speculațiile metafizicii ar însemna pentru unii să asociezi apa și focul. Cum le împacă Herseni?

G.G.: Cred că ați citat dintr-un articol publicat, dacă nu mă înșel, în Revista „Gând românesc”, în 1932, la Cluj. Sunt și alte articole la fel de importante. E păcat că încă nu s-a alcătuit o antologie de studii ale sale, care rămân în continuare

risipite în diverse publicații ale vremii. Cum mai spuneam, nici teza de doctorat nu a fost reeditată. Din păcate, această dimensiune filosofică, despre care vorbim, nu este pusă cu destulă tărie în evidență. Teza de doctorat este, cum menționam mai înainte, o încercare de întemeiere în ontologia regională, o încercare de tip fenomenologic, husserlian. Herseni se referă la societate ca la o astfel de regiune ontologică, pe care el vrea să o definească și, astfel, definind-o, poate să vorbească mai departe despre sociologie ca știință. Abia după acest act de întemeiere, spune el, putem vorbi și de o *practică* științifică sociologică, de *cercetare*.

Plecând de la aceste date, am să fac o afirmație ce poate părea surprinzătoare. Eu cred că Herseni (și, parțial, Vulcănescu) salvează Școala sociologică de la București de căderea în derizoriul empirismului. Sigur că Gusti *are* un sistem, ce constă în investigarea cadrelor și manifestărilor, dar un sistem pus la punct de teoreticienii Școlii – de Golopenția, Vulcănescu, Herseni. Acest precipitat teoretic al lui Gusti este foarte util ca ghid de cercetare. De fapt, Gusti a pus toată cercetarea sociologică sub o strategie militantă, reformatoare. Scopul acestor cercetări era acela de a reforma societatea românească. Prin urmare, aspectul teoretic trecea într-un plan secund. Să nu uităm că în cadrul Școlii au activat sute și mii de oameni, care au descins pe teren. Vă dați seama că nu toți erau însoțiți de conștiința critică pe care ți-o dă teoria filosofică. Mulți dintre ei făceau empirism, și de aceea eu cred – fiindcă el nu mi-a spus-o ca atare – că Herseni și-a propus să salveze Școala de un empirism de tip pozitivist. Căci, așa cum se știe, nu toate datele din monografii au virtualități, sugestii și resurse pentru cei care iau decizii în societate. Erau fapte pur empirice – de artă populară, de biografie, întâmplări din viața satului ș.a. Interesante fără îndoială, dar, când ai de-a face cu o știință atât de importantă cum este sociologia și cu un om cu o vocație teoretică și filosofică precum Herseni, nu te poți mulțumi cu simple fapte empirice.

C.A.: Avem telefoane, domnule profesor să preluăm câteva dintre ele.

Intervenție telefonică I – Bună ziua. Am să fiu foarte concis. În primul rând, răspund afirmativ la întrebarea dumneavoastră: Traian Herseni trebuie văzut ca filosof reprezentativ pentru cultura noastră. Există chiar o practică, în lume, ca personalități care nu au făcut filosofie să fie trecute în lista filosofilor. Astfel, Karl Jaspers îi include în lucrarea sa, *Mari filosofi*, și pe Goethe și pe Shakespeare, printre marii gânditori ai lumii. Iar Jostein Gaarder, autorul cărții *Lumea Sofiei*, include între filosofi și pe Sartre, pe Camus și pe diverși alți scriitori. Revenind la tema dezbaterii, vreau să-l întreb pe d-l profesor Gheorghiță Geană ce s-a întâmplat cu Herseni, pentru că eu l-am citit când eram student și am aflat mai târziu că semnase sub pseudonim. Ce s-a întâmplat cu el? A fost închis? Nu a avut drept de semnătură? Pe scurt, vreau să știu ce s-a întâmplat cu Herseni în perioada comunismului, înainte de 1964?

Intervenție telefonică II – Înainte de a-l întreba pe domnul Geană ceva, aș vrea să răspund la întrebarea dumneavoastră, domnule Aslam. Este absolut legitim ca intelectualii și gânditorii de formație filosofică să intre în lista oamenilor de

cultură filosofică, indiferent dacă și-au profesat sau nu formația. Herseni trebuie inclus fără dubii pe o astfel de listă. Dacă au vocație de filosofi, cum spune domnul Geană, atunci ei trebuie să fie trecuți și pe lista filosofilor reprezentativi. Dar, în lista filosofilor și a oamenilor de cultură filosofică, se pot include și oameni fără studii de filosofie. Socrate este filosof și nu a făcut studii de filosofie. Vreau să-l întreb ceva pe domnul Geană. Cel puțin etimologic, sociologia înseamnă știința societății. În condițiile în care societatea este un sistem compus din oameni, iar omul este obiectul predilect al filosofiei, nu cumva sociologia este și ea o disciplină filosofică, deci nu științifică? Dacă este filosofică, atunci ea este *meta*-științifică, adică superioară științei. Aștept răspunsul dumneavoastră.

Intervenție telefonică III – La întrebarea pe care ați pus-o dvs., domnule Aslam, și eu răspund afirmativ. Herseni trebuie să-și ocupe locul și în istoria filosofiei românești. De exemplu, în *Istoria filosofiei românești*, pe care o am în casă, aceea în două volume, sunt trecuți Bălcescu (care era istoric), Kogălniceanu (istoric), Hasdeu (scriitor, dramaturg și poet), Xenopol (istoric), Spiru Haret (astronom și matematician), Mihai Ralea (eseist, critic literar, estetician, psiholog). Revenind acum la tema emisiunii, vreau să vă spun că am în casă o carte semnată de Mihai Ralea și T. Hariton (pseudonimul lui Herseni), *Sociologia succesului*. Lucrarea dă citate din Gheorghiu-Dej, Hrușciiov, Leonte Răutu... Ce s-a întâmplat în această perioadă? Aș vrea ca d-l Geană să ne spună...

Intervenție telefonică IV – Traian Herseni a fost un om foarte generos și a fost printre puținii români care nu s-au gândit numai la sine. Cred că sociologia românească îi datorează lui Herseni mai mult decât o recunoaște azi. Ascult emisiunea în continuare.

C.A.: Pentru că mai sunt doar 7 minute de emisiune, nu mai preluăm telefoane și îmi cer scuze celor care au sperat să intre în dialog cu d-l Gheorghiu Geană. Domnule profesor, vă rog să răspundeți la provocările ascultătorilor.

G.G.: Am să răspund laolaltă. Mai întâi celor privitoare la orientarea politică a lui Traian Herseni în perioada interbelică. El a fost un om cu opțiuni de dreaptă radicală. A fost, într-o perioadă, membru al Mișcării legionare și, pentru scurt timp, a făcut chiar parte din conducerea acesteia. Țin să spun răspicat: personal, Traian Herseni a făcut numai bine și niciun rău. A fost, într-adevăr, un generos, așa cum tocmai a spus cineva, la telefon. Am și scris acest lucru într-un articol. Știu de la el personal că l-a salvat din arest pe Iorgu Iordan și a încercat să-l salveze pe Iorga. Nu mai dau amănunte, pentru că nu mai avem timpul necesar; pe scurt, Herseni l-a rugat pe Iorga să nu plece din București, explicându-i la ce risc se expune. A contribuit la menținerea la catedră a lui Tudor Vianu, care era amenințat cu excluderea din Universitate, datorită ascendenței sale evreiești. Ceea ce vreau să spun este că oamenii, în cazul de față Traian Herseni, trebuie judecați în contextul istoric, în care au trăit și în funcție de faptele lor personale, iar nu neapărat prin prisma afilierilor. Altfel, riscăm să punem etichete, adică să săvârșim un exercițiu

ideologic și nu de cunoaștere autentică. Sigur că, după acest episod de angajament politic, la venirea comuniștilor la putere, Herseni a ispășit prin câțiva ani de închisoare politică și într-o vreme nu a avut drept de semnătură. A fost angajat la Centrul de Antropologie și a încercat să-și continue cercetările de sociologie – unele cu caracter etnografic și chiar demografic, aspecte adiacente cercetărilor de antropologie. Sub pseudonimul T. Hariton, a semnat atunci, împreună cu Mihai Ralea, și cartea *Sociologia succesului*, despre care pomenea un ascultător în intervenția sa. Lucrarea a fost scrisă de Herseni la sugestia lui Ralea și este, grevată, într-adevăr, de compromisuri ideologice. A fost o strategie pe care el a adoptat-o conștient, și anume: pentru a da drumul unor idei în care credea, a acceptat să enunțe și idei în care nu credea, cu convingerea că timpul va discerne. Nu a făcut însă aceste concesii din meschinărie. Pentru el, viața socială luase sfârșit. Nu a vrut să parvină și nu râvnea la posturi politice sau la alte funcții. Unele dintre aceste lucruri le-a scris chiar și la bătrânețe. Dan Dungaciu, un tânăr și foarte talentat sociolog, a scris că, pentru Traian Herseni, marxismul a fost un fel de „bilet de trecere”. Fiecare apreciază cum dorește asemenea concesii, dar nu acestea sunt importante când vorbim despre Traian Herseni. Istoria alege, iar societatea merge înainte nu prin scăderile și prin lunecările membrilor săi, ci prin adaosuri și prin fapte durabile.

C.A.: În acest context al dezbaterii noastre, domnule profesor, vreau să recomand ascultătorilor excepționalul studiu al domnului Dan Dungaciu despre Traian Herseni, studiu apărut într-un volum coordonat de doamna Maria Larionescu, în care sunteți și dvs. prezent cu un articol, la Editura Metropol în 1996; lucrarea o am chiar în față: *Școala Sociologică de la București. Tradiție și actualitate*. Aici, domnul Dungaciu vorbește despre o „bibliotecă a proiectelor eșuate”, iar în acest context demonstrează că Herseni a avut o cale proprie în sociologie și filosofie și nu a fost un marxist, cum s-ar părea la prima vedere.

G.G.: Aveți dreptate. Și eu recomand acel studiu, care trebuie luat ca reper în orice abordare despre Traian Herseni.

Să revenim la întrebările ascultătorilor. Dacă sociologia este o disciplină filosofică prin ea însăși? Să știți că eu nu văd situația astfel. Firește că societatea este compusă din oameni, cum s-a spus aici. Dar nu orice studiu al omului se include automat în domeniul filosofiei. Antropologia fizică, precum cea socială sau culturală, poate, dacă vreți, să producă niște abordări foarte concrete în ceea ce privește studiul omului, fără ca acestea să atingă filosofia. Tot astfel, și cercetarea sociologică a omului se poate baza pe studii empirice, care, de asemenea, nu sunt filosofie prin ele însele. Pe de altă parte, orice știință, atunci când ajunge la temeuri, vine în atingere cu filosofia. Viziunea aceasta este evidentă la Herseni și, din păcate, din lipsă de timp, nu putem să trecem acum în revistă tezele lui fenomenologice, filosofice. Ele sunt foarte interesante. Teza lui de doctorat, apărută în 1935, e în deplină rezonanță cu spiritul timpului, cu ideile filosofice și

fenomenologice din Europa – sunt acolo contribuții efective la aceste domenii. Dau un exemplu: conceptul de „apriorism existențial”, care depășește și apriorismul kantian și inductivismul logic (apriorism existențial, explică Herseni, înseamnă posibilitatea de a afla din analiza unei realități parțiale adevăruri necesare despre realitatea totală; așadar, a purcede nu de la cunoștință la experiență, ci de la real la real).

C.A.: Domnule profesor, mă uit la ceas și mai avem la dispoziție 3 minute, pe care vă rog să le cheltuiți pentru concluzii. În acest context, vorbiți, vă rog, și despre relația lui Traian Herseni cu Mircea Vulcănescu, celălalt filosof al Școlii.

G.G.: Dimitrie Gusti a avut în Școala lui, cum îmi place mie să spun, un careu de ași: Mircea Vulcănescu, Traian Herseni, Anton Golopenția și Henri Stahl. Primii doi au fost filosofi, iar ceilalți doi au fost metodologii Școlii. Studiile de fenomenologie le-a abordat și Vulcănescu. El are, aș putea spune, abordări fenomenologice anterioare, dar nu atât de sistematice ca la Herseni. Au fost prieteni și s-au înțeles foarte bine.

Acum, la sfârșit, găsesc că e nimerit să citez dintr-un tulburător articol al lui Traian Herseni, despre filosofia timpului. Se vede că a avut obsesia timpului, pentru că, la numai 26 de ani, el scrie un eseu *Filosofia timpului pierdut*, în care spune – extrag citatul: „Timpul pierdut ne apare în lumina filosofiei ca o existență ratată. Timpul pierdut însemnează o primejdie ontologică. Timpul pierdut este o cale fără ocolișuri înspre neant sau neființă. Nimicirea omului nu vine numai cu moartea fizică, ci cu fiecare clipă pierdută fără sens; moartea îi stinge viața trupească, timpul pierdut – viața spiritului; de fapt, amândouă sunt forme ale morții. Pe linia timpului, existența umană se zbate din răputeri între moarte și viață. Aici nu iese victorios decât cel care știe să lupte”. Traian Herseni a fost un luptător!...

C.A.: Să încheiem, domnule profesor, evocarea lui Traian Herseni la centenar, cu acest mesaj de forță lăuntrică, pe care acest mare om și român ni-l adresează tuturor. Ne dăm seama că Traian Herseni e încă viu, că se află printre noi, din moment ce exercită și astăzi o fascinație sufletească asupra noastră. Vă mulțumesc pentru participare și sper din tot sufletul că cei care ne-au urmărit astăzi nu au pierdut timpul, ci au avut ceva de câștigat.

Dragi iubitori de filosofie, ne reușim sămbăta viitoare, între orele 17.00–17.45, la postul de Radio România Cultural, emisiunea „Izvoare de filosofie”. Până atunci, Constantin Aslam vă urează ca de obicei: gând bun, vorbă bună, faptă bună!...

NINA VASILE, *Dimitrie Gusti – sociologia și reforma socială*, în „Biblioteca Bucureștilor”, 2006, an IX, nr. 4, aprilie, p. 38

Citind „Revista Română de Sociologie” pe anul 2005 (serie nouă, anul XVI, numerele 1–2, Editura Academiei Române), sunt tentată mai degrabă să fac cunoscută cititorilor personalitatea lui Dimitrie Gusti (1880–1995), filosof, om politic, reformator al învățământului românesc, fondator de instituții. Aniversând 125 de ani de la nașterea întemeietorului Școlii românești de sociologie, revista se adresează în primul rând specialiștilor, dar, pentru modul abordării problematicei sociologice din lumea de astăzi, pentru reconsiderarea contribuției celui ce a înființat la Iași, în 1918, **Asociația pentru Studiul și Reforma Socială**, cred că este un semnal de atenționare pentru toți cei interesați de cultura și refacerea dezvoltării firești a societății românești. Deși nu mai suntem în anul aniversar, cred că aspectele valabile ale sistemului și metodei sociologice gustiene își au locul lor cert în temele societății noastre contemporane, care, înainte de a fi integrată Uniunii Europene, se găsește, din păcate, cam în aceeași necesitate de reconstrucție, de „ridicare”, în termenii folosiți imediat după al Doilea Război Mondial, atunci cercetarea fiind începută la nivelul satelor. Împrejurările vremii nu doar că n-au lăsat ca studiile și eforturile de pregătire practică și mentală pentru epoca de intensă industrializare a Europei să cuprindă întreaga națiune, dar nici măcar ceea ce se începuse la sate n-a putut fi dus la capăt. În 1948, sociologia este interzisă de către regimul de ocupație și dominație stalinistă. În 2006, multe dintre nivelurile infrastructurii economice din România sunt în stadiul lăsat în urmă cu o sută de ani. Agricultură este un exemplu elocvent. Este perfect posibil ca, în multe locuri, calul să fie încă animalul folosit pentru cultivarea cerealelor! Cercetarea monografică inițiată de Dimitrie Gusti a corespuns unui sistem filosofic aplicat cu metodă științific-sociologică realității românești. Meritul lui a fost tocmai trecerea studiului pe teren, echipele de studenți aleși din diferite domenii de cunoaștere fiind realizatoarele unor documente monografice unice; din 1925 până în 1930, se desfășoară șapte campanii monografice: în satul Goicea-Mare, județul Dolj; la ea participă și proaspătul absolvent Mircea Vulcănescu; cu participarea lui H.H. Stahl, în comuna Rușetu, județul Brăila; în 1927, în satul Nereju, județul Putna; în Fundul Moldovei, județul Câmpulung; în satul Drăguș, județul Făgăraș, cu participarea a 90 de monografiști, cu realizarea de fotografii și a primului film sociologic; în satul Runcu, județul Gorj, la Covasna, județul Orhei (Basarabia), cu un alt film.

Câteva documente inedite și mărturii de epocă trasează contextul filosofic și atmosfera timpului, în care figura unui maestru – cum îl numește Dimitrie Cristian Amzăr, unul dintre studenții lui Dimitrie Gusti, chiar controversată, umple viața

cultural-universitară, îi dă dinamism și sens nobil. În acei ani de constituire științifică a obiectului sociologiei, el construiește un sistem socio-filosofic bazat pe „metoda unui integrism sociologic progresiv”, pornind de la unitățile sociale ca familia și satul, la comunități suprasătești, apoi naționale, la *unitățile internaționale constituite din grupări de națiuni* (subl. ns., N.V.), vizând în cele din urmă saltul la umanitate ca unitate socială suficientă sieși (*Școala Dimitrie Gusti: Perenitatea unei paradigme*, Ilie Bădescu). Secțiunea *Exegeze și comentarii*, cuprinzând articole semnate de Ion Vlăduț (*Dimitrie Gusti despre reforma socială și rolul sociologiei în realizarea acesteia*), Constantin Aslam (*Dimitrie Gusti – fundamente filosofice ale sistemului sociologic*), Irina Cristea, Angela Banciu și Dan Banciu, Georgeta Marinescu, Manuela Gheorghe, Marin Diaconu, Monica Marinescu, Rodica Lăzărescu, întărește contribuția lui Gusti la istoria sociologiei, dar și la sociologia culturii, viziunea lui integristă fiind, surprinzător, mai semnificativă acum ca oricând, tocmai pentru că mersul istoriei îl confirmă. Din acest punct de vedere, cercetarea actuală nu poate face abstracție de elaborarea teoretică a celui ce a ieșit totuși din cadrul biroului, pentru a cerceta îndeaproape realitatea socială a familiei românești, pentru a o îndruma în adaptarea ei la exigențele dezvoltării civilizației, păstrând în același timp trăsăturile spiritual-artistice naționale. Semnificativ pentru importanța sociologiei în lumea contemporană, în deciziile economice și politice la scară mondială, este eseul lui Michael M. Cernea: *Sociologie?... cultură?... la Banca Mondială? – scrisoare către un prieten*. Tratatând problema „rolul culturii în dezvoltare”, profesorul Cernea, membru corespondent al Academiei Române, a adus o „contribuție importantă în ceea ce privește orientarea politicii Băncii către integrarea factorilor socio-culturali în proiectele vizând dezvoltarea”. „Marea miză” a reputatului sociolog român – în condițiile globalizării actuale – este „introducerea sociologiei în gândirea și practicile Băncii”. A încerca „reorientarea de la creșterea economică spre dezvoltarea socială și către recunoașterea variabilelor culturale” ține de un drum lung. Poate că nu întâmplător există un înaintaș sociolog ca Dimitrie Gusti, care gândea că „România se află în plină criză de creștere” (după al Doilea Război Mondial, ca și acum! – n. ns., N.V.); că, „pentru a-și menține locul sub soare în mijlocul rivalităților, ea trebuie să se cunoască, să-și identifice și să-și consolideze firea autentică”. Contribuția pe care o poate avea „educarea socială a maselor” realizabilă prin efortul unei *Asociații*, cum a fost cea *pentru studiul și reforma vieții sociale* (Irina Cristea, *Un program de cultivare a cercetării sociologice – Dimitrie Gusti*), este, în fond, la fel de necesară și astăzi, este un act cultural care nu se poate face fără o legislație și o economie independente de variabila culturală. Dezvoltarea societății nu poate fi exclusiv economică/tehnocrată”.

ROBERT JAY LIFTON, *America's Apocalyptic Confrontation with the World*, Thunder's Mouth Press/Nation Books, New York, 2003.

Teza acestei cărți, extrem de provocatoare, este dezvoltarea unei perspective psihologice asupra statului de *superputere* a Statelor Unite ale Americii, din perspectiva *leadership*-ului și a legitimității acțiunilor sale în contextul actual al așa numitului „război împotriva terorismului”.

Intervenția americană în Orientul Mijlociu și Asia de Sud-Est este profund negată de autor, care definește cauza reală a războiului ca pe o stare de frică irațională ce a cuprins America și pe liderii ei, pe de o parte, iar pe de altă parte, războiul reprezintă manifestarea – spune autorul – „unei constelații de factori psihologici și politici, care sugerează un comportament aberant”. Tocmai acest comportament aberant este și pretextul metaforei – *superpower syndrome* (sindromul de superputere) pe care cartea sa încearcă să îl explice.

Din perspectiva observațiilor asupra dinamicii mentale și psihologice a fenomenului terorist în ultimii cincizeci de ani, sprijinite de studiile privind experiența supraviețuitorilor holocaustului și ai evenimentelor de la Hiroșima, a veteranilor de război din Vietnam și Coreea, sau prin interpretarea fenomenului *brainwashing*, dezvoltat sub regimul revoluției culturale din China, cartea integrează armonios, critic și logic, cele 13 capitole, unde, în prim plan, se cristalizează și se impune o anume caracteristică psihologică unitară a făptuitorilor, respectiv viziunea lor apocaliptică asupra lumii.

Pregătirea profesională remarcabilă a autorului, medic psihiatru și psiholog, în prezent profesor de psihiatrie consultant la școala de medicină de la Harvard, dar și vasta sa experiență practică, de fost director la Centrul pentru Cercetarea Violentei și Supraviețuirii al Universității din New York, ca și cea de fost membru al forțelor aeriene americane, în cadrul cărora a lucrat în calitate de psihiatru, inclusiv detașat în Japonia și Coreea, dau consistență lucrării și fundamentează opiniile exprimate. Robert Jay Lifton a condus multiple cercetări psihologice, materializate în numeroase articole și cărți publicate, urmărind, în principal, descrierea cauzelor psihologice, care conduc la manifestarea violenței extreme.

Fără a exagera asupra viziunii apocaliptice asupra lumii, autorul se îndreaptă și spre ideile lui Huntington, atunci când atrage atenția asupra unei hegemonii americane, care se vrea neprovocată, dar care provoacă, și, de asemenea, inspiră ideile lui Barber, atunci când, din perspectivă psihologică, subliniază starea de frică, slăbiciune și obnubilare a conștiinței, ce pare a caracteriza America și liderii ei (vezi, pentru comparație, Benjamin R. Barber, *Imperiul fricii*, București, Editura Incitatus, 2005).

Sentimentul eșecului în fața evenimentelor de la 11 septembrie 2001 a dus la dezvoltarea unei caracteristici psihologice speciale, la nivelul societății americane, care acum își exprimă în mod arbitrar și necontrolat, în virtutea ambițiilor ei de superputere mondială, calitatea de victimă și supraviețuitor.

După ce inventariază posibilele cauze psihologice, care țin atât de expresia unei anumite individualități specific conturate, cât și de statutul actual de superputere, autorul propune stoparea acestui cerc vicios al violențelor la început de secol și de mileniu, prin apelul la simțul critic și realist al celor care au creat America, dincolo de orice ambiție de putere și în slujba interesului comun al cetățeanului.

Forța acestei asocieri medicale (sindromul de superputere) de a caracteriza evenimentele contemporane ne face puternic conștienți, ridică nivelul cunoașterii fenomenelor, iar perspectiva psihologică, valorificată inspirat prin conținut, exprimă, în ultimă instanță, esența umanității, a ceea ce suntem noi, a ceea ce putem crea sau, în context, distruge.

Valoarea cărții se exprimă și prin efortul prelucrării mai multor informații legate de psihologia terorismului și a terorii în general, prin surprinderea unor manifestări ale fenomenului, care se dovedesc, ulterior, adecvate descrierii singurei superputeri – America, din perspectiva acțiunilor sale.

Deși autorul nu poate exercita și funcția terapeutului, el reușește să aducă în fața cititorului experiența sa de aproape o jumătate de secol și, prin ea, să explice cauzalitatea acestui flagel al violenței extreme.

Cartea de față este una extrem de actuală, dacă ne raportăm și la poziția oficială adoptată de Marea Britanie, care, recent, a făcut public faptul că renunță la faimoasa sintagmă de „război împotriva terorismului” (Janson Burke, „The Observer”, 10 decembrie 2006). Aliatul cel mai de preț, cu care America aproape se confundă, Marea Britanie, la aproape 6, respectiv 4 ani de la intervențiile militare în Afganistan și Irak, propune o schimbare de sintagmă, în care putem intui și o posibilă schimbare de strategie. Această nouă strategie, coroborată sau nu cu politica Americii, în mod sigur va influența și abordarea liderilor de peste ocean și, dacă soluția stopării violențelor va veni dinspre Europa, atunci schimbările viitoare în planul societății americane, dar și cele legate de evoluțiile internaționale, vor fi probabil unele majore.

Desigur, subscriem la opinia autorului că perspectiva psihologică nu este exhaustivă, neputând acoperi fenomenele și realitățile societății moderne în toată complexitatea lor.

Iulian Alistar

MIRCEA VULCĂNESCU, *Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Humanitas, 2004.

În spațiul cultural românesc, opera de readucere în conștiința publică a personalității lui Mircea Vulcănescu a demarat timid în anii dezghețului ideologic al anilor '70¹, pentru ca, după 1990, acest

¹ Redăm mai jos aceste contribuții, așa cum au fost antologate de exegetul vulcănescian Marin Diaconu (*Repere bibliografice și spirituale. 1904–2001*, vol. *Mircea Vulcănescu. Profil spiritual*, București, Editura Eminescu, 2001): în art. *Sociologie și statistică*, autorii Z. Ornea și N. Marcu pomenesc și de art. lui Vulcănescu *Teoria și sociologia vieții economice* (1932) („Lupta de clasă”, 1967 apr.); Pompiliu Caraion, în studiul *Profesorul Dimitrie Gusti și Școala sociologică de la București*, prezintă și contribuția sociologică a lui Mircea Vulcănescu (vol. colectiv *Școala sociologică de la București*, vol. II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1971); în *Istoria filosofiei românești*, tratat publicat de Editura Academiei Române în 1981, Vasile Vetișanu prezintă concepția filosofică a lui Mircea Vulcănescu; în același an, rev. „Vatra” publică un fragment din *Dimensiunea românească a existenței*; nr. 12 din rev. „Ramuri” reia un fragment din *Dimensiunea românească a existenței*; în rev. „Familia”, nr. 3, 1982, se tipărește art. *Filosofia lui Freud* (1935); retipărirea integrală a lucrării *Dimensiunea românească a existenței*, împreună cu aprecierile critice ale lui Eugen Simion, Dionisie Petcu, Dumitru Ghișe („Caiete critice”, 1983, nr. 1–2); C. Noica publică *O amintire despre Mircea Vulcănescu* („Almanahul literar”, 1984 nov.); În 1986, „Almanahul <Ateneu>” retipărește studiul *Spiritualitate* (1934), împreună cu o notă introductivă de Liviu Antonesei; publicarea studiului *Ion Creangă văzut de generația actuală*, („Revista de istorie și teorie literară”, 1986, nr. 4); publicarea art. *Ispita dacică* („Revista de istorie și teorie literară” 1987, nr. 3–4); în 1987, Mircea Braga, în cartea *Recursul la tradiție*, include și studiul *Între o efigie construită (Emil Cioran) și o efigie prin concret (Mircea Vulcănescu)*; Dan Ciachir publică art. *Mircea Vulcănescu – traducător (subiect de meditație)*, („Opinia studențească”, Iași, 1987, nr. 3–4); Gheorghită Geană publică art. *Mircea Vulcănescu, un chip al românescului* („Tribuna României”, 1988, 15 oct.); publicarea scrisorii lui Emil Cioran către Vivi Vulcănescu, cu o notă de Vasile Vetișanu („Revista de istorie și teorie literară”, 1989, nr. 3–4).

lăudabil și meritoriu efort să fie relansat în forță, cu întreg elanul și entuziasmul pe care eliberarea de sub cenzura ideologiei comuniste îl putea conferi².

De aproape un sfert de veac, printre devotații cei mai împătimiți ai operei vulcănesciene, se numără Marin Diaconu³. În 2004, efortul său restitativ și hermeneutic s-a materializat prin publicarea, la prestigioasa Editură Humanitas – și în cadrele exigențelor editoriale și grafice de înalt nivel, cu care această editură ne-a obișnuit până acum –, a volumului *Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie*.

Titlul i-a fost sugerat editorului de o carte, pe care, așa cum aflăm dintr-o notă a filosofului din 1932, acesta își propunea să o scrie. Nici această proiectată carte, și nici o alta, ce ar fi urmat să se intituleze *Logos și Eros în metafizica creștină*, nu au apucat însă, din păcate, să fie definitivare de acesta. Se pare, astfel, că amplul studiu *Dimensiunea românească a existenței* (1943) rămâne în continuare neegalat, atât ca întindere, cât și ca valoare intrinsecă, în ansamblul operei vulcănesciene, tipărită sau manuscrisă. Înțelegem, astfel, că marele filosof interbelic nu avea vocația scrisului, ci pe aceea a unei orality de mare strălucire și vibrație, comparabilă, în epocă, poate, numai cu cea a lui Nae Ionescu. Ca și în cazul acestuia din urmă, a rămas în sarcina posterității să pună în ordine și să sistematizeze, în scopul publicării, masa manuscriselor lăsate moștenire urmașilor.

În ceea ce îl privește pe Mircea Vulcănescu, este vorba, în afara studiilor, articolelor sau conferințelor publicate până în prezent, de „două lădițe de manuscrise”, rămase, după martirica sa moarte (1952), în pioasa grijă a soției și fiicelor sale. Asupra acestor manuscrise, în nobilul scop al recuperării în integralitate a operei și spiritului vulcănescian, s-au aplecat, cu deosebit devotament, mai întâi Zaharia Balinca, un fost student al filosofului (din martie 1977), și apoi Marin Diaconu (din ianuarie 1981).

În cazul volumului de care ne ocupăm, acest efort s-a concretizat prin publicarea unui număr de texte inedite, toate având ca punct comun referința la domeniul religios. Iată titlurile acestora, pe care le vom enumera în ordinea derulării lor în cuprinsul cărții: *Sentimentul păcatului în creștinism* (nedatat); *Între generații. Lămuriri mai vechi la o polemică* (1928); *Contribuțiuni la o nouă îndrumare a concepțiilor moderne asupra problemelor religioase. Studiu critic* (nedatat); *Reflecțiuni asupra inteligenței și asupra vieții proprii. Însemnări cu prilejul unei traduceri* (1928?); *Niculae Ionescu. Schema generală a unui curs de filozofie a religiei* (1925). Lor li se adaugă atât o serie de texte, tipărite în timpul vieții autorului și care nu au mai fost niciodată publicate de atunci, cât și unele care au făcut obiectul unor succesive reeditări, dar au fost reluate de îngrijitorul ediției, datorită rezonanței deosebite pe care o reprezintă pentru tema religioasă comună, ce dă unitatea volumului: *Posibilitățile filosofiei creștine. Logos și eros în metafizica creștină. Creștinul în lumea modernă*.

Studiile, articolele și conferințele reunite în acest volum dau seama asupra a trei aspecte legate de viziunea vulcănesciană asupra filosofiei religiei. Unul dintre acestea se referă la perioada de căutare și formare spiritual-religioasă a lui Mircea Vulcănescu, petrecută în Parisul anilor '20. Este vorba de o perioadă fructuoasă, în care acesta a activat pe lângă Biserica Ortodoxă română din Paris, într-un cerc de studii sociale și religioase al studențimii române, a participat la Congresul Federației Universitare Internaționale pentru Societatea Națiunilor, a făcut parte dintr-un cerc de studii religioase interconfesionale. De altfel, în acest cadru, tânărul Mircea Vulcănescu a avut ocazia să cunoască personal două din marile personalități ale gândirii filosofice și teologice ale momentului, Nikolai Berdiaev și Jacques Maritain, care aveau să-și pună adânc amprenta asupra evoluției sale spirituale și filosofice (*Cercul de studii ortodoxe de la Paris* (1927), *Jacques Maritain – gânditorul și artistul*,

² Astfel, numai până în 2001 văzuseră lumina tiparului nu mai puțin de 12 volume semnate Mircea Vulcănescu, la care se adaugă zeci de articole ale lui Vulcănescu sau dedicate acestuia.

³ Numim câteva din volumele scrise de Mircea Vulcănescu și editate, uneori și prefăcute, de Marin Diaconu: *Logos și eros*. București, Ed. Paideia, 1991; *Dimensiunea românească a existenței*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1991; *Dimensiunea românească a existenței*, București, Ed. Eminescu, 3 vol., 1992, 1995, 1996; *Ultimul cuvânt*, București, Ed. Humanitas, 1992; *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti*, București, Ed. Eminescu, 1998.

Conferința sud-estului european (1927), *Deosebiriile dintre Luther și catolici, Realism tomist și idealism ideologic*).

Un alt set de texte ne atrage atenția asupra polemistului care a fost Mircea Vulcănescu. Este o postură care impresionează posteritatea, atât prin anvergura ideilor și forța argumentativă de care aceste pagini dau dovadă, cât și prin eleganța și moderația care au caracterizat prezența filosofului în dezbaterile de idei ale unei epoci atât de turbulente și expuse gesturilor extreme. Sunt pagini care ne înfățișează nu numai un cărturar sedus de frumusețea ideilor abstracte, ci și un spirit activ și viu, implicat activ în dezbaterile de idei ale epocii sale, preocupat de dorința de interveni concret, prin scrisul sau fața sa, în rezolvarea problemelor prezentului, fie că era vorba, de pildă, de introducerea noului calendar sau de „chestiunea evreiască” (*O problemă teologică eronat rezolvată? Sau ce nu a spus dl Gheorghe Racoveanu* (1934); *Răspuns la un răspuns: Condamnarea lui Origen. Răspuns lui Gheorghe Racoveanu în chestiunea eshatologică; Creștinism, creștinătate, iudaism și iudei. Scrisoarea unui provincial* (1934); *Răspuns Prea sfinținului Bartolomeu* (1937), *Pascalina și nedumerirea ortodocșilor* (1929), *Infailibilitatea bisericii și faibilitatea sinodală* (1929), *Între catolicism și erezie sau urmările dogmatice ale rătăcirii sinodale* (1929), *Netemeinicia scrisorii sinodale* (1929), *Între Afredon și Mihai Vlastare* (1929)).

Abordarea din perspectivă epistemologică a problematicii filosofiei religiei creștine reprezintă o dimensiune distinctă a textelor prezente în această culegere (*Posibilitățile filosofiei creștine* (1940), *Ideea de Dumnezeu și idealism fenomenologic* (1940)). Sunt și pagini în culegerea de față, care, mai ales corelate la alte texte publicate anterior, precum: *Religia și viața socială* (1937), *Valorificarea culturii americane din punct de vedere european*, vădesc o autentică deschidere a autorului, inclusiv către sfera teoriei socio-religioase: *Gîndirea religioasă contemporană* (1934), *Creștinul în lumea modernă* (1940), *Aspirația la creștinism și înțelesul ei actual* (1923), *Însemnări pe marginea crizei morale* (1928).

Așa cum ne ajută să deslușim, o dată în plus, studiile și articolele adunate în culegerea de față, dintre care, așa cum am precizat mai sus, unele inedite, Mircea Vulcănescu avea o viziune filosofică asupra fenomenului religios, personală și bine conturată, dar, din păcate, natura enciclopedică a personalității sale, atracția egală către literatură, sociologie (inclusiv sociologia religiei), filosofie, economie, etică, dar, fără dubiu, și anii puțini de viață (doar 48), pe care voința divină, i i-a hărăzit pe pământ, l-au împiedicat să se dedice exclusiv și definitiv unuia sau altuia dintre aceste domenii. Am putea adăuga aici și lipsa apetenței pentru scris, de care am pomenit mai sus, caracterul reactiv și nu activ al firii sale (C. Noica); o prea mare modestie și, poate, sentimentul nimicniciei oricărei înfăptuiri omenești, față de atotputernicia Creatorului, ce-l va fi încercat și pe Mircea Vulcănescu, cel care, mai înainte de orice, a fost un autentic și profund trăitor al adevărurilor creștine. Sunt și acestea motive plauzibile, pentru care Vulcănescu nu a apucat să fie un creator sau să definitiveze o perspectivă sistematică proprie, inclusiv asupra filosofiei religiei.

Marea valoare a acestor scrieri despre religie constă, în primul rând, în caracterul lor de adevăr trăit. Ele mărturisesc despre unul din rarele cazuri în care, așa cum afirmă îngrijitorul ediției, „teoria despre religie și viața practică în granițele aceleiași religii” se topesc una în cealaltă. „În tot ce a scris despre religie sau credință, Vulcănescu nu mințea, nu făcea teorie, ci mărturisea ce trăia el însuși, se mărturisea pe sine. Vulcănescu este un caz unic de intelectual, al cărui adevăr creștin s-a dezvăluit odată cu moartea lui. De aici și importanța textelor lui religioase” (Marin Diaconu).

Manuela Gheorghe

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

YEAR XVIII, Nos. 1–2 • 2007

TRAIAN HERSENI
One Hundred Years from His Birth
February 18, 1907– July 17, 1980

CONTENTS

MARIN DIACONU, At One Hundred Years from Birth	5
MARIN DIACONU, Traian Herseni–Biographical and Spiritual References	7
1. Chronology of His Life.....	7
2. Bibliography	20

UNIQUE DOCUMENTS

TRAIAN HERSENI, Self-representation	37
TRAIAN HERSENI, Rural Sociology Course 1939–1940	43
TRAIAN HERSENI, The History of Romanian Sociology. Part II nd . Theoretical and Academic Sociology	71

EXEGESES

GEORGETA MARGHESCU, Traian Herseni and the Vocation of Transdisciplinarity	89
LAURA PANĂ, Systematic Vision and Structural Methodology in the Work of Traian Herseni.....	99
FLORIN MIHĂILESCU, Traian Herseni and the Logic of Literature	127
ALEXANDRINA DRAGOMIR, For a Theory of Communication in Communion	135
FLORENȚA LOZINSKY, Traian Herseni as Seen by Monographers	143
MONICA MARINESCU, Traian Herseni – The “Polygraph” of the Sociological School in Bucharest	151
DRAGOȘ GEORGE VORNICU, The Study of Rural Traditional Culture and Civilization.....	161

THE SOCIOLOGY OF THE DEVIANCE AND OF THE SOCIAL PROBLEMS

RADU CONSTANTIN, Suicide and Graphology	177
---	-----

ROMANIAN SOCIOLOGISTS OF WORLD-WIDE RENOWN

ANTHONY BEBBINGTON, Michael Cernea (1934-)	187
---	-----

FOREIGN SOCIOLOGISTS ABOUT ROMANIAN TRANSITION

DAVID A. KIDECKEL, Post-socialist Labor Pains: Fear, Distance and Narrative in the Work Place	195
---	-----

REMEMBRANCE

Traian Herseni in Broadcasts	227
1. Traian Herseni Speaking about Language	227
2. The Ethics and the Sociology of Literature in Traian Herseni's View	233
3. Traian Herseni and the Philosophical Foundation of Sociology	244

ECHOES

NINA VASILE, <i>Dimitrie Gusti – sociologia și reforma socială</i> (Dimitrie Gusti – the Sociology and the Social Reform), in „Biblioteca Bucureștilor”, 2006, year IX th , no. 4, April, p. 38	253
--	-----

REVIEWS AND READING NOTES

ROBERT JAY LIFTON, <i>America's Apocalyptic Confrontation with the World</i> , New York, Thunder's Mouth Press/Nation Books, 2003 (Iulian Alistar); MIRCEA VULCĂNESCU, <i>Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie</i> (The Good God Of Every Day. Studies about Religion), edited by Marin Diaconu, București, Ed. Humanitas, 2004 (Manuela Gheorghe)	255
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XVIII, n°s 1-2 • 2007

TRAIAN HERSENI LE CENTENAIRE DE LA NAISSANCE le 18 février 1907 – le 17 juillet 1980

SOMMAIRE

MARIN DIACONU, Au centenaire de la naissance	5
MARIN DIACONU, Repères biographiques et spirituels	7
1. La cronologie de la vie	7
2. Bibliographie	20

DOCUMENTS INÉDITS

TRAIAN HERSENI, Autoprésentation	37
TRAIAN HERSENI, Cours de sociologie rurale 1939–1940	43
TRAIAN HERSENI, L'histoire de la sociologie roumaine. La sociologie théorique et d'enseignement	71

EXÉGÈSES

GEORGETA MARGHESCU, Traian Herseni et la vocation de la transdisciplinarité	89
LAURA PANĂ, La vision systhémique et la méthodologie structurale dans l'oeuvre de Traian Herseni	99
FLORIN MIHĂILESCU, Traian Herseni et la logique de la littérature	127
ALEXANDRINA DRAGOMIR, Pour une théorie de la communication dans la communion... ..	135
FLORENȚA LOZINSKY, Traian Herseni dans la vision des monographistes	143
MONICA MARINESCU, Traian Herseni, le „poligraphe” de l'école sociologique de Bucarest ..	151
DRAGOȘ GEORGE VORNICU, L'étude de la culture et de la civilisation paysannes traditionnelles	161

LA SOCIOLOGIE DE LA DÉVIATION ET DES PROBLÈMES SOCIAUX

RADU CONSTANTIN, Suicide et graphologie	177
---	-----

SOCIOLOGUES ROUMAINS DE RENOM INTERNATIONAL

ANTHONY BEBBINGTON, Michael Cernea (1934–)	187
--	-----

SOCIOLOGUES DE L'ÉTRANGER SUR LA TRANSITION ROUMAINE

DAVID A. KIDECKEL, Souffrances relatives au travail dans le post-socialisme; la peur, la distance et la narration à la place de labeur (<i>Post-socialist labor pains: fear, distance, and narrative in the work place</i>)	195
---	-----

ÉVOCATIONS

Traian Herseni dans des émissions radiophoniques	227
1. Traian Herseni sur le langage	227
2. L'éthique et la sociologie de la littérature dans la vision de Traian Herseni	233
3. Traian Herseni et la fondation philosophique de la sociologie	244

ÉCHOS

NINA VASILE, <i>Dimitrie Gusti – la sociologie et la réforme sociale</i> , dans „Biblioteca Bucureștilor”, 2006, année IX ^e , no. 4, avril, p. 38	253
--	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

ROBERT JAY LIFTON, La confrontation apocalyptique de l'Amérique avec le monde (<i>America's Apocalyptic Confrontation with the World</i>) New York, Thunder's Mouth Press/Nation Books, 2003 (Iulian Alistar); MIRCEA VULCĂNESCU, Le bon Dieu quotidien. Études sur la religion (<i>Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie</i>), par Marin Diaconu, București, Ed. Humanitas, 2004 (Manuela Gheorghe)	255
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România;
Tel: 4021–318 7000, 4021–318 7001; Fax: 4021–318 7002, 4021–318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787. Tel.: 0311 044 668; E-mail:
office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711,
București, România; Tel: 4021–318 8146, 4021–318 8106; Fax: 4021–318 2444,
E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVIII, nr. 1-2, p. 1-264, 2007